

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 1(22)

Том 5

Частина 2

Івано-Франківськ
2018

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Ківалов Сергій Васильович – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний секретар:

Романюк Андрій Богданович – канд. юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Ю.П. Аленін – д-р юрид. наук, професор

М.Р. Аракелян – канд. юрид. наук, професор

Л.Р. Біла-Тіунова – д-р юрид. наук, професор

Є.В. Додін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Долежан – д-р юрид. наук, професор

В.М. Дрьомін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Дудченко – д-р юрид. наук, професор

С.О. Ковальчук – канд. юрид. наук, доцент

П.Д. Пилипенко – д-р юрид. наук, професор

С.Л. Стадніченко – габілітований д-р, професор

В.В. Тищенко – д-р юрид. наук, професор

В.О. Туляков – д-р юрид. наук, професор

В.І. Фелик – д-р юрид. наук, доцент

Є.О. Харитонов – д-р юрид. наук, професор

О.І. Харитонова – д-р юрид. наук, професор

Г.І. Чанишева – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 16.02.2018 р. (протокол № 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, відповідно до Наказу МОН України від 04.07.2013 р. № 893

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 347.918(477)«1930/1970»

С. Ч. Жельне
здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ТЕНДЕНЦІ У ФУНКЦІОНУВАННІ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО АРБІТРАЖУ
У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1930-ТІ – НА ПОЧАТКУ 1970-Х РР.)

Постановка проблеми. Система господарських (арбітражних) судів України пройшла складний шлях свого становлення та розвитку. Її витоки слід шукати у комерційних судах, що діяли за часів Російської імперії. Більшовики, які захопили владу в країні у 1917 році, керуючись власними ідеологемами, спочатку взагалі планували демонтувати стару судову систему, зокрема і комерційні суди. Проте, на початку 1920-х років, в умовах нової економічної політики та загального поживлення економічного життя, були змушені відновити господарське судочинство у вигляді арбітражних комісій.

Активно та цілеспрямовано радянське арбітражне законодавство почало розвиватись з 30-х років ХХ століття. Саме на тому етапі з'являються Положення про держарбітраж і Правила розгляду та вирішення справ держарбітражем, які згодом періодично оновлювалися, а також інші нормативно-правові акти стосовно господарського судочинства.

З огляду на це, дослідження історико-правових умов становлення господарського судочинства в Україні з метою урахування позитивного досвіду та уникнення тих помилок, які були притаманні радянській системі господарського судочинства, виглядає актуальним науковим завданням, вирішення якого, дозволить проводити інновацію системи господарського судочинства України, неухильно дотримуючись принципу верховенства права.

Стан наукової розробки проблеми. Як теоретичні, так і практичні проблеми, пов'язані з еволюцією системи арбітражного, а згодом – господарського судочинства в Україні, зокрема і за радянських часів, на різних етапах цікавили доволі широке коло науковців-цивілістів, фахівців з господарського права та процесуально-правових наук. Особливо слід відзначити внесок у дослідження проблематики, таких вітчизняних та закордонних вчених, як Т. Абова, В. Горшеньов, М. Гервич, П. Заворотько, В. Комаров, О. Кудрявцева, Д. Притика, В. Тертишников, Д. Чечот, М. Штефан, В. Щеглов, К. Юдельсон. Тим не менш, не можна говорити про повне вирішення

комплексу теоретичних та організаційних проблем, які притаманні господарському судочинству на сучасному етапі.

Метою репрезентованої статті є аналіз організаційних засад функціонування радянської системи арбітражного провадження на теренах України у 1930-х – на початку 1970-х років та з'ясування визначних тенденцій у роботі органів державного арбітражу на теренах УРСР у вказаний історичний період.

Виклад основного матеріалу. Положення «Про державний арбітраж» було прийнято 3 травня 1931 року, завершивши початковий етап створення союзно-республіканської системи радянського арбітражного провадження. На той час органи Держарбітражу ще не були наділені повноваженнями, які б дозволяли їм розглядати спори між господарськими суб'єктами одного й того ж відомства, за умови, якщо вони перебували на загальнодержавному чи місцевому бюджеті. Вирішення подібних спорів перекладалося на керівництво відомств, що ускладнювало створення процесуально унормованої моделі їх розгляду. Така ситуація сприяла поступовому переходу такого роду спорів до компетенції відомчих арбітражів.

5 червня 1931 року Постановою Всеукраїнського ЦВК та РНК УСРР затверджується Положення про Державний арбітраж УСРР, на виконання якого створено Держарбітраж при РНК УСРР та міжрайонні органи Держарбітражу в містах Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську та Сталіно (Донецьку). Проте, вже у 1932 році міжрайонні органи Держарбітражу було ліквідовано та утворено Держарбітражі при обласних виконавчих комітетах республіки [1].

Повноваження органів Держарбітражу, які спочатку не виходили за межі вирішення майнових спорів, були суттєво розширені постановою РНК СРСР від 8 грудня 1931 року «Щодо заходів зміцнення роботи органів Державного арбітражу» [2, с. 15]. Цим документом на Державний арбітраж, що діяв при РНК СРСР покладалося проведення інструктажів арбітражів, що функціонували при республіканських РНК. Останні, у свою

чергу, мали інструктувати місцеві арбітражі. Крім того, Державний арбітраж набував права час від часу проводити наради представників від республіканських, місцевих та відомчих арбітражів та, у разі необхідності, здійснювати моніторинг їх діяльності [3, с. 35].

Аналіз тогочасної нормативно-правової бази вказує на наявність тенденції щодо розширення компетенції органів Держарбітражу. Зокрема, 19 грудня 1933 року РНК СРСР було підготовлено постанову «Про укладання договорів на 1934 рік» [4, с. 180]. У ній вказувалося, що усі спори, які виникають під час укладання договорів між органами різних відомств і кооперативних систем, мають вирішуватися шляхом звернення до органів Державного арбітражу. Це свідчило, що його повноваження були поширені і на переддоговірні господарські спори.

1 серпня 1934 року Держарбітражем при РНК СРСР було розроблено та видано перші Правила розгляду та вирішення майнових спорів органами Державного арбітражу. Ці правила містили сукупність процесуальних норм, що визначали порядок порушення справ в органах Державного арбітражу, їх підготовки, порядку розгляду, винесення рішення тощо [5, с. 129]. Деякі автори навіть були схильні вважати саме ці правила тим документом, що поклав початок історії арбітражного процесу [6, с. 10]. Зазначена точка зору здається нам контрверсійною, проте, вочевидь Правилам належить визначна роль у визначенні загальних вимог, яких мали дотримуватися усі учасники вирішення спорів арбітражними комісіями.

З середини 1930-х рр. вирішення господарських спорів перестало бути основним пріоритетом у діяльності арбітражів, які держава «переключила» на заходи у рамках зміцнення планової і договірної дисципліни, госпрозрахунку, виявленню прихованих резервів, зловживань тощо. Саме у такий спосіб вони мали сприяти зростанню ефективності суспільного виробництва. Проте, в цілому, і в цьому можна погодитися з Д. Вороніним, який вказував про те, що у 1930-і роки органи радянського державного арбітражу, інтенсивно розвиваючись, остаточно оформилися на систему з подвійною підпорядкованістю – вищестоящому арбітражу і органу виконавчої влади регіону. Була впорядкована вертикальна структура нового органу [7, с. 137].

У 1940 році спільними зусиллями наркоматів фінансів, юстиції та Держарбітражем при РНК СРСР було підготовлено Інструкцію, у якій йшлося про те, що Держарбітраж також має вирішувати спори з розрахунків, які виникають на тлі передачі від однієї державної організації до іншої, підприємств, будівель та споруд. Цією ж Інструкцією за Держарбітражем закріплювали вирішення спорів з оцінки підприємств, будівель

та споруд, які передаються від державних органів на утримання кооперативних організацій або навпаки. З квітня цього ж року Держарбітражем також почали розглядатися переддоговірні спори, що виникали навколо морських або річкових перевезень товарів.

Звісно, трагічні події у суспільно-політичному житті 1930-х років, пов'язані зі сталінськими репресіями, політичними процесами та терором не могли не вплинути і на стан арбітражного провадження. Показовим, у цьому сенсі, є виступ на одній з нарад у квітні 1937 року В. Лившиця, на той час – заступника головного арбітра Держарбітражу СРСР. «Якщо б арбітри та консультанти, – говорив посадовець, – більш ретельно ставилися до своїх обов'язків, розглядаючи десятки тисяч справ, вони мали б віднайти будь-де хоч якесь віддзеркалення шкідницької діяльності ворогів народу у багатьох наших господарських організацій» [8, с. 12].

У законодавстві довоєнного періоду були відсутні будь-які кваліфікаційні або інші вимоги до посад державного чи відомчого арбітрів. Це створювало суттєві проблеми з наявністю кваліфікованих кадрів, особливо на тлі репресій та чищень. Зокрема у січні 1939 року у наказі головного арбітра Держарбітражу при РНК СРСР І. Голощюкіна, зазначалося, що «у органах Держарбітражу протягом 1931 – 1938 років була виявлена значна кількість ворогів народу» [9, с. 3].

Як зазначалося вище, створення державних арбітражів на тому етапі відбувалося у межах союзно-республіканської системи. Уряди окремих республік, зокрема й УСРР, приймали постанови та нормативні акти, що сприяли додатковій централізації відомчих арбітражів. Природно, що в умовах формування тоталітарного режиму у СРСР, державні чи відомчі арбітри були повністю позбавлені незалежності. Це само стосувалося і діяльності суддів. У цьому контексті доречним буде навести слова А. Вишинського: «Коли ми заперечуємо принцип «незалежності» суддів в пролетарській державі, то ми заперечуємо їх незалежність від пролетарської держави, від робітничого класу, від його загальнодержавної політики. Ми заперечуємо тим самим можливість існування в державі будь-якої особливої судової політики, яка б відрізнялася від загальнодержавної політики» [10, с. 117].

Принадібно зауважимо, що суттєвою проблемою у дослідженні зазначеної проблематики є те, що більша частина документації, стосовно діяльності Державного арбітражу УРСР у 1930-х – першій половині 1940-х років, була втрачена у роки війни та нацистської окупації України, що пояснює фрагментарне висвітлення даного періоду у історіографії питання.

У роки війни функції органів державного арбітражу були скореговані у відповідності до потреб

економіки воєнного часу. Найважчими виявилися 1941 – 1942 роки, коли внаслідок нацистської окупації робота органів держарбітражу на території УРСР була призупинена. Частина співробітників була евакуйована, чимало мобілізовано на фронт, що спричинило ситуацію кадрового голоду, яка зберігалася до початку 1950-х років.

У 1943 році радянська влада почала повертати-ся в Україну, а разом з нею і органи держарбітражу. З IV кварталу 1943 року вони поновили свою роботу у Харкові, а з січня 1944 року і у Києві. За умов інтенсивної відбудови народного господарства, їх значення знову актуалізувалося. Керівництво республіканського держарбітражу одразу почало робити акцент на узагальненні практики розгляду окремих категорій справ, дотриманні строків їх розгляду, оперативному направленню прийнятих рішень до виконання, що підкреслювало важливість подібної інституції.

Натомість, того ж 1944 року, на тлі підйому промисловості, який забезпечувався величезними обсягами військових замовлень, в уряді почали обговорення доцільності укладання договорів між підприємствами. Більш того, у вересні 1944 року нарком юстиції СРСР М. Ричков запропонував ліквідувати держарбітраж, а справи, що перебували у нього на розгляді передати до судів загальної юрисдикції. Проте представники промислових наркоматів не підтримали цієї пропозиції. У підсумку, було вирішено зберегти, як систему господарських договорів між підприємствами, так і органи державного арбітражу.

Чим можна пояснити подібну позицію наркоматів? Перш за все, їх бажанням зберегти арбітраж як консультативний орган, але позбавлений директивних повноважень, що було їм надзвичайно вигідно. За судами залишалося право винесення санкцій, тоді як арбітражі вирішували питання на рівні переддоговірних спорів. Отже, вже до кінця 1945 року у СРСР діяло 145 державних та 44 центральних відомчих арбітражів, які у сукупності за останній воєнний рік розглянули понад 250 тисяч справ на загальну суму 6 млрд. карбованців [11, с. 21].

У 1946 році арбітражна система зазнала чергового реформування. У зв'язку з перетворенням РНК СРСР на Раду Міністрів СРСР та РНК союзних республік на Ради Міністрів союзних республік, Держарбітраж при РНК УРСР перейменовано на Держарбітраж при Раді Міністрів УРСР [1].

У повоєнний час, всупереч істотним недолікам у розвитку радянської економічної системи в цілому, спостерігалася тенденція до поступового підвищення правового статусу державного арбітражу. Повоєнна відбудова сприяла поживленню господарської діяльності, відповідно, незважаючи на неуккомплектованість та нечисленність апарату, зростає роль Держарбітражу у господарському житті

країни, що виявляло себе у постійному зростанні кількості розглянутих справ та вартості позовів.

На цьому етапі до органів державного арбітражу, переважно, надходили спори, що виникали навколо розподілу обладнання та приміщень у процесі реевакуації. Ситуацію ускладнювало те, що планові та директивні органи, як і директора багатьох підприємств, виявилися не готовими до конверсії і спори з цього приводу виникали на регулярній основі. Одним з найбільш ефективних на той час був Харківський держарбітраж. За підсумками 1946 року за кількістю вирішених справ він посів друге місце у республіці, при цьому, понад 90% від загальної кількості справ було вирішено у 15-ти денний термін [12, арк. 18–19].

На початку 1950-х років переважна більшість юристів продовжувала розглядати державний арбітраж у як орган по боротьбі за зміцнення планової і договірної дисципліни та госпрозрахунку [13, с. 3]. Водночас, на цьому етапі, він проходить і через певні організаційні зміни, тим більше, що результатами перевірок 1950 та 1952 років, робота органів арбітражу як загально радянському, так і республіканському рівні була визнана незадовільною. З метою усунення виявлених недоліків, відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР від 20 травня 1953 року №1049 «Про затвердження структури і штатів управління Міністерства юстиції УРСР при облвиконкомах» державний арбітраж було передано до системи Міністерства юстиції УРСР [14, с. 173]. Насправді, це рішення понизило статус держарбітражу та ускладнило його роботу, бо нормативна база діяльності міністерства не була пристосована до керівництвом держарбітражем.

Непродуктивність подібного рішення невдовзі стала очевидною і у червні 1954 року держарбітраж виводять з-під підпорядкування Міністерства юстиції СРСР та підпорядковують безпосередньо Раді Міністрів СРСР [15, с. 69]. Неодноразові зміни у системі організації управління держарбітражем відображали спроби на найвищому державному рівні знайти ту управлінську модель для народного господарства країни, яка б могла зменшити численні дефекти радянської командно-адміністративної системи. При цьому, за держарбітражем, як і у довоєнний час, було закріплено дві основні функції – вирішення спорів і контрольно-попереджувальна. Втім, у 1950-х рр. остання, будучи доповненою певною роботою аналітичного характеру і виробленням конкретних рекомендацій, адресованих державним підприємствам, почала помітно привалювати.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1955 року, ті суперечки за участі державних, кооперативних (за виключенням колгоспів) та громадських організацій, сума яких не перевищувала тисячі карбованців, передавали-

ся до вищих стосовно боржників органів. Того ж року ще ціла низка спорів між господарськими організаціями, які раніше розглядалися у судах, вилучалися з судової юрисдикції. До органів державного арбітражу було передано спори щодо укладення навігаційних договорів, а також спори, що виникали у зв'язку з експлуатацією залізничних під'їзних шляхів, які не перебували у загальному користуванні [3, с. 36].

Планові перевірки органів держарбітражу, які здійснювалися у другій половині 1950-х років, виявили тенденцію неухильного зростання випадків розгляду спорів лише за участі однієї зі сторін [16, с. 209]. З огляду на це, можна припустити, що представники сторін безпосередньо брали участь у засіданнях арбітражних комісій, тільки за умови виключної важливості для підприємства вирішення того чи іншого спору.

Наприкінці 1950-х років мала місце чергова спроба модернізації системи арбітражного процесу. Про це свідчить поява у 1959 році Постанови Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення роботи Державного арбітражу», яка розширила компетенцію органів Держарбітражу як у центрі, так і на місцях. Зокрема, серед нових функцій, що з'явилися після виходу Постанови, слід відзначити: затвердження особливих умов поставок, затвердження інструкцій щодо порядку прийому продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання, забезпечення роз'яснень підприємствам та господарським організаціям стосовно застосування Положень щодо поставок. Таким чином, можливості впливу держарбітражу на суб'єкти господарювання значно зросли.

Ця тенденція була закріплена у Указі Президіуму ВР СРСР від 27 липня 1959 року, що передбачав посилення боротьби з недоліками у роботі держпідприємств, шляхом передачі на розгляд союзних і республіканських органів Держарбітражу усіх спорів між державними, кооперативними (крім колгоспів) та іншими суспільними організаціями, підприємствами та установами, що раніше перебували у компетенції судових органів [2, с. 15]. На думку Л. Ніколенко, яка видається автору цілком зваженою, цей нормативний акт був своєрідним прототипом і вплинув на появу норм, що встановлюють у деяких випадках обов'язковість претензійного (досудового) порядку врегулювання в сучасному господарському процесуальному законодавстві (Розділ 2 ГПК України) [4, с. 181].

Наприкінці 1950-х років екстенсивний шлях розвитку радянської економіки викликав численні протиріччя між планами та їх виконавцями, між різними суб'єктами господарювання. Наслідком чого була вражаюча динаміка зростання кількості арбітражних спорів. Дедалі помітнішою ставала тенденція, за якою підприємства, устано-

ви, міністерства намагалися передати на розгляд арбітражу майже будь-яке складне питання з тих, що виникали у процесі їх взаємостосунків.

Такий стан речей вимагав удосконалення нормативної бази щодо арбітражу і у 1960 році було видано Положення «Про державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР», яке сприяло утворенню єдиної системи у загальносоюзному масштабі. Нове Положення автоматично скасовувало дію Положення «Про державний арбітраж» 1931 року [17, с. 139]. Воно залишало за Держарбітражем при Раді Міністрів СРСР лише розгляд найбільш важливих спорів між організаціями та закладами різних союзних республік. Якщо мова йшла про переддоговірні спори то сума позову за ними мала бути щонайменше 10 млн. рублів, а у випадку майнових спорів, сума позову повинна була перевищувати 100 тис. рублів¹. Решта спорів передавалася до місцевих або республіканських органів Держарбітражу.

Натомість, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 лютого 1960 року суперечки між державними, кооперативними та іншими громадськими організаціями, з одного боку, і органами залізничного та повітряного транспорту – з іншого, що виникли на підставі порушення договорів перевезення вантажів у прямому міжнародному вантажному сполученні, були віднесені до компетенції судів [3, с. 36].

У Основах цивільного законодавства СРСР 1961 року державний арбітраж розглядався у якості форми вирішення господарських спорів, при цьому, за ним, як і за судом та третейським судом, було закріплено статус найважливішого засобу відстоювання цивільних прав. Це саме визначала і стаття 6 Цивільного кодексу УРСР 1963 року [18].

З 1 липня 1963 року набули законної сили Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами. Вони визначили процесуальний бік їх діяльності протягом 1960-х років. Того ж року з'явилася постанова Ради Міністрів УРСР «Про реорганізацію державних арбітражів при виконавчих комітетах обласних Рад депутатів трудящих УРСР», яка передбачала ліквідацію державних арбітражів при облвиконкомах. Натомість, у листопаді того ж року було видано Положення про міжобласні державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних промислових Рад депутатів трудящих республіки. Наприклад, на виконання цього положення було створено Харківський міжобласний держарбітраж, до компетенції якого було віднесено розгляд і вирішення спорів між суб'єктами господарювання трьох областей – Харківської, Полтавської та Сумської [19].

Втім, це нововведення, як і багато інших експериментів доби хрущовської «відлиги», виявилось недовготривалим. Після ліквідації системи раднаргоспів, 31 грудня 1965 року Рада Міністрів

УРСР вирішила повернутися до попередньої моделі організації діяльності держарбітражу. Отже, вже з січня 1966 року, міжобласні державні арбітражі знову перетворилися на Обласні державні арбітражі при виконкомах обласних Рад депутатів трудящих.

У середині 1960-х років, при Обласних держарбітражах виникає інститут арбітрів, які працювали на громадських засадах. Статистика свідчить, що на них припадало вирішення приблизно чверті господарських спорів.

Нарешті, у серпні 1970 року Рада Міністрів СРСР видає чергову Постанову, яка зміцняла становище Державного арбітражу – «Щодо підвищення ролі органів Державного арбітражу та арбітражів міністерств і відомств у народному господарстві» [20]. Положення цього документу, здебільшого стосувалися загальних питань державного та відомчого арбітражів та вказувала на необхідність ширшого використання правових засобів з метою успішного вирішення завдань, спрямованих на підвищення рентабельності виробництва, виконання планових завдань і дотримання договірних зобов'язань.

Ця постанова зазнала певної критики, так як органи арбітражу не у повній мірі отримували можливість застосовувати майнові санкції та інші заходи для впливу щодо підприємств і організацій, які не виконували завдання і зобов'язання [5, с. 130]. Проте саме цей документ знаменував перехід до нового етапу у розвитку господарського провадження, під час якого, на думку І. Побірченка, система державних арбітражів мала набути форми союзно-республіканського комітету з координації господарсько-правових відносин [21, с. 189]. Така думка, дійсно, виглядає слушною, з огляду на те, що зазначена постанова не лише конкретизувала підвідомчість спорів, але й визначала обов'язковий характер інструкцій, які надходили до міністерських та відомчих арбітражів від держарбітражу.

У комплексі з постановою 1970 року слід також розглядати постанову Ради Міністрів СРСР «Про затвердження Положення про порядок пред'явлення і розгляду претензій підприємствами, організаціями і установами та врегулювання розбіжностей у господарських договорах» від 17 жовтня 1973 року [22]. Вона містила важливе уточнення, згідно якого заборонялося пред'явлення позову до арбітражу без оформлення претензії до іншої сторони.

Висновок. Проведений аналіз тенденцій у функціонуванні та розвитку системи державного арбітражу у радянській Україні протягом 1930-х – на початку 1970-х років, дає підстави розділити цей період на два етапи. Перший охоплює 1931 – 1959 роки і відображає ті зміни у господарському процесі, що відбувалися під впливом утвердження у СРСР планово-розподільчої економічної моделі.

В умовах існування протягом більшої частини цього етапу жорсткої адміністративно-командної системи Держарбітраж мав обмежений вплив на регулювання господарських відносин, що негативно впливало на реалізацію його основної функції – надання ефективного захисту прав підприємств, установ та організацій.

Під час другого етапу (1959 – 1974), на тлі економічних реформ, тривав процес розширення компетенції та функцій держарбітражу. Якщо брати тогочасну систему управління народним господарством, то стає зрозумілим, що на державний арбітраж покладалися подвійні функції: з одного боку, він виступав як орган державного управління, з відповідним переліком повноважень у сфері регулювання господарських відносин, зокрема і права на ухвалення нормативних актів. Виходячи з цих міркувань, можна здебільшого погодитися з визначенням державного арбітражу наведено К. Юдельсоном, який бачив у ньому, насамперед, саме орган державного управління, що здійснює захист прав та інтересів соціалістичних підприємств, установ, організацій, сприяє використанню правових засобів в управлінні народних господарством та виконує інші функції, безпосередньо пов'язані з господарською юрисдикцією [23, с. 202]. Проте, не слід забувати, що з іншого боку, державний арбітраж наділявся повноваженнями, які дозволяли вирішувати суперечки між підприємствами з приводу господарських питань.

Паралельно з цим діяла система відомчих арбітражів, покликана забезпечувати вирішення господарських спорів, що виникали між підприємствами підпорядкованими одному міністерству чи відомству. Незайвим буде також відзначити, що майже до середини 1970-х років, у діяльності арбітражів був відсутнім принцип супідрядності, тобто нижчестоящі арбітражі підпорядковувалися не вищестоящим, а відповідним виконавчим органам.

Враховуючи той факт, що економіці за радянських часів, було притаманне жорстке адміністративне регулювання, не викликає подиву, що державні арбітри, розглядаючи господарські спори, крім законів також зверталися і до підзаконних актів, паралельно виконуючи певні функції контрольно-управлінського характеру, як то здійснення контролю за правильним укладенням планових угод. Слід пам'ятати і про те, що центральним органам держарбітражу дозволялася навіть власна нормотворча діяльність, що, правда, за досить обмеженим колом питань.

Такий стан речей навколо державного арбітражу не виключав волюнтаристського впливу з боку представників партійного та державного апарату на вирішення тих чи інших спорів, що виникали у зв'язку з діяльністю суб'єктів господарювання. Показовою у цьому сенсі була ситуація, коли підприємства звільнялися від відповідальності через

невиконання угод, навіть без врахування фактору, чи є в цьому провина з боку постачальника. Подібна практика нівелювала цінність договірних відносин, що, у свою чергу, викликало розбалансування різних галузей народного господарства, доводячи слабкість і не конкурентоспроможність радянської економічної системи.

Література

1. Історичний нарис про становлення та розвиток арбітражно-судової системи в Україні. URL: www.arbitr.gov.ua/files/pages/25092015.pdf.
2. Загорнов А. Развитие хозяйственного правосудия в советский период: основные этапы и ключевые особенности. *Вестник Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь*. 2012. № 7. С. 12–18.
3. Клеандров М. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее. М.: Волтерс Клувер, 2006. 600 с.
4. Ніколенко Л. Історичні передумови становлення господарського процесуального законодавства під впливом матеріально-правових актів. *Часопис Київського університету*. 2010. № 2. С. 179–186.
5. Григорьева Т. Становление арбитражной юрисдикции в России в XX веке. *Правоведение*. 2002. № 2. С. 123–135.
6. Світличний О. Господарський процес: підручник. К.: НУБіП України., 2016. 337 с.
7. Воронин Д. Система государственного арбитража в экономике СССР в 1930-е годы. *Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование*. 2013. Т. 6. № 3. С. 132–139.
8. Арбитраж: Орган Госарбитража при СНК СССР. 1937. № 9. С. 10–15.
9. Арбитраж: Орган Госарбитража при СНК СССР. 1939. № 9. С. 2–9.
10. Вышинский А. Судостроительство в СССР. М.: Советское законодательство, 1936. 243 с.
11. Воронин Д. Развитие института государственного арбитража и его влияние на советскую экономику: союзно-республиканский и региональный аспекты (1922 – 1991 гг.): автореферат дис. ... д-ра ист. наук. Специальность 07.00.02 – Отечественная история. Томск: Томский государственный университет, 2016. 39 с.
12. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-6057. Державний арбітраж при виконавчому комітеті Харківської обласної ради депутатів трудящих. Оп. 1. Спр. 24.
13. Шалюпа М., Донде Я. Государственный арбитраж в СССР. М.: Госюриздат, 1953. 94 с.
14. Ващилін Н., Хамник М. Розвиток арбітражно-судової системи в Україні на прикладі господарського суду Закарпатської області. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2012. Вип. 19. Т. 2. С. 172–175.
15. Воронин Д. Деятельность советского государственного арбитража в начале 1950-х годов. *X Чтения, посвященные памяти Р. Л. Яворского (1925–1995): сборник статей по материалам Всероссийской научной конференции*. Новокузнецк, 22–23 апреля 2014 г. Новокузнецк, 2014. С. 66–74.
16. Россильна О. Особливості представництва в господарському процесі в XIX–XX століттях. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 208–211.
17. Олейник Н., Яковлева Т. Становление и развитие арбитражных судов в России. *Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации*. Материалы международной научно-практической конференции. Харьков: НТУ «ХПИ», 2012. С. 136–140.
18. Цивільний кодекс Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
19. Історичний нарис становлення та розвитку Господарського суду Харківської області. URL: https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/pro_sud/history.
20. Про поліпшення правової роботи в народному господарстві. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 1025 від 23 грудня 1970 року. *Судебная практика СССР*. 1971. № 1. Ст. 1. 21. Побрченко И. Хозяйственная юрисдикция. Киев: РИО МВД УССР, 1973. 252 с.
21. Про затвердження Положення про порядок пред'явлення і розгляду претензій підприємствами, організаціями і установами та врегулювання розбіжностей у господарських договорах. Постанова Ради Міністрів СРСР № 758 від 17 жовтня 1973 року. *Судебная практика СССР*. 1973. № 23. Ст. 128.
22. Арбитраж в СССР / Под ред. К. Юдельсона. М.: Юридическая литература, 1984. 240 с.

Анотація

Жельне С. Ч. Тенденції у функціонуванні та розвитку системи державного арбітражу у радянській Україні (1930-ті – на початку 1970-х рр.). – Стаття.

У статті досліджено організаційні засади функціонування радянської системи арбітражного провадження на теренах України у 1930-ті – на початку 1970-х років. Проаналізовано основні етапи генези державного арбітражу у зазначений період та досліджено нормативну основу діяльності його органів. Визначено, що протягом 1930-х – 50-х років Держарбітраж мав обмежений вплив на регулювання господарських відносин, протек з початку 1960-х років тривав процес розширення його компетенції та функцій.

Ключові слова: арбітражне провадження, арбітражні комісії, державний арбітраж, господарські спори, судова система.

Аннотация

Жельне С. Ч. Тенденции в функционировании и развитии системы государственного арбитража в советской Украине (1930-е – начало 1970-х гг.). – Статья.

В статье исследованы организационные основы функционирования советской системы арбитражного производства на территории Украины в 1930-е – начале 1970-х годов. Проанализированы основные этапы генезиса государственного арбитража в указанный период и исследованы нормативную основу деятельности его органов. Определено, что в течение 1930-х – 50-х годов Госарбитраж имел ограниченное влияние на регулирование хозяйственных отношений, однако с начала 1960-х годов продолжался процесс расширения его компетенции и функций.

Ключевые слова: арбитражное производство, арбитражные комиссии, государственный арбитраж, хозяйственные споры, судебная система.

Summary

Zhelne S. Ch. Trends in the functioning and development of the state arbitration system in Soviet Ukraine (1930s – early 1970s). – Article.

The article examines the organizational principles of the functioning of the Soviet system of arbitration proceedings in Ukraine in the 1930s – early 1970s. The main stages of the genesis of state arbitration in the specified period are analyzed and the normative basis of activity of its bodies is investigated. It is determined that during the 1930s and 1950s the State Arbitration had a limited influence on the regulation of economic relations, but since the early 1960s the process of expanding its competence and functions has continued.

Key words: arbitration proceedings, arbitration commissions, state arbitration, commercial disputes, judicial system.

УДК 347

О. В. Коротюк
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ, ЩО ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ ПОЛЬЩІ

У сучасному світі об'єкти права інтелектуальної власності займають особливе місце у суспільному житті. У зв'язку з цим, актуальним видається питання дослідження становлення і розвитку концепції кримінально-правової охорони цих об'єктів, що має здійснюватися з урахуванням того, що українські землі входили до складу різних держав у різні історичні періоди. Деякі питання, пов'язані із цим були розглянуті у роботах Берзіна П. С. [1], Довгань Д. В. [2], Нерсесяна А. С. [4], Харченка В. Б. [6] та деяких інших науковців. Утім, кримінально-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності на західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі, на даний час досліджено недостатньо. Тому його дослідження виявляється актуальним і доцільним.

У літературі вказується про те, що новоутворена у 1918 р. Польська держава отримала у спадщину й кримінальне законодавство держав-окупантів, яке залишалось чинним упродовж тривалого часу у міжвоєнний період. На колишній російській території чинними залишалися російський кримінальний кодекс 1903 р. М. Таганцева; на колишній прусській території кримінальний кодекс Німецької імперії 1871 р.; на колишній австрійській території австрійський кримінальний кодекс 1852 року [3]. За таких умов кримінальне законодавство відзначалося розрізненістю, а практика його застосування – непослідовністю.

Важливо відзначити про те, що зміна соціально-політичного ладу на західноукраїнських землях не завжди мала наслідком одночасне і швидке припинення дії усіх законодавчих актів попередньої влади, що діяли на цій території. Наприклад, за часів Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) був створений проект Закону «Про карну відповідальність за вчинки проти національного розвитку Українського народу», що свідчив про застосування в ЗУНР законодавства Російської Імперії. Зокрема, цим законопроектом передбачалося доповнення Кримінального Уложення Російської Імперії положеннями відносно криміналізації діянь, що полягали у складенні, розповсюдженні чи прилюдному виставленні письменного твору, малюнку або образу «з наміром припинити національний розвиток Українського народу», що включало також розмноження цих об'єктів, їх переховування та провезення [5].

Правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності також здійснювалася за рахунок законодавчих актів різних держав, які певний час продовжували діяти на території Польщі.

Ця ситуація потребувала швидкого врегулювання. 28.01.1920 року Польща приєдналася до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів 1886 року [2, 101.], що поставило для країни чіткі вимоги щодо швидкого створення єдиного кодифікованого законодавства.

Згідно з розпорядженнями Президента Польщі, виданими 11.07.1932 року, набрали чинності Кримінальний кодекс (Kodeks karny) [7], а також Закон про правопорушення (Prawo o wykroczeniach) [9]. У Кримінальному законі містилося кілька норм, які встановлювали кримінальну відповідальність за розповсюдження заборонених відомостей у різних формах, у тому числі шляхом випуску друкованих видань, а саме:

- незаконне розповсюдження відомостей, що можуть «ослабити військовий дух» (ст. 104);
- готування, переховування чи перевезення листів, друкованої літератури або зображень, які спонукають до вчинення злочину або таких, що схвалюють злочин (ст. 155);
- готування, переховування чи перевезення листів, друкованої літератури або зображень, які спонукають до не послухання або перешкоджання закону чи законним розпорядженням (ст. 157);
- публічне розповсюдження неправдивих відомостей, які можуть викликати неспокій у суспільстві (ст. 170).

Крім того, згідно із ст. 272 Карного кодексу, передбачалася відповідальність за відібрання у іншої особи, привласнення собі або ушкодження чужої речі, яка представляє собою нематеріальну вартість [7].

У той же час, кримінально-правові норми, що встановлювали відповідальність за порушення авторських прав, прав на винаходи та інші об'єкти права інтелектуальної власності, розміщувалися у спеціальних законах, які були невід'ємною частиною кримінального законодавства.

Законом про авторське право від 26.03.1926 року визначалися основоположні засади правової охорони об'єктів авторського права. У ст. 1 цього Закону зазначалося, що «предметом авторського права є, незалежно від форми вира-

ження (усним словом, письмом, друком, малюнком, кольором, формою, звуком, мімікою, ритмом), будь-який прояв духовної діяльності, що має властивість особистої творчості». У зв'язку із цим закон включав у себе широкий перелік охоронюваних об'єктів авторського права, до яких відносилися: твори, виражені усно, на письмі, друком; промови, лекції, проповіді, імпрровізації, щоденники; надруковані і не надруковані книги, брошури, статті, підготовлені матеріали, плани, схеми та ескізи; уся область літературного, наукового і практичного виробництва, якщо воно має відбиток індивідуальної творчості; музичні композиції усіх видів, як пов'язані із словом, так і без нього; роботи в області усіх графічних та художніх мистецтв: малювання, живопис, гравюра, літографічне, скульптурне, гравюрне, архітектурне, декоративне мистецтво, що використовується для ремісничого виробництва і промисловості, незалежно від типу, розміру і вартості матеріалу; фотографічні зображення або зображення, отримані у подібний до фотографічного спосіб; наукові ілюстрації, карти ті інші посібники. Вони підлягали правовій охороні як у закінченому вигляді, так і в ескізах, кресленнях, планах, моделях і проектах. До об'єктів авторського права також відносилися твори мімічного мистецтва (пантоміма), ритмічного мистецтва (хореографія), живі картини, кінематографічні постановки і т.д., що зафіксовані у сценаріях, малюнках, фотографіях або навіть у пам'яті певної кількості людей [8].

У ст. 4 Закону визначалися об'єкти, які не охоронялися: закони, постанови судів та інших органів влади, офіційні листи і бланки, видані органами влади для загального інформування; інформація преси (новини) тощо. За загальним правилом авторські права належали творцю об'єкта. При відсутності доказів іншого автором вважалася особа, чиє ім'я було визначено на роботі чи об'явлено під час виконання твору або виступу (ст. 6) [8].

Кримінальні покарання за посягання на об'єкти авторського права передбачалися у статтях 68–70. До караних діянь відносилися наступні:

- вступ у права творця або його правонаступника всупереч положенням Закону, підлягало покаранню у вигляді тюремного ув'язнення на строк шість місяців або штрафу у розмірі до десяти тисяч злотих, або обом цим покаранням; незаконне виготовлення копії з чужого твору образотворчого мистецтва підлягав покаранню тільки у разі виготовлення такої копії з комерційною метою (ст. 68);

- замовлення редактором видання без відома автора і підготовка видання, виготовлення копій видання більше, ніж дозволено, підлягало покаранню у вигляді тюремного ув'язнення на строк два роки або штрафу у розмірі до п'ятдесяти тисяч злотих, або обом цим покаранням (ст. 69);

- присвоєння чужого авторства каралося тюремним ув'язненням на строк до одного року або штрафом у розмірі до десяти тисяч злотих, або обома цими покараннями одночасно [8].

Кримінально-правова охорона об'єктів промислової власності здійснювалася на підставі Закону про охорону винаходів, зразків і товарних знаків від 05.02.1924 року. Відповідно до ст. 1 цього Закону, право виключного користування винаходом надавалося з моменту отримання на нього патенту, розповсюджувалося на всю територію Польщі і тривало 15 років з моменту видачі патенту [10]. Обов'язковою умовою для видачі патенту була новизна. Згідно із положеннями ст. 3 Закону, винахід не вважався новим, якщо до моменту подачі заяви (повідомлення) про винахід до Патентного відомства інформація про цей винахід вже була опублікована, або сам винахід був на польських землях використаний чи виставлений публічно таким чином, що «кожен знавець цієї справи міг його застосувати». Після реєстрації і отримання патенту «тільки винахідник і його правонаступник» мав право на використання винаходу. Відповідно до ст. 14 Закону, за відсутності доказу іншого, права на винахід виникали у того, хто першим подав заявку на отримання патенту. Цією ж статтею передбачалася можливість відшкодування шкоди, завданої у разі отримання патенту неповноважною особою.

Кримінальна відповідальність за посягання на винаходи була передбачена у положеннях статей 23–26 Закону. До кримінально караних відносилися наступні діяння:

- хто у виробництві чи торгівлі використовував винахід, запатентований на іншу особу, без дозволу останньої, був зобов'язаний припинити це порушення, віддати незаконно зароблені кошти за останні три роки, а, понад це, відшкодувати матеріальну і моральну шкоду належному власнику патенту, що здійснювалося у тому числі за рахунок стягнень із заробітної плати винного. Замість цих виплат потерпілий мав право вимагати одноразової виплати грошової компенсації, але тільки в сумі, не більшій за 10000 злотих. Суму такої виплати призначав суд (ст. 23);

- хто вчинив вищевказане діяння умисно або хто умисно привласнив собі права на винахід, підлягав покаранню у вигляді штрафу в розмірі 50000 злотих або тюремного ув'язнення на строк до шести місяців; провадження по справі здійснювалося на підставі заяви потерпілого; додатково до кримінального покарання потерпілий мав право звернутися у порядку цивільного судочинства за відшкодуванням збитків (ст. 24).

Згідно із ст. 29 Закону, покаранню у вигляді штрафу в розмірі до 50000 злотих або тюремного ув'язнення на строк до шести місяців, або обом цим покаранням, підлягав той, хто:

1) хто свідомо позначає предмети, які не підлягають охороні на підставі патенту, або їх упаковку певними написами, які мають викликати неправильне сприйняття, що, нібито, ці предмети є охоронюваними за допомогою патенту, або хто, не зважаючи на це, впроваджує такі предмети у комерційний обіг або для комерційних цілей здійснює їх підготовку чи переховування;

2) хто в публічних оголошеннях, циркулярах і т.д. публікує відомості, що мають викликати хибне сприйняття, що, нібито, предмети, вказані у них, користуються правовою охороною на підставі патенту [10].

Відповідно до ст. 79 Закону передбачалася правова охорона зразків. Згідно із цією нормою, право виключного користування зразком виникає з моменту його реєстрації. Це право стосувалося нової форми предмета, вираженій у зразку, що могло втілюватися у формі, малюнку, кольорі або в матеріалі відповідного предмета. Правова охорона розповсюджувалася на всю територію Польщі і тривала 10 років з моменту реєстрації. Згідно із ст. 82 Закону, реєстрації підлягали тільки нові зразки. При цьому, зразок не вважався новим, якщо він вже був опублікованим, публічно виставленим чи вжитим на території Польщі до реєстрації.

Згідно із статтями 90 та 91 Закону, стосовно зразків караними вважалися такі ж діяння, що й щодо винаходів, однак, при цьому, найвища межа покарання, передбачена у ст. 24 для порушень прав на винаходи, мала бути зменшеною на 1/3 від значення, передбаченого у ст. 24. Таким чином, посягання на ці об'єкти законодавець вважав менш небезпечними порівняно із посяганнями на винаходи.

Правова охорона товарних знаків здійснювалася на підставі ст. 107 Закону, відповідно до якої виключне право на товарний знак виникає у зв'язку з його реєстрацією і діє на усій території Польщі. Право на товарний знак полягає у праві позначати товари знаками (малюнками, образами, словами, літерами, числами, пластичними формами і т.д.) з метою вказування споживачам, що товари походять з певного підприємства. Згідно із ст. 110 Закону, реєстрація не могла бути проведена для знаків, які: 1) не надають чіткої вказівки споживачу, що товар походить з певного підприємства; 2) порушують права інших осіб; 3) можуть ввести в оману споживача відносно походження товару або його роду і якості.

Товарний знак вважався предметом власності та інших речових прав разом із підприємством і, відповідно, міг переходити у власність іншої особи тільки разом з підприємством (ст. 118 Закону).

Кримінально караними порушенням прав на товарний знак вважалися наступні:

- хто на своєму підприємстві, хоча б тільки у циркулярах, на бланках, у рекламних відомостях

тощо незаконно вживає товарний знак, зареєстрований для товарів того самого роду на ім'я іншого підприємства, або хто на своєму підприємстві незаконно позначає товари назвою іншого підприємства, той зобов'язаний припинити порушення, віддати грошові кошти, що є незаконним збагаченням, за три останні роки, а, понад це, відшкодувати майнову і немайнову шкоду, що у тому числі може бути стягнуто з заробітної плати винного. Замість вказаних вище відшкодувань потерпілий може вимагати одноразову виплату, але в сумі не більше, ніж 10000 злотих. Розмір відшкодування визначається судом (ст. 121);

- вчинення вказаного вище діяння з умислом каралося штрафом у розмірі до 50000 злотих або тюремним ув'язненням на строк до 6 місяців (ст. 122). При цьому, усі прилади і обладнання, що використовувалося для виготовлення знаків, і усі незаконно виготовлені знаки підлягали знищенню (ст. 123).

Відповідно до ст. 137 Закону, правовій охороні підлягали також знаки об'єднань підприємств (znaki związkowe). Згідно із цією нормою, об'єднання підприємств, що законно функціонує на території Польщі, може зареєструвати знак об'єднання з метою, щоб отримати право позначати товари, які походять з їх підприємств, знаком об'єднання. Відповідно до положень ст. 138 до знаків об'єднання застосовувалися норми Закону щодо товарного знаку [10].

Кримінальна відповідальність за незаконне розголошення відомостей, що становлять таємницю, передбачалася згідно із ст. 254 Кримінального кодексу, відповідно до якої покаранню підлягав той, хто «всупереч своєму обов'язку розголошує приватну таємницю, про яку дізнався у зв'язку з виконанням свого обов'язку або функції публічної» [7].

Отже, у цілому, тогочасне законодавство Польщі вбачається доволі прогресивним з точки зору кола представлених у ньому охоронюваних об'єктів права інтелектуальної власності, а також обсягу правової охорони. Його формування відбувалося з урахуванням основних міжнародних стандартів правової охорони, що існували у цей історичний період. Відтак, компоненти кримінально-правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності були представлені наступним чином:

а) у центрі кримінально-правової охорони був не об'єкт, а суб'єкт права інтелектуальної власності (особа, яка створила охоронюваний законом об'єкт). Законодавчі приписи містили у собі численні вказівки на права «творця», «автора» чи їх правонаступників;

б) передбачення можливості відшкодування моральної шкоди вказує на визнання немайнових прав створювача об'єкта у якості складової частини кримінально-правової охорони. Водночас, зазначення у санкції кримінально-правових норм

у всіх випадках такого покарання як штраф, а також вказівка на майнові втрати порушника, вказує на захист економічних інтересів створювача об'єкта права інтелектуальної власності чи іншого законного володільця прав на нього.

Література

1. Берзін П. С. Джерела карного законодавства Австрійської та Австро-Угорської імперій, що застосовувались на українських землях. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 68–76.

2. Довгань Г. В. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008. 222 с.

3. Липитчук О. В. Польський Кримінальний кодекс 1932 р. та його характеристика. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyku/nvsvy/04_2010/lovtjh.pdf.

4. Нерсисян А. С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності: Монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. 192 с.

5. Проект Закону «Про карну відповідальність за вчинки проти національного розвитку Українського народу. Рада Народних Міністрів ЗУНР, м. Станіславів. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, фонд 2208, опис 2, справа 57, аркуші 2.

6. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні: монографія. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 480 с.

7. Kodeks karny. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600571/O/D19320571.pdf>

8. Prawo autorskie (ustawa z 29 marca 1926 r.). URL: [https://pl.wikisource.org/wiki/Prawo_autorskie_\(ustawa_z_29_marca_1926_r.\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Prawo_autorskie_(ustawa_z_29_marca_1926_r.))

9. Prawo o wykroczeniach. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600572/O/D19320572.pdf>

10. Ustawa o ochronie wynalazkow, wzorow i znakow towarowych z dnia 05 lutego 1924 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19240310306/O/D19240306.pdf>.

Анотація

Коротюк О. В. Кримінально-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності на західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі. – Стаття.

У статті проаналізовано кримінальне законодавство Польщі, що діяло на західноукраїнських землях. Установлено, що на цих територіях діяли Кримінальний кодекс 1932 року, а також Закон про правопорушення 1932 року. Проте, кримінально-правові норми, що встановлювали відповідальність за порушення авторських прав, прав на винаходи та інші об'єкти права

інтелектуальної власності, розміщувалися у спеціальних законах, які були невід'ємною частиною кримінального законодавства. Комплексний аналіз цього законодавства дозволив дійти висновку, що у цілому, тогочасне законодавство Польщі вбачається доволі прогресивним з точки зору кола представлених у ньому охоронюваних об'єктів права інтелектуальної власності, а також обсягу правової охорони. Його формування відбувалося з урахуванням основних міжнародних стандартів правової охорони, що існували у цей історичний період. Відтак, компоненти кримінально-правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності були представлені наступним чином: а) у центрі кримінально-правової охорони був не об'єкт, а суб'єкт права інтелектуальної власності (особа, яка створила охоронюваний законом об'єкт). Законодавчі приписи містили у собі численні вказівки на права «творця», «автора» чи їх правонаступників; б) передбачення можливості відшкодування моральної шкоди вказує на визнання немайнових прав створювача об'єкта у якості складової частини кримінально-правової охорони. Водночас, зазначення у санкції кримінально-правових норм у всіх випадках такого покарання як штраф, а також вказівка на майнові втрати порушника, вказує на захист економічних інтересів створювача об'єкта права інтелектуальної власності чи іншого законного володільця прав на нього.

Ключові слова: кримінальне законодавство, Польща, об'єкти права інтелектуальної власності, західноукраїнські землі, кримінальна відповідальність.

Аннотация

Коротюк О. В. Уголовно-правовая охрана объектов права интеллектуальной собственности на западноукраинских землях, входивших в состав Польши. – Статья.

В статье проанализировано уголовное законодательство Польши, действовавшее на западноукраинских землях. Установлено, что на этих территориях действовали Уголовный кодекс 1932 года, а также Закон о правонарушениях 1932 года. Однако, уголовно-правовые нормы, которые устанавливали ответственность за нарушение авторских прав, прав на изобретения и другие объекты интеллектуальной собственности, размещались в специальных законах, которые были неотъемлемой частью уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовное законодательство, Польша, объекты права интеллектуальной собственности, западноукраинские земли, уголовная ответственность.

Summary

Korotjuk O. V. Criminal and legal protection of objects of intellectual property rights on Western Ukrainian lands contained in Poland. – Article.

The article analyzes the criminal law of Poland that was in force in Western Ukraine. It is established that the Criminal Code of 1932 and the Law on Offenses of 1932 were in force in these territories. However, the criminal law rules for liability for infringement of copyrights, inventions and other intellectual property rights were placed in special laws that were an integral part of criminal law.

Key words: criminal law, Poland, objects of intellectual property rights, Western Ukrainian lands, criminal liability.

УДК 340.12

І. А. Куровська
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу теорії та практики законотворчої діяльності
Інституту законодавства Верховної Ради України

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ТА ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Постановка проблеми. Як відомо, в Україні проголошується і діє принцип верховенства права, який є основоположним засадничим принципом у визначенні конституційного ладу нашої держави. Значення цього принципу для правової держави є визначальним, адже право – це прояв вищої справедливості і його панування в суспільстві.

Як зазначається в юридичній літературі, процес формування правової держави є складним та послідовним, він зумовлений проведенням економічних, політичних, соціальних, правових реформ. Але цього недостатньо, адже правова держава – та, де панує право в громадянському суспільстві, правовій системі, в усіх сферах життєдіяльності людини, де воно покладено в основу діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, які повинні приймати виважені та справедливі рішення [8, с. 3-4].

Ступінь впровадження верховенства права в державі безпосередньо впливає на рівень корупції, гарантії забезпечення справедливого правосуддя, прийняття справедливих законів та правильного їх застосування. Пріоритетними напрямками для органів державної влади є створення надійних сприятливих умов для належного впровадження верховенства права в усі сфери суспільних відносин, а також закріплення на законодавчому рівні гарантій його забезпечення, а також ефективних механізмів захисту у разі його порушення.

Разом з тим, слід констатувати, що наразі в Україні існують суттєві проблеми щодо реалізації принципу верховенства права, які породжують нестабільність державної влади, підвищення рівня корупції, відсутність належного забезпечення доступності до правосуддя, неупередженого та справедливого суду, що своєю чергою призводять до порушення основоположних прав і свобод людини та громадянина, тощо.

Вищезазначені чинники вимагають застосування відповідних засобів забезпечення реалізації верховенства права, тому виникає потреба у розробці пропозицій щодо подолання цих проблем та визначенні основних напрямків гарантування забезпечення принципу верховенства права в Україні.

У цьому контексті вбачається важливим проаналізувати доктринальні підходи вітчизняних вчених щодо юридичної природи та змісту принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній юридичній науці принципу верховенства права як одному з проявів справедливості та розумності приділяється значна увага. Так, серед українських вчених, представників науки теорії права та конституційного права, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняних уявлень про зміст принципу верховенства права та його значення для розвитку доктринальних положень юридичної науки з урахуванням досвіду зарубіжних демократичних держав слід зазначити: В. Б. Авер'янова, М. О. Баймуратова, С. П. Головатого, А. П. Зайця, В. О. Зайчука, В. М. Кампа, М. І. Козюбра, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, Д. М. Лук'янця, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, А. О. Селіванова, В. Ф. Сіренка, Ю. М. Тодику, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка та ін.

Дослідженню змістових характеристик верховенства права, тлумаченню принципу верховенства права Конституційним Судом України, відображенню його в галузевому законодавстві приділяли свою увагу Т. Я. Багрій, С. П. Головатий, М. І. Козюбра, Л. Г. Парашук, С. В. Шевчук та ін.

Метою статті є дослідження правової природи та змісту принципу верховенства права в контексті вітчизняної правової доктрини.

Виклад основного матеріалу. За часів незалежності у дослідженнях зазначених вище вітчизняних вчених основна увага приділялася розмежуванню поняття верховенства права з поняттям правової держави, принципом законності, а також широко відомою стала дискусія щодо співвідношення принципів верховенства права та верховенства закону.

Разом з цим важливо підкреслити те, що впродовж радянського періоду розвитку адміністративного права, радянські вчені досліджували принцип верховенства права переважно з точки зору виявлення негативних ознак буржуазного пригноблення мас трудящих.

В цьому контексті вперше якісно новий підхід було використано Л. С. Явичем, який зазначив, що «панування права визначається характером зв'язку між правовими та виробничими відносинами, воно є специфічним соціальним феноменом, що обумовлений природно-історичним, невід'ємним правом людини та громадянина на свободу,

рівність, справедливість, щастя та недоторканість, а також панування права підкоряє державу суспільству» [13, с. 11-13].

Разом з цим, слід відмітити те, що окремі аспекти розуміння принципу верховенства права та правової держави розглядалися вітчизняними вченими та дослідниками ще у XIX ст., зокрема, необхідно відмітити праці М. П. Драгоманова, Б. О. Кістяківського, а також російських вчених: М. О. Бердяєва, В. С. Соловйова. Серед радянських російських вчених-філософів права середини XX ст. слід виокремити дослідження В. С. Нерсисянца.

Із закріпленням у Конституції України 1996 року телеологічних доміант щодо побудови демократичної, правової держави, вивчення змісту принципу верховенства права набуло особливо важливого значення, в т.ч. для формування вітчизняної конституційно- та адміністративно-правової доктрини.

Як справедливо зауважує В. М. Шаповал, про принцип верховенства йдеться у конституціях, зокрема, Білорусі, Македонії, Хорватії, але тільки в Конституції України йдеться і про верховенство права (ст. 8), і про правову державу (ст. 1). Як відзначає наведений автор, ці поняття є, на його переконання, синонімічними, та все ж таки поняття «верховенство права» більше характеризує правопорядок, який існує в державі. А поняття «правова держава» більше характеризує саму державу, її органи, їх організацію та функціонування [12, с. 30-32].

Зважаючи на зазначену особливість конституційного закріплення двох споріднених концепцій – верховенства права та правової держави – в Конституції України, необхідним вбачається розгляд основних позицій сучасних вітчизняних дослідників щодо визначення цих правових категорій та їх співвідношення.

Вважаючи на високий управлінський потенціал застосування принципу верховенства права, особливо важливою виступає проблема забезпечення верховенства права у сфері виконавчої влади. «І це цілком зрозуміло, адже, – як відмічав у своїй доповіді професор, академік права В. Б. Авер'янов, – саме виконавча гілка державної влади є найбільш наближеною до людини гілка влади, з якою у людини відбуваються найчастіші контакти з приводу задоволення різноманітних суб'єктивних прав і законних інтересів особи» [1, с. 267-276]. Також не можна не відмітити позицію зазначеного автора, що відображає важливий аспект трансформації досліджуваного нами принципу, – на сьогодні проблема запровадження принципу верховенства права зміщується в сторону взаємостосунків органів публічної адміністрації та людини. Тому об'єктивується і потребує особливої уваги в контексті нормативно-правового

супроводження і забезпечення діяльності органів виконавчої влади з надання адміністративних послуг, а відповідно, і створення юридичних умов для реалізації прав і свобод людини [1, с. 267-276].

Важливо відмітити, що у роботах В. Б. Авер'янова, як одного з засновників сучасної вітчизняної науки адміністративного права, представлено один з основних пануючих у його сучасній доктрині підходів щодо змісту та значення принципу верховенства права для оновлення вітчизняної адміністративно-правової доктрини, а також його значення для реформування системи принципів адміністративного права, перегляду з урахуванням цього норм чинного законодавства України. Так, він зазначає, що: «Концептуальна перевага запровадження в адміністративному праворозумінні принципу верховенства права полягає в тому, що він дозволяє відійти від суто позитивістського тлумачення права – як продукту вольових рішень вищих суб'єктів державної влади, наповнюючи це тлумачення більш гуманістичними елементами теорії природного права. Для потреб правозастосування розкриття реального змісту ідеї (принципу) верховенства права можливе передусім за умови зміщення акцентів із проблеми «утвердження» прав людини на проблему «забезпечення реалізації» прав і свобод людини і громадянина» [1, с. 276]. Вважаємо, що зазначений доктринальний підхід, на відміну від інших підходів, що припускають повне отождошення змісту принципу верховенства права з конституційно закріпленою формулою (ч. 2 ст. 3 Конституції України), не тільки ілюструє, а й об'єктивує і актуалізує необхідність відмежування у доктринальному розумінні двох важливих та різних за своїм обсягом правових категорій: 1) принципу верховенства права та 2) міжнародно-правового інституту захисту прав і свобод людини.

Поряд з цим прогресивним на сьогодні підходом, важливо відмітити і позицію представників іншого підходу до розуміння змісту категорії верховенства права, який представлений у працях відомого вітчизняного вченого, академіка права П. М. Рабіновича, який відзначає, що «*під верховенством права слід розуміти всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей*» [10, с. 210-220]. Відповідно до дефініції, поданої П. М. Рабіновичем у «Юридичній енциклопедії», «верховенство права – панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави» [11, с. 341-342].

Спираючись на це, професор, суддя Конституційного Суду України у відставці, М. І. Козюбра стверджує, що принцип верховенства права може бути розкрито тільки за умови дотримання певних

гносеологічних позицій щодо права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права і закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен, пов'язаний з такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися у нерозривній зв'язці з правами людини [7, с. 15-23].

Також згаданий автор зауважує, що на сьогодні принцип верховенства права «залишається належним чином неусвідомленим, а в підходах до його розуміння й надалі спостерігається досить широкий спектр думок – від ототожнення принципу верховенства права з традиційним для вітчизняної (і не тільки) теорії та практики принципом верховенства закону (щоправда, останнім часом часто з уточненням «правового закону») до зведення верховенства права до верховенства справедливості й розуму» [6, с. 47].

Професор М. І. Козюбра також наголошує на тому, що «деякі складові принципу верховенства права не завжди напряму фіксуються у конституціях, і Конституція України у цьому відношенні не є винятком. Вони сформульовані переважно правовою наукою та судовою практикою, що ніяк не применшує їх значення для утвердження верховенства права. До таких його складових належать, зокрема, принципи визначеності та пропорційності» [6, с. 47]. При цьому під принципом визначеності розуміється вимога щодо чіткості підстав, цілей та змісту нормативних приписів, а під принципом визначеності – вимога щодо визначення повноваження органів виконавчої влади у відносинах з громадянами та їх об'єднаннями лише законами.

В свою чергу, С. П. Головатий зауважує, що *«верховенство права – це ідея виключно природного права, доктрини природного права, тобто – ідея, яка виникла на визнанні одного факту: людина як істота природи з'являється на світ з певними правами і свободами, яких їй ніхто не дає і ніхто не має права від неї відібрати. І ці права та свободи називаються основоположними, які є невідчужуваними»* [2, с.85-90].

Зазначена позиція відображає підхід, що переважає у сучасній науці конституційного та адміністративного права України щодо тлумачення змісту принципу верховенства права через формулу, що знайшла, зокрема, своє відображення у ч. 2 ст. 3 Конституції України. Поруч з цим варто відмітити доцільність врахування та комплексного запровадження у вітчизняному законодавстві й інших критеріїв (ознак) об'єктивності принципу верховенства права (насамперед, це стосується включення до змісту доктринального розуміння цього принципу вимоги щодо рівності усіх осіб перед законом).

Важливо відмітити, що принцип верховенства права окремими дослідниками ототожнюється

з принципом законності, адже, як вже зазначалось, обидва принципи у своїй кореспондуючій (діяльнісній) побудові фактично є однаковими – вони передбачають обов'язок держави виражати в законах право та підкорятися цим законам. Але така доктринальна позиція, на наше переконання, не відповідає сучасним уявленням про принцип законності та принцип верховенства права. Адже різниця, що між ними існує, та яка була розглянута нами вище, свідчить не стільки про не синонімічне співвідношення однопорядкових категорій, скільки про співвідношення фундаментального принципу та спеціального, який подекуди має конституційне закріплення.

Отже, тут очевидний конфлікт тлумачення принципу законності пострадянською та сучасною європейською правовою доктриною. Тому, як ми вважаємо, віднесення принципу законності до змісту принципу верховенства права потребує уточнення – до останнього відноситься не забезпечення режиму законності, тобто правопорядку в цілому, а неухильне дотримання верховенства закону та рівності перед ним.

Висновки та пропозиції. Таким чином, на підставі аналізу доктринальних підходів щодо визначення сутності та змісту принципу верховенства права вітчизняними вченими, можна сформулювати наступні висновки. Наведені визначення принципу верховенства права відображають сучасний стан доктринального осмислення поняття та принципу верховенства права, яке, поряд з цим, потребує врахування сучасного розуміння змісту цієї категорії, розробленої європейською правовою доктриною та відображеного у нормативних документах провідних європейських організацій, зокрема для цілей проведення демократичних реформ у пострадянських країнах на основі принципу верховенства права.

Принцип верховенства права є одним з провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, правової держави. Тому його дослідження, безсумнівно, належить до найважливіших завдань юридичної науки. Теоретичний аналіз цього принципу здійснено в роботах вітчизняних і зарубіжних учених-правознавців (зокрема, С. Алексеева, Н. Варламової, Ф. Гаєка, С. Головатого, А. Дайсі, А. Зайця, Ж. Зіллера, Р. Каламкарян, М. Козюбри, Д. Ллойда, П. Рабіновича, Д. Раза, К. Хессе, М. Цвіка, А. Шайо, С. Шевчука). Проте і сьогодні його тлумачення, на жаль, неоднозначне. Вважаємо, що таке становище не є задовільним. Адже, це, по-перше, це створює значні проблеми у внутрішньодержавній юридичній практиці. Як справедливо зауважує М. І. Козюбра, із закріпленням принципу верховенства права в Конституції України (ч. 1 ст. 8) ця проблема із «кабінетно-академічної» перетворилася на прикладну, оскільки пере-

йшла в площину реалізації Конституції України [5, с. 85]. Для її розв'язання треба правильно розуміти сутність цього принципу, чітко уявляти основні вимоги до юридичних актів, що впливають з нього. Однак дана проблема, перефразуючи відомий вислів, є навіть більш складною, ніж «капітальний ремонт корабля у відкритому морі», оскільки корабель української державності до цього часу ніколи не виходив в море під прапором верховенства права [4].

По-друге, це заважає сприйняттю принципу верховенства права українським суспільством, що є не менш важливим, ніж будь-яке конституційне закріплення прихильності до нього. Слід погодитися з тим, що верховенство права не встановлено доти, доки воно не стане складовою моральних традицій спільноти, загальним ідеалом, який сприймає і поділяє більшість. Якщо цей ідеал стане стійким елементом громадської думки, то законодавство і виконавча влада все більше наближатимуться до нього. Проте для формування позитивного ставлення людей до цього відносно нового принципу необхідно, щоб така юридична абстракція була наповнена реальним, конкретним змістом. Без створення відповідної загальнотеоретичної моделі сподіватися на це безпідставно.

По-третє, це може привести до порушення міжнародно-правових зобов'язань України і одночасно створює об'єктивну перешкоду на шляху до європеїзації українського суспільства і українського правового порядку, що конче необхідно як для загальної, так і для правничої культури [5, с. 85]. Дійсно, принцип верховенства права в системі європейських цінностей належить до засадничих: на ньому будують свою діяльність Рада Європи [4], Європейський Союз, ОБСЄ [3] і НАТО [9]. Принаймні ці три обставини зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень даного принципу.

Література

1. Авер'янов В.Б. Українське адміністративне право на етапі реформування: питання нової доктрини. *Українське право*. 2005. № 1. С. 267-276.
2. Головатий С.П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти. Українське право: *Матеріали міжнародної конференції «Верховенство права: питання теорії та практики»*. 2006. № 1. С. 85-90.
3. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29.06.1990 р. (п. 2) . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082.
4. Кан Дж. Исполнение Россией ст. 5 и 6 ЕКПЧ как показатель соблюдения прав человека. URL: <http://www.hrights.ru/text/b17/chapter5.htm#5>
5. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2(33) – 3(34). С. 83-95.
6. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і права людини. Права людини і правова держава (До 15-ї річниці Загальної Декларації прав людини): Тези доп. 10-11 грудня 1998 р. Х., 1998.

7. Козюбра М.І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика. *Українське право: Матеріали міжнародної конференції «Верховенство права: питання теорії та практики»*. 2006. № 1. С. 15-23.

8. Падалка Р.О. Верховенство права як основоположний принцип права. Дис. канд. юрид. наук. К.: 2017. 195 с. URL: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31389.pdf>

9. Північноатлантичний договір (преамбула) від 04.04.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008

10. Рабінович П.М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України. Українське право: *Матеріали міжнародної конференції «Верховенство права: питання теорії та практики»*. 2006. № 1. С. 210-220.

11. Рабінович П.М. Верховенство права / Юридична енциклопедія. Т.1. К., 1998. С. 341-342.

12. Шаповал В.М. Верховенство права: міфи і реалії пострадянського праворозуміння. Українське право: *Матеріали міжнародної конференції «Верховенство права: питання теорії та практики»*. 2006. № 1. С. 30-32.

13. Явич Л.С. Господство права (к концепции правового государства в СССР). *Правоведение*. 1990. № 5. С. 11-13.

Анотація

Куровська І. А. До питання про правову природу та зміст принципу верховенства права у вітчизняній правовій доктрині. – Стаття.

У статті досліджуються деякі доктринальні підходи вітчизняних вчених в контексті визначення правової природи та змісту принципу верховенства права. Констатується, що категорія «верховенство права» має багато різноманітних інтерпретацій, кожна з яких відіграє важливу роль у дослідженні даного поняття. Аргументується, що принцип верховенства права є базисним конституційним принципом, на якому ґрунтуються всі суспільні відносини і за допомогою якого реалізуються права і свободи людини і громадянина. Множинність концепцій дає нам можливість розуміти поняття «верховенство права» в різних його аспектах, а також застосовувати в практичній діяльності в усіх проявах.

Ключові слова: принцип верховенства права, правова держава, принцип законності, правова доктрина, конституційний лад, тощо.

Аннотация

Куровская И. А. К вопросу о правовой природе и содержании принципа верховенства права в отечественной правовой доктрине. – Статья.

В статье исследуются некоторые доктринальные подходы отечественных ученых в контексте определения правовой природы и содержания принципа верховенства права. Констатируется, что категория «верховенство права» имеет много различных интерпретаций, каждая из которых играет важную роль в исследовании данного понятия. Аргументируется, что принцип верховенства права является базисным конституционным принципом, на котором основываются все общественные отношения и с помощью которого реализуются права и свободы человека и гражданина. Множественность концепций дает нам возможность понимать понятие «верховенство права» в различных его аспектах, а также применять в практической деятельности во всех проявлениях.

Ключевые слова: принцип верховенства права, правовое государство, законности, правовая доктрина, конституционный строй и т. д.

Summary

Kurovskaya I. A. On the issue of legal nature and the content of the rule of law principle in domestic legal doctrine. – Article.

Doctrinal approaches of domestic scholars in the context of defining the legal nature and content of the rule of law principle are explored in this article. It is stated that the term rule of law has many different interpretations, each of them plays an important role in

the study of this concept. It is argued that the rule of law is the basic constitutional principle on which all social relations are based and through which the rights and freedoms of man and citizen are realized. The multiplicity of concepts enables us to understand the term of rule of law in its various aspects, as well as to apply it in practice in all its manifestations.

Key words: rule of law principle, rule-of-law state, principle of legality, legal doctrine, constitutional order, etc.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.1

*І. В. Гопанок**аспірант**Інституту економіко-правових досліджень**Національної академії наук України***ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМКІВ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ**

Постановка проблеми. Запровадження процедури врегулювання спору за участю судді у господарський процес України, безперечно, є великим кроком уперед, оскільки дозволить зберегти договірні відносини між сторонами, зекономити час, кошти на сплату судового збору і в цілому зменшити кількість конфліктів і протиріч, яких і так нині забагато у нашому суспільстві. Однак аналіз нормативно-правового регулювання інституту врегулювання спору за участю судді виявив низку проблемних питань, які можуть стати на заваді ефективності функціонування даного альтернативного способу вирішення господарського спору. У зв'язку з цим необхідно переглянути та вдосконалити відповідні норми права, що регламентують процедуру врегулювання спору за участю судді [1, с.82].

Стан дослідження. Незважаючи на відносно недовгу історію існування інституту врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві, окремі проблемні аспекти його діяльності у своїх наукових працях розглядали: О.В. Авімська, С.С. Бичкова, А.М. Гірник, Т.О. Гордієнко, О.В. Дем'янова, В. В. Землянська, А.О. Клевцов, О.А. Островська, М.Я. Поліщук, В.Є. Прущак, М.М. Чабаненко, Р.А. Чайка, С.А. Чвакін та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, на сьогоднішній день існує чимала кількість проблем, пов'язаних із практичною реалізацією даного способу врегулювання спору.

Саме тому у статті маємо **на меті** визначити можливі кроки щодо удосконалення законодавчої регламентації процедури врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження одразу ж зазначимо, що однією із ключових причин наявності в досліджуваному інституті, як, власне кажучи і в господарському процесуальному законодавстві та українському законодавстві в цілому, є низький рівень юридичної техніки законотворця. Юридична техніка – це сукупність правил, приписів, прийомів, способів

дій щодо створення, систематизації та застосування відповідними уповноваженими суб'єктами (фізичними та юридичними особами) нормативно-правових актів та юридично значущих документів, що є необхідною складовою єдиного процесу виникнення та реалізації прав, закладених у відповідній нормі чи документі [2, с.55]. Недоліки юридичної техніки спричиняють цілу низку проблем, зокрема призводять до правової невизначеності, що негативним чином позначається на ствердженні верховенства права і правової законності. Адже правова визначеність є однією із складових принципу верховенства права. Принцип визначеності означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Вони повинні мати можливість передбачати правові наслідки своєї поведінки [3].

На актуалізації питання юридичної техніки в господарському процесуальному праві наголошує Н. Іванюта. Це, на її думку зумовлюється деякими об'єктивними та суб'єктивними факторами, зокрема: кардинальною зміною політичної концепції та процесуальної ідеології в сфері правосуддя; оновленням законодавства у сфері судоустрою та судочинства в межах здійснюваної глибинної судової реформи; орієнтуванням на європейські стандарти якості правотворчої та правозастосовної діяльності у сфері судового захисту державних, соціальних та приватних інтересів у процесі інтенсифікації зближення національної правової системи із системами інших держав; виникненням нових терміносистем права (насамперед, на стику наук), наявністю численних мовно-термінологічних проблем у сфері сучасної правової комунікації [4, с.5-6]; трансформаційністю суспільних відносин, віднесених до об'єкта ГПП, що детермінує зміну усталених підходів щодо їх правової регламентації; посиленням інформаційних та інформатизаційних процесів як у господарській сфері, так і у сфері вирішення господарських спорів та інших правових питань; зміною нормативів (юри-

дичного та етичного характеру) щодо професійної діяльності суддів, адвокатів, експертів, прокурорів та й самого правового статусу суб'єктів правотворення та правозастосування. То, підкреслює юристка, в умовах судової реформи та, як результат, глобального оновлення законодавства у сфері судочинства питання щодо юридично-технічних знань у площині процесуальної юриспруденції потребують особливої уваги [5, с.80].

Так, одним із проявів вищезгаданої невизначеності, на нашу думку, є законодавча регламентація ініціювання процедури врегулювання спору за участю судді. Адже єдине що слідує із положень чинного ГПК України, що для початку даної процедури необхідна добровільна згода обох сторін. Звідси ми можемо цілком логічний виносок, про те, що порушити питання про врегулювання спору за участю судді господарського суду можуть сторони даного спору. Однак не зрозумілим залишається роль судді на даному етапі, зокрема чи може він запропонувати сторонам скористатися даною процедурою? Звісно можна апелювати до того, що суддя, згідно статті 182 ГПУ України суддя під час проведення підготовчого засідання зобов'язаний з'ясувати чи не бажають сторони звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [6]. Ознак, вбачається, що з'ясувати бажання сторін – це не теж саме, що запропонувати їм скористатися зазначеною процедурою. Пропозиція, вочевидь, має супроводжуватися роз'ясненням судом суті даної процедури, її переваг і наслідків. Такий підхід, на нашу думку, цілком відповідає Рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи, зокрема Рекомендації № R (86) 12, в якій зазначається, що суддя повинен всіляко сприяти примиренню сторін спору [7]. Звідси, вважаємо, що було б доцільним закріпити у ГПК України, що під час проведення підготовчого засідання суддя пропонує сторонам скористатися врегулюванням спору за участю судді, роз'яснює сутність даної процедури та її наслідки.

Далі, вважаємо, що необхідно доопрацювати та роз'яснити понятійно-термінологічні конструкції, що використовуються у ГПК України, а саме у главі 4. «Врегулювання спору за участю судді». Так, на нашу думку, необхідно замінити термін «закриті наради» на «односторонні наради» чи «окремі наради». Це обумовлено тим, що власне вся процедура врегулювання є закритою в силу принципу конфіденційності, а отже і спільні наради також є закритими.

Також важливим кроком, на наше переконання, є визначення сутнісного змісту таких понять як юридична порада та рекомендація. Адже з одного боку закон прямо забороняє судді, який приймає участь у врегулюванні спору, надавати його сторонам юридичні поради та рекомендації, а з іншого ніяким чином не роз'яснює, що вважається

такими рекомендаціями та порадами, і яким чином це співвідноситься із правом судді пропонувати сторонам можливі підходи до мирного вирішення спору та правом звертати увагу сторони на існуючу судову практику в аналогічних справах. Якщо виходити з енциклопедичних тлумачень поняття «юридична консультація», то пропонуванням суддею можливого шляху врегулювання спору цілком може вважатися юридичною порадою, так як суддя є професійним юристом, і той факт, що він має власне бачення шляху розв'язання конфлікту свідчить про те, що він с професійної точки зору оцінив ситуацію, і вважає що саме такий підхід є доцільним з юридичної точки зору. Юридична консультація – це порада, роз'яснення, що надаються професійними юристами фізичним та юридичним особам з юридичних питань [8].

Крім того, необхідність чіткого визначення понять юридична порада та рекомендація обумовлена потребою притягнення до відповідальності судді за порушення законодавчої заборони на їх надання. Адже для того, визначити, чи порушив суддя зазначену заборону, необхідно чітко усвідомлювати, що саме забороняється, який зміст тих дій, від яких суддя має утриматися.

Наступна проблема логічно слідує із попередньої – це, власне кажучи, відсутність чіткої законодавчої вказівки на те, чи несе суддя і, якщо несе, то яку саме відповідальність за порушення заборони на надання сторонам юридичних рекомендацій та порад в ході процедури врегулювання спору. Адже очевидним є, що порушення законодавчої заборони має тягнути за собою відповідні наслідки у вигляді юридичної відповідальності. У цьому власне і полягає юридична сутність відповідальності – реакція держави на порушення суб'єктом встановлених законодавством правил поведінки. Юридична відповідальність – це застосування до особи, що скоїла правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку від імені держави і на підставі закону [9, с.183]. Однак яку саме відповідальність має нести суддя за порушення вищезгаданої заборони? Вбачається, що у главі 4 ГПК України «Врегулювання спору за участю судді» необхідно закріпити, що за порушення суддею заборон передбачених даною главою він несе дисциплінарну відповідальність згідно Закону. На сьогодні таким є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Зокрема у статті 106 даного нормативно-правового акту передбачено, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з таких підстав: 1) умисне або внаслідок недбалості: а) незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви,

апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду; б) незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору; в) порушення засад гласності і відкритості судового процесу; г) порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; ґ) незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу; д) порушення правил щодо відводу (самовідводу); 2) безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвочасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень; 3) допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу; та ін.[10].

У світлі вище викладеного було б справедливим звернути увагу і на питання необхідності існування такої відповідальності. Справа у тому, що довести вину судді буде дуже складно, так як будь-яка фіксація процедури забороняється, відповідно чи не єдиним доказом порушення суддею господарського суду заборони на надання юридичних рекомендацій чи порад, є показання сторін спору. Однак у випадку, якщо такі поради виявляються корисними для обох сторін, вони скоріше за все, ніяким чином не відреагують вчинене суддею на порушення, а якщо таку раду, рекомендацію було отримано стороною в ході закритого засідання, інша сторона навряд чи про це дізнається і, тим більше, зможе довести, що сторона отримала відповідну інформацію саме від судді. За таких обставин встановлення відповідальності навряд чи забезпечить належне дотримання суддею зазначених заборон. Вбачається, що вирішити дану ситуацію можна наступним чином – частину 7 статті 187 ГПК України («під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі») викласти наступним чином: «під час проведення врегулювання спору суд-

дя має утримуватися від надання сторонам юридичних порад та рекомендацій, він не має права надавати оцінку доказів у справі. Відповідаючи на можливе запитання про те, що власне змусить суддю у такому випадку утримуватися від консультування сторін, зазначимо – самі сторони спору. Так, якщо сторони (або одна із них) дійдуть висновку (вирішать), що поради і рекомендації судді не відповідають їх інтересам, чи ведуть перемовини не у той бік, вони (вона) можуть відмовитися від участі у процедурі врегулювання за участю судді.

Наступним напрямком вдосконалення господарського процесуального законодавства щодо врегулювання спору за участю судді є уточнення питання щодо учасників даної процедури. Так, положення чинного ГПК України:

- по-перше, не передбачають можливості залучення до переговорів спеціалістів та (або) експертів. Згідно чинного ГПК як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. А спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта [6].

Переконані, що такий підхід не сприяє привабливості для сторін процедури врегулювання та її ефективності. Зрозуміло, що в ряді випадків залучення зазначених осіб до врегулювання спору і надання ними відповідних висновків може суттєво збільшити строки процедури, що є не надто прийнятним, враховуючи строки її максимальної тривалості у 30 днів. Однак, разом із тим, не можна й заперечувати тієї обставини, що досить часто саме думка експерта чи спеціаліста оказує найбільший вплив на думку (позицію) суб'єкта. Тож, вважаємо, що необхідно закріпити у ГПК, що в разі потреби і згоди обох сторін, до процедури врегулювання можуть залучатися експерти та спеціалісти, які повідомляються про конфіденційність інформації, яка їм стане відома в ході участі у даній процедурі;

- по-друге, передбачають участь представників сторін тільки у спільних нарадах. Натомість у положеннях ГПК з питань закритих нарад, про представників немає ані слова. Вважаємо, що було б доцільним передбачити у Законі, що за бажанням сторони, з якою проводиться закрита нарада, у ній можуть приймати участь і представник (представники) даної сторони.

Не можна оминати стороною і питання вдосконалення законодавчого врегулювання процедури безпосереднього проведення нарад. Перша проблема полягає у запитанні на те, чи повинні такі наради обов'язково відбуватися у приміщенні суду? Враховуючи відносно неформальність та гнучкість даної процедури, зокрема те, що її строки і порядок проведення погоджуються сторонами, вбачається цілком логічним, що сторони мають право самостійно за взаємною згодою обрати місце, в якому відбуватимуться наради. Однак за звідси постає цілком логічне питання про те, як має суддя організувати у такі ситуації організувати свій робочий час? Адже проведення нарад не звільняє суддю від виконання його суддівських обов'язків в інших справах. А за відсутності чітко встановленої процедури передбачити тривалість і хід переговорів не так просто. Саме тому дослідники досить часто ставлять питання про необхідність належної мотивації суддів. Л. Романадзе справедливо зазначає, що вони (тобто судді) мають велике навантаження, тому не кожен буде зацікавлений у витрачанні часу (для цього потрібна не одна година) на одну справу замість здійснення правосуддя у звичний спосіб. Закон залишає без відповіді питання про те, яким чином участь судді у врегулюванні спору буде враховуватися у визначенні загального навантаження, чи будуть впроваджені додаткові заохочення для суддів, яким вдасться привести сторони до примирення? Нав'язування інституту примирення як сторонам, так і суддям викличе опір та буде неефективним [11]. І. Бутирська також цілком слушно наголошує на тому, що нова редакція ГПК України не передбачає жодних заохочень для судді, який успішно врегулює спори, у зв'язку з чим у більшості суддів на практиці буде відсутня мотивація до такої роботи. Професійному судді з багаторічним досвідом роботи здебільшого набагато легше вирішити спір у звичайному порядку, ніж навчатись новим навичкам посередника [1, с.82].

Слід звернути увагу й на те, що закон не конкретизує, в яких саме випадках суддя може проводити закриті наради, і не зобов'язує його спершу провести спільну нараду. Вбачається, що у законодавстві необхідно закріпити, що першою проводиться саме спільна нарада. Адже проведення закритої наради з однією із сторін до проведення спільної наради, а також, скажімо, надто часті закриті наради тільки з одною стороною спору, цілком можуть викликати сумніви іншої сторони у неупередженості та безсторонності судді, за участю якого відбувається врегулювання даного спору. Крім того, можливо було б доцільно перед-

бачити у Законі, що закриті наради проводяться тільки у тому випадку, якщо сторони в ході процедури тривалий час не можуть дійти згоди і суддя вважає за необхідне, з метою забезпечення досягнення примирення між ними, провести бесіду із кожною стороною окремо.

Висновок. Отже, резюмуючи вище викладене, вважаємо, що врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві є важливим та необхідним інститутом, однак чинні на сьогодні його законодавчі засади мають ряд проблем, що негативним чином позначається на дієвості даного інституту. Втім ці проблеми не є неподоланими і цілком можуть бути усунені шляхом внесення відповідних, зокрема запропонованих нами вище, змін до ГПК України.

Література

1. Бутирська І. Врегулювання спору за участю судді: перспективи запровадження у господарській процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017/12. № 12. С. 79-83.
2. Лебеденко В.І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2. С. 52-56.
3. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»*. 2007. Т. 64: *Юридичні науки*. С. 3-9. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6972/Kozyubra_Pry%20ncy%20py%20verhovenstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навчальний посібник. 2-ге вид., змін, і доп. К.: Стіло, 2004. 277 с.
5. Іванюта Н.В. Господарський процесуальний кодекс України: проблеми юридичної техніки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 80-85.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 6.11.1991 р. № 1798-ХІІ. *ВВР*. 1992. № 6. Ст. 56 (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017. *ВВР*. 2017. № 48. Ст. 436)
7. Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах від 16.09.1986 р. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_5.pdf.
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемпученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <https://cyclor.com.ua/content/view/1458/1/1/3/#7277>.
9. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. (*ВВР*), 2016, № 31. Ст. 545.
11. Романадзе Л. Стримувальні недоліки. *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/print/128584-yaki-progalini-v-proektah-novih-gpk-cpk-ta-kas-zavazhatimut_.html.

Анотація

Гопанюк І. В. До проблеми визначення напрямків вдосконалення господарського процесуального законодавства щодо врегулювання спору за участю судді. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, запропоновано авторське бачення напрямків вдосконалення господарського процесуального законодавства щодо врегулювання спору за участю судді. Констатовано, що врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві є важливим та необхідним інститутом, однак чинні на сьогодні його законодавчі засади мають ряд проблем, що негативним чином позначається на дієвості даного інституту. Втім ці проблеми не є неподоланими і цілком можуть бути усунені шляхом внесення відповідних, зокрема запропонованих у статті змін до ГПК України.

Ключові слова: вдосконалення, господарське процесуальне законодавство, врегулювання спору, суддя.

Аннотация

Гопанюк И. В. К проблеме определения направлений совершенствования хозяйственного процессуального законодательства по урегулированию спора с участием судьи. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, предложено авторское видение направлений совершенствования хозяйственного процессуального законодательства по урегулированию спора с участием судьи. Констатировано, что урегулирование спора с участи-

ем судьи в хозяйственном судопроизводстве является важным и необходимым институтом, однако действующие сегодня его законодательные основы имеют ряд проблем, которые негативным образом сказываются на действенности данного института. Однако, эти проблемы не являются непреодолимыми и вполне могут быть устранены путем внесения соответствующих, в частности предложенных в статье, изменений в ГПК Украины.

Ключевые слова: совершенствование, хозяйственное процессуальное законодательство, урегулирование спора, судья.

Summary

Hopaniuk I. V. To the problem of determining the directions of improvement of the economic procedural legislation on settlement of the dispute with the participation of the judge. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, offers the author's vision of improving the economic procedural legislation on dispute resolution with the participation of a judge. It was stated that the settlement of a dispute with the participation of a judge in commercial litigation is an important and necessary institution, but its current legal framework has a number of problems, which negatively affects the effectiveness of this institution. However, these problems are not insurmountable and can be eliminated by making appropriate, in particular, proposed in the article amendments to the Code of Civil Procedure of Ukraine.

Key words: improvement, economic procedural legislation, dispute settlement, judge.

УДК 347.26

С. В. Губарев
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціально-правових дисциплін
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таверійського національного університету імені В. І. Вернадського

СЕРВІТУТИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Різноманіття наукових поглядів щодо видів сервітутів постійно спонукає здійснювати та удосконалювати наукові дослідження у сфері речових прав на чуже майно. У цьому контексті важливого значення набуває питання здійснення договірних, спадкових, земельних відносин за сервітутом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цієї проблеми присвячені роботи Ю.О. Заїки, О.О. Ловяка, Є.А. Суханова, Г.В. Сосніної, А.А. Бірюкова, О. В. Білоцького, М. Б. Гончаренко, І.Е. Косарева, О.В. Розгон, І.Ф. Севрюкова, О.О. Томина, В. В. Цюри, О.Ю. Цибульської, О. О. Щипанової та інших.

Мета статті. Запропонувати авторське розуміння правової природи сервітуту, виходячи із положень національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Сервітут – речові права, які забезпечують особі безпосереднє користування чужою річчю і нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою (земельні сервітут) або конкретною особою (особисті сервітут) – дуже давній інститут приватного права.

Як зазначає професор О. А. Підпригора, сервітут як права на чужу річ виникли з відносин землекористування у ті далекі часи, коли була общинна власність на землю.

Земельні ділянки відрізняються за розмірами, місцем розташування, доступністю, наявністю або відсутністю природних ресурсів та з погляду придатності для господарського використання і, як правило, вони не є рівноцінними. Проте з самого початку виникнення відокремлених господарств шляхом поділу общинної, родової чи сімейної власності виявляється, що одне господарство може існувати тільки використовуючи ресурси іншого. Здатність сервітутів заповнювати вади однієї земельної ділянки за рахунок іншої зробили їх зручним і ефективним засобом задоволення майнових потреб однієї особи завдяки майна іншої.

Із здобуттям незалежності в Україні виникли умови для відродження речових прав на чуже майно. Першим кроком на шляху визнання інституту сервітутів у цивільному законодавстві України було закріплено положення про те, що «власника може бути зобов'язано допустити обмежене користування його майном іншими особами», але належне правове регулювання сервітуту (права

користування чужим майном) набули лише у ЦК та ЗК України.

ЦК України передбачає два види сервітутів (прав користування чужим майном) – земельні та особисті.

Земельний сервітут – це право власника або землекористувача однієї земельної ділянки на обмежене платне (або безоплатне) користування чужою земельною ділянкою.

Земельні сервітуты надають можливість підвищити господарську придатність «панівної» земельної ділянки, забезпечити інтереси власників та землеволодільців невеликих земельних ділянок, а тому як інститут цивільного права допомагають вирішувати надзвичайно важливі економічні та соціальні питання.

Як зауважує професор В. І. Сінайський, земельні сервітуты дають змогу послабити нагальні сторони проведення в життя принципу приватної власності. Власник, який володіє всією повнотою прав на належне йому на праві власності майно, здійснюючи свої права, має поважати права та інтереси інших власників і, якщо цього вимагають інтереси останніх, повинен поступатися частиною своїх прав на їх користь.

Користування чужим майном, яке надає сервітут, може виявлятися у можливості проходу чи проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо. Приблизний, проте далеко не вичерпний перелік основних найпоширеніших видів земельних сервітутів дає ЗК України. Згідно зі ст. 99 ЗК України, власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів: 1) право проходу та проїзду на велосипеді; 2) право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; 3) право на розміщення тимчасових споруд (малих архітектурних форм); 4) право на будівництво та розміщення об'єктів нафтогазовидобування; 5) право на розміщення об'єктів трубопровідного транспорту; 6) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку; 7) право розміщення (переміщення, пересування) об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем; 8) право відводу води зі своєї земельної ділянки

на сусідню або через сусідню земельну ділянку; 9) право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми; 10) право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми; 11) право прогону худоби по наявному шляху; 12) право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд; 13) інші земельні сервітути.

Особисті сервітути – це обмежені речові права, які уповноважують конкретну особу на безпосереднє користування чужим майном і таким способом задовольняють певні її потреби. Згідно ЦК України, вони встановлюються в тому разі, коли потреби цієї особи «не можуть бути задоволені іншим способом».

Український цивіліст О. Огоновський називає сервітути «службовими об'єктами»: «речові права на використання чужої речі зовемо службою». Термін «служба, служити, службовість» вдало передає головну суть відносин, які складаються унаслідок установа сервітуту: земельна ділянка з певними перевагами (службова) «служить» іншій – «обділеній», яку називають «панівною»; спадкоємець, який прийняв спадщину, обтяжену правом користування іншої особи, повинен терпіти певні незручності – його майно «служить» уповноваженій особі на праві користування.

Відтак сервітут – право, яке уповноважує особу на користування чужим майном, є правом речовим, тобто правом, яке дає особі «певну владу» над річчю.

«Влада», яку надає сервітут, є самостійною, «незалежною від конкретних контрагентів, від учинення останніми активних чи пасивних дій». Тому щоб одержати від речі економічну вигоду, яку вона може дати, управленому не доводиться звертатися до іншої особи (осіб) за дозволом, допомогою чи сприянням. Як права речові, «безпосередні», сервітути можуть здійснюватися особою без участі інших осіб. Вони «створюють певний юридичний зв'язок між особою і річчю», тоді як зобов'язання, які опосередковують відносини користування чужим майном «мають на меті створити певну пов'язаність волі боржника, змусити його до певної поведінки в інтересах кредитора».

Як зазначає В. М. Хвостов, сервітут може зобов'язати володільця службової речі до того, щоб він щось не робив (*non facere*), або щоб він «терпів» вплив на його річ (*pati*), проте в жодному випадку не до вчинення певної позитивної дії (*facere*).

Пасивність, «бездіяльність» власника, обтяженого сервітутом майна, В. І. Сінайський вважає найістотнішою рисою, яка характеризує сервітутне право. Якщо ж власник зобов'язаний що-не-

будь зробити, то, зазначає автор, у такому випадку немає сервітуту. Отож «право на позитивні дії володільця речі було б не правом на річ, а правом зобов'язальним».

Важливою ознакою, яка характеризує праву природу речових прав, зокрема сервітутів, є їх безстроковий, «довічний» характер.

Сервітути – права речові, а суть речових прав вказує на те, що вони, за словами С. Дністрянського, «призначені на довгий час, та тривалість і сталість є їх характерною рисою». На думку С. Дністрянського, «в довгій існуванні речових прав лежить їх головна сила і головна мета».

Набута власність має тенденцію існувати постійно та довічно. Тривалість земельних сервітутів як прав речових виявляється у тому, що вони зв'язані з річчю і не залежать від волі її власника. Особисті сервітути мають коротший час існування, але все ж таки тривають звичайно через ціле життя уповноваженої особи.

Г. Ф. Шершеневич зазначає, що усюди, де розвинено сервітутне право, головною підставою їх встановлення є воля власника службової ділянки, яка може виражатися у формі договору або заповіту. Головною і найпоширенішою підставою встановлення сервітуту є договори і за цивільним правом України. Такі договори мають відповідати не тільки загальним положенням договірних прав, а й спеціальним вимогам гл. 32 ЦК України. Вони мають низку специфічних особливостей, а проте, належної правової регламентації у ЦК не набули.

Договори, за якими встановлюється сервітутне користування, виступають правовим засобом встановлення обмежених речових прав на майно, а тому у юридичній літературі їх іноді називають «договорами речовими».

Право користування чужим майном (сервітут), згідно з ЦК України може бути встановлене законом. Це законодавче положення п. 1 ст. 402 ЦК України потребує уточнення, оскільки закон лише визнає та регулює сервітути, але не створює їх.

У ЦК України та інших законодавчих актах лише названі підстави та коло осіб, які можуть набувати право користування чужим майном, визначено зміст цього права, а правовою підставою виникнення сервітутних прав є конкретний юридичний факт – фактична життєва обставина, з якою законодавець пов'язує виникнення сервітутних прав та обов'язків.

У чинному законодавстві зазначені численні випадки, коли законодавець надає певним категоріям осіб право користуватися чужим майном. Зокрема, ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року закріплює за дітьми, які є членами сім'ї наймача або власника житлового приміщення право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем та зобов'язує органи опіки та піклування здійс-

нювати контроль за додержанням батьками майнових та житлових прав дітей під час відчуження житлових приміщень та купівлі нового житла.

Згідно зі п. 1 ст. 405 ЦК України, члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону. Схожого змісту положення містить і ЖК України 1984 року. Стаття 156 ЖК України надає право членам сім'ї власника житлового будинку (квартири), які проживають разом з ним у будинку (квартирі), що йому належить, право користуватися цим приміщенням нарівні з власником будинку (квартири), якщо при їхньому вселенні не було іншої угоди про порядок користування цим приміщенням. Припинення сімейних відносин з власником будинку (квартири) не позбавляє їх права користування займаним приміщенням. Якщо немає угоди між власником будинку (квартири) і колишнім членом його сім'ї про безоплатне користування житловим приміщенням плата, за користування житловим приміщенням у будинку (квартирі), що належить громадянину на праві приватної власності, встановлюється угодою сторін.

Отже, сервітут – це право обмеженого користування чужим майном певною мірою. Змістом сервітутного права, яким володіє управнена особа є певний вид та об'єм повноважень щодо користування чужим майном, які сервітут надає конкретній особі чи власнику панівної земельної ділянки з метою задоволення певних конкретних потреб управненого.

Підстави припинення сервітутів встановлює ст. 406 ЦК України та ст. 102 ЗК України.

Сервітут може бути припинено шляхом відмови від права особою, в інтересах якої він був встановлений. Коли сервітут встановлювався на певний строк, то наслідком спливу цього строку буде його припинення. Оскільки встановлення сервітуту може бути пов'язано з певними особливими чи надзвичайними обставинами, то з припиненням цих обставин припиняється і сервітут.

Можливі випадки припинення сервітутів у порядку погашувальної давності. Якщо управнена особа не користується правом, яке надає їй сервітут протягом трьох років підряд, її право припиняється – погашається. Згідно зі ст. 405 ЦК України необхідною умовою такого припинення сервітутного права є невикористання управненою особою свого права упродовж трьох років підряд.

Підставою припинення особистого сервітуту, у тому числі особистих земельних сервітутів, є смерть управненої особи, на користь якої було

встановлено цей сервітут. Особисті сервітуту встановлюються на користь конкретної особи і призначені забезпечити їй певні можливості, які в цій ситуації не можуть бути їй забезпечені в інший спосіб. Тому право, яке надає особистий сервітут має особистісний характер і не може переходити в порядку правонаступництва.

У разі наявності обставин, які мають істотне значення сервітут, може бути припинений за рішенням суду на вимогу власника майна.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що у сервітутного права велике майбутнє. Проте неточність законодавства у цій сфері ускладнює застосування сервітуту. Тому лише законодавче вдосконалення сервітутного права зробить його реалізацію більш оптимальною та зручною.

Оскільки, стаття присвячена проблемним аспектам сутності сервітуту як речового права на чуже майно, *зазначимо, що подальшими напрямками дослідження у цій сфері* можуть бути:

– особливості договору про встановлення сервітуту та ряд інших.

Література

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44, ст. 356.
2. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 3-4, ст. 27.
3. Бірюков І. А., Губарев С. В. Право власності фізичної особи на садибну земельну ділянку (садибу). К., ННЦ «ІАЕ» 2011. 168 с.
4. Губарев С. В., Заїка Ю. О., Лов'як О. О., Тімуш І. С. Цивільне право України: схеми та роз'яснення: Навч. посібник. К.: ФОП Кандиба Т. П. 2018. 302 с.
5. Цивільне право України. Загальна частина: [підруч.] / за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. [3-тє вид., змін. та допов.]. К.: Алерта, 2014. 510 с.
6. Мартин В.М. Право користування чужим майном автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право». Львів, 2006. 19 с.
7. Тімуш І. С. Ризикові договори за цивільним законодавством України : навч. посіб. К. : Істина, 2006. 128 с.
8. Цюра В. В. Речові права на чуже майно: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Цюра Вадим Васильович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 225 арк. – Бібліогр.: арк. 205–225.
9. Сосніна Г.В. Визначення поняття «сервітут». *Правова держава*. № 20. 2015. С. 131.
10. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав. Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 07.02.2014 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14> (з екрану).

Анотація

Губарев С. В. Сервітути у цивільному праві України. – Стаття.

У статті проводиться правова характеристика прав користування чужим майном (сервітутів), які набули законодавчого визнання у новому Цивільному кодексі України, та аналізуються їхні особливості. Дається визначення земельних та особистих сервітутів як різновиду обмежених речових прав на чуже майно, висвітлює підстави їх встановлення та припинення.

Ключові слова: право користування чужим майном, сервітути, земельні сервітути, особисті сервітути, цивільне право.

Аннотация

Губарев С. В. Сервитуты в гражданском праве Украины. – Статья.

В статье проводится правовая характеристика прав пользования чужим имуществом (сервитутов), которые получили законодательного признания в новом Граж-

данском кодексе Украины, и анализируются их особенности. Дается определение земельных и личных сервитутов как разновидности ограниченных вещных прав на чужое имущество, освещает основания их установления и прекращения.

Ключевые слова: право пользования чужим имуществом, сервитуты, земельные сервитуты, личные сервитуты, гражданское право.

Summary

Hubariev S. V. Services in civil law of Ukraine. – Article.

The article describes the legal characterization of the rights to use someone else's property (easements), which have gained legislative recognition in the new Civil Code of Ukraine, and analyzes their peculiarities. The definition of land and personal easements as a kind of limited property rights to another's property, explains the reasons for their establishment and termination.

Key words: right to use another's property, easements, land easements, personal easements, civil law.

УДК 347

*К. Р. Добкіна**кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету**Державного університету інфраструктури та технологій*

НАГЛЯДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ФОРМА УЧАСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЗА РАДЯНСЬКИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Постановка проблеми. Протягом останніх управлінсько-державних процесів та реформ присвячених оптимізації процесу здійснення судочинства по цивільним спорам, участь органів державної влади у цивільному судочинстві набуває все більшого значення. Причому, особливо важливими елементами стають не питання пов'язані із вступом даних органів у справу, а можливість прийняття певних рішень з метою скасування судових рішень, які вже набрали законної сили.

Доктринальний аналіз судової практики, законодавчих актів та архівних матеріалів свідчить, що не завжди такі заходи здійснювались в інтересах захисту прав і свобод людини і громадянина, особливо в радянський період, що потребує сучасного переосмислення та дослідження з метою врахування у сучасних умовах державотворення.

Стан дослідження. Інститут перегляду судових рішень, які набрали законної сили у цивільному судочинстві досить часто поставав предметом дослідження різних вчених, наприклад таких як А. Ф. Клейнман, П. Я. Трубников, І. І. Адріанов та інші.

Водночас, питання пов'язані із дослідженням проблематики наглядового провадження як форми участі органів державної влади у цивільному судочинстві за радянським процесуальним законодавством, фактично, залишені поза увагою.

Внаслідок чого, **метою даної статі** є дослідження проблематики наглядового провадження як форми участі органів державної влади у цивільному судочинстві за радянським процесуальним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Інститут перегляду судових рішень, які набрали законної сили у порядку нагляду, в сучасній інтерпретації пройшов досить довгий період становлення. Дореволюційній Російській імперії зазначений інститут відомий не був. За Статутом Цивільного судочинства 1864 року, який діяв з деякими змінами до Жовтневого перевороту 1917 року, були встановлені дві форми оскарження рішення суду: в апеляційному і касаційному провадженні. Декретом про суд № 12 була скасована судова система, що існувала до 1917 року, а також були закладені принципи організації і діяльності нового радянського суду, визначені основами нового судочинства [1, с. 167].

Декретом в п. 1 пропонувалося скасувати донині існуючі судові установи: окружні суди, судові палати і урядовий Сенат з усіма департаментами, військові і морські суди всіх найменувань, а також комерційні суди, замінюючи всі ці установи судами, які будуть створюватися на основі демократичних виборів. Даним декретом по-новому вирішується питання й про інстанційність судової гілки влади, а також порядок оскарження судових рішень (скасовано апеляційний порядок оскарження судових рішень і вироків).

У п. 2 Декрету зазначалося: «призупинити дію існуючого донині інституту мирових суддів, замінюючи місцевими судами. Вироки і рішення місцевих судів є остаточними і оскарженню в апеляційному порядку не підлягають. У справах, за якими присуджено грошове стягнення понад 100 рублів і позбавлення волі понад 7 днів, допускається прохання про касацію [2, с. 124].

Однак, незабаром почала діяти інструкція Народного комісаріату юстиції від 19 грудня 1917 року «Про революційний трибунал, його склад, справи, які підлягають розгляду та порядок проведення засідань». Згідно з даною інструкцією рішення трибуналу було остаточними і не підлягало касаційному оскарженню, але Народному комісаріату юстиції надавалося право звернутися до ВЦВК із пропозицією скасувати вирок революційного трибуналу і призначити додатковий розгляд справи в разі порушення встановленого порядку судочинства, а також при виявленні ознак явної несправедливості вироку.

На думку В. І. Шінда, саме в цій інструкції отримав своє нормативне закріплення інститут перевірки судових рішень, які вступили в законну силу у порядку нагляду, який зародився і існував в системі революційних трибуналів з перших днів радянської влади.

Першим органом, що здійснював перевірку судових постанов у порядку нагляду, як зазначає вказаний автор, став ВЦВК. Скарги на вирок революційних трибуналів попередньо розглядалися в Кримінальному відділенні Народного комісаріату юстиції, після чого одним з членів колегії доповідалися обставини справи на засіданні колегії, яка вирішувала питання про відмову в задоволенні скарги або ж визнавала скаргу такою, що заслуговує уваги і зі своїм висновком на-

правляла справу до ВЦВК, який розглядав справу по суті [3, с. 103].

З вищевикладеного випливає, що інститут перевірки судових рішень у порядку нагляду із самого початку свого зародження склався таким чином, що судові рішення відразу не перевірялося по суті, а повинно було спочатку пройти аналіз уповноваженими посадовими особами, висновки яких і були підставою для перевірки рішення суду по суті.

Відповідно до шостої статті Декрету про суд № 2 встановлювалося, що з метою досягнення однаковості касаційної практики як з'їздів місцевих народних суддів, так і обласних народних судів, засновується Верховний судовий контроль. Верховний судовий контроль, у разі зазначених їм протиріч в тлумаченні законів різними касаційними інстанціями, виносить рішення, які касаційними інстанціями приймаються до обов'язкового виконання.

Таким чином, Верховний судовий контроль створювався як орган, який здійснює тлумачення законів, які були невірно застосовані касаційними інстанціями в конкретних справах, без правомочностей щодо скасування судових рішень, які вступили в законну силу.

Однак, Верховний судовий контроль відповідно до Декрету про суд № 2, фактично створено не було. 20 липня 1918 року Рада Народних Комісарів видала Декрет про суд №3, відповідно до якого для розгляду касаційних скарг на рішення народних судів як у цивільних, так і у кримінальних справах з метою здійснення судового контролю тимчасово засновувався Касаційний суд, який складався із двох відділень – цивільного і кримінального.

Як зазначала К. С. Банченко-Любимова – це не був звичайний касаційний суд як ради місцевих народних судів створених згідно Декрету № 3, а найвищий суд, уповноважений розглядати справи після їх перевірки у звичайних касаційних судах, тобто в порядку нагляду [4, с. 7].

Однак з цією точкою зору не можна погодитися, оскільки як зауважувала І. І. Андріанова, Касаційний суд був дійсно найвищим судовим органом, але, фактично, він не мав правомочностей розглядати справи в порядку нагляду, так як цей суд створювався для розгляду скарг на рішення та вироки окружних народних судів [5, с. 17].

Положенням про народний суд, прийнятим 30 листопада 1918 року окружні народні суди були ліквідовані, а всі цивільні і кримінальні справи, за винятком справ, віднесених до підсудності трибуналів, стали розглядатися народними судами. У ролі суду касаційної інстанції для справ, розглянутих народними судами, стали виступати створені ради народних суддів.

З жовтня 1918 року переглядати справи в порядку нагляду стала Колегія Народного комісарі-

ату юстиції. Вона скасовувала рішення, які вступили в законну силу, передавала справи на новий розгляд і навіть закривала провадження по справах, хоча така функція на законодавчому рівні була відсутня.

11 грудня 1918 року Колегія народного комісаріату юстиції прийняла постанову «Про організацію нагляду Народного комісаріату юстиції», яким встановила, що нагляд Народного комісаріату юстиції за діяльністю народних судів здійснюється за скаргами і заявами окремих осіб, а також із власної ініціативи Народного комісаріату юстиції.

21 жовтня 1920 року було прийнято Положення про народний суд, де в примітці до ст. 84 було зазначено, що право вищого контролю над рішеннями народних судів належить до повноважень Народного комісаріату юстиції і визначається спеціальним Положенням.

Органом, що здійснював вищий судовий контроль, став Народний комісаріат юстиції, на який поклалися такі обов'язки як: здійснення загального нагляду за діяльністю судових органів і дача їм керівних роз'яснень і вказівок за чинним законодавством; вирішення питання про відновлення судових справ у зв'язку із нововиявленими обставинами.

Право подачі заяви про перегляд судових рішень, що вступили в законну силу, було надано центральним, обласним і губернським комітетами Рад. Допускалися клопотання про скасування судових рішень, що вступили в законну силу, від місцевих установ, організацій, від посадових і приватних осіб. Клопотання могли подаватися в губернський відділ юстиції або безпосередньо в Народний комісаріат юстиції. Останній розглядав такі клопотання лише після отримання висновку колегії відповідного губернського відділу юстиції. Скасування рішень могло проводитися і за ініціативи самого Народного комісаріату юстиції [6, с. 76].

Положенням передбачалися такі підстави до скасування судових рішень, які набрали законної сили:

- явні порушення або незастосування законодавства радянської влади;
- прийняття судовими органами до свого провадження справ, що не підлягають судовому розгляду (наприклад, земельні спори);
- явне протиріччя рішення керівним засадам радянського законодавства і загальної політики робітничо-селянського уряду.

Народний комісаріат юстиції не міг змінити або винести нове рішення, але мав право визнати рішення не чинним і передати справу на новий розгляд або залишити скаргу без задоволення.

Отже, проведення після Жовтневого перевороту 1917 року державних і правових реформ стало наслідком створення органу, покликаного забез-

печувати однакове застосування судами законів, направляти їх діяльність відповідно до загального напрямку політики радянського уряду.

Таким органом на даному етапі історичного розвитку став Народний комісаріат юстиції, який забезпечував досягнення вищезгаданих цілей шляхом усунення судових помилок. Перевірка судових постанов у порядку нагляду в цей період була централізованою, оскільки повноваженнями з перевірки володів тільки один державний орган – Народний комісаріат юстиції.

Покладання вищевказаних функцій не на судовий орган (спочатку ВЦВК, потім Народний комісаріат юстиції) було пов'язано із відсутністю в аналізовані періоди державотворення налагодженої судової системи і відсутністю відповідного правового регулювання.

Як відзначав М. Полянський, перегляд справ, зокрема, Народним комісаріатом юстиції обумовлювалося відсутністю єдиного вищого суду, який був би покликаний проводити однакове застосування закону, а також відсутністю такої організації нагляду з боку держави, при якій порушення закону виправлялося б в порядку процесуального оскарження [7, с. 86].

У науковій літературі немає єдиної думки щодо моменту виникнення інституту перевірки судових рішень в рамках цивільного судочинства у порядку наглядового провадження. Дослідження наукових праць дозволяє прийти до висновку про наявність двох основних точок зору з даного питання.

Перша полягає в тому, що зазначений інститут вперше був нормативно закріплений в Інструкції Народного комісаріату юстиції від 19 грудня 1917 року «Про революційний трибунал, його склад, справи, які підлягають розгляду та порядок проведення засідань». Друга полягає в тому, що зародком інституту перевірки судових рішень у порядку нагляду став Декрет ВЦВК і Ради Народних Комісарів від 10 березня 1921 року, яким було затверджено Положення «Про вищу судовий контроль».

Вважаємо, що перша точка зору є більш правильною та достовірною, оскільки до моменту прийняття Положення «Про вищу судовий контроль» на практиці вже існував досвід перевірки судових рішень, які вступили в законну силу в порядку наглядового провадження, до того ж можливість такої перевірки була нормативно закріплена в 1917 році в Інструкції Народного комісаріату юстиції «Про революційний трибунал, його склад, справи, які підлягають розгляду та порядок проведення засідань».

У Положенні «Про вищу судовий контроль» інститут перевірки судових рішень у порядку нагляду був закріплений вже в більш досконалому вигляді. Необхідно відзначити, що в науковій

літературі також відсутня чітка періодизація розвитку інституту перегляду судових рішень по цивільним спорам у порядку нагляду.

По-перше, як було зазначено, існують розбіжності в думці про момент першого нормативного закріплення зазначеного інституту. По-друге, в більшості робіт, присвячених даній темі, періодизація зводиться до послідовного перерахування нормативних актів, які не стосуються цивільного процесу.

Вважаємо за необхідне висловити власну позицію із вказаної проблематики. Зокрема, перші органи, що перевіряли судові рішення в порядку нагляду – це ВЦВК і Народний комісаріат юстиції, які не були судовими органами. У зв'язку з чим їх діяльність з перевірки судових рішень, в зазначеному порядку, не може вважатися цивільно-процесуальною діяльністю, а також свідчити про окрему стадію цивільного судочинства.

Точкою відліку в розвитку даного інституту в цивільному процесуальному праві слід вважати момент, коли перевірка судових рішень, що вступили в законну силу, в порядку нагляду стали здійснювати суди. Внаслідок чого, варто виділити наступну періодизацію розвитку інституту перевірки судових рішень у порядку нагляду в цивільно-процесуальному праві:

1) 1922–1926 р. р. – період централізації перевірки судових рішень у порядку нагляду.

31 жовтня 1922 року ВЦВК було затверджено Положення про судоустрій, яким було створено Верховний Суд уповноваженого виконувати функції з розгляду цивільних справ в порядку нагляду.

Перевірка судових рішень у порядку нагляду судом нерозривно була пов'язана із правом опротестування таких актів посадовими особами. Прийнятий 1924 року ЦПК УСРР передбачав можливість опротестування рішень у цивільних справах, які набрали законної сили прокурором української радянської республіки.

Народний комісаріат юстиції 14 жовтня 1923 року видав Циркуляр №2171, яким встановлювалися правила щодо здійснення прокурорського нагляду. В ньому вказувалося, що протест в порядку нагляду на рішення суду повинен бути винесений за наявності по цивільній справі формальних порушень, що давало підстави вважати, що залишення даного судового у силі спричинить порушення інтересів держави, окремих установ, трудящих мас або окремих осіб, що є недопустимим, оскільки охорона інтересів трудящих впливає із загальної політики держави.

Таким чином, рішення по цивільній справі могло бути скасовано в порядку нагляду, якщо цього вимагала охорона інтересів держави або трудящих мас, незалежно від того, наскільки серйозним було порушення чинного закону, і чи було воно взагалі. Рішення у цивільних справах

підлягали скасуванню за загальним правилом, як судами касаційної інстанції, так і наглядовим органом, у разі прямого порушення чинних законів, а з підстав порушення інтересів держави або трудящих мас, судові рішення могло бути скасовано в порядку нагляду.

Отже, в період із 1922 по 1926 роки право скасування судового рішення, яке вступило у законну силу по цивільній справі належало лише Верховному Суду за поданням Прокурора Української РСР.

2) 1926–1938 р. р. – період децентралізації перевірки судових рішень у порядку нагляду.

Починаючи з 1926 року і до прийняття нових нормативно-правових актів про судоустрій у 1938 році інститут перевірки судових рішень у порядку нагляду розвивався по лінії розширення кола осіб і судових органів, які мають право вносити і розглядати протести. Змінився і порядок розгляду протестів на судові рішення, які вступили в законну силу, наприклад якщо справу розглядав народний суд, то незалежно від того, розглядалася вона в касаційному порядку чи ні, із протестом в порядку нагляду можна було звертатися до пленуму обласного (губернського) суду. У тих випадках, коли пленум обласного (губернського) суду розглядав справи у порядку нагляду, копія постанови направлялась до Верховного суду.

Як зазначає К. С. Банченко-Любимова, судова практика періоду 1926-1928 років свідчила, що при опротестуванні рішень в порядку нагляду допускалися відступи від підстав винесення протесту, які поступово перетворилися в систему, внаслідок чого, розгляд справи в порядку нагляду перетворилось у окрему, обов'язкову стадію цивільного процесу [4, с. 23-25].

У зв'язку з цим 09 квітня 1928 року Народний комісаріат юстиції видав Циркуляр №51, в якому засуджувалася подібна практика і вказувалося, що втручання прокуратури має бути лише у особливо важливих і принципових спорах. Одночасно зверталася увага прокурорів на те, що винесення протестів у порядку нагляду може бути тільки у випадках:

- а) істотного порушення закону, яке принципово спотворює лінію судової політики держави;
- б) явного порушення інтересів пролетарської держави;
- в) явного порушення інтересів трудящих мас, вчиненого всупереч прямим вказівкам закону.

Директивним листом від 09 червня того ж року Народний комісаріат юстиції категорично забороняв вносити протести за формальними підставами, які не мали серйозного значення.

Як зазначає І. І. Андріанов, обмеження кола судово-наглядових органів та їх повноважень, призвело до серйозних недоліків в наглядовій роботі. Затягувалися терміни виправлення судових

помилоч, оскільки наглядові інстанції були завантажені великою кількістю справ, що розглядалися в порядку наглядового провадження нагляду. Ці серйозні недоліки, на думку зазначеного автора, могли бути ліквідовані на шляхом надання права місцевим судовим органам переглядати справи в порядку здійснення нагляду [5, с. 30].

Починаючи із 1954 року можна виділити останній період розвитку інституту наглядового провадження у цивільному судочинстві, який характеризувався децентралізацією перевірок судових рішень. Централізована система перевірки судових рішень у порядку судового нагляду була змінена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 серпня 1954 року «Про створення Президій у складі Верховних судів союзних і автономних республік, крайових, обласних судів і судів автономних областей», який передбачав право розглядати цивільні справи в порядку нагляду новоствореними органами.

Згідно норм ЦПК УРСР 1964 року правом винесення в порядку нагляду користувалися Генеральний прокурор, його заступники, Голова Верховного Суду, прокурори крайового, обласного, міського суду тощо. Право перевірки судових рішень за протестами зазначених посадових осіб за кодексом належало Президії Верховного Суду, Президіям Верховних судів крайових, обласних, міських судів тощо.

Така децентралізована система перевірки судових рішень у порядку нагляду практично без змін проіснувала до розпаду СРСР. Підставами скасування судових рішень були необґрунтованість рішення, або істотні порушення норм матеріального чи процесуального права.

Такі широкі межі перевірки судових рішень були обумовлені дією принципу об'єктивної істини, який передбачав, що суд зобов'язаний приймати всі передбачені законом заходи для всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи, прав і обов'язків сторін. Дія зазначеного принципу обумовлювала необхідність вжиття всіх можливих заходів для перевірки та виправлення незаконних або необґрунтованих судових рішень винесених за результатами розгляду цивільних справ. Окрім того, скарга в порядку нагляду могла бути подана як особами, які беруть участь у справі, так і іншими громадянами і організаціями, які вважають висновки суду неправильним. Перевірка справи в порядку наглядового провадження могла бути здійснена й за результати розгляду листів депутатів представницьких органів влади, за матеріалами статей, кореспонденції, заміток у пресі, узагальнень судової практики тощо.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що інститут перевірки судових рішень у порядку нагляду із самого початку свого зародження склався таким чином, що судові рішення

відразу не перевірялося по суті, а повинно було спочатку пройти аналіз уповноваженими посадовими особами, висновки яких і були підставою для перевірки рішення суду по суті. Підставою для скасування судового рішення в порядку наглядового провадження слугували: явні порушення або незастосування законодавства радянської влади; прийняття судовими органами до свого провадження справ, що не підлягають судовому розгляду (наприклад, земельні спори); явне протиріччя рішення керівним засадам радянського законодавства і загальної політики робітничо-селянського уряду.

Точкою відліку в розвитку даного інституту в цивільному процесуальному праві слід вважати момент, коли перевірка судових рішень, що вступили в законну силу, в порядку нагляду стали здійснювати суди. Внаслідок чого, варто виділити наступну періодизацію розвитку інституту перевірки судових рішень у порядку нагляду в цивільно-процесуальному праві:

1) 1922–1926 р.р. – період централізації перевірки судових рішень у порядку нагляду, який характеризувався можливістю скасування судового рішення лише Верховним Судом за поданням Прокурора УРСР;

2) 192–1938 р.р. – період децентралізації перевірки судових рішень у порядку нагляду.

Починаючи із 1954 року можна виділити останній період розвитку інституту наглядового провадження у цивільному судочинстві, який характеризувався децентралізацією перевірок судових рішень та розширенням органів уповноваженим на перегляд рішення. Така децентралізована система перевірки судових рішень у порядку нагляду практично без змін проіснувала до розпаду СРСР. Підставами скасування судових рішень були необґрунтованість рішення, або істотні порушення норм матеріального чи процесуального права.

Література

1. Тютрюмов И. М. Устав гражданского судопроизводства (Св. зак. т. XVI ч. 1, изд. 1914 г.): С законод. мотивами, разъясн. Правительствующего сената и коммент. рус. юристов, извлеч. из науч. и практ. трудов по гражд. праву и судопр-ву (по I сент. 1915 г.): в 2-х т. Том 1. Петроград: Юрид. кн. маг. И. И. Зубкова, п/ф «Законоведение». 1916. 1368 с.

2. Декрет о суде от 22 ноября (5 декабря) 1917 года. *Декреты Советской Власти*. Т. 1. Москва. 1957. 124 с.

3. Шинд В. И. О судебном надзоре в первые годы советской власти. *Советское государство и право*. 1957. № 3. С. 103-109.

4. Банченко-Любимова К. С. Пересмотр судебных решений, вошедших в законную силу, в порядке надзора. Москва: Госюриздат. 1959. 103 с.

5. Андрианов И. И. Понятие и сущность надзорного производства по судебным гражданским делам: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва: МГУ им. М. В. Ломоносова. 1982. 16 с.

6. Трубников. П. Я. Возникновение и развитие судебного надзора. *Социалистическая законность*. 1967. № 11. С. 76-79.

7. Полянский Н. Н. Надзор за судебными установлениями. *Право и жизнь*. 1924. № 3-4. С. 86-92.

Анотація

Добкіна К. Р. Наглядове провадження як форма участі органів державної влади у цивільному судочинстві за радянським процесуальним законодавством. – Стаття.

Наукова стаття присвячена дослідженню проблематики наглядового провадження як форми участі органів державної влади у цивільному судочинстві за радянським процесуальним законодавством.

За результатами доктринального аналізу, авторкою встановлено, що інститут перевірки судових рішень у порядку нагляду із самого початку свого зародження склався таким чином, що судові рішення відразу не перевірялося по суті, а повинно було спочатку пройти аналіз уповноваженими посадовими особами, висновки яких і були підставою для перевірки рішення суду по суті. Підставою для скасування судового рішення в порядку наглядового провадження слугували: явні порушення або незастосування законодавства радянської влади; прийняття судовими органами до свого провадження справ, що не підлягають судовому розгляду (наприклад, земельні спори); явне протиріччя рішення керівним засадам радянського законодавства і загальної політики робітничо-селянського уряду.

Зроблено висновок, що точкою відліку у розвитку даного інституту в цивільному процесуальному праві слід вважати момент, коли перевірка судових рішень, що вступили в законну силу, в порядку нагляду стали здійснювати суди. Внаслідок чого, варто виділити наступну періодизацію розвитку інституту перевірки судових рішень у порядку нагляду в цивільно-процесуальному праві:

1) 1922–1926 р. р. – період централізації перевірки судових рішень у порядку нагляду, який характеризувався можливістю скасування судового рішення лише Верховним Судом за поданням Прокурора УРСР;

2) 1926–1938 р. р. – період децентралізації перевірки судових рішень у порядку нагляду.

Починаючи із 1954 року можна виділити останній період розвитку інституту наглядового провадження у цивільному судочинстві, який характеризувався децентралізацією перевірок судових рішень та розширенням органів уповноваженим на перегляд рішення. Така децентралізована система перевірки судових рішень у порядку нагляду практично без змін проіснувала до розпаду СРСР. Підставами скасування судових рішень були необґрунтованість рішення, або істотні порушення норм матеріального чи процесуального права.

Ключові слова: цивільне судочинство, учасники цивільного судочинства, органи державної влади, органи прокуратури, радянське законодавство, наглядове провадження, УРСР.

Аннотация

Добкина К. Р. Надзорное производство как форма участия органов государственной власти в гражданском судопроизводстве по советскому процессуальному законодательству. – Статья.

Научная статья посвящена исследованию проблематики надзорного производства как формы участия органов государственной власти в гражданском

судопроизводстве по советскому процессуальному законодательству.

По результатам доктринального анализа, автором установлено, что институт проверки судебных решений в порядке надзора с самого начала своего зарождения сложился таким образом, что судебное решение сразу не проверялось по существу, а должно было сначала пройти анализ уполномоченными должностными лицами, выводы которых и были основанием для проверки решения суда по существу. Основанием для отмены судебного решения в порядке надзорного производства служили явные нарушения или неприменении законодательства советской власти; принятия судебными органами к своему производству дел, не подлежащих судебному разбирательству (например, земельные споры); явное противоречие решения руководящим принципам советского законодательства и общей политики рабоче-крестьянского правительства.

Сделан вывод, что точкой отсчета в развитии данного института в гражданском процессуальном праве следует считать момент, когда проверка судебных решений, вступивших в законную силу, в порядке надзора стали осуществлять суды. В результате, стоит выделить следующую периодизацию развития института проверки судебных решений в порядке надзора в гражданско-процессуальном праве:

1) 1922–1926 г. период централизации проверки судебных решений в порядке надзора, который характеризовался возможностью отмены судебного решения только Верховным Судом по представлению Прокурора УССР;

2) 1926–1938 г. период децентрализации проверки судебных решений в порядке надзора.

Начиная с 1954 можно выделить последний период развития института надзорного производства в гражданском судопроизводстве, который характеризовался децентрализацией проверок судебных решений и расширением органов уполномоченным на пересмотр решения. Такая децентрализованная система проверки судебных решений в порядке надзора практически без изменений просуществовала до распада СССР. Основаниями отмены судебных решений были необоснованность решения или существенные нарушения норм материального или процессуального права.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, участники гражданского судопроизводства, органы государственной власти, органы прокуратуры, советское законодательство, надзорное производство, УССР.

Summary

Dobkina K. R. The supervision as form of participation public authorities in civil procedure on Soviet procedure legislation. – Article.

The scientific article is devoted to a research of a perspective supervising production as forms of participation of public authorities in civil legal proceedings on Soviet by the procedural legislation.

By results of the doctrinal analysis, by the author it is established that the institute of verification of judgments as supervision from the very beginning of the origin developed in such a way that the judgment was not checked at once in fact, and had to pass at first the analysis authorized officials whose conclusions were the basis for check the judgment in fact. Formed the basis for cancellation of the judgment as supervising production: obvious violations or non-use of the legislation of the Soviet power; acceptances by judicial authorities in the proceedings, not subject's judicial considerations (for example, land disputes); Obvious contradiction decision to the guidelines of the Soviet legislation and general policy of the Workers and Peasants' government.

The conclusion drawn that the reference point in development of this institute in civil procedural law should considered the moment when verification of judgments, taken legal effect, as supervision began to carry out courts. Owing to what, it is worth allocating the following periodization of development of institute of verification of judgments as supervision in civil and procedural right:

1) 1922–1926. The period of centralization of verification of judgments as supervision which characterized by a possibility of cancellation of the judgment only by the Supreme Court on representation of the prosecutor of USSR;

2) 1926–1938. The period of decentralization of verification of judgments as supervision.

Since 1954, it is possible to allocate the last period of development of institute of supervising production in civil legal proceedings, which characterized by decentralization of verifications of judgments and expansion of bodies by the representative of review of the decision. Such decentralized system of verification of judgments as supervision practically without changes existed before the collapse of the USSR. Groundlessness of the decision or significant violations of norms of substantive or procedural law were the bases of cancellation of judgments.

Key words: civil judiciary, participants in civil proceedings, public authorities, prosecutors, soviet legislation, supervising production, URSR.

УДК 347

*М. М. Ковальський**здобувач**ЗВО «Університет Короля Данила»*

ЗАСТОСУВАННЯ «СИСТЕМИ ВИБОРУ» ПІД ЧАС ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА В УКРАЇНІ

Вступ. На сьогодні встановлення суті виникаючих цивільно-правових відносин у сфері посмертного донорства є надзвичайно важливо. Нечітке формулювання норм чинного законодавства спричиняє дискусію серед науковців та юристів щодо виду системи, яка застосовується під час вилучення органів у померлого. В результаті чого думки вчених розійшлися: одні стверджують, що в Україні діє «презумпція згоди», інші – запевняють про наявність «презумпції незгоди». Така підвищена увага до зазначеного питання полягає в тому, що від виду однієї із систем залежить порятунок життя живих людей та дотримання прав померлих.

Стан наукової розробки. Дослідження питань донорства після смерті в юридичній сфері викликає інтерес з боку науковців різних сфер. Деякі цивільно-правові аспекти розглянуті у роботах Г. Анікіної, М.С. Брюховецької, Л. Красавчикової, М. Малєїни, В.М. Пашкова, І.Р. Пташник, С. Стеценко. Питання застосування однієї з презумпцій є не новим, проте вирішення так і не знайшлося.

Метою статті є порівняння «презумпції згоди» та «презумпції незгоди», а також визначення яка з моделей є необхідною для застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Існує певний спір щодо того, що застосування презумпції згоди збільшить кількості органів, створить більш доступні умови для здійснення трансплантації. Системи «презумпції згоди» існують у ряді країн, включаючи Іспанію, Бельгію, Францію, Австрію. Спробуємо проаналізувати чи політика презумпції згоди буде справлятися краще, ніж існуюча в Україні презумпція незгоди, під час дотримання волевиявлення осіб про те, що має статися з їх тілами після смерті.

«Презумпція згоди» означає, що вилучення органів у особи не допускається лише в тому випадку, якщо медичним працівникам стало відомо, що особа за життя залишила незгоду бути донором після смерті.

Суть «презумпція незгоди» полягає в іншому – органи вилучаються після смерті лише в тієї особи, яка за життя залишила згоду бути донором.

М.С. Брюховецька визначає також поняття «презумпції запитованої згоди» як закріплене в нормативно-правових актах припущення, що органи та інші анатомічні матеріали особи можуть бути вилучені після її смерті для трансплантації реципієнту, якщо особа за життя не надала

заяву про незгоду на посмертне донорство, а родичі померлого або члени сім'ї, після попередження медичними працівниками, не заперечили щодо їх вилучення» [1, с. 117].

Слід погодитись з думкою вченої, що систему згоди та відмови від посмертного донорства є недоцільно визначати поняттям «презумпція», оскільки це означає, що немає переконливих доказів, щоб стверджувати напевне, що особа бажала або заперечувала щодо передачу своїх органів для трансплантації. На нашу думку, під час здійснення трансплантації органів повинна бути стовідсоткова впевненість, а не припущення щодо волевиявлення померлого.

«Презумпція згоди» не заперечує особисту автономію та залишає за особою право на відмову, але її застосування направлено на ефективне збільшення донорського матеріалу. Проте, зазначена система може досягти своєї мети, якщо вона буде широко прийнята громадськістю. Теоретично можна стверджувати, що застосування «презумпції згоди» збільшить кількість донорських органів та тканин та вирішить проблему дефіциту органів. Проте, результати досліджень вказують на те, що законодавство та практичне застосування не завжди співпадають. Зокрема, промовчування та пасивна поведінка не завжди є згодою особи. Таким чином, можна зробити такий висновок, що «презумпція незгоди» більше відповідає широким поняттям про суверенітет людини над її тілом, що також стосується права на самовизначення.

Незалежно від виду системи, що застосовується у національному законодавстві, в першу чергу, вона повинна відповідати основним стандартам прозорості та безпеки, а також забезпечувати правову впевненість донорам членам сім'ї й родичам. Що стосується більш суттєвих вимог, загально визнано, що воно має поважати принцип самовизначеності потенційного донора.

За чиним Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» визначено, що «Кожна повнолітня дієздатна особа може дати письмову згоду або незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті», що свідчить про нечіткість встановленої моделі. Вчені, виходячи з вищезазначених положень, по-різному визначають вид діючої в Україні презумпції.

В. М. Пашков зазначає, що діючою є «презумпція незгоди», що передбачає собою надання осо-

бою за життя або членами його сім'ї після його смерті згоди на вилучення. На думку вченого, застосування «презумпції згоди» суперечить міжнародним нормам та не може бути використаною в Україні [2, с.37].

Г. Анікіна стверджує, що у кожній моделі можна виокремити як «слабкий» так і «сильний» бік, зокрема на думку вченої, не можна допускати прийняття рішень щодо подальшого розпорядження органами кимось іншим, аніж самою особою за життя. Родичами та членам сім'ї померлого слід утриматись від прийняття подібних рішень, адже, як стверджує вчена, це виявлення неповаги до померлого [3, с. 72].

Яскравим прикладом застосування презумпції незгоди може бути застосування донорства від померлого у Сполучених Штатах Америки. 19 жовтня 1984 року був прийнятий Національний закон про трансплантацію, яким заборонявся продаж людських органів та передбачалось створення цільової групи з трансплантації органів [4].

Загалом, у США відомості про згоду бути донором вносяться до водійського посвідчення. Залишати згоду у більшості штатів дозволяється з вісімнадцяти років. Проте, на нашу думку, внесення відомостей до водійського посвідчення залишає поза увагою категорію осіб, які не мають авто та не отримують відповідне посвідчення.

Основні положення, що регулюють трансплантацію в Америці, містяться у розділі 42 Кодексу Сполучених Штатів, який називається «Громадське здоров'я та благополуччя», а також у Національному Законі про трансплантацію органів. Цей розділ описує п'ять найважливіших федеральних законів, що визначають американську систему трансплантації органів шляхом створення організації, яка здійснює контроль розподілом та трансплантацією органів [5].

Порівнюючи презумпції, на перший погляд, є підстави вважати, що «презумпція згоди» дозволить вирішити нестачу органів. Так, наприклад система донорства органів у Великобританії зазнала реформування та серйозних змін. Було запроваджено зміни до Національного закону про трансплантацію у 2004 році. Основними змінами цього закону було підтвердження права на самовизначення щодо подальшого розпорядження органами після смерті, та основні вимоги до вираження такої згоди.

У випадку зміни презумпції у Великобританія, вона буде називатися «м'якою» системою, де, незважаючи на те, що передбачається, що людина хоче пожертвувати свої органи, у членів сім'ї буде запитано, чи вони прийняли би рішення щодо передачі органів померлого для трансплантації. Сімейний рівень відмови в цій країні наразі становить 40%, і відсоток відмов постійно зростає, оскільки людина не вчиняє дій, щоб приєднатися

до Реєстру донорів органу, та не повідомляє свою сім'ю щодо своїх побажань [6].

Однією з провідних країн у світі щодо застосування діяльності, пов'язаної з вилученням донорських органів є Іспанія. Країна застосовує «презумпцію незгоди», однак Рафаель Матесанц, президент Іспанської національної організації трансплантації, стверджує, що законодавчий перехід на імовірну згоду не є тим, що може покращити рівень забезпечення донорським матеріалом. Він стверджує, що на початку 1990-х років було зафіксовано 30% відмов, а зараз близько 15%, зокрема, багато країн намагаються збільшити пожертвування органів через законодавство, але зміна передбачуваної згоди не покращить рівень пожертвування [7].

У Іспанії в кожній лікарні є спеціалізовані лікарі, які знають про проблеми трансплантації та керують питаннями догляду та сімейного лікування, а також пояснюють потенційним донорам та їх сім'ям про важливість таких операцій. Ці лікарі є ключовою причиною, чому Іспанія має більш високий рівень пожертвування, а не просто існування «презумпції згоди».

Слід погодитись з вищезазначеним, адже одна з основних проблем для суспільства – це неправильні уявлення та низька поінформованість, що супроводжують діяльність, пов'язану з вилученням органів донорство органів. До тих пір, доки люди не матимуть належного рівня інформації, а також медичні працівники не володітимуть достатнім професійним рівнем, радикальні зміни в законодавстві будуть не ефективними, оскільки рішення будуть прийматись на основі помилкової інформації.

Найчастіше українці з метою трансплантації органів звертаються до ізраїльських медичних закладів. В Ізраїлі діє Закон «Про анатомію та патологію» 1953 року, який визначає, що вилучення органів може здійснюватись з ціллю лікування хворого реципієнта та з метою порятунку життя хворого. У першому випадку рідних повинно бути повідомлено про вилучення органів в розумні строки до початку операції. Якщо ж трансплантація потрібна для порятунку життя хворого, то повідомлення про вилучення має бути в край короткі строки, доки можливо вилучення органу, зокрема, якщо не вдається встановити родичів, то вилучення все рівно може відбутись. На нашу думку, зазначене положення не встановлює межі для медичних працівників, що в результаті може тягти за собою численні зловживання та злочинні дії.

Німеччина, керуючись Законом «Про трансплантацію» від 1997 року, має систему прямого згоди. Видалення органів та тканин після смерті дозволяється в тому випадку, коли потенційний донор висловлює згоду. Це можна зробити, заповнивши «Organspendeausweis» – офіційний доку-

мент, в якому визначається згода або незгода або визначається конкретна особа. Офіційний національний реєстр відсутній. Якщо такого документа немає, то родичів запитують, чи вони знають про будь-яке рішення потенційного донора. Якщо ні, відповідальний лікар повинен просити їх згоди; однак, вони повинні приймати рішення на підставі передбачуваної волі померлого [8].

У країнах з «передбачуваною згодою» можливість вилучення органів обговорювалося з сім'єю потенційної донора в момент смерті, навіть якщо лікарям було дозволено трансплантацію цих органів. У шести з 13 країн існує обов'язок лікаря говорити з родичами. Це робиться для того, щоб бути прозорим з сім'єю про процес трансплантації та отримати повну медичну та соціальну історію потенційного донора. Пожертвування не відбудеться, якщо сім'я заперечує та приймає рішення відмовитись від передачі органів та тканин.

Застосування в Україні «презупції згоди» може викликати ряд етичних та юридичних проблем та може поставити під загрозу відносини між суспільством та трансплантацією як феноменом сучасної медицини, яка повинна бути взаємовигідною.

Можна зробити висновок, що саме поняття «презупції згоди (незгоди)», на нашу думку, є юридично неправильним. Так, якщо діяти відповідно до встановленої тієї чи іншої презупції, то лікар не впевнений щодо вибору особи, а лише презюмує волю померлого. Закріплення однієї із систем згоди чи незгоди повинно відповідати як духу, так і букві закону, тому ми пропонуємо використовувати поняття «система вибору».

Висновок. Враховуючи вищезазначене, ми пропонуємо визначення «системи вибору» як сукупності дій, направлених на волевиявлення особи за життя щодо надання нею згоди або незгоди бути донором органів та тканин після смерті. На нашу думку, забезпечення кожної особи правом вибору щодо подальшого розпорядження її органами має здійснюватися виключно нею особисто за життя. Необхідно здійснювати комплексні дії щодо інформування населення та підвищення кваліфікації медичних працівників. Вся інформація щодо наслідків надання згоди повинна бути відкритою, що підвищить рівень суспільства. Зокрема, на законодавчому рівні необхідно встановити сувору відповідальність за порушення права особи на помертне донорство.

Література

1. Брюховецька М. С. Цивільно-правове регулювання посмертного донорства в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Київ. 2017. 229 с.

2. Пашков В. М. Трансплантація органів померлої людини: господарсько-правова регламентація / В. М. Пашков. *Медичне право*. 2014. № 13. С. 33–42.

3. Анікіна Г. Особливості правового регулювання трансплантації органів від померлого донора. *Юридична Україна*. 2010. № 10. С. 68–75.

4. National Organ Transplant Act, № 98 October 19, 1984. U.S. *Department of Health&Human Services*. URL: <http://www.organdonor.gov/legislation/legislationhistory.html>

5. Crowe S. Organ Transplantation Policies and Policy Reforms / S. Crowe, E. Cohen. 2006. URL: <https://bioethicsarchive.georgetown.edu/pcbe/background/crowepaper.html>.

6. Organ Donation. Legal aspects. *Medical Ethics Alliance*. 2008. URL: <http://www.medethicsalliance.org.uk/publications-organ-donation--legal-aspects-.html>.

7. Presumed Consent. *Live Life Give Life*. 2017. URL: <https://livelifegivelife.org.uk/learn-more/presumed-consent>.

8. Gevers S. Consent Systems for Post Mortem Organ Donation in Europe / S. Gevers, A. Janssen, R. Friele. // *European Journal of Health Law*. 2004. № 11. С. 175–186.

Анотація

Ковальський М. М. Застосування «системи вибору» під час виникнення цивільно-правових відносин посмертного донорства в Україні. – Стаття.

У статті аналізується перспективи застосування «презупції згоди» та «презупції незгоди». Визначено їх переваги та недоліки. Наведено приклади застосування презупцій в різних державах. В результаті дослідження пропонується застосування поняття «системи вибору» та аргументується доцільність його використання.

Ключові слова: «презупція згоди», «презупція незгоди» цивільно-правові відносини, система вибору, законодавство.

Аннотация

Ковальський Н. Н. Применение «системы выбора» при возникновении гражданско-правовых отношений посмертного донорства в Украине. – Статья.

В статье анализируются перспективы применения «презупции согласия» и «презупции несогласия». Определены их преимущества и недостатки. В результате изучения предлагается применение понятие «системы выбора» и аргументируется целесообразность его использования.

Ключевые слова: «презупция согласия», «презупция несогласия» гражданско-правовые отношения, система выбора, законодательство.

Summary

Kovalsky M. M. Application of the “system of choice” during the emergence of civil law relations of posthumous donation in Ukraine. – Article.

The article analyzes the prospects for the application of “presumption of consent” and “presumption of disagreement”. Identified their advantages and disadvantages. As a result of the study, the application of the concept of a “system of choice” is proposed and the expediency of its use is argued.

Key words: “presumption of consent”, “presumption of disagreement”, civil-law relations, system of choice, legislation.

УДК 347.91/.95

Г. В. Луцька*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ЗВО «Університет Короля Данила»***СУДОВА ФОРМА ЗАХИСТУ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ**

Проблема забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України не залишає своєї актуальності. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (далі – Закон) разом із Постановою Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 року № 254-VIII віднесли до тимчасово окупованих територій України територію Автономної Республіки Крим та місто Севастополь, а також окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей.

Зазначеним Законом було визначено, що на тимчасово окупованій території (зокрема на території Автономної Республіки Крим) на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим, зокрема вчинення правочинів, реалізації прав і свобод людини і громадянина (в т.ч. цивільних прав особи).

Новоприйнятий Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII, поширив на зазначені території Донецької і Луганської областей дію правового режиму, встановленого Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

В своїх попередніх наукових публікаціях ми вже звертали увагу, що запроваджений цим Законом «особливий правовий режим» знаходить свій прояв, зокрема, у встановлених особливостях здійснення права власності на нерухоме майно та права на спадкування, а також права на судовий захист цивільних прав на тимчасово окупованій території України. Зрозуміло, що зазначені особливості запроваджено у зв'язку із припиненням дії на тимчасово окупованій території України органів влади України (судів, нотаріату, органів державної реєстрації речових прав на нерухоме майно тощо). Звичайно, що саме з цими правовідносинами найбільше існує необхідність їх судового захисту у зв'язку із правовою невизначеністю та неможливістю їх «оформлення» в позасудово-

му порядку на тимчасово окупованій території України. Роботи судовій системі додав прийнятий 4 лютого 2016 року Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України», яким ЦПК України (в редакції 2004 року) було доповнено статтею 257-1 «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» (в ЦПК України в редакції 2017 року теж міститься аналогічна стаття 317). У зв'язку із зазначеними законодавчими змінами жителі тимчасово окупованих територій отримали «єдиний» шанс легалізувати за українським законодавством народження своїх дітей або смерть близьких осіб на тимчасово окупованій території України.

Таким чином, забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території реалізується як через особливі процедури здійснення зазначених цивільних прав, так й через реалізацію судової форми їх захисту.

Водночас ми не будемо торкатись окремо процесуальних питань обґрунтування доцільності підсудності цивільних справ саме місцевим загальними судами міста Києва (у зв'язку із припиненням діяльності судів в Автономній Республіці Крим), як це встановлено ст. 12 Закону, та місцевим судам на території Донецької і Луганської областей, як це встановлено розпорядженням голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.09.2014 № 2710/38-14 (що передбачено Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року № 1632-VII). Проте присвяtimo своє дослідження виключно загальнотеоретичним засадам процесуальної діяльності, які стосуються судової форми захисту прав та особливостям її забезпечення на тимчасово окупованій території України. Адже шляхом встановлення в зазначеному Законі особливого механізму захисту цивільних прав, держава фактично намагалася впорядкувати можливі конфлікти або за участі громадян з тимчасово окупованої території, або стосовно нерухомого майна на зазначеній тери-

торії чи реалізації спадкових прав; при цьому, як слушно зауважують науковці, держава взяла на себе функцію вирішення цих конфліктів на підставі нею ж прийнятих норм права, що встановлюють критерії справедливості суспільного блага і шкоди. Держава монополізувала право примусу людей до виконання рішень, прийнятих при вирішенні спорів [1, с. 3].

Отже, в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території судова форма захисту займає основне, а в більшості випадків – чи не єдине місце серед форм охорони і захисту цивільних прав. Адже без застосування судової форми взагалі неможливо юридично оформити народження або смерть на тимчасово окупованій території України та в більшості випадків вирішити питання реалізації спадкових прав, якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на тимчасово окупованій території або, наприклад, якщо там знаходилось його нерухоме майно (якщо останнє місце проживання спадкодавця не відоме).

Проте зазначена проблема обмежується дослідженнями загальних питань форм захисту цивільних прав та її судової форми, що було висвітлено в юридичній літературі такими вченими-процесуалістами, як Г.О. Аболонін, В.В. Бутнев, С.В. Васильев, Є.В. Васьковський, К.В. Гусаров, Г.А. Жилін, О.О. Кармаза, С.О. Короед, П.П. Колесов, С.І. Чернооченко, Т.М. Ярова та ін., праці яких й стали теоретичною основою нашого дослідження. Проте в юридичній літературі ані вчені-цивілісти, ані вчені-процесуалісти не приділяли уваги дослідженню судової форми захисту цивільних прав в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території.

У зв'язку з цим здійснення характеристики судової форми захисту прав та її ролі як різновиду форм захисту прав в цілому, та аспекти її реалізації в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території й ставить за мету наша стаття.

Оскільки судова форма захисту цивільних прав є різновидом загальної форми захисту, тому з методологічної точки зору необхідним є спочатку навести характеристику останньої як загально-процесуальної категорії.

Форму захисту права вчені-процесуалісти визначають як діяльність компетентних юрисдикційних органів, спрямовану на захист права, а процесуальні засоби захисту права – це правові інструменти, з використанням яких уповноважена або зобов'язана сторона здійснює процесуальні дії, спрямовані на захист і примусове здійснення свого права в передбаченій законом юрисдикційній формі [2, с. 23]. Під формою захисту права, яка є категорією процесуального характеру, на думку С.І. Чернооченко, слід розуміти визначену зако-

ном діяльність компетентних органів по захисту права, тобто встановленню фактичних обставин, застосуванню норм права, визначення способу захисту права і винесення та виконання рішення. Застосування перерахованих у законі способів захисту права, тобто визначених примусових заходів до порушника права, здійснюється не однією, а кількома формами захисту права. Різноманіття форм захисту права спричиняється впливом ряду факторів – специфікою прав, які підлягають захисту чи охороні; складністю чи, навпаки, простотою пізнання правовідносин і прав, які належить захищати, рівнем розвитку демократичних процесів у суспільстві, правовими традиціями. Чинне законодавство України передбачає судову, громадську, адміністративну та нотаріальну форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів громадян та організацій [3, с. 10].

Як зауважує Т.М. Ярова, встановлюючи норми права і тим самим надаючи можливість виникнення на їхній основі прав та законних інтересів, держава зобов'язана передбачити і відповідну форму їх захисту. На сьогодні в уповноваженій особі є великий вибір форм захисту цивільних прав та інтересів. Однак наявність декількох форм захисту ставить перед законодавцем та суб'єктом, права чи інтереси якого порушені, проблему розмежування їх використання. Відповідно, перед суб'єктом права виникає питання про ефективність та доцільність використання тієї чи іншої форми захисту (юрисдикційної чи неюрисдикційної). Основне розмежування між ними полягає в тому, що захист прав і інтересів у юрисдикційній формі здійснюється різними державними й громадськими органами, із властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності в рамках загального й спеціального провадження, у той час як захист прав та інтересів у неюрисдикційній формі відбувається в рамках матеріальних правовідносин і здійснюється, як правило, самими учасниками правовідносин [4, с. 292].

Так, наприклад, О.О. Кармаза пропонує розглядати захист житлових прав у цивілістичному процесі як процесуально-правову дію, що має місце не тільки з моменту порушення, невизнання чи оспорювання житлових прав, а також їх відновлення у виконавчому процесі, а й з моменту звернення до нотаріуса заінтересованої особи щодо реалізації її житлових прав у нотаріальному процесі [5, с. 14].

В рамках юрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів можна вести мову про загальний порядок захисту прав у судах загальної юрисдикції, господарських і третейських судах, і про спеціальний порядок захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів – адміністративному та нотаріальному порядку захисту. На погляд Т.М. Ярової, доречно

виділити ще й альтернативний порядок захисту порушених цивільних прав, коли відповідно до вимог закону, уповноважена особа вправі вибрати чи звертатися їй зі скаргою до державного органу управління чи відразу до суду [4, с. 292].

Найбільш повну характеристику формі захисту права, на наш погляд, надав С.В. Васильєв, який форму захисту права розглядає як визначену законом діяльність компетентних органів по захисту права, яка полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи, застосуванні відповідних норм права, визначенні способів захисту права і винесенні рішення. Також вчений надає характеристику різних форм захисту права, зазначаючи, що чинне законодавство передбачає судову, громадську й адміністративну форми захисту права, встановлюючи пріоритет судового захисту права. При встановленні форм захисту права враховується характер прав і інтересів, їх спірність або безспірність, необхідність оперативного захисту та інші фактори. Загальновизнано, що найбільш досконалою формою захисту права є судова форма [6, с. 756–758].

Як слушно звертає увагу С.І. Чернооченко, серед названих форм захисту права провідну роль відіграє судова форма як універсальна, історично сформована, детально регламентована нормами цивільного процесуального права. Вона забезпечує надійні гарантії правильного застосування закону, встановлення реально існуючих прав та обов'язків сторін. Захист порушених прав людини судом найбільш ефективний і цивілізований. Діяльність судів є демократичною формою захисту права, орієнтованою насамперед на захист прав і законних інтересів громадян, а також у визначених межах й організацій [3, с. 10].

Т.М. Ярова, визнаючи судову форму захисту однією з основних форм захисту цивільних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, наголошує, що у системі державних органів, що забезпечують захист цивільних прав і законних інтересів суд займає особливе місце, значення якого серед правоохоронних органів постійно зростає. Особливе місце суду в системі юрисдикційних органів випливає з конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судом (ст. 124 Конституції України). Право на судовий захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів гарантовано законом будь-якій заінтересованій особі. Так, стаття 55 Конституції України проголошує: «Кожному гарантується судовий захист прав і свобод». Це означає, по-перше, принцип загальності судового захисту; по-друге, обов'язок держави захищати й гарантувати права й свободи громадян; по-третє, неприпустимість обмеження можливості судового оскарження. Судова форма захисту надає більші, в порівнянні з іншими формами захисту, гарантії для винесення

законного й обґрунтованого рішення по справі і є однією з найбільш пристосованих для вирішення справ, що виникають у разі порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів. Так, у спорах, що випливають із цивільних правовідносин суб'єкти займають рівне правове становище по відношенню один до одного, а в суді їм забезпечується юридична рівність [4, с. 292].

Характер судового захисту, як пише С.В. Васильєв, дозволяє вважати його універсальним, а тому найбільш ефективним способом захисту порушених прав і свобод особи. Основною рисою судового захисту є його необмеженість або загальність. Судова форма захисту, за твердженням вченого, характеризується наступними перевагами: 1) судовий захист поширюється на необмежене коло осіб; 2) судовому захисту підлягають всі без винятку права і свободи, що належать індивіду, як в силу прямої вказівки Конституції України та інших законів, так і не закріплені нормативно, але які не суперечать закону; 3) захист здійснює спеціальний орган – суд, створений тільки для розгляду спорів про право; 4) суд вирішує заявлені вимоги на основі застосування норм цивільного, сімейного, трудового та іншого права в порядку цивільної юрисдикції; 5) обставини справи досліджуються в режимі цивільної процесуальної форми, яка гарантує законність і обґрунтованість вирішення спору; 6) захист здійснюють неупереджені судді; 7) в розгляді справи беруть активну участь сторони спору та інші зацікавлені особи. Це підвищує ефективність судової процедури і, в кінцевому підсумку, сприяє правовому вихованню громадян. Таким чином, судова форма захисту найбільш пристосована до вирішення спірних і складних правових питань в силу детального регулювання порядку розгляду справ за участю зацікавлених осіб, наявності всебічних гарантій винесення законного і обґрунтованого рішення. Слід зазначити, що в силу цього вона не може забезпечити оперативність захисту. Це є однією з причин існування інших форм захисту права і вдосконалення судової форми, введення форм спрощеної судового захисту, наприклад наказного провадження [6, с. 756–758]. На подібних перевагах судової форми захисту прав наголошується й в інших юридичних працях [7, с. 14–15].

Існування судів, як ще свого часу вважав революційний процесуаліст Є.В. Васильовський, викликано необхідністю конкретизувати абстрактні норми права для застосування до окремих випадків. Суді є таким чином посередниками між законом і життям; посередниками, необхідними тому, що закони не можуть застосовувати себе самі. Вустами суддів говорить закон... Цим обумовлюється незмірно велике значення гарного суду для нормального розвитку держави. Він є опорою правового порядку; він приводить закони

в життя; він відновлює порушені права і карає порушників; завдяки йому люди можуть спокійно користуватися своїм майном і плодами своєї праці [8, с. 22].

Суд – орган держави. Він здійснює не лише процесуально-правову, але й державно-правову діяльність і, здійснюючи правосуддя, одночасно перебуває і в державних та процесуальних відносинах. Як суб'єкт процесуальних відносин суд характеризується тим, що він наділений повноваженнями, що дозволяють займати керівне становище в процесуальних відносинах [9, с. 28].

Аналіз цивільного процесуального законодавства, на думку К.В. Гусарова, дозволяє зробити висновок про те, що правосуддя – це діяльність органів судової влади, яка пов'язана не тільки з вирішенням і розглядом спорів про право цивільне і правових конфліктів. Наприклад, справам окремого провадження в цивільному процесі правосудний характер діяльності суду визначається предметом судового розгляду. З ним пов'язана і специфічна процедура (форма) судочинства. Діяльність суду в цьому провадженні має установчий характер, оскільки при розгляді цивільних справ у порядку окремого провадження не повинен мати місце спір про право цивільне. Предметом діяльності суду в окремому провадженні є встановлення юридичних фактів або станів у суворо передбаченій процесуальній формі і за відсутності, як згадувалося вище, спору про право цивільне. З цього К.В. Гусаров робить висновок про те, що правосуддя охоплює собою не тільки розгляд і вирішення спорів і конфліктів у різних сферах суспільного життя, але й роль суду в яких-небудь суспільних відносинах, врегульованих нормами права за наявності волевиявлення зацікавлених осіб на розгляд судовими органами юридичних справ і при обов'язковому віднесенні на законодавчому рівні таких справ до відання судів цивільної юрисдикції [10, с. 20–21].

Діяльність суду, як писав Т.М. Яблочков, переслідує подвійну мету: відновлювати права, утверджувати права. Система судових дій, що мають на меті: 1) або охорону цивільних прав з приводу порушення або спору про право, або 2) встановлення та огороження цивільних прав на випадок їх порушень, називається цивільним судочинством [11, с. 8].

Найбільш повну дефініцію правосуддя, на наш погляд, дав Г.А. Жилін. Відповідно до неї, «правосуддя у цивільних справах – то діяльність судів загальної та арбітражної юрисдикції з розгляду і вирішення віднесених до їх відання цивільних справ, що здійснюється відповідно до порядку, встановленого нормами цивільного та арбітражного процесуального права, і забезпечує захист прав, свобод та законних інтересів учасників цивільного обороту» [12, с. 42].

В юридичній літературі слушно зауважується, що захист суб'єктивних прав і інтересів здійснюється в рамках матеріальних охоронних правовідносин. Та обставина, що судочинство – найважливіша юрисдикційна форма захисту суб'єктивних прав та інтересів, не означає, що суд є суб'єктом охоронних правовідносин. Суд – суб'єкт процесуальних правовідносин як різновиду організаційних правовідносин. Ці правовідносини мають на меті впорядкування, нормалізацію процесів в «організованих» матеріальних правовідносинах. Матеріальні правовідносини – предмет судової діяльності. Цивільно-правові охоронні відносини можуть бути реалізовані діями самих суб'єктів цих відносин без участі суду. Коли такої реалізації не відбувається, виникає спір, конфлікт. Вирішуючи його, суд примусово здійснює охоронні правовідносини і тим самим захищає регулятивні правовідносини або законні інтереси потерпілого. Заходи захисту під впливом судової діяльності реалізуються в рамках охоронних правовідносин між сторонами юридичної справи. При цьому суд не стає їх суб'єктом. Його завдання полягає в тому, щоб дослідити передумови матеріальних правовідносин, їх суб'єктний склад і зміст, конкретизувати право потерпілого на захист і кореспондуючий йому обов'язок порушника права і забезпечити їх реалізацію [13, с. 8].

Проаналізовані нами вище теоретичні підходи до визначення судової форми захисту прав дозволяють охарактеризувати судову форму захисту прав громадян на тимчасово окупованій території. Аналіз наведених вище положень законодавства дозволяє відзначити важливість судової форми захисту цивільних прав громадян, якщо один з елементів цивільних правовідносин пов'язаний з тимчасово окупованою територією України (або суб'єкт правовідносин проживає на зазначеній території; або об'єкт правовідносин – нерухоме майно знаходиться на цій території; або юридичний факт, наприклад факт народження або смерті, стався на зазначеній території). Причому держава на законодавчому рівні (на рівні ЦПК України) віднесла до виключної юрисдикції суду встановлення фактів народження і смерті на тимчасово окупованій території України, віддавши перевагу виключно судовій формі захисту в цій сфері цивільних відносин, водночас залишивши використання такої судової форми захисту виключно на засадах диспозитивності, тобто лише за наявності волевиявлення заінтересованих осіб здійснити встановлення зазначених юридичних фактів саме в такій формі з метою подальшої державної реєстрації зазначених юридичних фактів в органах РАЦС. І хоча встановлення факту народження і смерті особи на тимчасово окупованій території здійснюється в порядку цивільного судочинства за правилами окремого провадження, в якому

спори про право цивільне не вирішуються, все одно ми вважаємо, що така діяльність є правосуддям і належить до судової форми захисту прав.

Водночас, на нашу думку, існує питання доцільності використання саме судової форми захисту прав для встановлення фактів народження і смерті особи на тимчасово окупованій території, адже так чи інакше заявник подає до суду докази – документи (зокрема медичні на підтвердження факту народження або смерті), видані установами окупаційної влади на тимчасово окупованій території. Проте, як прямо передбачено ст. 9 Закону, недійсними визнаються лише акти (рішення, документи), видані будь-якими органами та їх посадовими і службовими особами. Проте, медичні установи не є, на наше переконання, такими органами (оскільки під словом «орган» зазвичай розуміють орган влади або орган місцевого самоврядування). А відтак, видані на тимчасово окупованій території України медичними установами медичні документи мабуть недоцільно вважати такими, що підпадають під заборону ст. 9 Закону. Більше того, ч. 4 ст. 9 Закону прямо передбачено, що встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України. З цього положення Закону випливає, що встановлена вказаною статтею заборона не діє, якщо це необхідно виключно з метою захисту прав і свобод громадян України. А при встановленні фактів народження і смерті необхідність захисту прав і свобод громадян України є очевидною. Тому зазначені юридичні факти могли б встановлюватись в адміністративному порядку, наприклад самими органами РАЦС.

В окремому провадженні також можуть встановлюватись й інші факти, необхідні наприклад для реалізації особою права на спадкування, якщо спадкодавець проживав на тимчасово окупованій території України. В позовному ж провадженні мають вирішуватись спори щодо нерухомого майна, розташованого на тимчасово окупованій території, або щодо реалізації права на спадкування, якщо спадкоємець мав на тимчасово окупованій території останнє місце проживання.

При застосуванні судової форми захисту прав використовуються й спеціальні процесуальні засоби – передусім це інститут територіальної підсудності цивільних справ чітко визначеним місцевим загальним судам, а також встановлений

ст. 12-1 Закону порядок виклику в суд та повідомлення про судові рішення, якщо остання відома адреса місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи учасників справи знаходиться на тимчасово окупованій території (для територій Донецької і Луганської областей порядок виклику в суд та повідомлення про судові рішення визначено ст. 1-1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»). Стосовно встановлення фактів народження і смерті особи, то в цій категорії цивільних справ спеціальним процесуальним засобом виступає також додатково стаття 317 ЦПК України «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України».

Також варто зауважити, що оскільки в судову форму захисту прав включається також й виконання судового рішення, то в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території такий елемент, як виконання рішення має певні особливості, оскільки тут варто вести мову не про «виконання» судових рішень «про присудження» як примусовий механізм через державну виконавчу службу, а саме про реалізацію судових рішень «про визнання» або «про перетворення» в органах влади (у нотаріуса – при реалізації спадкових прав; у державного реєстратора – при реалізації права власності на нерухоме майно; в органах РАЦС – при державній реєстрації фактів народження і смерті особи).

Отже, проведене нами дослідження свідчить, що судова форма захисту прав в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України має ряд особливостей, встановлених законом саме з метою створення ефективного механізму реалізації особами їхніх цивільних прав в правовідносинах, пов'язаних із тимчасово окупованою територією України.

Література

1. Аболонин Г. О. Гражданское процессуальное право США: монография. М.: Волтерс Клувер, 2010. 432 с.
2. Колесов П. П. Процессуальные средства защиты права. Великий Новгород, 2004. 220 с.
3. Чернооченко С. І. Цивільний процес України: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 308 с.
4. Ярова Т. М. Юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів. *Українське правосуддя: здобутки та перспективи*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. Чернівці: Рута, 2008. С. 292–295.
5. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав у цивілістичному процесі: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014. 36 с.
6. Васильев С. В. Энциклопедия гражданского процесса. Х.: Харьков юридический, 2009. 816 с.
7. Гражданский процесс Российской Федерации / Под ред. А. А. Власова. М.: Юрайт-Издат, 2003. 584 с.

8. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1914. 571 с.

9. Ванеева Л. А. Гражданские процессуальные правоотношения: учебное пособие. Владивосток, 1974. 40 с.

10. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Х.: Право, 2010. 352 с.

11. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. 2-е изд., доп. Ярославль: Книгоиздательство И. К. Гассанова, 1912. 327 с.

12. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы: монография. М.: Проспект, 2010. 576 с.

13. Бутнев В. В. Актуальные проблемы гражданского процессуального права: учеб. пособие / В. В. Бутнев, Н. Н. Тарусина; Яросл. гос. ун-т. Ярославль: ЯрГУ, 2012. 160 с.

Анотація

Луцька Г. В. Судова форма захисту в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території. – Стаття.

Викладаються встановлені Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» особливості здійснення права власності на нерухоме майно та права на спадкування, а також права на судовий захист цивільних прав на тимчасово окупованій території України. Наводяться погляди вчених на форму захисту прав взагалі та на судову форму зокрема. Доводиться, що в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території судова форма захисту займає основне, а в більшості випадків – чи не єдине місце серед форм охорони і захисту цивільних прав. Дається характеристика судової форми захисту прав та її ролі як різновиду форми захисту, та виокремлюються аспекти її реалізації в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території. Розкриваються спеціальні процесуальні засоби, що використовуються при застосуванні судової форми захисту прав. Обґрунтовується, що судова форма є ефективним механізмом реалізації особами їхніх цивільних прав в правовідносинах, пов'язаних із тимчасово окупованою територією України.

Ключові слова: цивільні права, форма захисту права, судова форма, забезпечення цивільних прав, тимчасово окупована територія, громадяни, правосуддя.

Аннотация

Луцкая Г. В. Судебная форма защиты в механизме обеспечения гражданских прав граждан на временно оккупированной территории. – Статья.

Излагаются установленные Законом Украины «Об обеспечении прав и свобод граждан и правовой режим на временно оккупированной территории Украи-

ны» особенности осуществления права собственности на недвижимое имущество и права на наследование, а также права на судебную защиту гражданских прав на временно оккупированной территории Украины. Приводятся взгляды ученых на форму защиты прав вообще и на судебную форму частности. Доказывается, что в механизме обеспечения гражданских прав граждан на временно оккупированной территории судебная форма защиты занимает основное, а в большинстве случаев – не единственное место среди форм охраны и защиты гражданских прав. Дается характеристика судебной формы защиты прав и ее роли как разновидности формы защиты, и выделяются аспекты ее реализации в механизме обеспечения гражданских прав граждан на временно оккупированной территории. Раскрываются специальные процессуальные средства, используемые при применении судебной формы защиты прав. Обосновывается, что судебная форма является эффективным механизмом реализации лицами их гражданских прав в правоотношениях, связанных с временно оккупированной территорией Украины.

Ключевые слова: гражданские права, форма защиты права, судебная форма, обеспечение гражданских прав, временно оккупированная территория, граждане, правосудия.

Summary

Lutska H. V. Judicial form of protection in the mechanism of ensuring the civil rights of citizens in the temporarily occupied territory. – Article.

The peculiarities of exercising the right of ownership of real estate and the right to inherit, as well as the right to judicial protection of civil rights in the temporarily occupied territory of Ukraine established by the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine» are set out. The views of scholars on the form of protection of rights in general and on the judicial form in particular are given. It turns out that in the mechanism of ensuring the civil rights of citizens in the temporarily occupied territory, the judicial form of protection occupies the main, and in most cases – almost the only place among the forms of protection and defense of civil rights. It describes the judicial form of protection of rights and its role as a kind of form of protection, and highlights aspects of its implementation in the mechanism of civil rights of citizens in the temporarily occupied territory. Special procedural means used in the application of the judicial form of protection of rights are disclosed. It is substantiated that the judicial form is an effective mechanism for persons to exercise their civil rights in legal relations related to the temporarily occupied territory of Ukraine.

Key words: civil rights, form of protection of law, judicial form, provision of civil rights, temporarily occupied territory, citizens, justice.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

С. Ю. Бойко*здобувач кафедри цивільного та господарського права
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України*

ПОНЯТТЯ І СУТТЄВІ ОЗНАКИ ТРУДО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ І ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ

Постановка проблеми. Сучасний стан корупції в Україні обумовлює необхідність розвитку та вдосконалення механізму запобігання корупції, що охоплює низку методів, інструментів, заходів, принципів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів.

Зокрема, варто зауважити, що за результатами дослідження Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), що розраховується міжнародною організацією Transparency International, у 2018 році Україна знаходиться на 122 місці зі 180 країн. Дане місце наша країна поділяє з Ліберією, Малі, Малаві тоді, як всі країни ЄС знаходяться на суттєво вищих позиціях в рейтингу та відповідно є менш корумпованими за сприйняттям, ніж Україна. Зокрема, Данія, посівши перше місце, вважається найменш корумпованою за сприйняттям країною, після якої йдуть Нова Зеландія, Фінляндія, Сингапур, Швеція. Також Україну випереджають Білорусь, Вірменія, Молдова, тощо [1, 2]. Незважаючи на те, що в 2017 році Україна займала взагалі 130 місце, покращення позиції не свідчить, на наш погляд, про фактичне зниження рівня корупції в державі.

Тому одним із елементів антикорупційного механізму є трудо-правові заходи, що з реформуванням антикорупційного та трудового законодавства є набувають якісного нового значення, будучи своєчасними та потенційно ефективними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі види трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів досліджували Н.Б. Болотіна, Л.Ю. Бугров, С.М. Булах, Г.С. Гончарова, В.С. Венедиктов, С.О. Конєва, К.О. Кузьміна, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, В.І. Прокопенко, С.В. Рівчаченко, Г.І. Чанишева, А.М. Юшко та інші науковці.

Невирішені раніше проблеми. Проте комплексні дослідження трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів наразі відсутні. Невизначеними залишаються поняття та суттєві ознаки трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту

інтересів, незважаючи на широке висвітлення окремих їх видів у наукових колах та на законодавчому рівні, що обумовлює актуальність даної проблематики.

Метою даної статті є визначення поняття та суттєвих ознак трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування сутності власне трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів, спершу варто звернутися до базових положень Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII, відповідно до ст.1 якого корупція визначається як використання особою, зазначеною у ч.1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч.1 ст.3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [3].

Відповідно суб'єктами, на яких поширюється дія Закону «Про запобігання корупції» (ч.1 ст.3), є наступні:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: а) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова СБУ, Генеральний прокурор, Голова НБУ та ін.; б) народні депутати України, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови та ін.; в) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; г) військові посадові особи Збройних

Сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань; г) судді, судді КСУ, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої ради правосуддя, посадові особи секретаріату Вищої ради правосуддя, Голова, заступник Голови, члени, інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, посадові особи секретаріату цієї Комісії, посадові особи Державної судової адміністрації України, присяжні (під час виконання ними обов'язків у суді); д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особи начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, ДБР, НАБУ; е) посадові та службові особи органів прокуратури, СБУ, ДБР, НАБУ, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи; є) члени НАБУ; ж) члени Центральної виборчої комісії; з) поліцейські; и) посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим; і) члени державних колегіальних органів;

2) особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: а) посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені у п.1 ч.1 цієї статті, особи, які входять до складу наглядової ради державного банку, державного підприємства або державної організації, що має на меті одержання прибутку; б) особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, приватні виконавці, оцінювачі, експерти, арбітражні керуючі, та ін.); в) представники громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації, інші особи, які входять до складу конкурсних комісій, громадських рад, рад громадського контролю, що утворені при державних органах та беруть участь у підготовці рішень з кадрових питань, підготовці, моніторингу, оцінці виконання антикорупційних програм, і при цьому не є особами, зазначеними у п.1, пп. «а» п. 2 ч. 1 цієї статті;

3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених цим Законом;

4) кандидати у народні депутати України, на пост Президента України, в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидати на посади сільських, селищних, міських голів та старост, зареєстровані у законодавчо встановленому порядку [3].

Питанню запобігання корупції присвячений окремий розділ IV «Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням» Закону України «Про запобігання корупції», у якому описуються на процедури «запобігання», проте без закріплення однозначного розуміння самого терміну «запобігання корупції».

Як слушно зазначає з цього приводу С.О. Конєва, подолання корупційних проявів є можливим за умови поєднання діяльності з їх попередження, в тому числі виявлення та подальшого усунення (профілактики корупції); з розкриття та розслідування корупційних правопорушень (боротьби з корупцією); з мінімізації та ліквідації наслідків корупційних правопорушень (протидії корупції). Такі складники діяльності, на думку автора, визначають сутність категорії «запобігання корупції» [4, с. 114], із чим варто погодитися.

Натомість О.Ю. Бусол підкреслює, що слово «запобігання» згідно тлумачного словника української мови означає «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане», а відповідно до кримінологічного підходу – «сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. За такого розуміння автор наголошує, що не допустити або заздалегідь відвернути корупційну злочинність не можливо, адже вона об'єктивно існує, і пропонує використовувати категорію «протидії корупційній злочинності» як «діяльності, яку здійснює суспільство в особі його інститутів, окремих фізичних та юридичних осіб з власної ініціативи або відповідно до своїх обов'язків з виконання державних функцій, з метою мінімізації ризиків вчинення корупційних злочинів і впливу відповідних криміногенних чинників на розвиток правової демократичної держави» [5, с. 185]. Не розділяємо думку автора, що не допустити корупційну злочинність не можливо, адже саме на це націлені численні попереджувальні заходи й обмеження, у тому числі трудо-правового характеру. І вважаємо, що поняття «запобігання» є ширшим за змістом за поняття «протидії», включаючи в себе останнє.

Так, згідно Закону України «Про запобігання корупції» передбачені наступні заходи:

1) обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища (ст. 22)

2) обмеження щодо одержання подарунків (ст. 23);

3) запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними (ст. 24);

4) обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25);

5) обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26);

6) обмеження спільної роботи близьких осіб (ст. 27) [3].

Запобігання корупції нерозривно пов'язане із врегулюванням конфлікту інтересів. Так, поняття «конфлікт інтересів» трактується законодавцем у двох розрізах:

1) потенційний конфлікт інтересів – наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень;

2) реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (ст.13 Закону України «Про запобігання корупції») [3].

Розділ V «Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» Закону України «Про запобігання корупції» присвячений заходам зовнішнього та самостійного врегулювання конфлікту, проте інтересів без фіксації законодавчого розуміння поняття «врегулювання конфлікту інтересів». Зазначається, що зовнішнє врегулювання конфлікту інтересів здійснюється шляхом:

1) усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів (ст. 30);

2) застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень (ст. 33);

3) обмеження доступу особи до певної інформації (ст. 31);

4) перегляду обсягу службових повноважень особи (ст. 32);

5) переведення особи на іншу посаду (ст. 34);

6) звільнення особи (ст. 34) [3].

Серед наведених вище заходів бачимо й трудо-правові заходи врегулювання конфлікту інтересів. Кожен із цих заходів має свою специфіку, адже може обиратися в залежності від низки умов:

1) виду конфлікту інтересів (потенційний або реальний);

2) характеру конфлікту інтересів (постійний або тимчасовий);

3) суб'єкта прийняття рішення про його застосування (безпосередній керівник та/або керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації);

4) наявності (відсутності) альтернативних заходів врегулювання; наявності (відсутності) згоди особи на застосування заходу [6].

Безпосередній керівник або керівник органу, до повноважень якого належить звільнення/ ініціювання звільнення з посади, якому стало відомо про конфлікт інтересів підлеглої йому особи, зобов'язаний вжити передбачені Законом України «Про запобігання корупції» заходи для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів такої особи. Проте, як справедливо підкреслює М.І. Хавронюк, безпосередньо у статтях 29-34 Закону «Про запобігання корупції» не визначено строк, протягом якого уповноважені на те особи (як правило, керівники) зобов'язані вжити той чи інший захід зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів. У майбутньому ця обставина, на думку автора, може призвести до суттєвих зволікань з боку керівників, при цьому у ч. 3 ст. 28 Закону «Про запобігання корупції» (де йдеться виключно про особисте повідомлення про існування конфлікту інтересів) такий строк становить 2 робочих дні [7, с. 157].

Г.В. Стефанишин, аналізуючи питання звільнення з роботи осіб, які вчинили корупційне правопорушення, акцентує увагу, що у зв'язку із прийняттям Закону «Про засади запобігання та протидії корупції» загальна процедура, визначена Кодексу Законів про працю України (КЗпП) також зазнала певних змін [8]. Зокрема, були внесені зміни до ст. 36 КЗпП, якою передбачено перелік підстав припинення трудового договору, однією із яких наразі є укладення трудового договору (контракту), всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», встановленим для осіб, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення. У ст. 41 КЗпП передбачено як підставу розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу перебування всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» у прямому підпорядкуванні у близької особи [9].

Важливим нюансом, на який слушно звертає увагу Г.В. Стефанишин, є те, що особа може бути звільнена із роботи на підставі ст. 36 КЗпП лише у випадку, коли щодо неї ухвалено вирок про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або винесено відповідну постанову про притягнення до адміністративної відповідальності [8].

У такому випадку особа підлягає звільненню з посади у триденний строк з дня отримання органом державної влади, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою, організацією копію відповідного судового рішення, яке набрало законної сили. Про звільнення особи з посади у зв'язку з притягненням до відповідальності за корупційне правопорушення, керівник органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації у триденний строк письмово повідомляє суд, який постановив обвинувальний вирок або прийняв постанову про накладення адміністративного стягнення за корупційне правопорушення, та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної служби (ст. 36 КЗпП) [9].

Інші суттєві ознаки припинення трудового договору ні підставі укладення трудового договору, всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», розглядає О.М. Ярошенко, виділяючи такі з них:

1) наявність специфічних сторін трудового договору: звільнювані особи – особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; роботодавці – юридичні особи приватного права та фізичні особи – підприємці;

2) протягом одного року до дня припинення виконання владних функцій особи здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття рішень щодо діяльності майбутніх роботодавців;

3) трудовий договір був укладений протягом одного року з дня припинення особою діяльності, пов'язаної з виконанням владних функцій;

4) звільнення проводиться на вимогу осіб, які не є стороною трудового договору [10, с. 100].

М.І. Хавронюк, у свою чергу, наголошує на тому, що незалежно від джерела отримання інформації про існування конфлікту інтересів; від вчасності/невчасності відповідного повідомлення; від настання/ненастання юридичної відповідальності відповідний керівник зобов'язаний вжити найбільш оптимальний (в конкретному випадку) захід зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів [7, с. 159].

Крім того, у якості заходів самостійного врегулювання конфлікту інтересів Закон України «Про запобігання корупції» передбачає можливість особи у разі наявності реального чи потенційного конфлікту інтересів, самостійно вжити заходів щодо його врегулювання шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів безпосередньому керівнику або керівнику органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади [11, с. 691].

Висновки. Отже, підсумовуючи вище сказане, пропонуємо визначити поняття трудово-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів як комплекс специфічних дій, процедур та засобів, які застосовуються з метою запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів у передбачених чинним законодавством випадках та з визначених підстав у формі зміни умов трудового договору або його припинення по відношенню до конкретної особи – суб'єкта, на якого поширюється дія Закону «Про запобігання корупції».

Основними ознаками трудово-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів вважаємо наступні:

1) регулюються як загальними, так і спеціальними нормами трудового правами – спеціальна процедура застосування трудо-правового заходу, встановлена Законом України «Про запобігання корупції», має відповідати та узгоджуватися із загальною процедурою, передбаченою Кодексом законів про працю, деталізуючи останню;

2) перелік суб'єктів застосування трудово-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів визначено законодавчо (ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»);

3) застосовуються роботодавцем (керівником) або на вимогу осіб, які не є сторонами трудового договору, а також законодавчо передбачені можливості й відповідні заходи для самостійного запобігання та врегулювання конфлікту інтересів;

4) альтернативність (застосовуються відповідно до передбачених законом підстав, виду та характеру конфлікту інтересів, залежно від суб'єкта прийняття рішення про застосування трудо-правового заходу, тощо);

5) характеризуються специфічними процедурами та порядком здійснення;

6) прямо пов'язані з настанням відповідальності (та її видом) за порушення вимог чи обмежень, установлених Законом «Про запобігання корупції», вчинення корупційного правопорушення чи пов'язаного з ним;

7) передбачають зміну умов трудового договору або його припинення;

8) звільнення як трудо-правовий захід правомірний у випадку ухвалення вироку про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або винесення відповідної постанови про притягнення до адміністративної відповідальності (під час провадження – відсторонення від виконання посадових обов'язків), тощо.

Література

1. Індекс сприйняття корупції-2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryinyattya-koruptsiyi-2018>.

2. «Індекс прийняття корупції»: Україна децю зміцнила позиції. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29735869.html>.

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.

4. Конєва С.О. Порушення антикорупційних вимог як підстава для звільнення з публічної служби. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 11. С. 112-115.

5. Бусол О.Ю. Термінологічні проблеми визначення поняття «проти дія корупційної злочинності». *Поняття та категорії юридичної науки: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. До 145-річчя академіка Всеукраїнської академії наук Миколи Івановича Палієнка (1869–1937) (м. Київ, 18 листопада 2014 р.)*. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 181–185.

6. Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» від 29.09.2017 р. № 839. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839884-17>.

7. Запобігання корупції: методичні рекомендації для місцевих активістів / Д.О. Калмиков, Д.В. Сінченко, О.О. Сорока, М.І. Хавронюк, Г.Л. Шведова; за заг. ред. М.І. Хавронюка. К. : ФОП Москаленко О.М., 2017. 242 с.

8. Стефанишин Г.В. Звільнення з роботи осіб, які вчинили корупційне правопорушення. URL: <http://obljustif.gov.ua/doluna/51947-2>.

9. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 р. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 17.12.1971. 1971 р. Додаток до № 50.

10. Ярошенко О.М. Укладення трудового договору, супереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», як самостійна підстава припинення трудового договору. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С.100-108.

11. Голяшкіна О.А. Механізм запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі за законом України «Про запобігання корупції». *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 690-693.

Анотація

Бойко С. Ю. Поняття і суттєві ознаки **трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів**. – Стаття.

У статті обґрунтовується нагальність визначення поняття та суттєвих ознак **трудо-правових заходів**

запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів, зважаючи на відсутність законодавчого закріплення та комплексних наукових досліджень даного питання. Пропонується авторське трактування правової категорії **трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів**. Формулюються основні ознаки **трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів**.

Ключові слова: **трудо-правові заходи, трудовий договір, істотні умови, звільнення, переведення, запобігання корупції, врегулювання конфлікту інтересів.**

Аннотация

Бойко С. Ю. Понятие и существенные признаки **трудо-правовых мер предупреждения коррупции и урегулирования конфликта интересов**. – Статья.

В статье обосновывается актуальность определения понятия и существенных признаков **трудо-правовых мер предупреждения коррупции и урегулирования конфликта интересов**, ввиду отсутствия законодательного закрепления и комплексных научных исследований данного вопроса. Предлагается авторская трактовка правовой категории **трудо-правовых мер предупреждения коррупции и урегулирования конфликта интересов**. Формулируются основные признаки **трудо-правовых мер предупреждения коррупции и урегулирования конфликта интересов**.

Ключевые слова: **трудо-правовые мероприятия, трудовой договор, существенные условия, увольнение, перевод, предоставления коррупции, урегулирования конфликта интересов.**

Summary

Boyko S. Yu. The concept and essential features of **labor law measures to prevent corruption and resolve conflicts of interest**. – Article.

The article substantiates the urgency of defining the notion and essential features of **labor-legal measures for the prevention of corruption and resolving the conflict of interests**, due to the lack of legislative consolidation and comprehensive research on this issue. The author's interpretation of the legal category of **labor-legal measures for the prevention of corruption and conflict resolution of interests** is offered. The main features of **labor-legal measures for the prevention of corruption and conflict resolution of interests** are formulated.

Key words: **labor-legal measures, labor contract, essential conditions, dismissal, transfer, prevention of corruption, conflict resolution of interests.**

УДК 349.2

*О. О. Войтенко**здобувач кафедри правознавства**Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ І ПРИНЦИПИ ЇЇ ЗАБОРОНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, розпочавшись на зорі ХХ ст., стали інтенсивнішими та досягнули небаченого розмаху вже в ХХІ ст. Нові технічні можливості дозволили швидко здійснювати міграції капіталу, людських, сировинних та виробничих ресурсів.

Сучасний етап розвитку характеризується усвідомленням взаємозалежності, взаємопов'язаності народів, країн, структур, інститутів і громадян. В науці цей етап отримав назву «глобалізація». Вона передбачає оцінку різновекторних процесів не тільки у економічних відносинах, але й в галузі політики, права, культури, моралі, усієї складної системи зв'язків, які виникають у сучасному світі між учасниками міжнародного спілкування.

Велику роль у цьому процесі грають її учасники суб'єкти, найбільш важливими серед яких є держави. Саме вони визначають рівень (масштаби) розповсюдження глобалізаційних процесів та напрямок (посилення або гальмування) їх розвитку.

Разом з позитивними рисами глобалізації все більше проявляються негативні прояви та наслідки цього явища для людства. Один з них – примусова праця та примусова міграція, які виникають на фоні існування природної трудової міграції. Намагаючись наростити економічний потенціал, тоталітарні режими не зважали на дотримання природних прав людини: свободи пересування, прав на житло, працю, тощо.

Аналіз наукових досліджень. Питання примусової праці і принципів її заборони в науковій літературі знайшли широке відображення. Осмислення природи примусової праці і ролі принципів її заборони, їх ознак в сучасних умовах досліджували такі науковці, як О. Стасів, Я. Довгополий, В. Зиль, О. Котюк, О. Скакун, А. Колодій, Т. Петченко, В. Ковальський, Ю. Шемшученко, Ф. Бурчак, В. Цветков, О. Старчук, О. Руднева, Г. Гончарова, О. Ярошенко, С. Погребняк і багато інших.

Отже, метою цієї статті є аналіз різних підходів до розуміння примусової праці і принципів її заборони, формулювання власних наукових термінів, проведення аналізу співвідношення категорії примусова та обов'язкова праця.

Виклад основного матеріалу. Загалом, під поняттям «примусова праця» розуміється виконання будь-якої роботи або служби, що вимагається від особи під загрозою покарання, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг [1, с. 12].

На території української держави існували історичні факти використання примусової праці. Особливо яскраво ці процеси проглядаються в період Другої світової війни. Використання примусової праці було необхідним для нацистської Німеччини, оскільки війна з Радянським Союзом вимагала нових людських ресурсів для військової промисловості. Початковою датою масового вивезення українців на примусові роботи можна вважати 21 березня 1942 р., коли контроль над людськими ресурсами отримав новостворений орган – Імперське бюро для використання робочої сили, на чолі з генеральним уповноваженим [2, с. 127].

В практиці примусових міграцій та використання примусової праці тоталітарними режимами проглядається декілька закономірностей та спільних проявів: максимальна економічна експлуатація депортованих для потреб промисловості тоталітарних держав; дискримінаційні обмеження прав примусових мігрантів; використання депортаційної практики, як методу покарання місцевого населення за опір місцевій адміністрації; відсутність чітких рамок та обмежень стосовно категорії місцевих мешканців, які могли бути депортованими для примусової праці; відсутність чіткого юридичного підґрунтя для здійснення примусових міграцій, або підлаштування правових норм під потреби тоталітарних режимів [3, с. 203].

Практика примусових міграцій стала можливою завдяки тому, що нові історичні умови вимагали від тоталітарних режимів міцної економічної бази та великої кількості ресурсів, в тому числі людських. Вдалих економічних ініціатив для заохочення міграційної та економічної активності населення тоталітарним режимам так і не вдалося відшукати, очевидно, що такі важелі конкурентності, підприємницької ініціативи, можливі лише у демократичному суспільстві. В глобалізованому світі у тоталітарних держав закономірно виникає бажання здійснювати примусові міграції та використовувати примусову працю. Саме тому, для регулювання та унеможливлення таких дій 10 серпня 1956 року було ратифіковано Конвенцію Міжнародної організації праці № 29 «Про примусову або обов'язкову працю» [4], а також Конвенція Міжнародної організації праці № 105 «Про скасування примусової праці» [5].

Загалом, примусові міграції вкладалися у цілком злагоджену демографічну політику тоталітарних держав, які впливали зокрема і на кате-

горію розселення примусовими методами замість інструментів пропаганди, економічного заохочення, створення сприятливих соціально-побутових умов, тощо. В соціально-демографічному плані застосування практики примусових міграцій та примусової праці також мало своє значення: вплив на природну статеву-вікову структуру регіону, вилучення найбільш працездатної та економічно активної вікової групи з системи господарювання, зменшення показників шлюбності, народжуваності, негативне сальдо міграції, тощо.

Так, відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці № 29 «Про примусову або обов'язкову працю» [4] кожний член Міжнародної Організації Праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах. З огляду на таке цілковите скасування примусова чи обов'язкова праця може застосовуватися протягом перехідного періоду виключно для громадських цілей і як виняток на умовах і при гарантіях, встановлених міжнародними нормами.

Україна ратифікувала зазначену Конвенцію 10 серпня 1956 року, таким чином прийнявши на себе зобов'язання перед світовою спільнотою щодо заборони використання в Україні примусової чи обов'язкової праці.

Заслугує на окрему увагу визначення примусової чи обов'язкової праці, що надане у Конвенції Міжнародної організації праці № 29 «Про примусову або обов'язкову працю». Так, в розумінні цієї Конвенції термін примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг.

Одночасно з цим, термін примусова чи обов'язкова праця в розумінні цієї Конвенції не включає в себе: будь-яку роботу чи службу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни; будь-яку роботу чи службу, що її вимагають на підставі законів про обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру; будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни або лиха, або загрози лиха, як-от пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізоотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі обставини, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення; будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, при умові, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних

осіб, компаній чи товариств; дрібні роботи общинного характеру, тобто роботи, що виконуються для прямої користі колективу членами даного колективу і які тому можуть вважатися звичайними громадянськими обов'язками членів колективу при умові, що саме населення або його безпосередні представники мають право висловити свою думку про доцільність цих робіт.

В контексті порушення зобов'язання України щодо недопущення примусової праці заслуговує на окрему увагу Ухвала Конституційного суду України «Про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням» від 22 серпня 1996 року № 992 та пунктів 4, 6, 14, 17 Порядку працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням, затвердженого зазначеною постановою» від 25 травня 2017 року № 4-уп/2017» [6].

Так, суб'єкт права на конституційне подання – 46 народних депутатів України – звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України положень «Порядку працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р. N 992 (на сьогодні втратив чинність) [7].

У відповідних нормах права зазначалося, що керівники вищих навчальних закладів після зарахування осіб на навчання за державним замовленням укладають з ними угоду за відповідною формою; згідно з угодою випускник зобов'язаний глибоко оволодіти всіма видами професійної діяльності, передбаченими відповідною кваліфікаційною характеристикою, та відпрацювати у замовника не менше трьох років, а вищий навчальний заклад – забезпечити відповідні якості та рівень підготовки фахівця з вищою освітою; у разі неприбуття молодого фахівця за направленням або відмови без поважної причини приступити до роботи за призначенням, звільнення його з ініціативи адміністрації за порушення трудової дисципліни, звільнення за власним бажанням, звільнення із служби за контрактом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, із служби в Національній поліції у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду або рішенням суду про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного корупційного правопорушення,

через службову невідповідність, у зв'язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку, набуттям громадянства або підданства іншої держави, за порушення дисципліни, систематичне невиконання умов контракту військовослужбовцем, особою рядового і начальницького складу протягом трьох років випускник зобов'язаний відшкодувати у встановленому порядку до державного бюджету вартість навчання та компенсувати замовникові всі витрати; випускники вищих навчальних закладів працевлаштовуються на місця, доведені до вищого навчального закладу виконавцями державного замовлення.

На думку авторів клопотання Кабінет Міністрів України перевищив свої конституційні повноваження та порушив приписи положень Конституції України [8].

На підтвердження своєї позиції автори клопотання посилаються на Конвенцію Міжнародної організації праці № 29 про примусову чи обов'язкову працю 1930 року, Конвенцію Міжнародної організації праці № 105 про скасування примусової праці 1957 року, тобто на їх думку, в зазначених нормах законодавства простежуються ознаки інституту примусової праці та порушення принципу її заборони.

Конституційний Суд України не розглядав зазначене звернення по суті та припинив провадження по суті, оскільки під час розгляду справи Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо працевлаштування випускників» від 6 жовтня 2016 року № 1662-VIII [9], яким істотно змінено правове регулювання питань працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, зокрема, зазначені норми законодавства закріплюють положення, відповідно до яких вищі навчальні заклади лише сприяють працевлаштуванню випускників вищих навчальних закладів, що належать до сфери їх управління, здійснюють розподіл випускників вищих військових навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) для подальшого проходження служби та надають випускникам інших вищих навчальних закладів інформацію про наявність вакансій у складі юридичних осіб незалежно від форми власності та підпорядкування для можливого працевлаштування; право на першочергове зарахування до вищих медичних і педагогічних навчальних закладів за державним замовленням мають особи, які уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищах міського типу; випускники вищих навчальних закладів вільні у виборі місця роботи, крім випадків, передбачених законом. Вищі навчальні заклади не зобов'язані здійснювати працевлаштування випускників. Випускникам вищих медичних і

педагогічних навчальних закладів, які уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищах міського типу, держава відповідно до законодавства забезпечує безоплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм.

Таким чином, актом вищої юридичної сили (законом) врегульовані питання, що є предметом розгляду Конституційного Суду України, а Кабінет Міністрів України не привів у відповідність до Закону України «Про вищу освіту». Відтак питання працевлаштування випускників мають вирішуватися на підставі закону як вищого за юридичною силою нормативно-правового акта. За таких умов Конституційний Суд України фактично повинен дати оцінку оспорюваним положенням Порядку працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням на предмет законності. Однак вирішення питання щодо законності положень акта Кабінету Міністрів України не належить до повноважень Конституційного Суду України. Отже, є підстави стверджувати про невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

Слід зазначити, що в цьому випадку маємо складну колізію законодавства як вид юридичної колізії. У правознавстві юридичні колізії традиційно пов'язують з проблемою неузгодженостей (суперечностей) у правовій системі. Колізії в законодавстві виникають за наявності розбіжностей між нормами права, які закріплені в законодавстві та регулюють одні суспільні відносини. Найбільш поширеними є темпоральні, ієрархічні та змістовні колізії. А у разі збігу одразу двох або трьох видів колізій мова йде про складну колізію.

Складана колізія утворилася й у випадку регулювання одних й тих самих трудових відносин законом України та постановою Кабінету Міністрів України з працевлаштування випускників вищих навчальних закладів після навчання на бюджетній формі, оскільки зазначені нормативно правові акти є прийнятими в різний час (темпоральна колізія), мають різну юридичну силу (ієрархічна колізія) та є спеціальним й загальним нормативно-правовим актом по відношенню один до одного. При збігу колізій перевагу має загальна норма вищої юридичної сили. Саме це колізійне правило було застосовано Конституційним судом України при розгляді конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням» від 22 серпня 1996 року № 992.

Конвенція Міжнародної організації праці № 105 «Про скасування примусової праці» [5] в свою чергу передбачає зобов'язання кожного члена Міжнародної організації праці, який ратифікує цю Конвенцію скасувати примусову або обов'язкову працю.

Заслугує на особливу увагу положення щодо виокремлення конкретних форм примусової або обов'язкової праці. До яких відносять:

а) засоби політичного впливу чи виховання або засоби покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі;

б) як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку;

в) засіб підтримання трудової дисципліни;

г) засіб покарання за участь у страйках;

д) захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання.

Відповідно до положень Міжнародної конвенції про захист прав всіх працівників-мігрантів та членів їх сімей від 18.12.1990 [10], яка не ратифікована Україною, працівник-мігрант і член його чи її родини не повинні бути в рабстві або в підневільному стані. Вони не повинні залучатися до примусової чи обов'язкової праці.

У тих державах, де у вигляді покарання за злочин може передбачатися позбавлення волі з каторжними роботами, зазначене положення не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду.

При цьому термін «примусова чи обов'язкова праця» не охоплює:

а) будь-яку роботу або службу, яку вимагається під час ув'язнення, тримання під вартою на підставі законного розпорядження суду;

б) будь-яку службу, обов'язкову у випадках надзвичайного положення або стихійних лих, що загрожують життю або добробуту суспільства;

с) будь-яка робота або служба, яка входить у звичайні цивільні обов'язки, якщо до них також залучаються громадяни цієї держави.

Висновок. З наведеного приходимо до висновку, що при визначенні сутності примусової праці слід розмежувати такі поняття, як «примусова» та «обов'язкова» праця.

Окрім цього примусова праця характеризується наявністю двох обов'язкових ознак, які мають юридичне значення. Першій притаманна відсутність добровільного волевиявлення вступу до трудових правовідносин чи виконання роботи; другій – можливість застосування покарання чи насильства у випадку відмови від виконання роботи (наприклад, звільнення або недопущення до роботи, грошові утримання або позбавлення премії).

Література

1. Стасів О. Заборона примусової праці як конституційна засада трудового права. *Вісник Львівського університету. Серія. юрид.* 2001. Вип. 53. С. 12-22.

2. Довгополий Я. Українці на примусових роботах в Третньому Рейху. *Всесвіт.* 2001. № 3-4. С. 127-129.

3. Зиль В. В. Використання примусової праці та примусової міграції тоталітарними режимами (на матеріалах Волині). *Сторінки воєнної історії України.* 2012. № 15. С. 201-208.

4. Конвенція Міжнародної організації праці № 29 «Про примусову або обов'язкову працю. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_013.

5. Конвенція Міжнародної організації праці № 105 «Про скасування примусової праці». URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_013.

6. Про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням від 22 серпня 1996 року № 992 та пунктів 4, 6, 14, 17 Порядку працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням, затвердженого зазначеною постановою»: Ухвала Конституційного суду України від 25 травня 2017 року № 4-уп/2017. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_013.

7. Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р. № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-96-%D0%BF>.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

9. Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо працевлаштування випускників: Закон України від 6 жовтня 2016 року № 1662-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-19>.

10. Міжнародна конвенція про захист прав всіх працівників-мігрантів та членів їх сімей від 18.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203.

Анотація

Войтенко О. О. Примусова праця і принципи її заборони в сучасних умовах. – Стаття.

У статті проводиться аналіз поняття примусової праці та принципів її заборони, через ознаки цього поняття розкривається внутрішній її зміст, базуючись при цьому на декількох концепціях та поглядах. Зазначено, що під поняттям примусова праця розуміється виконання будь-якої роботи або служби, що вимагається від особи під загрозою покарання, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. Звертається увага та те, що до форм примусової або обов'язкової праці можна віднести: засоби політичного впливу чи виховання або засоби покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі; метод

мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; засіб підтримання трудової дисципліни; засіб покарання за участь у страйках; захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання. Робиться висновок, що при визначенні сутності примусової праці слід розмежувати такі поняття, як «примусова» та «обов'язкова» праця.

Ключові слова: примусова праця, принципи, трудове право, заборона, трудові відносини, глобалізація.

Аннотація

Войтенко А. А. Принудительный труд и принципы его запрета в современных условиях. – Статья.

В статье проводится анализ понятия принудительного труда и принципов его запрета, через признаки этого понятия раскрывается внутреннее ее содержание, основываясь при этом на нескольких концепциях и взглядах. Отмечено, что под понятием принудительный труд понимается выполнение любой работы или службы, которая требуется от лица под угрозой наказания, для которой это лицо не предложило добровольно свои услуги. Обращается внимание на то, что к формам принудительного или обязательного труда можно отнести: средства политического воздействия или воспитания, меры наказания за выражение политических взглядов или идеологических убеждений, противоположных установленной политической, социальной или экономической системе; метод мобилизации и использования рабочей силы для нужд экономического развития; средство поддержания трудовой дисциплины; средство наказания за участие в забастовках; меры дискриминации по признакам расовой, социальной и национальной принадлежности или вероисповедания. Делается вывод, что при определении сущности принудительного труда следует разграничить такие понятия, как «принудительный» и «обязательный» труд.

Ключевые слова: принудительный труд, принципы, трудовое право, запрет, трудовые отношения, глобалізація.

Summary

Voitenko V. V. Forced labor and principles of its prohibition in the modern conditions. – Article.

The article analyzes the concept of forced labor and the principles of its prohibition, because of the features of this concept reveals its internal meaning, based on several concepts and views. It is stated that the term forced labor means the performance of any work or service required of a person under threat of punishment for which that person did not voluntarily offer his services. Attention is drawn to the fact that forms of forced or compulsory labor may include: means of political influence or upbringing or means of punishment for having or expressing political views or ideological beliefs contrary to the established political, social or economic system; method of mobilization and use of labor for the needs of economic development; a means of maintaining labor discipline; a means of punishment for participating in strikes; a measure of discrimination on the basis of racial, social and national origin or religion. It is concluded that in determining the nature of forced labor, it is necessary to distinguish between such concepts as "forced" and "compulsory" labor.

The current stage of development is characterized by an awareness of the interdependence, interconnectedness of peoples, countries, structures, institutions and citizens. In science, this stage is called "globalization". It provides for an appreciation of the multi-vector processes, not only in economic relations, but also in the fields of politics, law, culture, morals, the whole complex system of relations that arise in the modern world between the participants of international communication. Along with the positive features of globalization, the negative manifestations and consequences of this phenomenon for humanity are increasingly manifesting. One of them is forced labor and forced migration, which arise against the background of the existence of natural labor migration. In seeking to increase economic potential, totalitarian regimes did not pay heed to the observance of natural human rights: freedom of movement, rights to housing, work, etc.

Key words: forced labor, principles, labor law, prohibition, labor relations, globalization.

УДК 349.2

*А. О. Давиденко
аспірант**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЗІ ШКІДЛИВИМИ УМОВАМИ ПРАЦІ

Постановка проблеми. Прагнення України стати повноправним членом європейської та світової спільноти вимагає від законодавця здійснення активної нормотворчої діяльності з метою адаптації вітчизняного законодавства до вимог, які в умовах сьогодення висуваються до нашої країни. Реформаційні процеси торкнулись фактично всіх сфер суспільного життя, в тому числі і сфери праці. Справедливим у цьому контексті буде відзначити, що ціла низка змін у сфері праці вже були запроваджені у вітчизняне трудове законодавство, разом зі тим, у даній сфері залишається велика кількість проблем, які пов'язані із імплементацією міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання запровадження міжнародних стандартів у сфері охорони праці у своїх наукових працях розглядали: В. В. Волинець, В. В. Жернаков, Т.В. Авєрочкіна, О. М. Петроє, Л. І. Даниленко, Н. Б. Ларіна, І. Л. Сазонець, І. В. Ковальчук, Р. І. Буряк, В.М. Андрієнко, О. А. Ситницька, О.В. Таран, А.Ф. Литвин та багато інших. Втім, не применшуючи здобутки вказаних вище фахівців, слід відмітити, що питання міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці, на сьогоднішній день, на жаль, залишається малодослідженим, що є суттєвою прогалиною на теоретичному та практичному рівнях.

Саме тому метою статті є: визначити проблеми та перспективи запровадження міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження слід відмітити, що у найбільш загальному та спрощеному розумінні «стандарт» – це типовий зразок, певна відправна точка, від якої має відштовхуватись суб'єкт при здійсненні своєї діяльності. В свою чергу міжнародні стандарти у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці слід тлумачити як визначені у нормах чинного міжнародного законодавства ключові вимоги, відправні начала, які фіксують мінімально необхідні умови, які повинен забезпечити кожен роботодавець, незалежно від того, в якій сфері суспільних правовідносин він здійснює свою господарську діяльність. Переконані, що розглядати міжнародні стандарти у сфері охорони

праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці необхідно нерозривно від загальних стандартів охорони праці, яких на сьогоднішній день розроблено та прийнято чималу кількість.

Необхідно також відмітити, що ключовими нормативно-правовими актами, які визначають стандарти у сфері охорони праці є Конвенції та Рекомендації МОП. Саме МОП створює міжнародні трудові стандарти, а також вирішує пов'язані з їхнім застосуванням питання. Конвенції МОП – це міжнародні угоди, які підлягають ратифікації державами-членами. Рекомендації не є обов'язковими документами, часто вони регламентують ті ж самі питання, що й конвенції, та закріплюють керівні принципи і орієнтири національної політики і діяльності. Конвенції і рекомендації мають за мету впливати на конкретні умови праці та практику в кожній країні [1, с.235-236].

Враховуючи те, що на сьогоднішній день прийнято велику кількість Конвенцій та Рекомендацій МОП в сфері охорони праці, то вважаємо за доцільне поділити їх на такі групи: 1) такі, що визначають загальні засади формування державної політики у сфері забезпечення прав працівників та охорони праці на підприємствах; 2) такі, що спрямовані на створення належної гігієни праці та охорону здоров'я працівників на підприємствах; 3) Конвенції та Рекомендації, спрямовані створення технічної безпеки на підприємствах.

Так, розглядаючи першу групу слід вказати: Конвенцію про примусову чи обов'язкову працю N 29, відповідно до якої Кожен член Міжнародної Організації Праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах у якомога коротший строк [2]. Конвенції МОП № 154 про сприяння колективним переговорам 1981 р., де визначено сутність колективних переговорів, які проводяться з метою: визначення умов праці й зайнятості; та (або) регулювання відносин між роботодавцями й працівниками; та (або) регулювання відносин між роботодавцями чи їхніми організаціями та організацією чи організаціями працівників. Також дана Конвенція передбачає можливість застосування заходів сприяння колективним переговорам, але одна з основних умов – вони повинні відповідати національним умовам. Так, параграф 2 ст. 5 Конвенції проголошує, що відповідні заходи спрямовані на те, щоб:

колективні переговори були можливі для всіх роботодавців і всіх категорій працівників у галузях діяльності; заохочувалося розроблення правил процедури, узгоджених між організаціями роботодавців і працівників; проведенню колективних переговорів не перешкоджала відсутність правил, що їх регулюють, чи неповна або невідповідна суть цих правил; органи й процедури розв'язання трудових конфліктів створювалися таким чином, щоб сприяти колективним переговорам [3; 4]. Окрім наведених вище, необхідно вказати такі нормативно-правові акти МОП: Конвенцію про заборону дискримінації у сфері праці та занять і законодавство України; Конвенція про захист заробітної плати N 95; Конвенцію про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення N 157; Конвенцію про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень № 1; Конвенцію МОП № 2 про безробіття 1919 року; тощо.

Переходячи до розгляду наступної групи Конвенцій та Рекомендацій МОП, слід вказати Конвенцію 1981 року про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище N 155, відповідно до якої кожна держава-член з урахуванням національних умов і практики та після консультації з найбільш представницькими організаціями роботодавців і працівників розробляє, здійснює та періодично переглядає погоджену національну політику в галузі безпеки й гігієни праці та виробничого середовища. Мета цієї політики – запобігати нещасним випадкам і завданню шкоди здоров'ю, що виникають унаслідок роботи, пов'язані з нею або в ході неї, мінімізуючи настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим, причини небезпек, притаманних виробничому середовищу [5].

Окремо слід вказати Конвенцію 1985 року про служби гігієни праці № 161. Відповідно до національних умов та практики й після консультації з найбільш представницькими організаціями роботодавців та працівників, якщо такі існують, кожний член розробляє, здійснює та періодично переглядає послідовну національну політику стосовно служб гігієни праці. Кожний член зобов'язується поступово розвивати служби гігієни праці для всіх працівників, у тому числі працівників у державному секторі та членів виробничих кооперативів, у всіх галузях економічної діяльності й на всіх підприємствах. Ужиті заходи повинні бути достатніми й відповідними для конкретних ризиків на підприємствах. Якщо служби гігієни праці відразу не можуть бути створені для всіх підприємств, кожний заінтересований член після консультації з найбільш представницькими організаціями роботодавців і працівників, якщо такі існують, розробляє плани створення таких служб [6]. Нагляд за станом здоров'я працівни-

ків у зв'язку з трудовою діяльністю не спричиняє для них жодних втрат у заробітках, здійснюється безоплатно і, по можливості, проводиться в робочий час (Стаття 13). Усі працівники повинні бути проінформовані про шкідливі для здоров'я чинники, пов'язані з їхньою трудовою діяльністю. Служби гігієни праці повинні бути проінформовані про випадки захворювань серед працівників і невиходи на роботу за станом здоров'я, щоб мати можливість визначати, чи є будь-який зв'язок між причинами захворювання або невиходу на роботу й будь-якими шкідливими для здоров'я чинниками, які можуть бути на робочому місці. Роботодавець не повинен вимагати від персоналу служб гігієни праці перевіряти причини невиходу на роботу [6].

Конвенція про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці N 187, відповідно до якої кожна держава-член створює, підтримує, поступово розвиває і періодично переглядає національну систему безпеки та гігієни праці на основі консультацій з найбільш представницькими організаціями роботодавців і працівників. Національна система безпеки та гігієни праці включає, серед іншого: а) законодавчі та нормативні правові акти, колективні договори, у відповідних випадках, і будь-які інші відповідні акти з безпеки та гігієни праці; б) орган або відомство органи або відомства, що відповідають за питання безпеки та гігієни праці, створені відповідно до національного законодавства та практики; в) механізми для забезпечення дотримання національних законодавчих і нормативних правових актів, включаючи системи інспекції; г) заходи, спрямовані на забезпечення співробітництва на рівні підприємства між його керівництвом, працівниками та їх представниками в якості основного елемента заходів профілактики на виробництві [7]. Відповідно до вказаної Конвенції Національна система безпеки та гігієни праці, у відповідних випадках, включає: національний тристоронній консультативний орган або органи, що займаються питаннями безпеки та гігієни праці; інформаційні та консультативні послуги з питань безпеки та гігієни праці; професійну підготовку з питань безпеки та гігієни праці; служби гігієни праці відповідно до національного законодавства та практики; науково-дослідні роботи в галузі безпеки та гігієни праці [7].

Окрім наведеного, слід вказати Конвенції, які мають більш вузьку спрямованість, зокрема: Конвенція про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях N 148. Відповідно до мети цієї Конвенції: а) поняття «забруднення повітря» охоплює будь-яке забруднення повітря речовинами, незалежно від їхнього фізичного стану, які є шкідливими для здоров'я або небезпечними в іншому плані;

b) поняття «шум» охоплює будь-який звук, котрий може спричинити втрату слуху чи бути шкідливим для здоров'я або небезпечним в іншому плані; c) поняття «вібрація» охоплює будь-яку вібрацію, яка передається людському тілу твердими тілами і яка є шкідливою для здоров'я чи небезпечною в іншому плані [8]; Конвенція про використання свинцевого білила в малярній справі № 13; Конвенція про техніку безпеки та гігієну праці на портових роботах № 152, відповідно до якої роботодавці вживають належних заходів для захисту працівників від шкідливого впливу надмірного шуму на робочому місці [9]; Конвенція про обмеження робочого часу у вугільних шахтах № 31; Конвенція 1995 року про безпеку та гігієну праці в шахтах № 176; Конвенція про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах і копальнях № 124.

Звісно вказаним вище, перелік Конвенцій, які спрямовані забезпечення гігієни праці та охорони життя та здоров'я працівників на підприємствах не обмежується, він є значно ширшим та охоплює низку інших нормативно-правових актів. В доповнення до вказаних вище документів було прийнято відповідні Рекомендації. Наприклад, Рекомендація щодо безпеки та гігієни праці і виробничого середовища N 164, метою проведення політики, передбаченої статтею 4 Конвенції 155, та з урахуванням технічних заходів, перелічених у пункті 3 цієї Рекомендації, компетентний орган чи органи кожної країни повинні: a) видавати або затверджувати правила, зведення практичних вказівок чи інші відповідні положення щодо безпеки і гігієни праці та виробничого середовища, беручи до уваги зв'язки між безпекою праці і здоров'ям, з одного боку, та тривалістю робочого часу і перерв у роботі – з другого; b) переглядати час від часу у світлі накопиченого досвіду і науково-технічного прогресу законодавчі положення в галузі безпеки і гігієни праці та виробничого середовища, а також положення, видані або затверджені відповідно до підпункту "а" цього пункту; c) проводити вивчення та дослідження або сприяти їхньому проведенню для виявлення небезпек і пошуку засобів їхнього усунення; d) подавати відповідним чином інформацію та давати консультації роботодавцям і працівникам, а також сприяти співробітництву між ними та їхніми організаціями з метою усунення або зменшення, наскільки це практично здійснено, небезпек; передбачати, в міру потреби, спеціальну програму підготовки для працівників-мігрантів їхньою рідною мовою; e) передбачати конкретні заходи щодо запобігання аваріям, а також координувати й узгоджувати заходи, які мають вживатися на різних рівнях, особливо у промислових зонах, де розташовані підприємства з високим рівнем по-

тенційної небезпеки для працівників і населення; f) встановити надійний зв'язок з Міжнародною системою термінового оповіщення про заходи щодо безпеки і гігієни праці та про професійні небезпеки, створеною в межах Міжнародної організації праці; g) передбачати відповідні заходи для інвалідів, які працюють [10].

Що ж стосується третьої групи нормативно-правових документів МОП, то в першу чергу слід вказати Конвенцію про забезпечення машин захисними пристроями №119. Відповідно до мети застосування цієї Конвенції машинами вважаються всі машини, нові й уживані, які приводяться в дію будь-якою силою, крім людської. Компетентний орган влади кожної країни визначає, чи становлять, а якщо так, то якою мірою, нові або уживані машини, які приводяться в дію людською силою, небезпеку завдання працівникові тілесних ушкоджень, і чи вважаються вони, таким чином, машинами відповідно до мети застосування цієї Конвенції. Це рішення приймається після консультації з відповідними найбільш представницькими організаціями роботодавців і працівників. Ініціативу такої консультації може бути виявлено з боку будь-якої такої організації. Положення цієї Конвенції: a) застосовуються до шосейних і рейкових перевізних засобів під час руху лише остільки, оскільки ці положення стосуються безпеки оператора або операторів; b) застосовуються до рухомих сільськогосподарських машин лише остільки, оскільки ці положення стосуються безпеки робітників, зайнятих на роботі з такими машинами [11].

Таким чином, Конвенції та Рекомендації МОП, беззаперечно, відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування системи охорони праці на всіх підприємствах, в тому числі і зі шкідливими умовами праці. Разом із тим, необхідно відмітити, що окресленими вище, перелік нормативних актів, та суб'єктів, які їх приймають, не вичерпуються. Окремої уваги заслуговує діяльність Міжнародної організації зі стандартизації (ISO). Протягом багатьох років існування ISO прийняла цілу низку нормативних документів, втім, в контексті обраної проблематики заслуговує новий стандарт ISO 45001:2018 «Системи менеджменту охорони здоров'я та безпеки праці». ISO 45001 – це міжнародний стандарт, який містить вимоги до системи управління професійною безпекою та здоров'ям і водночас дає настанови стосовно її використання. Він дасть змогу організації покращити показники у сфері охорони праці, зокрема, пов'язані з профілактикою травм і професійних захворювань. Стандарт ISO 45001 може використовувати будь-яка організація, незалежно від її розміру, типу і сфери діяльності. Всі його вимоги можуть бути інтегровані у її власні управлінські процеси. Стандарт ISO 45001 дає змогу організації завдяки її систе-

мі управління професійною безпекою та здоров'я охопити й інші аспекти охорони здоров'я та безпеки (наприклад, такі, як оздоровлення або піклування про самопочуття працівників); проте потрібно мати на увазі, що такі вимоги можуть бути встановлені також і на законодавчому рівні [12].

Висновок. Таким чином, підбиваючи підсумки представленого наукового дослідження слід відзначити, що на сьогоднішній день у світі сформовано за запроваджено чималу кількість міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці. Втім, справедливим буде вказати, що незважаючи на те, що Україна намагається активно запроваджувати вказані стандарти у практичну діяльність, на сьогоднішній день вітчизняному законодавцю заважає ряд факторів, зокрема: 1) відсутність дієвих організаційних та правових механізмів стимулювання застосування вказаних стандартів підприємствами; 2) відсутність дієвої системи нагляду і контролю у відповідній сфері; 3) недостатнє фінансове та матеріально-технічне забезпечення уповноважених суб'єктів; 4) високий рівень корупції в державі; 5) низький рівень відповідальності роботодавця, тощо. Все вказане вище призводить до того, що перспективи запровадження окреслених нами у науковому дослідженні міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці, видаються досить примарними в сучасних реаліях.

Спираючись на проведений вище аналіз, вважаємо, що з метою запровадження міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці необхідно: по-перше, розробити дієві механізми позитивного та негативного стимулювання роботодавців створювати всі необхідні умови для належної охорони праці; по-друге, переглянути антикорупційну політику в державі; по-третє, надавати підприємствам фінансове та матеріально-технічне забезпечення для того, щоб вони мали можливість створити необхідні правові та організаційні умови для охорони праці (наприклад, надавати кредити за низькою відсотковою ставкою); по-четверте, створити сприятливі умови для проведення внутрішнього та зовнішнього контролю за дотримання законодавства у сфері охорони праці; по-п'яте, посилити відповідальність роботодавця та самих органів державної влади за невиконання та/або неналежне виконання своїх завдань та функцій у досліджуваній сфері суспільних відносин.

А відтак, для того, для того, щоб реально втілювати у життя міжнародні норми та принципи охорони праці, а також для правильного їх сприйняття вітчизняним законодавцем та українським суспільством, необхідно зробити ряд кроків в ок-

реслених вище напрямках. Переконані, що втілення їх у життя значно наблизить України та вітчизняні підприємства до запровадження найбільш міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці.

Література

1. Чанишева Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання: дис. ... д-ра юридичних наук: 12.00.05. Одеса, 2001. 418 с.
2. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 / Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 28.06.1930 № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136/conv.
3. Конвенція МОП №154 про сприяння колективним переговорам 1981 року від 19.06.1981. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_006.
4. Волинець В.В. Міжнародні стандарти у сфері регулювання організаційно-управлінських відносин у трудовому праві. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1. С. 126-131.
5. Конвенція 1981 року про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище N 155 (укр./рос) Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 22.06.1981 № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050/conv.
6. Конвенція 1985 року про служби гігієни праці (Конвенція № 161) (укр./рос.) Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 26.06.1985 № 161. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_042/conv.
7. Конвенція про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці « 187 / Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 15.06.2006 № 187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_515/conv?lang=uk.
8. Конвенція про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях № 148 (укр./рос.) Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 20.06.1977 № 148. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_051/conv.
9. Конвенція про техніку безпеки та гігієну праці на портових роботах N 152 Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 25.06.1979 № 152. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_309/conv.
10. Рекомендація щодо безпеки та гігієни праці і виробничого середовища № 164 / Міжнародна організація праці; Рекомендації, Міжнародний документ від 22.06.1981 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_075/conv.
11. Конвенція про забезпечення машин захисними пристроями N 119 (укр./рос) Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 25.06.1963 № 119. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_064/conv.
12. Міжнародний стандарт ISO 45001: які переваги матиме підприємство, що його впровадить. URL: <https://www.sop.com.ua/article/686-noviy-standart-iso-45001-yak-perevagi-matime-pdprimstvo-shcho-yogo-vprovadit>.

Анотація

Давиденко А. О. Перспективи запровадження міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці. – Стаття.

У статті, на основі аналізу Конвенцій та Рекомендацій Міжнародної організації праці, визначено найбільш важливі міжнародні стандарти у сфері охорони праці. Окрему увагу приділено Міжнародній організації зі стандартизації (ISO) та стандартам, які були розроблені та запроваджені нею. Визначено ряд важливих кроків, які необхідно здійснити задля щоб реально втілювати у життя міжнародні норми та принципи охорони праці, а також для правильного їх сприйняття вітчизняним законодавцем та українським суспільством.

Ключові слова: стандарт, міжнародний стандарт, охорона праці, підприємства, шкідливі умови праці.

Аннотация

Давиденко А. О. Перспективы внедрения международных стандартов в сфере охраны труда на предприятиях с вредными условиями труда. – Статья.

В статье, на основе анализа Конвенций и Рекомендаций Международной организации труда, определены наиболее важные международные стандарты в области охраны труда. Особое внимание уделено Международной организации по стандартизации (ISO)

и стандартам, которые были разработаны и введены ней. Определен ряд важных шагов, которые необходимо осуществить для чтобы реально воплощать в жизнь международные нормы и принципы охраны труда, а также для правильного их восприятия отечественным законодателем и украинским обществом.

Ключевые слова: стандарт, международный стандарт, охрана труда, предприятия, вредные условия труда.

Summary

Davydenko A. O. Prospects for the introduction of international standards in the field of labor protection in enterprises with harmful working conditions. – Article.

The article, based on the analysis of the Conventions and Recommendations of the International Labor Organization, identifies the most important international standards in the field of labor protection. Particular attention is paid to the International Organization for Standardization (ISO) and the standards developed and implemented by it. A number of important steps have been identified that need to be taken in order to actually implement international norms and principles of labor protection, as well as for their proper perception by the domestic legislator and Ukrainian society.

Key words: standard, international standard, labor protection, enterprises, harmful working conditions.

УДК 349.2

О. К. Любимов
кандидат юридичних наук,
помічник судді
Вищого господарського суду України

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Правосуб'єктність, як структурний елемент правового статусу суб'єкта права, перебуває в нерозривному зв'язку з поняттям суб'єкта права. Таким чином, слід погодитись із тим, що саме правосуб'єктність дозволяє виокремити суб'єкта права й «відмежувати його від інших подібних правових явищ», з урахуванням того, що «правосуб'єктність є не природженою, а набутою суспільно-правовою властивістю людини» [1, с. 35, 36], що «визнає за особою можливість бути учасником правовідносин, тобто виступати суб'єктом права» [2, с. 21]. Тобто, про особу, котра не має трудової правосуб'єктності, не може йти мова як про працівника. Вказаний факт має надзвичайно важливе значення з огляду на те, що публічний службовець є працівником у сенсі законодавства про працю.

Додаткову значимість трудової правосуб'єктності працівника набуває в межах питання здійснення публічного адміністрування, адже цей феномен нерозривно пов'язаний з достатністю правового регулювання правового статусу публічних службовців, а особливо – від об'єму їх правосуб'єктності. Таким чином, модернізація публічної служби та вдосконалення правового статусу публічних службовців не можуть бути здійсненні належним чином в ході триваючої реформи адміністративного законодавства та законодавства про працю у тому разі, якщо в українській науці трудового права не буде сформульована актуальна наукова думка про правосуб'єктність публічної служби.

Крім того, потреба в актуалізації розуміння «правосуб'єктність» й «трудова правосуб'єктність», комплексне наукове осмислення на підставі отриманих висновків феномену «трудова правосуб'єктність публічного службовця» обумовлена тим фактом, що ці феномени перебувають в постійному розвитку. Тому, модернізація правового статусу публічних службовців у процесі реформування законодавства про публічну службу, що засновуватиметься на неактуальних підходах до розуміння відповідного феномену не призведе до того, що відповідні нормативні перетворення досягнуть своєї очікуваної мети.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Попри надзвичайну важливість правосуб'єктності публічного службовця, слід констатувати, що відповідний феномен на сьогодні ще залишається недостатньо дослідженим,

що складає собою окрему особливу проблему, яку слід вирішити до завершення модернізації публічної служби в Україні. Поряд із тим, слід зауважити, що трудовій правосуб'єктності працівників та правосуб'єктності публічного службовця вже у тій чи іншій мірі приділяли увагу українські вчені, серед яких слід назвати, наприклад, О.С. Арсент'єву, С.Я. Вавженчука, С.В. Венедиктова, Н.Д. Гетьманцеву, М.І. Іншина, О.В. Петришина, Н.Я. Фурлет, Н.М. Хуторян, І.І. Шамшину, О.М. Ярошенка та інших науковців. Наукові розробки цих та інших науковців стануть теоретичним фундаментом для формування наукової думки стосовно правосуб'єктності публічного службовця в Україні.

Отже, метою цієї наукової статті є актуалізація наукової думки щодо юридичної сутності трудової правосуб'єктності професійних публічних службовців в Україні. Відповідна наукова думка може бути сформована лише у результаті: 1) уточнення вияву трудової правосуб'єктності публічного службовця; 2) виокремлення та систематизації видової структури правосуб'єктності публічного службовця; 3) окреслення особливостей вияву видової структури правосуб'єктності в структурі правового статусу публічного службовця.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи трудову правосуб'єктність публічного службовця, необхідно мати на увазі «спеціальну службово-трудова правосуб'єктність публічного службовця», яка складається із: 1) загальної правосуб'єктності фізичної особи (властива усім людям від народження та обмежується лише у законом передбачених випадках й у легальний спосіб); 2) правосуб'єктності громадянина України (відображає особливий зв'язок між фізичною особою та державою, що дозволяє користуватись усіма правами громадянина, зобов'язує виконувати обов'язки громадянина та нести юридичну відповідальність громадянина); 3) трудової правосуб'єктності працівника (передбачає можливість особи бути учасником трудових правовідносин, є єдиною для усіх категорій працівників); 4) особливої правоздатності, дієздатності, деліктоздатності, об'єм та якість яких скорегована вимогами до посади органу публічної служби (враховуючи обмеження та заборони для осіб, що реалізують право на працю шляхом зайняття відповідної посади).

Виокремлюючи видову структуру правосуб'єктності публічного службовця, слід мати на увазі, що в юридичній науці сьогодні не існує узгодженого розуміння стосовно структурних елементів цієї юридичної конструкції. Зокрема, українська вчена Н.Д. Гетьманцева вважає, що трудову правосуб'єктність загалом «можна вважати інститутом трудового права», що включає в себе: 1) правоздатність фізичної особи; 2) трудову дієздатність [3, с. 87]. При цьому в науковій літературі також можна зустріти й авторські підходи до розуміння структури правового статусу публічного службовця чи їх окремого виду. Наприклад, вітчизняний науковець М.І. Іншин, аналізуючи правовий статус працівника органів внутрішніх справ, доходить думки, що цей статус є системою наступних елементів: 1) права, свободи та обов'язки; 2) обмеження, морально-правові вимоги; 3) гарантії професійної діяльності; 4) особливості юридичної відповідальності [4, с. 48]. Поряд із тим, українська юрист-адміністративіст В.В. Васильківська, розглядаючи правовий статус держслужбовця, доходить думки, що цей статус складаються такі його елементи: 1) права; 2) обов'язки; 3) правообмеження; 4) вимоги («якісна кваліфікуюча нормативно визначена ознака, якій повинен відповідати державний службовець»). Крім того, на думку вченої, «юридична відповідальність не належить до елементного складу правового статусу державного службовця, оскільки вона, безперечно, має свої особливості але не є чимось особливим, що відрізняє державних службовців, як суб'єктів відповідальності, від інших осіб у цьому контексті» [5, с. 7].

Провідний вітчизняний юрист-трудолик С.Я. Вавженчук виокремлює наступні три головні підходи до інтерпретації сутнісного змісту трудової правосуб'єктності: 1) «трудова правоздатність та дієздатність ототожнюються із правоздатністю та, відповідно, дієздатністю інших галузей права та у будь-якому разі включаються у поняття «трудова правосуб'єктність», останнє ж ототожнюється із поняттям «правосуб'єктність»; 2) трудова правосуб'єктність диференціюється залежно від критерію нормативної передумови («якщо припустити, що норми трудового законодавства встановлюють єдині передумови для правоздатності та дієздатності, тоді ці поняття включаються до поняття трудової правосуб'єктності»; «якщо ж вважати, що трудо-правові норми містять окремі передумови для виникнення трудової правоздатності та трудової дієздатності в особи, поняття «трудова правосуб'єктність» та «трудова правоздатність» ототожнюються»); 3) зміст трудової правосуб'єктності та трудової правоздатності розглядається як однаковий [6, с. 80, 82].

Зважаючи на різні підходи вчених до розуміння структури трудової правосуб'єктності, вислов-

люємо солідарність з позицією тих вчених [див., напр.: 7, с. 141; 8 с. 356; 9, с. 99], котрі вважають, що ця правосуб'єктність складається із трьох складових елементів, які відображають здатність особи володіти правами, набувати обов'язки та виконувати їх, відповідаючи за належне їх виконання.

Таким чином, не можемо погодитись з вченими, котрі розуміють трудову правосуб'єктність в обмеженому розумінні. Це безпосередньо стосується й проблеми визначення відповідного поняття. Наприклад, Д.В. Сичов пропонує розуміти «трудова правосуб'єктність працівника» в якості «здатності та можливості особи бути суб'єктами трудових правовідносин (абсолютних і відносних) та набувати своїми діями права і обов'язки, пов'язані з вступом у ці правовідносини» [10, с. 390]. При цьому, зважаючи на розуміння відповідної правосуб'єктності, як трискладового компонента правового статусу, доходимо думки, що *трудова правосуб'єктність* – це елемент трудово-правового статусу, що відображає здатність і можливість особи стати та бути суб'єктом трудового права, набувати трудових прав і обов'язків, реалізовувати відповідні права та виконувати ці обов'язки, а також нести юридичну відповідальність за неналежне здійснення власних трудових обов'язків.

З огляду на вказане, доходимо висновку, що *правосуб'єктність професійного публічного службовця в Україні складається з наступних елементів*:

1) *правоздатність професійного публічного службовця*. Наразі національне законодавство про працю, на відміну від цивільного законодавства (у ч. 1 ст. 25 Цивільного кодексу України вона визначається, як «здатність особи мати цивільні права й обов'язки», яка належить усім фізичним особам), не містить поняття правоздатності, не визначає можливості та підстави її обмеження чи позбавлення. Однак, на відміну від загальної здатності особи набувати цивільних прав, здатність набувати трудових прав не належить усім фізичним особам, адже, принаймні за віковим критерієм особа може працювати лише з 18 років (раніше це право може реалізовуватись на підставі наявності певних умов).

Українська вчена Н.Д. Гетьманцева звертає увагу на те, що право на працю конституціодавець в Основному Законі України визнав основним серед соціально-економічних прав і свобод (ст. 43 Конституція України), тобто «право на працю є одним із істотних прав і є одним з основних елементів цілого комплексу конституційних прав». Право на працю, на думку вченої, є «одним із істотних прав, що складає інститут правоздатності». У цьому сенсі Н.Д. Гетьманцева зауважує, що «правоздатність як основна правова властивість особистості не може дробитися на галузеві складові, оскільки кожна з таких складових є не-

від'ємною частиною цього правового інституту. Неможливість реалізації хоча б одного із суб'єктивних прав особи чи покладених обов'язків передбачає обмеження меж правоздатності, навіть негалузєвої, а загальної (бо загальноприйнятим в теорії права є те, що правовий статус ділиться на загальний і галузєвий)» [3, с. 86]. Поряд із тим, правоздатність публічного службовця, як спеціальна правоздатність, відрізняється від загальної трудової правоздатності додатковими вимогами для констатації відповідної спроможності особи, що може відрізнитися у залежності від конкретизації посади на публічній службі, яку займає відповідна особа;

2) *дієздатність професійного публічного службовця*. Українська вчена Ю.О. Пундор вважає, що якщо правоздатністю є «здатність бути адресатом суб'єктивного права, то дієздатність – це здатність суб'єкта генерувати та реалізовувати свою волю, яка має юридичні наслідки, тобто здатність самостійно здійснювати юридичні дії і особисто відповідати за власні протиправні діяння» [11, с. 61]. У свою чергу вчена В.В. Надьон зауважує, що визначальним у понятті «дієздатність» є словосполученням «здатність діяти» – «самостійно, активно, мати власну позицію, адекватно оцінювати свої й чужі дії та їх наслідки». Певна річ, «це можливо за наявності достатнього рівня свідомості й волі», а тому, «особи, які не досягли необхідного рівня свідомості (за віком) або втратили її (психічних хворі), не здатні власними діями набувати прав та обов'язків і нести відповідальність» [12, с. 104]. З огляду на це, погодимось із тим, що «трудова правоздатність передує трудовій дієздатності, є необхідною передумовою виникнення останньої». Крім того, «трудова правоздатність існує з моменту народження особи і до появи необхідних для виникнення трудової дієздатності юридичних фактів: вік, освіта, стан здоров'я тощо» [10, с. 390]. Таким чином, дієздатність професійного публічного службовця виникає тоді, коли особа, що бажає реалізувати право на працю на публічній службі, є вимірювальною категорією й залежить від відповідності трудящого критеріям віку, рівня освіти, досвіду та іншим вимогам, пов'язаним з зайняттям відповідної посади публічної служби;

3) *деліктоздатність професійного публічного службовця*. Правосуб'єктність, як вже зазначалось, забезпечує суб'єкту здатність бути повноцінним учасником правовідносини, а тому, цілком закономірним є те, що в правосуб'єктності є третя сторона – «здатність нести відповідальність». Відтак, «відсутність деліктоздатності спричиняє відсутність правоздатності в частині здатності нести обов'язки певного типу» [13, с. 224], й унеможливорює належне існування правового режиму юридичної відповідальності (зокрема, правового режиму трудової відповідальності

сті) [14, с. 150–152]. Крім того, необхідно мати на увазі, що особливість деліктоздатності фізичної особи полягає в тому, що вона «залежить від її здатності усвідомлювати значення своїх дій»: «якщо фізична особа здатна до самостійного психічного процесу, наслідком якого є вчинення юридичних дій (як правомірних, так і протиправних), то це означає здатність такої особи усвідомлювати значення своїх дій» [15, с. 159].

Таким чином, можемо дійти висновку, що *правосуб'єктність професійних публічних службовців у сутнісному* контексті констатує відповідність особи, що бажає реалізувати право на працю на державній службі (та реалізує це право), комплексу вимог, заборон та обмежень, відповідність яких припускає наявність у цієї особи:

1) здатності мати трудові права та особливі права публічного службовця, а також реалізовувати їх, коли в цьому є потреба;

2) спроможність набувати трудові обов'язки та особливі обов'язки публічного службовця й виконувати їх належним чином, як цього вимагає ч. 2 ст. 19 Конституції України та трудове законодавство, законодавство про публічну службу;

3) здатність бути притягнутим до юридичної відповідальності за неналежну реалізацію власних прав (зокрема, зловживання правами) й неналежне здійснення власних обов'язків, а також перебувати у стані «покарання».

Висновки. Публічна служба – це особлива діяльність уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування осіб – публічних службовців (державних службовців, службовців в органах місцевого самоврядування), котрі характеризуються особливим правовим статусом, характером виконуваних завдань, особливостями прийняття та публічну службу та її проходження. У цьому контексті надзвичайно важливе значення набуває наукове розуміння трудової правосуб'єктності професійних публічних службовців, що закріплює та визначає правовий стан відповідного службовця в системі професійної публічної служби та в усій сукупності існуючих суспільних відносин, а також визначає можливість цього суб'єкта користуватися наданими законодавцем службово-трудовами правами та обов'язками, за які він повинен бути спроможний відповідати у відповідності до норм трудового, адміністративного, кримінального та цивільного законодавства.

Таким чином, правосуб'єктність професійних публічних службовців є специфічною трудовою правосуб'єктністю, що є структурною частиною правового статусу публічного службовця й визначає можливість службовця: 1) бути носіями особливих службово-трудових прав та обов'язків, нести юридичну відповідальність; 2) вступати в правовідносини службово-трудового характеру, обумовлені фактом реалізації права на працю на

публічній службі. Окрім того, розглядувана правосуб'єктність дозволяє в повній мірі конкретно осмислити коло суб'єктів, котрі можуть стати та бути суб'єктами прав та обов'язків публічного службовця.

Література

1. Фурлет Н.Я. Керівник закладу вищої освіти – суб'єкт трудового права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Северодонецьк, 2018. 203 с.
2. Шамшина І.І. Правосуб'єктність працівника: поняття, підстави класифікації, види. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 21–31.
3. Гетьманцева Н.Д. Трудова правосуб'єктність як складна юридична конструкція. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 83–92.
4. Іншин М.І. Поняття та елементи статусу державного службовця органів внутрішніх справ. *Форум права*. 2006. № 1. С. 45–50.
5. Васильківська В.В. Правове регулювання статусу державного службовця в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2018. 21 с.
6. Вавженчук С.Я. Трудова правосуб'єктність: антиномії праворозуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 79–83.
7. Іншин М.І. Основні права державного службовця як працівника. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 140–146.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
9. Трудове право України: академічний курс: підручник; А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана та ін.; заг. ред. Н.М. Хуторян. Київ: А.С.К., 2004. 608 с.
10. Сичов Д.В. Трудова правосуб'єктність працівника. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 27. С. 386–391.
11. Пундор Ю.О. Про визначення змісту категорії правосуб'єктність у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 60–63.
12. Надьон В.В. Елементи правосуб'єктності в цивільному праві. *Проблеми законності*. 2014. № 125. С. 100–109.
13. Парпан У.М., Ільчишин Н.В. Правосуб'єктність як передумова участі особи в адміністративному процесі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Економічна. Юридична*. 2018. Т. 19. С. 221–226.
14. Пузанова В.В. Концептуалізація правового режиму трудової відповідальності. *Проблеми юридичної науки очима молодих науковців*: зб. наук. праць учасн. XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 06 груд. 2018 р.). Київ: Вид-во НУБіП, 2018. С. 150–152.
15. Гринько С.Д. Деліктоздатність неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 19. С. 158–165.

Анотація

Любимов О. К. Правосуб'єктність професійного публічного службовця в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена актуалізації наукової думки про юридичну сутність трудової правосуб'єктності професійних публічних службовців в Україні. Ця правосуб'єктність публічного службовця критично аналізується в якості спеціальної службово-трудової правосуб'єктності, котра щонайменше складається із загальної правосуб'єктності фізичної особи, пра-

восуб'єктності громадянина України, трудової правосуб'єктності працівника, а також особливої правоздатності, дієздатності, деліктоздатності, об'єм та якість яких скорегована вимогами до посади органу публічної служби. Автором виокремлюється та систематизується структура правосуб'єктності професійного публічного службовця, як система юридичного конструкту, котрою охоплено складові елементи, що відображають здатність публічного службовця володіти правами (правоздатність), набувати обов'язки та виконувати їх (дієздатність), відповідаючи за належне їх виконання (деліктоздатність). Особлива увага в статті приділяється виявленню особливостей виокремлених елементів правосуб'єктності професійного публічного службовця. У висновках до статті узагальнюються результати проведеного дослідження. Визначено, що публічна служба – це особлива діяльність уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування осіб – публічних службовців (державних службовців, службовців в органах місцевого самоврядування), котрі характеризуються особливим правовим статусом, характером виконуваних завдань, особливостями прийняття та публічну службу та її проходження. Зроблено висновок, що правосуб'єктність професійних публічних службовців є специфічною трудовою правосуб'єктністю, що є структурною частиною правового статусу публічного службовця й визначає можливість службовця: 1) бути носіями особливих службово-трудова права та обов'язків, нести юридичну відповідальність; 2) вступати в правовідносини службово-трудова характеру, обумовлені фактом реалізації права на працю на публічній службі. Окрім того, розглядувана правосуб'єктність дозволяє в повній мірі конкретно осмислити коло суб'єктів, котрі можуть стати та бути суб'єктами прав та обов'язків публічного службовця.

Ключові слова: державні службовці, правовий статус, правосуб'єктність, професійний публічний службовець, реформа законодавства, службовець органу публічного самоврядування, трудове право.

Анотація

Любимов А. К. Правосуб'єктність професійного публічного службовця в Україні. – Стаття.

Стаття посвячена актуалізації наукової думки про юридичну сутність трудової правосуб'єктності професійних публічних службовців в Україні. Ця правосуб'єктність публічного службовця критично аналізується в якості спеціальної службово-трудова правосуб'єктності, котра щонайменше складається із загальної правосуб'єктності фізичної особи, правосуб'єктності громадянина України, трудової правосуб'єктності працівника, а також особливої правоздатності, дієздатності, деліктоздатності, об'єм та якість яких скорегована вимогами до посади органу публічної служби. Автором виокремлюється та систематизується структура правосуб'єктності професійного публічного службовця, як система юридичного конструкту, котрою охоплено складові елементи, що відображають здатність публічного службовця володіти правами (правоздатність), набувати обов'язки та виконувати їх (дієздатність), відповідаючи за належне їх виконання (деліктоздатність). Особлива увага в статті приділяється виявленню особливостей виокремлених елементів правосуб'єктності професійного публічного службовця. У висновках до статті узагальнюються результати проведеного дослідження. Визначено, що публічна служба – це особлива діяльність уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування осіб – публічних службовців (державних службовців, службовців в органах місцевого самоврядування), котрі характеризуються особливим правовим статусом, характером виконуваних завдань, особливостями прийняття та публічну службу та її проходження. Зроблено висновок, що правосуб'єктність професійних публічних службовців є специфічною трудовою правосуб'єктністю, що є структурною частиною правового статусу публічного службовця й визначає можливість службовця: 1) бути носіями особливих службово-трудова права та обов'язків, нести юридичну відповідальність; 2) вступати в правовідносини службово-трудова характеру, обумовлені фактом реалізації права на працю на публічній службі. Окрім того, розглядувана правосуб'єктність дозволяє в повній мірі конкретно осмислити коло суб'єктів, котрі можуть стати та бути суб'єктами прав та обов'язків публічного службовця.

тельность уполномоченных на выполнение функций государства или местного самоуправления лиц – публичных служащих (государственных служащих, служащих в органах местного самоуправления), которые характеризуются особым правовым статусом, характером выполняемых задач, особенностями принятия и публичную службу и ее прохождения. Сделан вывод, что правосубъектность профессиональных публичных служащих является специфической трудовой правосубъектностью, что является структурной частью правового статуса публичного служащего и определяет возможность служащего: 1) быть носителями особых служебно-трудовых прав и обязанностей, нести юридическую ответственность; 2) вступать в правоотношения служебно-трудового характера, обусловленные фактом реализации права на труд на публичной службе. Кроме того, рассматриваемая правосубъектность позволяет в полной мере конкретно осмыслить круг субъектов, которые могут стать и быть субъектами прав и обязанностей публичного служащего.

Ключевые слова: государственные служащие, правовой статус, правосубъектность, профессиональный публичный служащий, реформа законодательства, служащий органа публичного самоуправления, трудовое право.

Summary

Lyubimov O. K. Legal personality of a professional public servant in Ukraine. – Article.

The article focuses on mainstreaming the scientific thought about the legal nature of the labor legal personality of professional public servants in Ukraine. This legal personality of a public servant is critically analyzed as a special service and labor legal personality, which at least consists of the general legal personality of a natural

person, the legal personality of a citizen of Ukraine, the legal personality of an employee, as well as a particular legal capacity, capacity, delictual capacity, the volume and quality of which are adjusted to the requirements for the position at public service body. The author identifies and systematizes the legal personality structure of a professional public servant as a legal construct system, which covers the constituent elements that reflect the ability of a public servant to have rights (legal capacity), acquire duties and fulfill them (capacity), and to be responsible for their proper execution (delictual capacity). Particular attention is paid to identifying features of the determined elements of the professional public servant's legal personality. The conclusions summarize the research results. It is determined that public service is a special activity of persons authorized to perform the functions of the state or local government – public servants (civil servants, employees in local self-government bodies), characterized by a special legal status, the nature of the tasks performed, the peculiarities of acceptance and public service. It is concluded that the legal personality of professional public servants is a specific labor legal personality, which is a structural part of the legal status of a public servant and determines the possibility of an employee: 1) to be the holder of special official labor and rights and responsibilities, to bear legal responsibility; 2) to enter into legal relations of a service-labor character, conditioned by the fact of realization of the right to work in public service. In addition, the legal personality under consideration makes it possible to fully understand in particular the range of entities that may become and are subject to the rights and duties of a public servant.

Key words: labour law, legal personality, legal status, civil servants, local government officials, professional public servant, reform of legislation.

УДК 349.2

І. О. Лях*доцент кафедри управління та адміністрування
Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна***ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТА ТРУДОВОГО СПОРУ, ЯК ВАЖЛИВОГО ЕЛЕМЕНТА
СТРУКТУРИ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ**

Постановка проблеми. Аналіз наукової літератури дає змогу говорити про те, що процедура медіації за своєю структурою є явищем складним, яке включає в себе низку елементів, які у своїй єдності забезпечують належне функціонування даного інституту. Одним із таких важливих елементів є предмет трудового спору. Визначення предмету трудового спору має важливе теоретичне та практичне значення, адже за його допомогою можна сформулювати як розбіжності з приводу задоволення суб'єктами трудового права своїх потреб та інтересів, що не були врегульовані ними. Позитивні моменти такого визначення предмету трудового спору полягають в тому, що: а) він є змістовним і стислим за характером; б) дозволяє під незадоволеними потребами та інтересами розуміти будь-які неправомірні дії учасників трудових відносин; в) має універсальний характер і стосується як індивідуальних, так і колективних суб'єктів трудового права [1].

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані зі структурою процедури медіації у своїх наукових працях розглядали: Г. М. Грабовська, Т. О. Подковенко, І. М. Дудник, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, В. П. Мельник, А. М. Колот, О. М. Потопахіна, П. Д. Пилипенко, В. В. Філіпов, Є. Ю. Подорожній, Л. В. Могілевський та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені практично по за своєю увагою залишили предмет трудового спору, як важливий елемент структури процедури медіації при вирішенні відповідних спорів.

Саме тому **метою статті** є: надати характеристику предмету трудового спору, як важливого елемента структури процедури медіації.

Виклад основного матеріалу. З філософської точки зору «предмет» – це той чи інший бік об'єкта, його властивості, котрі включено у процес практичної діяльності людини і які досліджуються з певною метою у даних умовах й обставинах [2, с. 286]. З точки зору філософії «предмет» – це поняття, що позначає певну цілісність, виділену зі світу об'єктів у процесі практичної та духовної діяльності, та у менш строгому значенні ототожнюється з поняттям об'єкта або речі [3, с. 522]. У Юридичній енциклопедії Ю. С. Шемшученка написано що «предмет» – це правовідносини, тобто суспільні відносини, що регулюються правом.

Предмет тісно пов'язаний з поняттям «об'єкт права». Правовідносини стосуються матеріальних і нематеріальних благ, які є об'єктом права. Предмет права фактично збігається з поняттям предмета правового регулювання. Предмет права може бути загальним і родовим. Останній є критерієм для класифікації загальної системи права по галузях та інститутах відповідно до специфіки тих або інших груп суспільних відносин, урегульованих у правовому порядку. Поняття «предмет права» має важливе значення для встановлення обсягу і характеру регламентованих правом суспільних відносин, для вивчення права в цілому та в його галузевому розрізі [4, с. 60; 5]. Встановлення предмета є початковим етапом, вихідною точкою дослідження будь-якої проблеми. Чітка правова регламентація предмета та об'єкта управлінської діяльності визначить її межі, критерії, характер та сутність. Саме предмет обумовлює назву діяльності, встановлює її специфічне положення відносно до інших видів діяльності [6].

Варто навести точку зору Л. М. Герасіна, яка вказує, що «предмет конфлікту» – це об'єктивно існуюча або уявна проблема, що лежить в основі конфлікту. Це те протиріччя, через яке (заради вирішення якого) сторони вступають у протиборство. За своєю природою протиріччя можуть бути: а) внутрішніми (виражаються в зіткненні інтересів усередині групи, організації, спільності або суспільства в цілому) і зовнішніми (виникають між двома або декількома відносно самостійними соціальними системами); б) антагоністичними (виражаються в такому конфлікті, учасники якого мають непримиренно ворожі інтереси) і неантагоністичними (допускають узгодження, «примирення» інтересів опонентів); в) основними (відіграють вирішальну роль у виникненні і розвитку конфлікту і характеризують взаємодію між основними його учасниками) і неосновними (супроводять конфлікт); г) об'єктивними (обумовлені об'єктивними чинниками, тобто такими явищами і процесами, які не залежать від волі і свідомості людей) і суб'єктивними (обумовлені такими чинниками, які залежать від волі і свідомості людей) тощо [7, с. 21-22].

Таким чином, під предметом трудового спору необхідно розуміти певні виробничі процеси, блага та потреб з приводу якого виникає спір між

працівником та роботодавцем. Потреба є прагненням суб'єкта до задоволення, яке спонукається нестачею і являє собою могутній свідомо-психологічний механізм регуляції людської діяльності. Потреба в своїй структурі містить: уяву про соціальне благо, необхідне для задоволення; сукупність інтересів-цілей, що виступають засобом реалізації; програму оціночно-пізнавальних дій предметів для вибору серед них необхідного блага; програму споживчих дій та операцій, що перетворюють предмет споживання на предмет задоволення соціального суб'єкта [7]. Необхідно констатувати, що на предмет трудового спору прямо вказують підстави його виникнення, які в свою чергу можна поділити на дві великі групи: об'єктивні та суб'єктивні. Так, до об'єктивних чинників слід віднести наступні:

1) підстави правового характеру, які зазвичай пов'язуються із неправильним розумінням норм права, внаслідок чого може мати місце неправильне застосування законодавства, яке тягне обмеження, порушення прав працівників. Застосовувати сучасне трудове законодавство складно, оскільки законодавство швидко змінюється, а кількість нормативно-правових актів невпинно зростає. Одним з недоліків сучасного соціального законодавства є його наднормативність [8]. Це, підкреслює Н.Б. Болотіна, розцінюється фахівцями як недолік системи права. Окрім того, внаслідок реформування суспільних відносин у соціальній сфері, у тому числі й у сфері праці, приймаються акти, якими упроваджуються в суспільну практику нові ринкові принципи. Водночас непоодинокі випадки, коли зміни вносяться до однієї статті й не вносяться до іншої, яка також регулює ці відносини. Виникає колізія норм права. Нові акти часто діють поряд зі старими, і не завжди можна однозначно відповісти, якій саме нормі надається пріоритет. Читач сам мав можливість пересвідчитися в суперечливості або недосконалому правовому регулюванню з окремих питань. У такій складній юридичній ситуації роботодавець своїми діями може спричинити правовий спір [8]. Виходячи із наведеного вище цілком справедливим буде вказати, що підстави правового характеру здебільшого виникають через низький рівень правової свідомості та правової культури як власне працівників, так і самих роботодавців. В цьому контексті відмітимо, що правова культура – це свого роду юридичне багатство, що виражається в досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, юридичної техніки, правосвідомості і т. д. Правова культура охоплює всі цінності, які створені людьми в галузі права в процесі їх практичної та духовної діяльності, правосвідомість, правову науку, законодавство, правопорядок, правову діяльність [9, с. 324-360].

Своїє черги правосвідомість розглядають як вид (форму) суспільної свідомості, що криє в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій і компетенцій, а також уявлень і настанов, які характеризують ставлення людини, суспільних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, форм і методів правового регулювання. Для неї характерні такі ознаки: вона є однією з форм суспільної свідомості та вкупі з політичною, моральною, філософською. Іншими формами свідомості відображає суспільне буття; вона містить поняття, уявлення, судження, почуття, емоції, концепції, теорії, програми; вона обумовлена соціально-економічним устроєм конкретного суспільства, рівнем розвитку його загальної культури; ідеологічні елементи правосвідомості виступають головними елементами правової культури та правового виховання [10]. Слід відзначити, що правосвідомість, як і правова культура, виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під яким розуміється входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, його залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, процеси їх втілення у правомірній поведінці суб'єкта, його правовій активності [11, с. 425].

2) підстави економічного характеру. Внаслідок економічної нестабільності, фінансової кризи виникли умови для використання трудових відносин у тіньовій або в напівтіньовій економіці, коли лише частина трудових відносин легально оформлена. Існування безробіття зумовлює пріоритетне становище роботодавця, який може диктувати свої умови праці найманому працівникові. Такий працівник змушений приймати незаконні умови, але він потенційно завжди готовий стати суб'єктом трудового спору, і часто таки реалізує своє право на судовий захист. Нарешті, досить випадків, коли трудовий спір виникає внаслідок свідомого порушення роботодавцем норм законодавства. Свідченням цього є значна кількість трудових спорів з приводу стягнення з роботодавця несплаченої заробітної плати, не-проведення розрахунку при звільненні, несплачування компенсації за невикористану щорічну відпустку тощо [8].

3) підстави соціально-економічного характеру. До таких підстав, Н.В. Дараганова, справедливо відносить: низький рівень заробітної плати в ряді галузей економіки (сільське господарство, охорони здоров'я тощо) та в деяких регіонах; невідповідність тарифних ставок (посадових окладів) рівню, встановленому діючими законодавчими актами, Генеральною, галузевими та регіональними угодами; порушення соціальних та трудових прав найманих працівників при реорганізації, реструктуризації, приватизації, зміні власника об'єктів господарювання; незабезпечення соціально-трудових прав найманих працівників на

підприємствах, щодо яких реалізуються процедури відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом; ненарахування та невиплата індексації грошових доходів та компенсації втрати частини заробітної плати через порушення термінів її виплати; невиконання на підприємствах, установах та організаціях вимог законодавства про працю (невиплата доплат, надбавок за шкідливі і особливо шкідливі умови праці, за роботу в надурочний час, у нічну зміну тощо); практика застосування на окремих підприємствах, установах та організаціях вимушеної неповної зайнятості, робота на умовах неповного робочого дня (тижня); незабезпечення на деяких підприємствах та організаціях належних умов охорони та безпеки праці; відносно високий рівень безробіття в окремих регіонах; тощо [12, с. 45-46].

4) підстави, що виникають в результаті зміни істотних умов праці. Істотні умови праці – це свого роду оціночне поняття в трудовому праві. Вони, як писав професор М.И.Бару, вправі відрізнятися трьома важливими особливостями: 1) вони не конкретизовані законодавцем або іншими компетентними органами; 2) вони уточнюються в процесі правозастосування; 3) вони дають правозастосовчому органу можливість вільного розсуду, вільної оцінки фактів [13; 14]. Отже, кожне оціночне поняття вимагає суб'єктивної оцінки, що часом не збігається з тією, яку мав на увазі законодавець, встановлюючи норму, що має оціночне поняття [14]. Про зміну істотних умов праці – систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших – працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці. Якщо колишні істотні умови праці не може бути збережено, а працівник не згоден на продовження роботи в нових умовах, то трудовий договір припиняється [15].

Розміркуючи про причини суб'єктивного характеру виникнення трудових спорів, то до них, на слухну думку Н.В. Дараганової, призводять такі дії роботодавців або найманих працівників, як [12, с. 47-48]: 1) порушення чинного законодавства про працю; 2) ухилення від укладення колективних договорів, небажання брати на себе додаткові зобов'язання щодо забезпечення соціальних гарантій найманим працівникам; 3) невиконання або лише часткове виконання положень колективних договорів, угод; 4) використання праці найманих працівників без документального оформлення трудових відносин; 5) nereагування на ускладнення соціально-трудова відносин та зволікання із своєчасним 48 Трудове право Причини виникнення трудових спорів усуненням

причин спірних чи конфліктних ситуацій, ігнорування вимог найманих працівників або профспілок; 6) невиконання взаємо узгоджених рішень примирних органів (примирних комісій, трудових арбітражів) по вирішенню колективних трудових спорів, конфліктів [12, с.47-48].

Висновок. Таким чином, наведені вище наукові позиції свідчать про те, що предметом трудового спору може будь-що в межах трудових правовідносин між працівником та роботодавцем. Разом із тим, необхідно відзначити наявність певних вимог до предмета трудового спору: по-перше, предмет спору має бути реальним та стосуватись безпосередньо трудових правовідносин; по-друге; предмет має бути зрозумілим для сторін трудового спору; по-третє, має бути реальним для вирішення.

Література

1. Єрохін С.В. До поняття трудового спору. *Право і безпека*. 2005. № 4/5. С. 133–136.
2. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя, П.Ф. Юдина. М., Политиздат, 1968. 432 с.
3. Філософський словник / [За ред. В. І. Шинкарука]. [2-ге вид., перероб. і доп.]. К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
4. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: Том 5. Київ: Укр. енцикл., 1998. 736 с.
5. Гальонкін С.А. Адміністративно-правове забезпечення апеляційного провадження в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сум. держ. ун-т. Суми, 2018. 224 с.
6. Яковенко О.О. Адміністративно-правові засади реалізації контролю у сфері оподаткування як функції управління: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.О. Яковенко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2007. 208 с.
7. Конфліктологія : навч. посіб. / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік та ін. Х. : Право, 2012. 128 с.
8. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. 5-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 860 с.
9. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. СПб.: Издательский дом С.-Петербургского гос. ун-та, 2004. 864 с.
10. Поняття і види правової свідомості та правової культури. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9284>.
11. Попадинець Г. О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки* : збірник наукових праць. 2016. № 850. С. 422–427.
12. Дараганова, Н. В. Причини виникнення трудових спорів [Текст]. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 6 (червень). С. 44–50.
13. Бару М.И. Оценочные понятия в советском трудовом праве. *Сов. Государство и прав*. 1970. № 7. С. 104.
14. Венедітков В.С. Трудове право України (Особлива частина) // Навчальний посібник для курсантів і слухачів вищих навчальних закладів МВС України. Сімферополь. ДОЛЯ, 2005. 230 с.
15. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv>.

Анотація

Лях І. О. До характеристики предмета трудового спору, як важливого елемента структури процедури медіації. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, визначено та охарактеризовано предмет трудового спору, як важливий елемент структури процедури медіації. Відзначена наявність певних вимог до предмета трудового спору: по-перше, предмет спору має бути реальним та стосуватись безпосередньо трудових правовідносин; по-друге; предмет повинен бути зрозумілим для сторін трудового спору; по-третє, має бути реальним для вирішення.

Ключові слова: трудовий спір, предмет спору, елемент, структури, процедура медіації, правовідносини.

Аннотация

Лях И. А. К характеристике предмета трудового спора, как важного элемента структуры процедуры медиации. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, определен и охарактеризован предмет трудового спора, как важный элемент структуры процедуры

медиации. Отмечено наличие определенных требований к предмету трудового спора: во-первых, предмет спора должен быть реальным и касаться непосредственно трудовых правоотношений; во-вторых; предмет должен быть понятным для сторон трудового спора; в-третьих, должен быть реальным для решения.

Ключевые слова: трудовой спор, предмет спора, элемент, структуры, процедура медиации, правоотношения.

Summary

Liakh I. O. To the characteristics of the subject of labor dispute as an important element of the structure of the mediation procedure. – Article.

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the subject of labor dispute is identified and characterized as an important element of the structure of the mediation procedure. The existence of certain requirements to the subject of the labor dispute is noted: first, the subject of the dispute must be real and relate directly to the employment relationship; second; the subject must be clear to the parties to the labor dispute; third, it must be realistic to address.

Key words: labor dispute, subject of dispute, element, structures, mediation procedure, legal relations.

УДК 349.2

Н. М. Обушенко
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПІДЗАКОННИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ПРАЦІ

Постановка проблеми. В системі трудового законодавства підзаконні нормативно-правові акти займають своє, особливе місце, що в першу чергу пов'язано із багатогранністю трудових правовідносин та специфікою їх регулювання. Варто відзначити, що на відміну від упорядкування законів (первинного упорядкування) вона має вторинний, похідний характер. Водночас, її вирішальне значення для розвитку правової системи України, виявляється насамперед тоді, коли необхідно систематизувати значні за обсягом масиви підзаконних нормативно-правових актів, котрі безпосередньо не пов'язані з законами як актами, що мають вищу юридичну силу [1].

Стан дослідження. Проблема систематизації трудового законодавства неодноразово була у полі зору різних науковців. Зокрема їй приділяли увагу: Л.В. Могілевський, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, А. М. Ришелюк, С.В. Петков, Г.О. Спіцина, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко, В. В. Жернаков, О. І. Кисельова, Н. П. Долгих, В. П. Марущак та багато інших. Однак, незважаючи на суттєві здобутки науковців, більшість їх наукових розробок було присвячено загальним питанням систематизації трудового законодавства, але при цьому проблема систематизації саме підзаконних нормативно-правових актів фактично залишилась по за увагою правників.

Саме тому метою даної статті є: розглянути проблему систематизації підзаконних нормативно-правових актів у сфері праці.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд основного питання слід вказати, що підзаконні нормативно-правові акти – це акти, що приймаються уповноваженими органами державної влади у встановленому законом порядку з метою доповнення, розширення та уточнення положень, які містяться у нормативно-правових актах, що мають вищу юридичну силу. Ключове ж призначення підзаконних НПА, на нашу думку, полягає у тому, щоб більш детально врегулювати правовідносини, що виникають у сфері праці. Обов'язково слід вказати той факт, що дія підзаконних нормативно-правових актів у сфері праці може обмежуватись декількома факторами: по-перше, колом суб'єктів, на які спрямовані її регулюючий вплив; по-друге, територією (простором), на якій поширюється дія підзаконного акту; по-третє, де-

які підзаконні нормативно-правові акти можуть носити тимчасовий характер (наприклад, Стратегія, Концепція, тощо); по-четверте, дія підзаконного акту та можливості його впливу на суспільні відносини у сфері праці можуть обмежуватись суб'єктом, яким було прийнято такий акт (в даному випадку мова йде про локальні нормативно-правові акти).

Варто відзначити, що в юридичній літературі найбільш поширеною є класифікація підзаконних нормативно-правових актів в залежності від суб'єкта їх видання: 1) акти нормативного характеру законодавчого органу, зокрема ВРУ (постанови); 2) акти глави держави (укази, розпорядження); 3) акти уряду (постанови, розпорядження); 4) акти керівників міністерств, центральних органів виконавчої влади (накази, рішення, вказівки); 5) акти органів місцевого самоврядування (рішення, нормативні ухвали); 6) акти адміністрації підприємств, установ, організацій (нормативні накази, інструкції) тощо [2]. Саме цю класифікацію, на нашу думку, слід покласти в основу систематизації підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері. Втім, слід підкреслити, що локальні нормативно-правові акти в контексті регулювання праці складають окреме важливе джерело трудового права, а тому їх систематизація потребує окремої уваги.

Так, розглядаючи підзаконні нормативно-правові акти Верховної Ради України слід відзначити, що вони в переважній більшості приймаються у вигляді Постанов, які слід розуміти як нормативно-правові акти, що приймаються на виконання та на підставі Конституції і законів України і можуть бути як нормативними, так і індивідуально-владними. Постанови є підзаконними правовими актами. За допомогою постанов Верховна Рада України вирішує низку важливих питань внутрішньо-організаційного характеру [3]. Варто вказати на існування двох видів постанов парламенту: 1) Верховної Ради України; 2) Президії Верховної Ради України. Однак навіть поверховий аналіз постанов Президії Верховної Ради України свідчить про їх суцільно індивідуально-правовий характер, про спрямування на прийняття проєктів законів до розгляду парламентом, організацію виборів народних депутатів та роботи Верховної Ради тощо. У такій іпостасі постанови Президії

Верховної Ради України не можуть бути не лише джерелами аграрного права, а й джерелами права взагалі. Більш того, будучи індивідуально-правовими актами, постанови Президії Верховної Ради України не є складовою національного законодавства [4, с.30].

Тож, розглядаючи підзаконні акти Верховної Ради України як структурні елементи системи джерел трудового права, варто зазначити, що такі акти являють собою правові форми реалізації компетенції законодавчого органу. Як приклад постанов Верховної Ради України в контексті обраної у науковому дослідженні проблематики варто назвати такі: Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян» від 15 січня 2009 року № 892-V1; Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 18 грудня 2008 року [5]; тощо. Таким чином, справедливо підсумовує Л.В. Могілевський, такі підзаконні структурні елементи системи джерел трудового права як постанови Верховної Ради України направлені на розв'язання нагальних проблем у сфері трудових та пов'язаних із ними правовідносин [6, с. 252].

Наступний суб'єкт, уповноважений приймати підзаконні нормативно-правові акти у сфері праці, – Президент України. Інститут Президента в Україні – це фактично побудована відносно відокремлена структура (орган держави) в цілісній системі вищих органів державної влади, діяльність якої регулюється соціальними, насамперед, правовими нормами [7; 8]. На думку В.Ф. Погорілка, Президент – це, як правило, одноособовий виборний глава держави в країнах з республіканською формою правління, який обирається її громадянами або парламентом на 4-7 років [9, с. 482]. В межах своїх повноважень Президент України має можливість приймати відповідні підзаконні нормативно-правові акти, серед яких ключове місце займають Укази. До найважливіших ознак актів Президента України у системі трудового законодавства, на слухну думку О.М. Ярошенко, належать: 1) високе місце у правовій системі (після Конституції і законів); 2) широке коло суспільних відносин, що регулюється актами глави держави у зв'язку з масштабністю функцій і повноважень; 3) загальнообов'язковість виконання указів і розпоряджень Президента України на всій території держави; 4) одноособний порядок видання таких актів, що зумовлює їх місце у внутрішній побудові системи трудового законодавства та поєднується з використанням консультативно-дорадчих процедур їх підготовки та попереднього розгляду; 5) відповідність президентських актів Конститу-

ції і законам; 6) різноманіття змісту актів унаслідок поєднання загально-нормативних, конкретно-регулюючих та оперативних заходів [10, с. 70].

Розкриваючи сутність актів Президента України О.Ф. Скакун зауважує, що Указ Президента України – це підзаконний акт-документ, що ухвалюється на підставі та на виконання закону з найважливіших питань життя суспільства та держави з метою сприяння ефективній реалізації закону. При цьому вчена серед найважливіших ознак вищенаведеного нормативно-правового акта підзаконного характеру виокремлює те, що він: характеризується багатоаспектністю й об'ємністю регулювання суспільних відносин залежно від масштабності функцій і повноважень президента; посідає пріоритетне місце в ієрархії підзаконних нормативних актів; відповідає конституції та іншим законам держави; сполучає одноособовий порядок ухвалення з колегіальністю підготовки, попереднього розгляду, посвідчення та відповідальності за виконання; є загальнообов'язковим на всій території країни [11, с. 480; 12].

Яскравими прикладами указів Президента України в рамках правового регулювання праці в Україні можуть слугувати наступні його акти [6, с. 255-256]: указ Президента України «Про запровадження на території України регіональних графіків початку робочого дня» від 26 квітня 1995 року № 334/95; указ Президента України від 25 грудня 2000 року № 1375/2000, яким було схвалено Концепцію дальшого реформування оплати праці в Україні; указ Президента України «Про вдосконалення регулювання у сфері зайнятості населення та ринку праці в Україні» від 11 липня 2005 року № 1073/2005; тощо [6, с. 255-256]. Отже, підзаконні нормативно-правові акти Президента України займають важливе і особливе місце в системі трудового законодавства нашої держави.

Наступну сходинку в ієрархії підзаконних нормативно-правових актів займають постанови Кабінету Міністрів України. Уряд України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади. Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Уряд України відповідальний перед Президентом і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України [13]. Кабінет Міністрів України на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України видає обов'язкові до виконання акти – постанови і розпорядження. Акти Уряду нормативного характеру видаються у формі постанов, а акти з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань – у формі роз-

поряджень. Постановами Уряду затверджуються статuti, положення, правила, інструкції та інші акти. Статут, положення – це звід правових норм, що визначає організацію і діяльність окремих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій загальнодержавного підпорядкування, їх службовців та інших осіб у певних сферах соціально-економічної діяльності [13]. Тож, Постанови Кабінету Міністрів України займають значне місце серед джерел трудового права. До таких постанов належать: «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ, організацій» від 3 квітня 1993 р., «Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору» від 19 березня 1994 р.; «Порядок обчислення середньої заробітної плати», затверджений постановою від 8 лютого 1995 р.; «Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів громадян» від 17 липня 2003 року; «Порядок проведення компенсації громадянами втрати частини грошових доходів у зв'язку з порушенням термінів їх виплати», затверджений постановою від 21 лютого 2001 року та ін. [14].

Окремо хотілося б виділити підзаконні нормативно-правові акти, які приймаються Міністерством соціальної політики України [15], котре є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції, у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю, зайнятість насе-

лення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб [15]. Накази Мінсоцполітики, які відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Накази Мінсоцполітики нормативно-правового змісту підлягають державній реєстрації в установленому законодавством порядку [15].

Таким чином, окреслений вище критерій систематизації підзаконних нормативно-правових актів у сфері праці є більш багатоаспектним ніж може здатися з першого погляду. Так, по-перше, об'єднуючи підзаконні нормативно-правові акти у сфері праці у відповідності до суб'єкта їх видання ми систематизуємо їх за юридичною силою. По-друге, виокремлюючи підзаконні акти за даним критерієм необхідно їх одночасно групувати відповідно до напрямку правового регулювання. На нашу думку, напрямками, за якими можна систематизувати підзаконні нормативно-правові акти у сфері праці, можуть бути: захист прав працівників; вирішення індивідуальних та колективних спорів; соціальний захист працівників; питання оплати праці; охорони праці, тощо.

В результаті проведеної систематизації підзаконних актів ми можемо отримати такий результат. Тож, систематизувавши підзаконні нормативно правові акти ВРУ, Президента України, КМУ тощо у напрямку захисту прав працівників, та інших окреслених вище напрямках ми маємо можливість визначити: а) які реально існують невирішені проблеми та прогалини у правовому регулюванні праці підзаконними нормативно-правовими актами; б) визначити які існують колізії та неточності між нормативними актами окремих уповноважених суб'єктів. Це, на нашу думку, зробить підзаконне регулювання праці в Україні більш цілісним та ефективним; та в) дає можливість позбавитись від застарілих та не ефективних норм.

Висновок. Отже, завершуючи наукове дослідження слід відзначити, що систематизація підзаконних нормативно-правових актів є складним та довгим процесом, що обумовлюється декількома важливими факторами: по-перше, широким колом суб'єктів, що уповноважені видавати такі акти; по-друге, підзаконні акти, на відміну від законів носять більш конкретний характер, що в свою чергу призводить до їх більшої кількості, що також ускладнює їх систематизації. Тож, узагальнюючи весь наведений вище матеріал можна констатувати, що до найбільш важливих особливостей систематизації підзаконних нор-

мативно-правих актів слід віднести: 1) вона (систематизація) повинна здійснюватись послідовно та відповідати темпам та обсягам систематизації нормативно-правових актів, що мають вищу юридичну силу, зокрема законів; 2) офіційна систематизація може здійснюватись виключно тим суб'єктом, яким було видано відповідний підзаконний нормативно-правовий акт; 3) наявність недосконалої процедури систематизації підзаконних нормативно-правових актів в Україні, що перш за все пов'язано із відсутністю на законодавчому та науковому рівнях чітких критеріїв для систематизації; 4) ключовою її спрямованістю має бути зменшення/оптимізація кількості підзаконних актів у сфері праці; 5) дозволяє не лише упорядкувати існуючий масив підзаконних нормативно-правових актів, а й систематизувати повноваження органів державної влади у досліджуваній сфері; 6) при проведенні систематизації підзаконних нормативно-правових актів у сфері праці необхідно враховувати: суб'єкт видання відповідного акту та специфіку предмету регулювання.

Література

1. Безуса, Ю. О. Систематизація підзаконних нормативно-правових актів в Україні (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (докт. філософії) : 12.00.01 / Ю. О. Безуса; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 22 с.
2. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 333 с. (Вища освіта ХХІ століття).
3. Шаптала Н.К., Задорожня Г.В. Конституційне право України: навч. посіб. Дніпропетровськ: ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.
4. Ермоленко В. М. Підзаконні акти Верховної ради України як джерело аграрного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право*. 2014. Вип. 197(2). С. 29-35.
5. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» : постановою Верховної Ради України : від 18 груд. 2008 р. № 773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 23. Ст. 285.
6. Могилевський Л. В. Система трудового права України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05. Х., 2016. 409 с.
7. Плахотнюк Н.Г. Інститут президентства в Україні: конституційно-правовий аспект : автореферат дис. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. К., 1999.
8. Васильев А.М. Правовые категории //Методологические аспекты разработки системы категорий права. М., 1976.
9. Конституційне право України : [підручн.] / [за заг. ред. д. ю. н., проф. В. Ф. Погорілка]. К. : Наукова думка, 1999. 733 с.
10. Прилипко С.М. Трудове право України : підручник / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. Харків: ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. 663 с.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник; видання 2-е, перероблене і доповнене]. Харків : Еспада, 2009. 752 с.
12. Заяць О.С. Адміністративно-правові засади протидії правопорушенням у фінансовій сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 210 с.
13. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. Х.: Право, 2012. 496 с.
14. Трудове право (Конспект лекцій для студентів усіх спеціальностей Академії). Автор Т. А. Коляда. Харків: ХНАМГ, 2007. 158 с.
15. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України / Постанова Кабінету від 17.06.2015 № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-p/conv>.

Анотація

Обушенко Н. М. До проблеми систематизації підзаконних нормативно-правових актів у сфері праці. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених обґрунтовано, що підзаконні нормативно-правові акти у сфері праці найбільш доцільно систематизувати в залежності від суб'єкта їх видання. Наголошено, що систематизація підзаконних нормативно-правових актів є складним та довгим процесом, що обумовлюється декількома важливими факторами: по-перше, широким колом суб'єктів, що уповноважені видавати такі акти; по-друге, підзаконні акти, на відміну від законів носять більш конкретний характер, що в свою чергу призводить до їх більшої кількості, що також ускладнює їх систематизації.

Ключові слова: трудове законодавство, підзаконний нормативно-правовий акт, сфера праці, ВРУ, КМУ, трудові правовідносини.

Аннотация

Обушенко Н. М. К проблеме систематизации подзаконных нормативно-правовых актов в сфере труда. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых обосновано, что подзаконные нормативно-правовые акты в сфере труда наиболее целесообразно систематизировать в зависимости от субъекта их издания. Отмечено, что систематизация подзаконных нормативно-правовых актов является сложным и долгим процессом, что объясняется несколькими важными факторами: во-первых, широким кругом субъектов, уполномоченных выдавать такие акты; во-вторых, подзаконные акты, в отличие от законов носят более конкретный характер, что в свою очередь приводит к их большому количеству, что также затрудняет их систематизацию.

Ключевые слова: трудовое законодательство, подзаконный нормативно-правовой акт, сфера труда, ВРУ, КМУ, трудовые правоотношения.

Summary

Obushenko N. M. To the problem of systematization of subordinate normative legal acts in the field of labor. – Article.

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, it is substantiated that subordinate normative legal acts in the field of labor are most appropriate to be systematized depending on the subject of their publication. It is emphasized that systematization of subordinate legal acts is a complicated and long process, which is conditioned by several important factors: first, a wide range of subjects, authorized to issue such acts; secondly, subordinate acts, in contrast to the laws, are more specific, which in turn leads to a greater number of them, which also complicates their systematization.

Key words: labor law, subordinate normative-legal act, sphere of work, VRU, CMU, labor relations.

УДК 342.7

О. В. Павліченко*кандидат ветеринарних наук,
доцент кафедри гігієни тварин та ветеринарної санітарії
Харківської державної зооветеринарної академії*

ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЖІНОК В УКРАЇНІ

Забезпечення права на соціальний захист повинно бути актуальним стосовно відповідності реаліям сучасного життя жінки. Проте реалізація даної вимоги є ускладненою негнучким, імперативним адміністративно-правовим регулюванням діяльності органів публічної влади, що є основними суб'єктами забезпечення. Крім того, забезпечення повинно відповідати й установленим правовим принципам для визначення його правомірного та законного характеру, що є вкрай важливим для оперативного забезпечення та продовження реалізації права на соціальний захист жінок. Таким чином, дослідження механізму забезпечення права на соціальний захист жінок дасть можливість не лише виокремити його компоненти, які найбільш ефективним чином взаємодіють між собою, але й встановити можливість контролю та моніторингу даної діяльності, що дозволить надалі виявляти прогалини, які потребують вдосконалення правового регулювання та ініціювання механізму захисту досліджуваного права.

Окрім того, встановлення елементів механізму забезпечення права на соціальний захист жінок сприятиме кращому розумінню їх сутності та відповідного призначення в межах механізму. Аналіз кожного із елементів висвітлить їх особливості, які можуть мати як позитивний характер, так і негативний, що безпосередньо впливає на дію механізму забезпечення та довіру жінок до законодавчо встановлених правових гарантій і діяльності органів публічної влади. Результати проведеного дослідження можуть бути використані для визначення відмінних рис та специфіки усього механізму забезпечення права на соціальний захист жінок, що відображатиме його роль та місце у загальному механізмі втілення із врахуванням особливостей права на соціальний захист саме жінок, а отже, вказуватиме на конкретні додаткові засоби й методи забезпечення, які повинні використовуватись.

Слід зазначити, що комплексно питання механізму забезпечення права на соціальний захист було малодосліджене, проте найбільш загальновідомі його елементи аналізували в своїх роботах такі науковці, як Т.В. Бабкова, В.А. Багрій, В.О. Боняк, О.П. Васильченко, Л.А. Войко, О.Л. Гамалій, Л.В. Гонюкова, І.О. Грицай, І.О. Гуменюк, О.Р. Дашковська, Т.Р. Диметрад-

зе, Н.І. Дуравкіна, К.О. Задоець, М.І. Іншин, Н.В. Коленда, Н.І. Копачовець, К.Б. Левченко, Л.В. Леонтєва, О.В. Марценюк, С.Д. Нечипоренко, Н.М. Опольська та інші.

Механізм забезпечення права на соціальний захист жінок містить наступні структурні елементи:

- 1) норми права щодо забезпечення права на соціальний захист жінок;
- 2) правові гарантії та правові обмеження у соціальному захисті жінок;
- 3) діяльність органів публічної влади та громадських формувань щодо охорони, моніторингу та контролю;
- 4) соціальне страхування;
- 5) юридичну відповідальність осіб, уповноважених на забезпечення права на соціальний захист жінок.

Щодо норм права як елементів механізму забезпечення права на соціальний захист жінок, то саме вони визначають порядок такого забезпечення, встановлюють повноваження органів публічної влади та можливості громадських формувань. Забезпечення права на соціальний захист жінок пов'язано із діяльністю великої кількості суб'єктів, а отже, й норми права щодо такої діяльності закріплені у трудовому, адміністративному, сімейному, фінансовому та частково конституційному законодавстві. Аналізуючи таке законодавство, можливо помітити, що частина його норм має застарілий характер, оскільки фактично дублює правила законів, що були створені ще до здобуття Україною незалежності. Відповідно, внаслідок проведених реформ окремі норми права щодо соціального захисту жінок можуть не узгоджуватись між собою або ж не відповідати сучасному розумінню концепції гендерної рівності. У даному контексті І.О. Гуменюк висуває пропозицію щодо «можливості об'єднання норм із соціального захисту у єдиному нормативному акті, адже вони мають власні відмінності, що сформувались у процесі їх розвитку та застосування» [1, с. 133]. Необхідність спільного акта обґрунтовується можливістю визначити чіткий перелік гарантій, обмежень. Такий акт дозволить прослідкувати, яким саме чином забезпечується реалізація права на соціальний захист у кожному виді соціального ризику. Також це допоможе привести сучасне законодавство у відповідність

із міжнародними актами та стандартами, які були прийняті в останні 10–15 років, такими, як Стамбульська конвенція [2]. Проте можливість загального об'єднання норм права щодо соціального захисту жінки видається достатньо спірною, враховуючи різноманітність напрямів захисту і відповідного йому забезпечення. Тому для більш результативної дії механізму забезпечення права на соціальний захист жінки доцільним було б створення окремих нормативно-правових актів для кожного виду захисту, що сприятиме вирішенню проблеми із незавершеністю структури норми права у забезпеченні через встановлення окремих розділів із деталізацією санкцій за порушення повноважень або ж гарантій.

Елементом механізму забезпечення права на соціальний захист жінок виступають також юридичні гарантії та обмеження. Вони стосуються діяльності суб'єктів, із якими взаємодіє жінка під час втілення свого права. Найбільш доречним буде їх поділ на ті, що діють у межах приватно-правових відносин, та ті, які діють у межах публічно-правових відносин, оскільки це дозволить краще структурувати та висвітлити їх сутність. Гарантії в межах приватноправових відносин стосуються діяльності роботодавця та полягають у його обов'язку створення комфортних умов праці, надання відпусток або легшої роботи на прохання жінки. Правові ж обмеження полягають у наявності заборон щодо дискримінації та звільнення. Крім того, правові обмеження діють і в сімейних відносинах стосовно заборони домашнього насилля, приниження прав жінки, а гарантії – щодо рівності партнерів у шлюбі.

Гарантії та обмеження у публічно-правових відносинах пов'язані із здійсненням владних повноважень органами публічної влади. Вони стосуються неможливості відмови у наданні соціального захисту жінці за наявності фактичних та доведених підстав для такого, у забороні протиправної діяльності, а також в обов'язку допомагати реалізувати дане право жінці. Л.В. Леонтєва наголошує на неможливості забезпечення прав жінки, їх гарантування «без державного управління, яке має бути системним і в основі якого лежить законотворча діяльність ВР України і виконавча діяльність інших органів. Саме це забезпечить реальність гарантій, а не їх потенційну результативність» [3, с. 574]. Таким чином, гарантування з боку державних органів полягає не лише у безпосередній діяльності в конкретних відносинах щодо соціального захисту, воно є постійним і проявляється у створенні спеціальних державних програм і політик, які спрямовані на підтримання прав жінок та соціального захисту населення. Крім того, гарантування здійснюється й через постійний нагляд та контроль з боку органів публічної влади, який проводиться у медичній,

трудовій, правоохоронній сферах, а отже, впливає на якість наступного надання послуг жінці, виникнення соціальних ризиків та оперативність втілення права на соціальний захист загалом.

Діяльність органів публічної влади та громадських формувань щодо охорони, моніторингу та контролю є одним із елементів механізму забезпечення права на соціальний захист жінок. Щодо органів публічної влади, то контроль і нагляд за наданням послуг із соціального захисту жінки може проводитися ієрархічно вищими органами, а також через залучення правоохоронних органів. Водночас діяльність фізичних та юридичних осіб щодо контролю та моніторингу за дотриманням норм права стосовно соціального захисту проводиться спільно з органами місцевого самоврядування та державними органами через утворення структурних підрозділів з питань соціального захисту населення [4]. Аналізуючи норми права, зазначимо, що їх позитивним аспектом є наявність повноважень не лише щодо виявлення правопорушень, але й щодо координації діяльності із іншими органами публічної влади та інформування місцевих жителів. Це дозволяє покращити комунікацію, збільшити кількість звернень за соціальним захистом та виконання гарантій. Територіальність сприяє якіснішому розробленню спеціальних програм соціального захисту та коректуванню розподілу місцевого бюджету для попередження настання тих соціальних ризиків, які є найбільш частими у певній місцевості. Проте відсутність повноважень щодо притягнення до юридичної відповідальності дещо ускладнює весь процес контролю через неможливість вчасного припинення правопорушення.

Досліджуючи ефективні способи діяльності щодо забезпечення права на соціальний захист, К.Б. Левченко пропонує запозичити міжнародні механізми контролю, «найбільш відпрацьованим із яких є підготування періодичних доповідей щодо стану дотримання прав жінки» [5, с. 122]. Погоджуючись із потребою збору та аналізу інформації стосовно реального стану соціального захисту жінок, зазначимо, що обов'язок із складання таких звітів не може бути покладено винятково на органи державної влади, оскільки довіра до них є низькою, а самі звернення за допомогою до держави не охоплюють усі випадки, що особливо стосується домашнього насилля та неофіційного працевлаштування. Тому більш доречним є закріплення прав з підготовки доповідей за громадськими формуваннями, зміст яких повинен обов'язково враховуватися на державному рівні. Діяльність щодо контролю і моніторингу громадськими формуваннями має більш конкретний характер та максимально наближена до реальних проблем із настанням соціальних ризиків у жінок. Щодо діяльності професійних

спілок, то їх ефективність залежить від рівня незалежності від роботодавця та полягає у контролі за правомірністю його діяльності, що в контексті соціального захисту жінки стосується забезпечення рівності, достовірних та правомірних причин звільнення, а також дотримання юридичних гарантій та правових обмежень у трудових відносинах із жінкою.

Таким чином, для діяльності органів публічної влади та громадських формувань щодо охорони, моніторингу та контролю як елементу механізму забезпечення права на соціальний захист жінок характерні такі особливості:

1) ієрархічність, яка пов'язана із підпорядкованістю місцевих органів державної влади вищим органам влади, що гарантує можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності у випадку невиконання посадовими особами їх обов'язків. Дана особливість стосується й органів місцевого самоврядування, яким надаються делеговані повноваження у соціальній сфері. Крім того, ієрархічність частково стосується і професійних спілок, які взаємодіють із державними органами через можливість брати участь у соціальному діалозі;

2) спрямовально-допоміжний характер, адже за допомогою повноважень щодо моніторингу можливо проводити інформаційні заходи стосовно ефективності забезпечення права на соціальний захист жінок. Спрямовальний характер пояснюється наявністю контрольно-наглядових повноважень, які стримують від протиправної діяльності та забезпечують правильність надання соціального захисту жінкам;

3) обов'язковість, яка розкривається через постійність діяльності уповноважених органів публічної влади, професійних спілок та громадських формувань щодо соціального захисту жінок. Обов'язковість забезпечується встановленням регулярних перевірок та дотриманням принципів публічного адміністрування, що особливо стосується прозорості. Саме завдяки обов'язковості діяльності досліджуваних органів щодо контролю, охорони та моніторингу вдається попереджувати настання правопорушень або ж настання ситуацій, які унеможливають втілення права на соціальний захист жінок.

Ще одним елементом механізму забезпечення права на соціальний захист жінок є соціальне страхування, яке дозволяє накопичити ресурси для наступного покриття витрат у випадку настання соціального ризику. На сьогодні законодавством передбачено право як на добровільне страхування, так і на загальнообов'язкове. Дотримання останнього гарантується державою та поширюється і на жінок, і на роботодавців. Таку ситуація породжує ряд проблем, пов'язаних із неможливістю проконтролювати адресність сплачених коштів

та їх використання за призначенням. Водночас участь держави дозволяє забезпечити мінімальну стабільність виплат, хоча сам розмір виплат може коливатись, що слід розглядати як порушення права на соціальний захист жінок. Крім того, аналізуючи період видів загальнообов'язкового соціального страхування, можливо помітити, що відсутні спеціальні види страхування саме для жінок, а це безпосередньо впливає на неможливість забезпечення ними усіх мінімальних потреб жінки після настання соціального ризику.

С.Д. Нечипоренко зазначає, що сутністю соціального страхування є «перерозподіл економічних наслідків у часі між учасниками трудових відносин» [6, с. 59]. Проблемним аспектом настання соціального ризику є його раптовість або ж наступна неможливість відновлення окремих соціальних прав, а тому попереднє накопичення матеріальних ресурсів дозволяє зменшити негативні наслідки від настання соціального ризику. У випадку із загальнообов'язковими видами страхування стабільністю виплат та попередньою оплатою внесків займається держава, проте для забезпечення права на соціальний захист жінок необхідним є розвиток і добровільних внесків, завдяки яким виникне більше можливостей щодо виплати достатніх для гідного життя жінки коштів. Але інститут добровільного соціального страхування недостатньо розвинений, що пов'язано із низькою економічною спроможністю більшості жінок, відсутністю довіри до приватних організацій, адже у випадку їх банкрутства чи ліквідації державою не передбачено достатніх засобів захисту прав жінки та механізмів отримання наступних страхових виплат у запланованому розмірі.

Отже, на підставі вищезазначеного можна констатувати, що соціальному страхуванню як елементу механізму забезпечення права на соціальний захист жінки притаманні такі особливості:

1) матеріальний характер, оскільки соціальне страхування залежить від економічних ресурсів. До настання соціального ризику матеріальність розкривається через внесення жінкою та її роботодавцем коштів на рахунки щодо страхування на випадок безробіття, настання пенсійного віку чи отримання травми. Матеріальний характер після настання соціального ризику для жінки розкриватиметься уже в отриманні таких виплат на регулярній основі;

2) превентивний характер, оскільки саме соціальне страхування спрямоване на забезпечення стабільності після настання соціального ризику. Дана особливість механізму забезпечення права на соціальний захист починає діяти задовго до настання реалізації безпосередньо права на соціальний захист жінки та пов'язаний із вступом у трудові відносини. Крім того, саме існування соціального страхування та необхідності сплати

внесків виступає джерелом інформування жінок про їх права та можливості щодо можливого соціального захисту;

3) нестабільний характер, адже навіть на державному рівні розмір соціальних страхових виплат коливається залежно від розміру та розподілу Державного бюджету на кожен конкретний рік. Крім того, зміни до законодавства можуть призвести до скасування того чи іншого виду соціального захисту жінки та, відповідно, виплати страхових коштів, що буде впливати на можливість гідного життя. Щодо добровільного страхування, то найбільш необхідним є державне забезпечення його постійної діяльності.

Наступним елементом механізму забезпечення права на соціальний захист жінок є юридична відповідальність, яка може застосовуватись до усіх суб'єктів, які задіяні у даному процесі. Вона відрізнятиметься залежно від наслідків порушення в контексті реалізації права на соціальний захист та завдань, які загалом стоять перед органом публічної влади. Так, у випадку недотримання посадовими особами органу державної влади чи місцевого самоврядування обов'язків можливе притягнення до дисциплінарної відповідальності. Роботодавець, який не дотримується заборон або не виконує обов'язки, може бути притягнутий до відповідальності за можливе порушення умов трудового договору чи контракту, колективної угоди або трудового законодавства, а отже, й відповідальність матиме матеріальний характер. Застосування ж дисциплінарних стягнень можливо лише до осіб, які є уповноваженими особами власника підприємства, тобто також перебувають у трудових відносинах. Порушення норм права з боку громадських формувань може відбуватись через діяльність, яка фактично суперечить цілям та завданням організації, визначених у статуті, що означатиме неможливість підтримання реалізації права на соціальний захист жінок або ведення такої діяльності лише з метою підтримання корупційних зв'язків із посадовими особами органів публічної влади. Проте чіткої відповідальності за такі дії уже не передбачено.

Слушним є зауваження Н.І. Дуравкіної щодо потреби використання «законності як принципу притягнення до юридичної відповідальності у механізмі забезпечення прав людини та громадянина. Законність визначає ступінь дотримання нормативно-правових актів та відображає сутність впливу на суспільні відносини» [7, с. 16]. Використання законності дозволить вирішити проблему щодо відсутності законодавчої вказівки на юридичну відповідальність при недотриманні гарантій соціального захисту жінок, затримання процесу реалізації такого права. Крім того, саме завдяки законності можливо буде оцінювати діяльність усіх суб'єктів забезпечення, а не лише органів публічної влади.

Таким чином, юридичній відповідальності як елементу механізму забезпечення права на соціальний захист притаманні такі особливості:

1) адміністративно-судовий характер, який полягає у можливості звернення з позовом до суду, що особливо стосується порушення гарантій у трудових відносинах, а також використання адміністративної процедури захисту через звернення до ієрархічно вищих державних органів із скаргою на дії конкретної посадової особи. Для забезпечення права на соціальний захист жінки важливим є дотримання оперативного усунення порушення та продовження процесу реалізації, а тому при виборі способу необхідно орієнтуватись на прогнозовану швидкість вирішення справи по суті;

2) варіативність, яка полягає у тому, що юридична відповідальність за порушення процесу забезпечення права на соціальний захист може мати дисциплінарний характер у випадку незначного порушення норм права, які не призвели до негативних наслідків. Також це може бути адміністративна відповідальність, оскільки наслідки правопорушення мають негативний вплив не лише на конкретні відносини щодо соціального захисту, а тому й відповідальність може передбачати не лише матеріальну компенсацію, але й накладення штрафів або ж звільнення з роботи. Кримінальна відповідальність застосовується у випадках прямого порушення норм права та потребує обов'язкового розгляду справи у суді;

3) наявність прогалин. Ця особливість пов'язана з тим, що юридична відповідальність повинна стосуватись кожної окремої гарантії заборони та повноваження, що дозволить нормам права щодо забезпечення права на соціальний захист жінок мати завершений вигляд. Проте сучасна практика правового регулювання використовує, як правило, лише вказівку на можливість застосування такої відповідальності без уточнень видів стягнень, та порядку звернення за захистом. Така ситуація негативно впливає як на можливість дієвого механізму забезпечення, так і на його взаємодію із механізмом захисту права на соціальний захист жінок.

Особливості механізму забезпечення права на соціальний захист жінок обумовлюються взаємодією вищеперелічених елементів, а також і самою сутністю даного права. Н.М. Оніщенко вказує на залежність механізму забезпечення від таких факторів: «рівня демократії у діяльності органів державної влади; національних традицій у аспектах політики, культури та права; економічної ситуації; об'єднаності суспільства; рівня законності й правопорядку; можливості відповідальності держави перед суспільством чи людиною» [8, с. 4]. У даному випадку автором наголошується на зв'язку між цивілізаційним розвитком певної держави та можливостями забезпечення відповідного способу гарантування того чи іншого пра-

ва. У контексті механізму забезпечення права на соціальний захист жінок до відмінних факторів впливу слід віднести рівень дотримання трудових прав, стереотипність у суспільстві щодо розподілу соціальних ролей, розуміння концепції на побутовому рівні. Особливість механізму забезпечення можливо визначити у тому, що він не буде ефективним лише за підтримки державних органів, хоча держава і є ініціатором забезпечення права на соціальний захист, але не здатна самотійно охопити контроль за дотриманням усіх норм права, спрямованих на таке забезпечення. Крім того, норми права не здатні врегулювати усі суспільні відносини щодо забезпечення права на соціальний захист жінок, особливо між жінкою та громадськими організаціями або ж роботодавцем, із яким було підписано трудовий контракт.

Досліджуючи право на соціальний захист, Л.А. Войко зазначає, що його основною особливістю на сьогодні є «поєднання як старих, так і нових елементів, що свідчить про його перебування на стадії реформування» [9]. Тобто до особливостей механізму забезпечення права на соціальний захист жінок слід віднести постійний реформаційний процес. Варто також зауважити, що такі зміни не обов'язково повинні стосуватись безпосередньо гарантій права чи способів його втілення, вони можуть вноситись до трудового, адміністративного, конституційного законодавства, внаслідок чого підвищуватиметься ефективність самого забезпечення, удосконалюватимуться способи комунікації та надання соціальної допомоги. Водночас постійне перебування в процесі реформування може мати певні недоліки, що, у першу чергу, пов'язано із стабільністю соціального захисту. Так, неякісно проведене реформування може призвести й до певних недоліків у правовому регулюванні, таких як прогалини, колізії, що призведе до встановлення неефективної процедури реалізації права на соціальний захист, звуження його обсягу, як у випадку із існуванням заборони на працю жінок на важких роботах. Саме тому механізм забезпечення повинен мати комплексний характер, що дозволить мінімізувати наслідки від зменшення дієвості окремих його елементів, а також забезпечити сталий розвиток, що передбачає неможливість скасування попередньо наданих прав. Зазначене особливо важливе для права на соціальний захист тих жінок, що працювали на державній службі або у правоохоронних органах.

Таким чином, можемо резюмувати, що особливості механізму забезпечення права на соціальний захист жінок мають як загальний характер, що підкреслює взаємозв'язок із державною політикою та єдиним механізмом забезпечення прав людини й громадянина, так і спеціальний, який відображає особливості сучасних проблем гарантування досліджуваного права. Так, до загальних

особливостей механізму забезпечення права на соціальний захист жінок слід віднести наступні:

1) постійний характер, адже механізм забезпечення права на соціальний захист жінок може бути лише тоді ефективним, коли передбачає як періодичний контроль, так і постійний моніторинг за дотриманням права на соціальний захист, а також виконання гарантій і заборон у конкретних правовідносинах. Постійність забезпечується за допомогою створення програм та завдань державних органів, а також завдяки соціальному діалогу, що допомагає скоординувати їх діяльність із професійними спілками та роботодавцям. Привернення ж до нього уваги громадськими формуваннями дозволяє змінювати зміст механізму забезпечення, актуалізуючи його;

2) соціально-правову обумовленість, яка пояснюється значним впливом соціальних факторів на настання соціального ризику, а отже, й можливості нівелювати або зменшити його наслідки для жінки. Тому механізм забезпечення повинен не просто втілювати формальні законодавчі вимоги, але й гарантувати комфортність отримання державної допомоги та підтримку з боку суспільства. Водночас усі дії щодо забезпечення права на соціальний захист мають відповідати принципам права та загальному правопорядку. Важливим є й дотримання етичних норм, що дозволить зменшити рівень стресу для жінки та підтримати її психологічне здоров'я в момент настання соціального ризику;

3) адміністративний характер, який проявляється через неможливість здійснення повноцінного забезпечення права на соціальний захист без залучення органів публічної влади. Так, навіть у випадку гарантування правомірності з боку професійних спілок, саме органи публічної влади можуть проводити комплексний контроль, а також припиняти протиправну поведінку та виявляти тривалі правопорушення. Крім того, завдяки адміністративному характеру вдається поєднати усі існуючі гарантії та заборони в межах єдиного порядку їх здійснення.

У свою чергу, спеціальними особливостями механізму забезпечення права на соціальний захист жінок є:

1) підтримуючий характер, який обумовлюється потребою у матеріальній та психологічній стабільності для жінки та її сім'ї. Відповідно, забезпечення даного права, в першу чергу, спрямоване на надання рекомендації щодо способів поведінки після настання соціального ризику, усіх можливостей реалізувати таке право та способів припинення його порушення. Важливо, що механізм забезпечення діє протягом усього часу втілення права на соціальний захист, а не лише під час самого оформлення даного права, що допомагає підтримувати мінімально допустимий рівень соціального захисту для жінки, враховуючи усі фактори, які вплива-

ють на її життя, включаючи наявність дітей або ж інших осіб, що потребують догляду;

2) множинність суб'єктів забезпечення, адже до механізму залучені органи державної влади, до компетенції яких входить саме соціальний захист, законодавчий орган, який визначає обсяги соціальної допомоги, сторони соціального діалогу, професійні спілки та громадські формування. Координація їх діяльності не завжди є досконалою, що пов'язано з проблемами правового регулювання і поєднання імперативних та диспозитивних методів управління. Водночас саме різна спрямованість їх діяльності дозволяє максимально охопити усі проблеми, що виникають у процесі реалізації права на соціальний захист, та забезпечити втілення даного права;

3) безсистемність, яка пов'язана із розташуванням гарантій, заборон, обов'язків у різних нормативно-правових актах. У контексті механізму забезпечення безсистемність можливо вважати позитивною, оскільки жінка може набувати різних правових статусів протягом життя, таких як військовослужбовець, безробітна тощо. Розмежування норм права за їх спеціалізацією дозволяє створити таке забезпечення, якого жінка потребує після настання конкретного, а не теоретичного соціального ризику, та гарантувати втілення права на соціальний захист.

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що механізм забезпечення права на соціальний захист жінок знаходиться в процесі реформування та в значній мірі залежить від ефективності дій органів публічної влади. Проблемним є складність його зміни та доповнення, що можливо зробити лише на локальному рівні винятково у трудових відносинах щодо надання більших гарантій для жінки у трудовому контракті. Водночас необхідним є розвиток приватних систем соціального страхування, налагодження довіри до органів державної влади та деталізація принципу територіальності соціального захисту, що допоможе раціонально розподіляти кошти. Механізм забезпечення права на соціальний захист повинен бути більш пристосованим до сучасних проблем, що особливо стосується розмірів соціальної допомоги та забезпечення соціального захисту жінки навіть в умовах неофіційного працевлаштування.

Література

1. Гуменюк І.О. Теоретичні питання кодифікації законодавства про соціальний захист. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 5. С. 133-135.

2. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence: Council of Europe Convention, Istanbul, 11/05/2011. URL: <https://cutt.ly/xoN1YFh>.

3. Леонтьєва Л.В. Соціальні права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні. *Форум права*. 2010. № 4. С. 572-575.

4. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положень про структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій: Наказ Міністерства соціальної політики України від 04.11.2016 № 1296. URL: <https://cutt.ly/aoNUVyz>.

5. Левченко К.Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 426 с.

6. Нечипоренко С.Д. Сутність та значення соціального страхування в системі соціального захисту населення. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 55-60.

7. Дуравкіна Н.І. Відповідальність як складова механізму забезпечення прав і свобод людини й громадянина. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 15-21.

8. Оніщенко Н.М., Зайчук О.В. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні. К.: Юридична думка, 2007. 424 с.

9. Войко Л.А., Рекотов П.В. Правове забезпечення соціального захисту в Україні. URL: <https://cutt.ly/GoreVm1>.

Анотація

Павліченко О. В. Особливості елементів механізму забезпечення права на соціальний захист жінок в Україні. – Стаття.

У статті визначено перелік елементів механізму забезпечення права на соціальний захист жінок в Україні. Наведено особливості кожного із елементів і розкрито їх зміст. Виведено види ознак механізму забезпечення права на соціальний захист жінок в Україні.

Ключові слова: елементи, механізм забезпечення, право на соціальний захист, соціальне законодавство, соціальні норми.

Аннотация

Павличенко О. В. Особенности элементов механизма обеспечения права на социальную защиту женщин в Украине. – Статья.

В статье определен перечень элементов механизма обеспечения права на социальную защиту женщин в Украине. Приведены особенности каждого из элементов и раскрыто их содержание. Выведены виды признаков механизма обеспечения права на социальную защиту женщин в Украине.

Ключевые слова: элементы, механизм обеспечения, право на социальную защиту, социальное законодательство, социальные нормы.

Summary

Pavlichenko O. V. Peculiarities of elements of the mechanism of ensuring the right to social protection of women in Ukraine. – Article.

In the article a list of elements of the mechanism for ensuring the right to social protection of women in Ukraine is identified. The features of each of the elements are given and their content is revealed. The types of features of the mechanism of ensuring the right to social protection of women in Ukraine are derived.

Key words: elements, provisioning mechanism, right to social protection, social legislation, social norms.

УДК 349.22:303.833.6

М. В. Панченко
кандидат юридичних наук,
адвокат

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Постановка проблеми. Праця, як така, ще з давніх часів складала собою питання, яке людством розумілось в якості одного «з найважливіших для подальшого розвитку цивілізації». Зокрема, як зазначає українська вчена Г.О. Спіцина, вже за часів формування перших прообразів держав існував відомий вислів: «Усі речі наповнені працею людською». Ця теза пронизувала подальший розвиток суспільства [1, с. 18, 30–31]. Відтак, не викликає сумнівів, що людська праця складає собою фундаментальний інтерес людини, який повинен бути забезпеченим таким чином, щоби відповідний інтерес не став згубним для людини, не пригнічував особистість, зокрема, не принижував її людську гідність. У цьому сенсі погодитись із тим, що «задоволення основних інтересів людей (їх добробуту, миру, справедливості і т. д.) завжди було й досі залишається важливою метою існування та розвитку будь-якого цивілізованого суспільства, тобто суспільства, в якому панує право. У той же час, важливо враховувати й те, що досягнення означеної мети в усі часи супроводжувалося зіткненням з множинними перешкодами, що унеможливають достатнє задоволення людських інтересів, які впливають з їх прав. Між тим, базова незадоволеність інтересів людини означає, що суспільство в тій чи іншій мірі не матиме можливості розвиватися, окультурюватися» [2, р. 2018]. Отже, забезпечення праці та інтересів людини у сфері праці є важливим цивілізаційним завданням функціонування сучасної держави та суспільства. При цьому, безперечно, особливим питанням в цьому є якість забезпечення відповідних інтересів та якість самих інтересів, які сукупно відповідали би вимогам часу та цивілізаційним досягненням людства.

Необхідно мати на увазі, що сьогочасний динамічний розвиток нашого суспільства, а також прагнення людства до самовдосконалення, постійна еволюція технологій та науки «накладають свій відбиток на всі сфери сучасного життя, зокрема й на ті, що пов'язані із реалізацією права на працю». Українська вчена Г.О. Спіцина зазначає, що зумовлені вказаними чинниками поява нових професій, ринків праці, організаційно-правових форм роботодавців та видів реалізації трудових відносин «обумовлюють необхідність постійного перегляду та реформування такої фундаменталь-

ної галузі права, як трудове право» [1, с. 5]. Поряд із тим, незважаючи на те, що т. зв. «світ праці» у практичній дійсності суттєво трансформувалася за останні три десятиріччя, українське законодавство про працю до сьогодні не було приведено у відповідність до вимог часу. З огляду на це відбувається звуження сфери дії трудового права (зокрема, у частині розширення меж правового регулювання трудової діяльності держслужбовців нормами адміністративного права), а також відмова від застосування норм трудового законодавства у відносинах з приводу праці (посилення феноменів флексибілізації та прекарізації зайнятості).

При цьому в окресленій проблематиці особливо важливим питанням є забезпечення гідної праці, що є діяльністю і процесом, спрямованим, серед іншого, на: поширення гуманістичної юридичної ідеології та концепції гідної праці на відносини з приводу праці (зокрема, й на ті відносини, що врегульовуються адміністративним правом); недопущення найгірших форм флексибілізації зайнятості, що призводять до прекарізації працівників; викорінення прекарізації зайнятості і т. д. Між тим, слід констатувати наступне: хоча сьогодні науковцями визнається той факт, що серед національних пріоритетів особливу увагу заслуговує такий напрямок, як забезпечення гідної праці [3, с. 221], а створення якісних робочих місць й забезпечення гідної праці сьогодні має виступати однією з ключових завдань макроекономічної політики [4, с. 110], ствердження забезпечення відповідної праці в якості актуального напрямку розвитку сучасного суспільства не обумовило активну комплексну наукову роботу юристів-трудоваків у дослідженні механізму правового забезпечення гідної праці. Це спостереження також підтверджується й іншими українськими та зарубіжними вченими [див., напр.: 5, с. 2; 6, с. 90–91].

Ще більш складна ситуація в дослідженні означеної проблеми спостерігається у межах питання забезпечення гідної праці держслужбовців, адже на сьогоднішній день у наявній науковій літературі відсутні актуальні комплексні дослідження забезпечення гідної праці цих суб'єктів трудового права, а також правового механізму відповідного забезпечення (як на загальному рівні, так і відносно держслужбовців).

Аналіз наукової літератури та невирішені питання. У тій чи іншій мірі загальні риси правового механізму забезпечення гідної праці досліджували українські вчені О.В. Дорош [7] та Р.М. Скриньковський [8] (в науковій розвідці «Діагностика політики керівництва у сферах якості, соціальної відповідальності, інформаційної безпеки й охорони праці та механізм забезпечення гідної праці на підприємстві»). Крім того, окремі елементи правового механізму забезпечення гідної праці держслужбовців були висвітлені: Н.І. Бернацькою, В.С. Венедіктовим, В.В. Волинцем, А.О. Головачовою, О.А. Губською, А.Ю. Гуриком, Л.Л. Денісовою, О.Ю. Дроздом, М.І. Зубрицьким, М.І. Іншином, О.В. Карпушовою, М.І. Кобалем, М.М. Клемпарським, В.Я. Мацюком, Т.П. Морозом, В.М. Павліченком, С.М. Прилипком, О.Г. Середою, О.А. Соколовою, Д.П. Ушверідзе, І.М. Шопіною, О.М. Ярошенком й іншими вченими. Відповідні наукові напрацювання цих та інших вчених стануть теоретичним підґрунтям для нашого дослідження сутності правового механізму забезпечення гідної праці держслужбовців в Україні.

Отже, метою цієї наукової розвідки є з'ясування концептуальної сутності, а саме поняття правового механізму забезпечення гідної праці держслужбовців. Поряд із тим, необхідно мати на увазі, що правовий механізм забезпечення тих чи інших умов для необхідного перебігу суспільних відносин, суспільних процесів є складним правовим явищем, як за своїм змістом, так і в своїй формі. Саме тому, досягнення окресленої мети ґрунтується на усвідомленні того, що критичний аналіз механізму забезпечення гідної праці держслужбовців в межах нашого дослідження повинен виходити з однозначного розуміння ключових понять, які складають собою відповідну категорію, а саме: «механізм», «правовий механізм», «забезпечення» (в загальному юридичному аспекті й в контексті гідної праці), а також «правовий механізм забезпечення», «забезпечення гідної праці державних службовців». Власне, вказане складає завдання цього дослідження. При цьому доцільність відповідного дослідницького підходу обґрунтовується, як практикою наукових підходів до вирішення цього питання [див., напр.: 9–11], так і метою, очікуваними результатами відповідних дослідницьких дій: з'ясування змістовної сутності вказаних понять дозволить нам більш повно розкрити сьогочасний концепт правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців в нашій державі, а в подальшому – виявити основні актуальні проблеми функціонування цього механізму й сформулювати пропозиції стосовно вирішення виокремлених проблем.

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи сутність поняття «механізм, спершу слід зазначити, що відповідний термін запозичено із технічних наук [12, с. 23] та вже сьогодні визнається загальнонауковою категорією [13, с. 64], що у тлумачних словниках інтерпретуються в межах декількох значень, а саме в якості: (1) пристрою, що передає або перетворює рух; (2) внутрішньої будови, системи чого-небудь; сукупності станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [14, с. 398]. При цьому поняття «механізм» досить широко вживається також і в межах юридичної науки (наприклад, правовий механізм забезпечення права на доступ до інформації в суспільстві, правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин, правовий механізм формування і прийняття рішень в органах внутрішніх справ і т. д.). Приміром, український дослідник Ю.В. Гаруст звертає увагу на те, що механізм як такий, зокрема, у правовій та управлінській сферах «являє собою систему певних юридичних, управлінських, соціальних, політичних та інших засобів, методів, заходів спрямованих на досягнення якоїсь мети та реалізацію у зв'язку із цим тих чи інших завдань» [15, с. 18–19]. Разом із тим Т.І. Тарахонич вважає, що правовий механізм – це «певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури» [16, с. 13].

Загалом, у сучасній теорії права поняття «правовий механізм» вченими-юристами розкривається як: (1) сукупність правових норм різних галузей права, які в силу своєї специфіки регулюють ті чи інші суспільні відносини на різних етапах, забезпечуючи тим самим їх поступальний, позитивний розвиток [17, с. 66]; (2) сукупність методів правового впливу на суб'єкта права [18, с. 167]; (3) усталена, чітко визначена та закрита система юридичних засобів [19, с. 107]; (4) «комплексна системоутворююча сукупність юридичних засобів, структурованих з метою узгодження та досягнення інтересів суб'єктів права» [20, с. 45]; (5) певна система засобів і чинників, що виконує низку функцій, серед іншого, соціальні та інші функції держави [21, с. 45] і т. д.

Зважаючи на викладене слід погодитись із українською вченою О.М. Єщук, котра наголошує на тому, що різноманітність варіацій використання терміну «механізм» у юридичних конструкціях (та в межах однієї конструкції) «характеризує його як багатогранне явище, покликане здійснювати загально цінну місію в межах тих чи інших соціальних процесах» [22, с. 120]. Крім того, погоджуючись із тезою про те, що правовий механізм у загальному контексті відображає рух права

від «паперової» норми до реалізації її на практиці [23, с. 23], можемо дійти думки, що у загальному сенсі правовий механізм – це замкнена система засобів і чинників впливу на суб'єктів права, завдяки якій нормативні вимоги до юридично значимої суспільної поведінки суб'єктів права знаходять свій практичний вияв.

Що ж стосується поняття «забезпечення», то з цього приводу слід зауважити, що це поняття загалом характеризується певною неоднозначністю його використання у науці та на практиці. З цього приводу вчені констатують, що найпоширенішими є наступні сполучення з поняттям «забезпечення»: інформаційне, ергономічне, математичне, організаційне, правове, програмне, технічне, матеріально-технічне тощо [24, с. 22]. Досить широко це поняття використовується й в юридичній науці (наприклад, адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою, забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні, забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного, забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту). Поряд із тим, у теорії права під поняттям «забезпечення» вчені розуміють, як правило, створення необхідних умов для будь-якого процесу [25, с. 146]. У більш складному вигляді це поняття розривають в якості «дії, становлення того чи іншого типу управління, а також комплексу засобів, управління, умов що гарантують ефективно проходження управлінського процесу з певною метою» [26, с. 191]. Зокрема, Н.Б. Москвіна зауважує, що забезпечення – це «створення умов, необхідних для чого-небудь, а також постачання чого-небудь», забезпечити – означає щось зробити «цілком можливим, дійсним, реально здійсненим» [27, с. 7]. Відтак, слід погодитись із тим, що важливим аспектом змісту поняття «забезпечення» є його «придатність до діяльності соціальної спільності та держави». В окресленому контексті поняття «забезпечення» необхідно розуміти в якості засобу діяльності, тобто «те, чим забезпечують кого-небудь або що-небудь», й як те, що являє собою «сукупність матеріальних і духовних об'єктів, фінансових, правових та організаційних засобів, які підвищують ефективність діяльності щодо досягнення цілей» [28, с. 51–52].

Що ж стосується сутності похідного поняття – «правовий механізм забезпечення», то з цього приводу, варто зауважити, що його сутнісний зміст розкривається вченими-юристами безпосередньо у рамках формулювання дефініцій спеціальних галузевих чи міжгалузевих правових механізмів забезпечення певного стану різних об'єктів [див., напр.: 29, с. 50].

Таким чином, досліджуване поняття, як сполучення понять «правовий механізм» і «забезпечення», у загальному сенсі може бути осмислене в

якості організації та структури комплексного спеціально-юридичного впливу на соціальні відносини з метою підвищення ефективності діяльності об'єкту відповідного впливу.

Як ми вже зазначали, з'ясування сутності поняття «правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців» може бути здійснене лише після уточнення поняття «забезпечення гідної праці». Поряд із тим, необхідно зауважити, що попри те, що в теорії трудового права та в економічній теорії праці приділяється досить широка увага з'ясуванню тих чи інших обставин забезпечення гідної праці, в наявних наукових джерелах відсутнє чітке визначення поняття «забезпечення гідної праці». Разом із цим, наголосимо, що в межах нашого дослідження під поняттям «гідна праця» ми розуміємо працю, що вибудована на гуманістичному принципі трудового права, тобто, є орієнтованою на трудові права людини та її законні інтереси у сфері праці (й поза сферою праці), сприяючи свободі відчуття працездатною людиною її гідності, а також в повній мірі відповідаючи критеріям (вимогам) концепції гідної праці. Зважаючи на це, доходимо думки, що «забезпечення гідної праці державних службовців» – це сукупність матеріальних і нематеріальних юридично значимих об'єктів, фінансових, правових та організаційних засобів, які підвищують (та/або не дозволяють понизити) наявний рівень відповідності праці на державній службі гуманістичному принципу трудового права, крізь призму якого службово-трудова правовідносина та вплив на службовця у межах цих відносин здійснюється у відповідності до критеріїв (вимог) концепції гідної праці.

Відтак, можемо сформулювати наступне визначення поняття «правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців»: це взаємопов'язана та в міру узгоджена система нормативно-правових, інституційних та організаційних форм і засобів, які в своїй сукупності впливають на сторін службово-трудова правовідносин та на інших суб'єктів права, забезпечуючи таким чином впровадження в практичній дійсності належного рівня відповідності праці на державній службі критеріям (вимогам) концепції гідної праці.

Висновки. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців є складним соціально-правовим феноменом, який повинен бути комплексно дослідженим у вітчизняній науці трудового права. Подальшим дослідженням цього правового механізму сприятиме сформульоване нами визначення відповідного явища, з якого безпосередньо випливає, що «забезпечити гідну працю державних службовців шляхом функціонування правового механізму забезпечення гідної праці держслужбовців» формально означає наступне: створити усі необхідні інституційні та організаційні умови для впровадження критері-

ів гідної праці на державній службі, а так само – для розвитку концепції гідної праці на державній службі, недопущення відхилення від цієї концепції, запобігання та протидія порушенню права держслужбовця на гідну працю і т. д.

Література

1. Спіцина Г.О. Сучасні тенденції правового регулювання праці в Україні та країнах Європейського Союзу: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2016. 371 с.
2. Hladky V.V. The Structure of the System of Corruption Crime Subjects according to the Legislation of Ukraine. *Path of Science*. 2019. Vol. 5, No 4. P. 2008–2021. doi:10.22178/pos.45-4.
3. Назарова Г.В., Степанова Э.Р. Стимулирование трудовой деятельности как составной элемент концепции Достойного труда. *Бизнес Информ*. 2013. № 6. С. 221–225.
4. Санкова Л.В., Павлова Е.А., Есипов А.С. Достойный труд как новое измерение качества трудовой жизни: региональный аспект. *Каспийский регион: политика, экономика, культура*. 2002. № 1(30). С. 105–110.
5. Жерукова А.Б. Обеспечение права работников на защиту своего достоинства в период трудовой деятельности как принцип трудового права. *Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. 2011. № 67(3). С. 340–346.
6. Смирнова Т.В. Критерии достойного труда для работников интеллектуальной деятельности. *Вестник Московского университета*. Серия 6: Экономика. 2010. № 3. С. 90–99.
7. Дорош О.В. Соціально-економічний механізм забезпечення гідної праці в Україні. *Бізнес інформ*. 2014. № 5. С. 226–231.
8. Скриньковський Р.М., Костюк Н.Р., Семчук Ж.В., Коропецький О.О. Діагностика політики керівництва у сферах якості, соціальної відповідальності, інформаційної безпеки й охорони праці та механізм забезпечення гідної праці на підприємстві. *Бізнес Інформ*. 2016. № 3. С. 131–137.
9. Коваленко Ю.О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 255 с.
10. Резворович К.Р. Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 194 с.
11. Чижов Д.А. Правовий механізм забезпечення соціального захисту людини в умовах військових конфліктів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2018. 239 с.
12. Костенко В.О. Економіко-правове забезпечення використання та охорони земель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 183 с.
13. Альберда Т.Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений*. 2013. № 2(2). С. 64–68.
14. Великий глумачий словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
15. Гаруст Ю.В. Поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав громадян у податковій сфері. *Наука і правоохорона*. 2012. № 3(17). С. 16–20.
16. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12–18.
17. Копенкина Л.А. Правовой механизм обеспечения безопасности в спорте. *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*. 2013. № 11(105). С. 63–67.
18. Татаринцев Л.М., Татаринцев В.Л., Будрицкая И.А. Концепция управления земельными ресурсами Алтайского края в современных условиях. *Вестник Алтайского государственного аграрного университета*. 2014. № 7(117). С. 165–170.
19. Пономарев М.В. Правовой механизм экологического аудита. *Журнал российского права*. 2010. № 8. С. 106–110.
20. Бачурин Д.Г. Правовой механизм как методологический каркас описания юридического воздействия налогообложения добавленной стоимости. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2017. № 3. С. 44–49.
21. Гончаров, В.В., Пейтнев, И.И. О некоторых вопросах конституционно-правового механизма реализации гражданами Российской Федерации права на альтернативную гражданскую службу. *Юридический мир*. 2010. № 7. С. 45–49.
22. Єцук О.М. Адміністративно-правова охорона: теорія, практика та перспективи розвитку: монографія. Херсон: Вид-ць Грінь Д.С. 2017. 396 с.
23. Матвеева Е.В. Правовой механизм реализации экологических прав граждан в России и Германии: вопросы терминологии. *Экологическое право*. 2010. № 2. С. 22–27.
24. Azhaman I.A. Identification of Categorical Apparatus for Scientific and Economic Development Support Industrial and Civil Building in Rural Area. *Economics, Management, Law: Socio-Economic Aspects of Development: Collection of scientific articles*. Roma: Edizioni Magi, 2016. Vol. 1. P. 21–25.
25. Злотников Э.Г. Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки будущего учителя химии в современных условиях. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2008. № 68. С. 140–152.
26. Савенко С.О. Рекламне забезпечення державного управління: реалії та проблеми. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 5(8). С. 187–193.
27. Москвина Н.Б. Трансформация риска личностно-профессиональных деформаций учителя в ресурс развития: педагогическое обеспечение: дис. ... канд. д-ра пед. наук: 13 00.08. Хабаровск, 2005. 42 с.
28. Стрельцов А.А. Правовое обеспечение информационной безопасности России: теоретические и методологические основы. Москва: Изд-во МГУ, 2005. 351 с.
29. Кулешов Д.В. Конституційно-правовий механізм забезпечення незалежності судової влади України. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 43–53. doi:10.21564/2414-990x.141.132778.

Анотація

Панченко М. В. Поняття правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців. – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню визначення поняття «правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців». Автором відзначається, що цей феномен до сьогодні ще не був комплексно дослідженим у межах науки трудового права, що створює суттєві перешкоди на шляху впровадження в практичній діяльності концепції гідної праці на державній службі. При цьому формулювання досліджуваного поняття здійснюється на основі уточнених автором понять «ме-

ханізм», «правовий механізм», «забезпечення» (в загальному юридичному аспекті й в контексті гідної праці), а також «правовий механізм забезпечення», «гідна праця» та «забезпечення гідної праці державних службовців».

Ключові слова: гідна праця, державна служба, державний службовець, правовий механізм, функціонування правового механізму.

Аннотація

Панченко М. В. Понятие правового механизма обеспечения достойного труда государственных служащих. – Статья.

Статья посвящена выяснению определения понятия «правовой механизм обеспечения достойного труда государственных служащих». Автор отмечает, что данный феномен до сих пор ещё не был комплексно исследован в рамках науки трудового права, что создаёт существенные препятствия на пути внедрения в практической действительности концепции достойного труда на государственной службе. При этом формулировка исследуемого понятия осуществляется на основе уточнённых автором понятий «механизм», «правовой механизм», «обеспечение» (в общем юридическом аспекте и в контексте достойного

труда), а также «правовой механизм обеспечения», «достойный труд» и «обеспечение достойного труда государственных служащих».

Ключевые слова: государственная служба, государственный служащий, достойный труд, правовой механизм, функционирование правового механизма.

Summary

Panchenko M. V. The concept of the legal mechanism of ensuring decent work of civil servants. – Article.

The article focuses on clarifying the definition of the “legal mechanism for ensuring decent work for public servants” concept. The author notes that this phenomenon has not yet been comprehensively studied in the framework of the science of labor law, and this fact creates significant obstacles to the implementation in practice of the decent work concept in the public service. Moreover, the formulation of the concept under study is carried out on the basis of the concepts of “mechanism”, “legal mechanism”, “provision” (in the general legal aspect and in the context of decent work), specified by the author, as well as “legal provision mechanism”, “decent work” and “decent work provision for public servants”.

Key words: civil servant, civil service, decent work, functioning of the legal mechanism, legal mechanism.

УДК 349.3

О. П. Сайнецький
кандидат юридичних наук

ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КОДИФІКАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Важливим складовим елементом успішного розвитку правового регулювання суспільних відносин на вітчизняних теренах, становлення України як провідної демократичної, правової та соціальної держави є здійснення систематизації соціального законодавства. Особливе місце у вказаній діяльності належить такому її виду, як кодифікація, оскільки саме вона здатна забезпечити необхідний рівень упорядкованості нормативних приписів в досліджуваній галузі суспільного життя.

Актуальність вивчення проблем кодифікації соціального законодавства обумовлюється стрімким розвитком відповідної нормативно-правової бази з початком періоду незалежності нашої держави. Так, за час становлення самостійної України відбулося зростання кількості нормативно-правових актів на законодавчому та підзаконному рівні у сфері правового регулювання відносин соціального забезпечення, Україна також ратифікувала численні міжнародні договори з питань соціального забезпечення тощо. Окрім того, виникли численні об'єктивні чинники, які зумовили необхідність істотного розширення соціального законодавства, наприклад, поява внутрішньо переміщених осіб (вимушених переселенців) в результаті анексії Автономної Республіки Крим та окупації частини території Донецької та Луганської областей, зростання кількості учасників бойових дій (учасників антитерористичної операції на Сході України) тощо.

В умовах постійного оновлення та стрімкого розвитку нормативно-правової бази у сфері соціального забезпечення нашої держави, а також з огляду на відсутність в сучасній правотворчості України досвіду кодифікації відповідних правових приписів виникає необхідність проведення діяльності щодо такої форми систематизації досліджуваних правових норм. У процесі названої роботи повинні бути усунені недоліки та протиріччя в чинному законодавстві, скасовані застарілі правові норми, розроблені нові та вдосконалені чинні приписи для вирішення нагальних проблем регламентації суспільних відносин щодо соціального забезпечення.

Кодифікація соціального законодавства України має здійснюватися з урахуванням як наявних доктринальних здобутків теорії держави і права, так і права соціального забезпечення, а також традицій законотворчого процесу, юридичної техніки у вітчизняній правотворчій практиці. Так як для українського суспільства та держави осо-

бливої важливості набуває питання ефективного та належного регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері, вирішення питань з приводу змісту, завдань та функцій процесу кодифікації відповідних правових приписів є актуальним, що обумовлює необхідність їх науково-теоретичного вивчення.

Дослідженням порушеної проблематики в різних часові періоди у тій або іншій мірі займалися численні вчені-правники. Зокрема слід відзначити науковий доробок таких з них, як В.В. Андріїв, В.А. Багрій, Н.Б. Болотіна, Ф.Г. Бурчак, В.Я. Буряк, Ю.В. Васильєва, В.С. Венедіктов, Є.А. Гетьман, О.О. Гірник, І.О. Гуменюк, М.А. Дейнега, М.І. Іншин, Л.М. Князькова, О.Л. Кучма, О.В. Москаленко, Н.Р. Нижник, І.В. Новосельська, С.П. Пасіка, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипка, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, С.М. Синчук, Я.В. Сімутіна, Т.В. Степанова, О.В. Тищенко, М.М. Шумило, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін.

Не дивлячись на численні доктринальні розробки з питань кодифікації соціального законодавства в Україні, зазначимо, що в більшості науковці зосереджуються на характеристиці проектів кодифікованих нормативно-правових актів та загальних питаннях правового регулювання, тому особливості змісту, завдань та функцій процесу кодифікації відповідних нормативних приписів у наукових джерелах не дістали свого належного висвітлення, що й зумовлює потребу в проведенні подальших теоретичних розробок в означених напрямках. Коротко розглянемо кожне з вищеведених питань.

На думку Є.А. Гетьмана, проблемі змісту кодифікації приділялася значна увага як у вітчизняній дореволюційній юридичній літературі, так і в правових джерелах радянської доби та періоду незалежності України [1, с. 229]. Водночас вивчення відповідних доктринальних джерел свідчить, що досліджувані питання на сьогодні так і не знайшли однозначного вирішення, що породжує необхідність здійснення подальших наукових пошуків з метою з'ясування сутності такої правової категорії, як «зміст кодифікації законодавства», що, у свою чергу, надасть можливість встановити особливості поняття «зміст кодифікації соціального законодавства України». Кодифікація законодавства є однією з форм його систематизації, яка в науковій юридичній літературі визначається як одна з найбільш досконалих, а тому законодавець у своїй правотворчій діяльності повинен орієнту-

ватися саме на її практичну реалізацію у всіх сферах суспільного життя, які можуть бути нормативно врегульовані за допомогою правових норм.

Д.Є. Вергелес вказує, що неупорядкованість законодавства призводить до неефективності правового простору в країні. Метою кодифікації є стабілізація законодавства, яка виявляється у закріпленні у кодифікованому акті як результаті кодифікації лише стабільних норм, розрахованих на достатньо тривалий період часу [2, с. 13]. Л.М. Добробог вважає, що кодифікація законодавства є не лише закріпленням чинних норм права та їх систематизацією, а й виробленням нових правових приписів, удосконаленням змісту законодавства, узгодженням його з міжнародними нормами та принципами. Саме це дозволяє розглядати кодифікацію як найбільш досконалу форму правотворчої діяльності [3, с. 19]. С.С. Алексеев у своїх доктринальних працях акцентував увагу на тому, що кодифікація як форма систематизації законодавства зводиться до упорядкування нормативного матеріалу в рамках особливого, найбільш високого різновиду правотворчості, де вона виходить далеко за межі систематизації і є головним шляхом розвитку й удосконалення права, підвищення його рівня, культури та ефективності [4, с. 492-493]. Таким чином, саме вказана форма систематизації законодавства забезпечує ефективність правового регулювання суспільних відносин, а саме: удосконалення нормативних приписів, підвищення рівня правової культури суб'єктів права, запровадження нових правових інститутів тощо. Крім того, проведення кодифікації сприяє позитивним соціально-економічним та політичним перетворенням у суспільстві та державі, що пояснюється функціонуванням нових правових інститутів, публічних та непублічних інституцій тощо.

На переконання А.Ю. Сидоренко, кодифікація як спосіб систематизації нормативного матеріалу має застосовуватись лише тоді, коли існує необхідність упорядкування, якісного доопрацювання (концептуального оновлення), об'єднання у єдину структуру великого масиву законів як актів, що мають вищу юридичну силу, оскільки саме подібні акти визначають внутрішню будову системи права, вектор розвитку національної правової системи конкретної держави. Зазначена детермінанта відрізняє кодифікацію як правовий феномен від інших форм систематизації законодавства. Крім того, кодифікація як спосіб упорядкування законодавства визначає унікальну роль парламенту як представницького органу влади, що формує тренди в напрямі розвитку позитивного права, тоді як підзаконна нормотворчість за змістом, духом і буквою не може формувати нові напрями розвитку позитивного права [5, с. 57]. З урахуванням обсягу соціального законодавства України, його мінливості, а також значення для держави та

суспільства в цілому питання здійснення кодифікації правових норм, які регламентують суспільні відносини у сфері соціального значення, набувають першочергової необхідності. Водночас у сучасній науковій юридичній літературі серед вчених-правників відсутня єдність з приводу того, яким чином необхідно реалізовувати відповідну форму систематизації такого законодавства.

Д.Є. Вергелес відзначає, що стрімке збільшення кількості нових нормативно-правових актів створює небезпеку правової інфляції в країні. Активізація правотворчості останніми роками, поряд з її позитивними моментами, негативно позначилася на структурній організації сучасного українського законодавства, впорядкованість якого залишає бажати кращого, оскільки недостатньо відпрацьована його єдина, внутрішньоузгоджена система. Певну дестабілізацію у структурний розвиток українського законодавства вносять і загальносвітові інтеграційні процеси, що супроводжуються поглибленням взаємозв'язку українського і міжнародного права. Механічне запозичення міжнародно-правових принципів, інститутів і норм, які важко імплемувати в систему української правової дійсності, нерідко викликає суперечності в процесі реалізації українських законів та інших нормативних актів [6, с. 69]. Наведені тенденції особливо яскраво простежуються в межах правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення в Україні. Протягом незалежності нашої держави були прийняті численні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують окремі аспекти соціального забезпечення, однак законодавець не спромігся провести систематизацію відповідних правових норм у формі кодифікації як загалом, так і окремих складових частин (підгалузей права) у досліджуваній сфері суспільних відносин.

О.В. Тищенко пропонує [7, с. 153] спершу здійснити інкорпорацію соціального законодавства України, а згодом вже реалізувати ідею кодифікації вказаної галузі законодавства. Однак такий шлях реалізації означених проблем видається досить складним та тривалим, адже незрозуміло, навіщо здійснювати різні форми систематизації відповідної нормативно-правової бази, якщо з метою досягнення ефективної нормативної регламентації найбільш прийнятним є саме здійснення кодифікації.

У науковій юридичній літературі відзначається, що формою прояву кодифікаційної діяльності як найскладнішої і найдосконалішої форми систематизації законодавства є створення єдиного юридично й логічно цілісного, внутрішньо узгодженого нормативно-правового акта. Він у своїй структурі, як правило, має загальну частину, в якій знаходять відображення галузеві принципи, що визначають характер і зміст даної галузі

права в цілому [8, с. 83]. Водночас з урахуванням обсягу правових норм, які регулюють питання соціального забезпечення в Україні, навряд чи можна вести мову про можливість здійснення кодифікації в межах одного нормативно-правового акта, оскільки його обсяг буде занадто громіздким, що не сприятиме зручності правозастосовної практики. Окрім того, в доктринальних джерелах неодноразово акцентувалася увага на тому, що можна створити певну систему кодексів-книг з питань соціального забезпечення, де окремо будуть викладені загальні положення, а також норми щодо певних правових інститутів (підгалузей) у межах досліджуваного законодавства.

У тлумачних словниках категорія «зміст» визначається як те, про що говориться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується; суть, внутрішня особливість чого-небудь; розумна основа, мета, призначення чого-небудь [9]. З наведеного випливає, що змістом будь-якої діяльності є суть або ж основа, заради якої вона реалізується у тих або інших сферах суспільного життя для досягнення певної мети. На сьогодні в сучасній науковій юридичній літературі з проблематики кодифікації законодавства вчені-правники не надають авторських дефініцій сутності та змісту відповідного правотворчого процесу, тому вважаємо за необхідне запропонувати наступне визначення названої правової категорії: «*Зміст кодифікації соціального законодавства України* – це діяльність компетентних суб'єктів державної влади України щодо проведення систематизації всіх нормативно-правових актів, норми яких регулюють відносини соціального забезпечення в нашій державі у формі кодифікації, що об'єднані в один або кілька нормативних документів (які є частинами цілісного нормативного документа), який являє собою кодифікований законодавчий акт, що забезпечує повноту, чіткість та ефективність нормативної регламентації суспільних відносин, які охоплюються предметом права соціального забезпечення».

Література

1. Гетьман Є.А. Кодифікація як форма систематизації законодавства України. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. Х.*, 2008. Вип. 99. С. 228-236.
2. Вергелес Д.Є. Кодифікація як процес удосконалення законодавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 12-14. URL: http://www.pap.in.ua.2_2013.Verheles.pdf.

3. Добробог Л.М. Принципи кодифікації законодавства: види та зміст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 14 (1). С. 19-21.

4. Алексеев С.С. Собрание починений: в 10 т. *Проблемы теории права: курс лекций*. М.: Статут. 2010. Т. 3. 781 с.

5. Сидоренко А.Ю. До питання про кодифікацію як спосіб систематизації відомчих нормативних актів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 54-58.

6. Вергелес Д.Є. Актуальні проблеми кодифікації законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 68-71.

7. Тищенко О.В. Проблеми вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 151-154. URL: http://www.pap.in.ua.2_2015.47.pdf

8. Оніщенко Н.М. Кодифікація та інкорпорація як методи систематизації законодавства. *Правова держава*. 1997. Вип. 8. С. 82-87.

9. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua.s.zmist>.

Анотація

Сайнецький О. П. Характеристика сутності та змісту кодифікації соціального законодавства. – Стаття.

У статті проаналізовано правову природу кодифікації соціального законодавства. Досліджено сутність кодифікації соціального законодавства. Надано авторське визначення кодифікації соціального законодавства.

Ключові слова: кодифікація, систематизація, соціальне законодавство, соціальний захист, соціальне забезпечення.

Аннотация

Сайнецкий А. П. Характеристика сущности и содержания кодификации социального законодательства. – Статья.

В статье проанализировано правовую природу кодификации социального законодательства. Исследована сущность кодификации социального законодательства. Предоставлено авторское определение кодификации социального законодательства.

Ключевые слова: кодификация, систематизация, социальное законодательство, социальная защита, социальное обеспечение.

Summary

Sainetskyi O. P. Characteristics of the essence and content of the codification of social legislation. – Article.

In the article the legal nature of the codification of social legislation is analyzed. The essence of codification of social legislation is investigated. The author's definition of codification of social legislation is given.

Key words: codification, systematization, social legislation, social protection, social security.

УДК 349.22

В. О. Швець
orcid.org/0000-0003-0120-8500
кандидат юридичних наук,
суддя
Вищого господарського суду

ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Постановка питання. Європейська інтеграція, а також «прагнення до встановлення міжнародних стандартів та забезпечення європейських гарантій у сфері праці вимагає оновлення трудового законодавства, що обумовлює необхідність усебічного дослідження як нових правових інститутів, так і тих, що існували раніше і які в сучасних умовах одержали та одержуватимуть новий зміст» [1, с. 174]. Як відомо по сьогоднішній день в нашій державі відбувається процес реформування трудового законодавства, результатом якого має стати прийняття нового кодифікованого закону про працю, котрий має містити також прогресивні норми діючого по сьогодні Кодексу законів про працю України, ігноруючи нормативні тенденції окремих європейських держав до звуження соціальної безпеки працівників. Щонайперше, вказане стосується потреби системного викладення у новому кодексі засади стабільності трудових правовідносин, а саме – забезпечення гармонійної стабільності цих правових відносин. Результатом цього стане формування нормативних умов, за яких трудові правовідносини не будуть «тягарем» для працівника та роботодавця, а ці учасники відповідних правовідносин, укладаючи трудовий договір, будуть спроможними прогнозувати своє майбутнє у короткостроковій та довгостроковій перспективі без шкоди принципу свободи праці та свободи господарської діяльності.

Поряд із тим, слід мати на увазі, що повноцінним чином засада стабільності трудових правовідносин може бути відображена в законодавстві лише тоді, коли у теорії та практиці буде сформоване чітке розуміння сутності та ознак такого юридичного конструкту, як «трудова правовідносина». Вказане актуалізується тими обставинами, що за сучасних умов розвитку суспільних відносин традиційні форми зайнятості поступово замінюються нетрадиційною зайнятістю. При цьому особа, котра є нестандартно зайнятим працівником (надомником, фрілансером і т. д.), повинна мати на рівні із стандартним працівником належний обсяг соціальної безпеки, котрий досягається його правом на стабільні трудові правовідносини.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Слід зауважити, що питанню з'ясування сутності трудових правовідносин присвячені наукові праці багатьох вітчизняних юрис-

тів-трудоваків, зокрема Е.В. Бабенка, В.С. Венедиктова, О.М. Ганечко, В.В. Жернакова, М.І. Іншина, Т.Г. Лисицької, К.Ю. Мельника, Є.Ю. Пономаренка, В.В. Пузанової, Д.І. Сірохи, Є.В. Сидоренко, А.П. Тихої, В.В. Юровської, О.А. Яковлева, О.М. Ярошенка та ін. Поряд із тим, слід констатувати, що ученими по-різному тлумачиться сутність відповідних галузевих правовідносин, що ускладнює процес формування вітчизняної теорії цих правових відносин, а також наукових думок з приводу похідних явищ, зокрема, з приводу феномена стабільності трудових правовідносин у сучасних умовах розвитку трудового права.

Відтак, метою цієї наукової статті є окреслення загальної сутності трудових правовідносин та виокремлення їх основних ознак. Для досягнення поставленої мети виконуються такі завдання: 1) уточнити сутність правовідносин; 2) окреслити основні підходи учених до розуміння поняття «трудова правовідносина»; 3) виявити та проаналізувати основні ознаки розглядуваних галузевих правовідносин; 4) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовідносини, на думку провідної української ученої О.М. Ганечко, є «результатом втілення правових приписів у життя», вони «конкретизують законодавчо встановлені правила поведінки, забезпечуючи реалізацію інтересів учасників і досягаючи ними певного результату». Крім того, правові відносини, «завдяки встановленим у законі нормам права, віддзеркалюють відносини, які складаються у суспільстві». Тобто, якщо говорити про правовідносини щодо оплати праці, то вони, на думку юриста-трудовака, являють собою «правовий вираз суспільних відносин у сфері отримання винагороди за виконану працю». З огляду на це, вчена доходить думки, що правовідносини – це «суспільні відносини, які регулюються правовими приписами, виникають між індивідуалізованими та колективними суб'єктами, а також державою, встановлюють для них конкретні суб'єктивні права та обов'язки і направлені на досягнення необхідного результату та задоволення потреб й інтересів їх учасників» [2, с. 219–220].

Поряд із тим, слід мати на увазі, що правовідносини загалом не є однорідними, так само, як не є однорідними й інші види суспільних відносин.

Це обумовлено тим, що у залежності від галузі, підгалузі, інституту і т. д., в контексті яких виникають правовідносини, ці правовідносини можуть бути виокремлені у певні відносно автономні види правовідносин. не є виключенням з цього правила правовідносини у сфері праці, якими охоплено низку правових відносин, що спостерігаються у цій сфері: відносини з приводу зайнятості, трудові правовідносини, відносини з приводу оплати праці, відносини з приводу захисту трудових прав і законних інтересів тощо.

Наприклад, О.М. Ганечко виокремлює «відносини у сфері виконання трудової функції», під якими розуміє «комплекс дій, що регламентуються трудо-правовими нормами та являють собою їх зовнішній прояв». Учена констатує, що ці правовідносини «характеризуються неоднорідністю у зв'язку з багатогранністю праці та специфікою кожного окремого працівника». У цьому сенсі слід мати на увазі, що законодавець розробляє та приймає необхідні нормативно-правові акти, що «зможуть охоплювати широке коло суспільних відносин, які виникають під час реалізації громадянами свого права на працю» [2, с. 215].

Що ж стосується безпосередньо «трудових правовідносин», то з цього приводу слід зауважити, що провідний український науковець М.І. Іншин пропонує розуміти під цим поняттям «двосторонні вольові відносини, що виникають у зв'язку з укладенням трудового договору (контракту) між працівником та роботодавцем, змістом яких є встановлення, розвиток, зміна і припинення праці працівників по виконанню ними трудових функцій» [3, с. 198]. Схожим чином розуміє ці відносини А.А. Ковальова, вказуючи на те, що «трудові правовідносини» – це «двосторонні відносини, що виникають між працівником і роботодавцем на підставі укладення трудового договору, контракту чи іншого юридичного факту з приводу участі працівника в роботі підприємства, установи організації або у фізичної особи» [4, с. 192]. У свою чергу В.В. Юровська вважає, що трудові правовідносини – це «специфічний вид правових відносин, які виникають між особою та роботодавцем з приводу надання ним певного виду робіт, вони обов'язково мають добровільний характер і регулюються нормами трудового права» [5, с. 69].

Тобто, вітчизняні учені у своїх підходах до розуміння поняття «трудові правовідносини» дотримуються (в загальних рисах) спільного тлумачення сутності означених правових відносин. У більш критичному аналізі цих підходів вбачається, що різні визначення зазначених відносин обумовлені тим фактом, що вчені у своїх авторських визначеннях окреслюють різні вияви трудових правовідносин (динамічний та статичний), а також розкривають зміст цих відносин через ті чи інші їх ознаки. При цьому в теорії трудового права відсутні єдині

погляди з приводу розуміння переліку цих ознак. Отже, у межах питання, що нами досліджується, особливої уваги заслуговує виокремлення та систематизація ознак трудових правовідносин.

Зважаючи на позиції юристів-трудоників М.І. Іншина [3, с. 198], В.В. Юровської, доходимо думки, що *найхарактернішими рисами трудових правовідносин* як окремого виду суспільних відносин є те, що:

1) *трудові правовідносини виникають між суб'єктами права з особливим правовим статусом, що дозволяє їх розуміти в якості працівника та роботодавця. У відповідності до чч. 2 і 3 ст. 1 Закону України «Про охорону праці» «працівником» є «особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)», а «роботодавцем» – «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання, і фізична особа, яка використовує найману працю»;*

2) *трудові правовідносини виникають, змінюються, призупиняються чи припиняються відповідно до правових норм, які впливають на поведінку суб'єктів цих правовідносин і через неї реалізуються. При цьому особливе значення в цьому випадку має саме трудовий договір, адже, як відомо, виникненню трудових відносин передує укладення трудового договору, що «сприяє включенню сторін договору (працівника та роботодавця) у відносини, які підпадають під правове регулювання трудового права. Укладення трудового договору означає, що і працівник, і роботодавець набули прав та обов'язків» [6, с. 34];*

3) *суб'єкти трудових відносин пов'язані між собою суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, а сторони в трудових правовідносинах виступають відносно одна одної як «правоуповноважені» та «правозобов'язані» особи, де права й інтереси одних можуть бути реалізовані тільки через виконання обов'язків інших. Зокрема, роботодавець не може притягнути працівника до дисциплінарної відповідальності та припинити з ним трудові правовідносини у разі, коли працівник не виконує свої трудові функції в умовах, коли роботодавець не забезпечив працівника робочим місцем, необхідними інструментами тощо (й він зобов'язаний забезпечити цим працівника);*

4) *взаємна поведінка суб'єктів трудових відносин індивідуалізована і чітко визначена, а права і обов'язки персоніфіковані в локальних нормативно-правових актах. «Право існує для забезпечення оптимального рівня соціальних відносин і сприятливої для суспільства форми їх змін» [7, с. 63]. Особливої уваги в цьому питанні заслуговують саме локальні акти, адже, як зазначає провідний вітчизняний юрист-трудолик*

Д.І. Сіроха, «правотворчість, у якій би формі вона не відбувалась, усе ж переважно є діяльністю держави, формою державного керування суспільством, але, з іншого боку, у сучасних умовах, коли розширюються межі договірної регулювання відносин, зокрема трудових відносин, дедалі частіше суб'єктами в цій діяльності постають господарюючі суб'єкти, яким держава не нав'язує певну поведінку, а лише формує рамки, якими не треба нехтувати» [8, с. 50]. Безпосереднім чином вказане стосується нашої держави, в якій впроваджуються стандарти європейської ринкової економіки. Науковець зазначає, що «обрання Україною курсу на побудову ринкової економіки, і відповідний розвиток соціально-економічних відносин у державі значно розширив самостійність господарюючих суб'єктів у галузі правового регулювання умов праці, у зв'язку з чим посилилось значення локального правового регулювання трудових відносин, за допомогою якого поліпшується організація праці і виробництва, зміцнюється трудова дисципліна, посилюються моральне і матеріальне стимулювання, використання внутрішніх резервів, підвищується продуктивність праці» [9, с. 174]. Крім того, як зазначає Д.І. Сіроха, на сьогоднішній день локальні норми «не менше централізованих відображають типові, поширені, усталені трудові зв'язки, вони більш наближені до фактичних трудових відносин і первинні за походженням в ієрархії нормативних актів. Їх слід розглядати не лише в якості допоміжної ланки централізованого регулювання, а як найважливіший магістральний шлях розвитку локальної нормотворчості» [9, с. 182];

5) *трудова правовідносина завжди мають волевий характер*, оскільки ці правові відносини не можуть виникати і функціонувати, а особливо реалізовуватися без волевиявлення хоча б одного суб'єкта. При цьому ця воля не повинна бути обтяжена примусом, в іншому випадку порушується загальний принцип свободи договору;

6) *трудова правовідносина безпосередньо забезпечуються нормами трудового законодавства України*. Зазначимо, що хоча трудові правовідносини можуть врегульовуватись нормами адміністративного та інших галузей законодавства (щонайперше, у контексті трудової діяльності професійних публічних службовців – держслужбовців і службовців органів місцевого самоврядування), однак, загальні принципи регулювання відповідних правовідносин є трудовими;

7) *трудова правовідносина охороняються державою*. Важливість праці для кожної працездатної особи, котра володіє трудовою правосуб'єктністю, а також важливість використання трудової діяльності людей суб'єктами економічної діяльності, за одного боку, а, з іншого боку – можливі зловживання роботодавців і працівників у цих

правовідносинах обумовлюють потребу функціонування загальних та спеціальних органів публічної адміністрації, що в тій чи іншій мірі займаються охороною правового режиму трудових правовідносин;

8) *трудова правовідносина є відповідальними та обумовлюють юридичну відповідальність за порушення однією стороною відносин прав і обов'язків іншої сторони цих відносин*. Аналізуючи «сучасний етап розвитку юридичної відповідальності», В.В. Гладкий доходить висновку про те, що цей етап «характеризується зіткненням ідеї все більшої свободи людини та ідеї стримування можливостей людини (а тобто стримування свободи людини, з тим щоб людина, користуючись своєю свободою, не змогла нашкодити собі і всьому людству)». Вітчизняний науковець зазначає, що «в якості концептуального результату такого зіткнення», «має бути сформульована нова «золота середина» співвідношення свободи та відповідальності, що не допускає тиранію суспільства над індивідом й також тиранію індивіда над суспільством» [10, с. 41]. Приймаючи до уваги зазначене, слід мати на увазі, що трудові відносини знаходяться у площині свободи праці та господарської свободи, що збалансовані у межах прав і обов'язків учасників цих правовідносин, належне здійснення яких неможливе без засади юридичної відповідальності, яка у сфері праці може бути дисциплінарною та матеріальною (фактично складають трудову юридичну відповідальність), а також адміністративною та кримінальною.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному можемо дійти думки, що трудові правовідносини є особливими галузевими правовими відносинами, що характеризуються наступними особливими рисами: вони виникають між суб'єктами права з особливим правовим статусом, що дозволяє їх розуміти в якості працівника та роботодавця; ці правовідносини виникають, змінюються, призупиняються чи припиняються відповідно до правових норм, які впливають на поведінку суб'єктів цих правовідносин і через неї реалізуються; суб'єкти таких правових відносин пов'язані між собою суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, а сторони в трудових правовідносинах виступають відносно одна одної як «правоуповноважені» та «правозобов'язані» особи, де права й інтереси одних можуть бути реалізовані тільки через виконання обов'язків інших; взаємна поведінка суб'єктів трудових відносин індивідуалізована і чітко визначена, а права і обов'язки персоніфіковані в локальних нормативно-правових актах; ці правовідносини завжди мають волевий характер; відповідні правовідносини безпосередньо забезпечуються нормами трудового законодавства України; ці правовідносини охороняються державою; ці правовідносини є відповідальними та

обумовлюють юридичну відповідальність за порушення однією стороною відносин прав і обов'язків іншої сторони цих відносин.

Література

1. Сіроха Д.І. До питання змісту нормотворчості суб'єктів трудового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 29, Ч. 2, Т. 4/1. С. 174–177.
2. Ганечко О.М. Трудові правовідносини у сфері оплати праці в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2018. 384 с.
3. Іншин М.І. Теоретико-правова характеристика трудових правовідносин. *Форум права.* 2014. № 1. С. 198–202.
4. Ковальова А.А. Трудові правовідносини: теоретичні й практичні аспекти. *Вітчизняна наука: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку:* мат. I Всеукр. наук.-практ конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 29–31 жовт. 2011 р.). Переяслав-Хмельницький: [б. в.], 2011. С. 191–192.
5. Юровська В.В. Поняття та ознаки трудових правовідносин. *Право та інновації.* 2016. № 1. С. 67–72.
6. Сидоренко Є.В. Додаткові умови трудового договору: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2015. 184 с.
7. Осипова Н.П. Соціальна ефективність права: онтологічні проблеми. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2005. Вип. 9. С. 63–73.
8. Сіроха Д.І. Суб'єкти нормотворчості у сфері праці. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. Вип. 3(9), Т. 3. С. 50–54.
9. Сіроха Д.І. Особливості локальних нормативних актів у сфері праці. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2016. № 31. С. 174–184.
10. Гладкий В.В. Проблеми універсального розуміння терміна «юридическа відповідальність»: історический контекст. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі.* 2017. Вип. 4(24), Ч. 9. С. 37–50.

Анотація

Швец В. О. Трудові правовідносини та їх основні ознаки. – Стаття.

Стаття присвячена формуванню узагальненої наукової думки про юридичну сутність трудових правовідносин. Уточнюючи концептуальну сутність правових відносин автором критично аналізуються основні підходи учених до розуміння поняття «трудові правовідносини». Обґрунтовується, що найхарактернішими рисами трудових правовідносин як окремого виду суспільних відносин є те, що: ці відносини виникають між суб'єктами права з особливим правовим статусом; ці відносини виникають, змінюються, призупиняються чи припиняються відповідно до правових норм; суб'єкти таких відносин пов'язані між собою суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, а сторони в трудових правовідносинах виступають відносно одна одної як «правоуповноважені» та «правозобов'язані» особи; взаємна поведінка суб'єктів трудових відносин індивідуалізована і чітко визначена, а права і обов'язки персоніфіковані в локальних нормативно-правових актах; ці відносини є відповідальними та завжди мають вольовий характер; ці відносини безпосередньо забез-

печуються нормами трудового законодавства та охороняються державою. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: правове регулювання, стабільність трудових правовідносин, сфера праці, трудове право, трудові правовідносини.

Аннотация

Швец В. А. Трудовые правоотношения и их основные признаки. – Статья.

Статья посвящена формированию обобщенной научной мысли о юридической сущности трудовых правоотношений. Уточняя концептуальную сущность правовых отношений автором критически анализируются основные подходы ученых к пониманию понятия «трудовые правоотношения». Обосновывается, что наиболее характерными чертами трудовых правоотношений как отдельного вида общественных отношений является то, что: данные отношения возникают между субъектами права с особым правовым статусом; эти отношения возникают, изменяются, приостанавливаются или прекращаются в соответствии с правовыми нормами; субъекты таких отношений связаны между собой субъективными правами и юридическими обязанностями, а стороны в трудовых правоотношениях выступают относительно друг друга как «правополномоченные» и «правообязанные» лица; взаимное поведение субъектов трудовых отношений индивидуализировано и четко определено, а права и обязанности персонифицированы в локальных нормативно-правовых актах; данные отношения являются ответственными и всегда имеют волевой характер; эти отношения непосредственно обеспечиваются нормами трудового законодательства и охраняются государством. В выводах к статье обобщаются результаты исследования.

Ключевые слова: правовое регулирование, стабильность трудовых правоотношений, сфера труда, трудовое право, трудовые правоотношения.

Summary

Shvets V. O. Labor relations and their main features. – Article.

The article is devoted to the formation of a generalized scientific opinion about the legal essence of labor relations. Clarifying the conceptual essence of legal relations, the author critically analyzes the main approaches of scientists to understanding the concept of "labor relations". It is substantiated that the most characteristic features of labor relations as a separate type of social relations are that: these relations arise between subjects of law with a special legal status; these relations arise, change, suspend or terminate in accordance with legal norms; the subjects of such relations are bound by subjective rights and legal obligations, and the parties in the employment relationship act in relation to each other as "authorized" and "legally obliged" persons; mutual behavior of the subjects of labor relations is individualized and clearly defined, and the rights and responsibilities are personified in local regulations; these relationships are responsible and always strong-willed; these relations are directly ensured by the norms of labor legislation and are protected by the state. The conclusions to the article summarize the results of the study.

Key words: legal regulation, stability of labor legal relations, sphere of labor, labor law, labor legal relations.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.137 : 341.44

В. В. Бортницька

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРАВИЛА ЩОДО МЕЖ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності є достатньо новим механізмом у законодавстві України і, як показує аналіз наукової літератури, недостатньо дослідженим. Зазначене зумовлює складнощі у його застосуванні. Невірно застосування такого правила, або його не застосування у випадках, коли сторона, що видає, мала змогу застосувати, однак не застосувала, створює певні ризики подальшого переслідування для особи, що видається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності досліджували В.С. Березняк, А. І. Бойцов, О. І. Виноградова, С.М. Вихрист, О.М. Гумін, Л.Н. Галенська, В.В. Зуєв, Л.П. Лихолат І.І. Лукашук, В.І. Мотиль, В.А. Навроцький, І.В. Озерський, В.М. Руєф, М.М. Сенько, М.І. Суржинський, Л.Д. Удалова, та інші через призму інституту видачі особи. Разом з тим, такі дослідження дотично стосуються застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності. Застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності не виступало як окремий предмет досліджень. Разом з тим, недослідженість застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності у випадку застосування принципу взаємності між державами на разі залишається не вирішеним питанням, яке потребує законодавчих ініціатив та вирішення

Метою дослідження є аналіз міжнародних договорів, які регулюють застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності, а також дослідження міжнародної практики застосування зазначеного правила, виокремлення проблемних аспектів та розроблення авторських пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності має статус універсального принципу міжнародного права. Воно означає, що видана особа не може бути переслідувана у кримінальному порядку,

підлягати покаранню за будь-які інші злочини крім тих, які обумовили її видачу. Основною функцією принципу спеціальності є функція захисту прав особи, залученої до процедури видачі особи та обмеження її переслідування лише тим діями, яке дозволило запитуваній державі прийняти позитивне рішення про видачу. Основною запровадження спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності стала необхідність у розробленні механізмів, які дозволили б обмежити можливості запитуючої держави судити запитувану особу щодо інших фактів [1]. Одним із завдань застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності є захист прав осіб, які підлягають видачі, від обвинувачень за будь-які злочини, окрім тих, за які видано особу. Обмеження, висловлені компетентним органом іноземної держави під час прийняття рішення про видачу особи, є обов'язковими при прийнятті відповідних процесуальних рішень.

Спеціальне правило передбачене ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників та іншими міжнародними договорами. Застосування спеціального правила при видачі осіб передбачено і в Резолюції 45/16 Генеральної Асамблеї ООН «Типовий договір про видачу», яка має ще більший географічний спектр дії, ніж Європейська конвенція про видачу правопорушників [2]. Зазначене підвищує роль та значення спеціального правила. Крім того, спеціальне правило передбачене і в Інтер-Американській конвенції про видачу особи, 1981 року [3].

Кожна держава під час підписання чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти, документа про прийняття, затвердження або приєднання чи будь-коли пізніше може заявити, що правила, визначені статтею 14 Конвенції, не застосовуються, якщо особа, видана цією державою відповідно до статті 4 цього Протоколу: а) погоджується на видачу; або б) погоджується на видачу та явно висловлює відмову від права застосування спеціального правила [4]. Відповідно до підпункту "b" статті 5 Третього додаткового про-

токолу Україна заявляє, що стаття 14 Конвенції не застосовується, якщо видана Україною особа погодилася на видачу та чітко висловила відмову від застосування спеціального правила [5].

Спеціальне правило передбачає, що видана особа не може бути піддана арешту, переслідуванню, суду, засуджена або затримана з метою виконання покарання чи постанови про утримання під вартою, її свобода також не може бути обмежена збудьяких інших підстав за будь-яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке її було видано, за винятком таких випадків, коли Страна, яка її видала, на це згодна. Запит про надання згоди подається разом з документами [6].

Положення спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності викладено в ст. 576 КПК України та у ст. 588 КПК України.

Проблемним аспектом є те, що правило спеціальності не виступає окремим інститутом міжнародного права, як наприклад правило подвійної злочинності діяння і не має виключного розповсюдження на всі випадки видачі осіб. Така проблема обумовлена тим, що спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності є складовою Конвенції про екстрадицію, однак не є обов'язковою складовою двосторонніх договорів, які регулюють видачу особи керуючись принципом взаємності. Існує ряд держав, які не є членами-підписантами Європейської конвенції про видачу правопорушників, зокрема Японія, Сінгапур, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, тощо. На сьогодні частота процедури видачі зазначеним країнам дедалі збільшується. Разом з тим, застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності не застосовується щодо цих країн відповідно до опитування (47%). Тобто, на запитувану сторону і на запитувану сторону не покладено обов'язку застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності у випадку, якщо особа видається з України на підставі принципу взаємності. Така ситуація обумовлена тим, що в двосторонніх договорах наявне посилання на те, що порядок видачі особи на принципах взаємності відбувається відповідно до національного законодавства держави, що видає. Оскільки в КПК України відсутня обов'язкова умова застосування такого правила, за даними опитування співробітників Генеральної прокуратури України, воно не застосовується у 87 % випадків. За даними опитування співробітників Міністерства юстиції України, таке правило не застосовується у 91% випадків. Співробітники центрального уповноваженого органу відмічають негативну тенденцію щодо цього питання.

Слід зазначити, що статус спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності не визначено у міжнародному праві. Невизначеність цього питання ані в двосторонніх договорах між державами, ані в національному законодавстві

приводить до того, що правило не застосовується у всіх випадках видачі осіб. В такому випадку, особа, що видається, позбавлена основного механізму захисту від переслідувань – політичних, релігійних, расових, а отже мета спрощеної видачі особи навіюється, як і ґрунтовні принципи інституту видачі щодо подвійності криміналізації діяння. Національне законодавство не містить регламентації цього питання.

Спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності виступає принципом міжнародного права. Воно служить для захисту від неправомірного використання процесу екстрадиції та подальшого переслідування особи. Застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності унеможлиблює притягнення до кримінальної відповідальності за інше правопорушення, ніж те, за яке особу було видано, тобто в межах, на які державою надано згоду щодо видачі. Це обумовлено тим, що даючи згоду на видачу, на державу покладається обов'язок перевірки відсутності ризиків для особи, яка видається, щодо її переслідування. Крім того, у разі наявності ознак, що свідчать про можливість існування таких ризиків, які унеможлиблюють видачу особи відповідно до Конвенції, у застосуванні спрощеного порядку видачі осіб відмовляється навіть за наявності згоди особи та застосовується екстрадиційна перевірка. Притягнення до відповідальності поза межами статей, за які видавалась особа, невілюють інститут видачі особи [7]. Так, наприклад Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, 1954 р. та Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 1998 р. передбачають собою видачу особи за певні види злочинів, однак не містять посилання на застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності [8].

Відповідно до Звіту неформальної робочої групи щодо ефективності видачі осіб зазначено, що держави повинні забезпечувати спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності з метою проведення ідентифікації та перевірки всіх злочинів, за які вимагається видача особи [7]. Спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності виступає принципом міжнародного права.

На арені світової спільноти відсутня єдність поглядів щодо концепції спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності. Так, в законодавстві США відсутні норми, які б передбачали застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності на підставі принципу взаємності. Разом з тим, Президент наділений повноваженнями щодо вжиття заходів захисту особи, що видається, не лише на момент видачі, а й забезпечення безпеки після винесення вироку за злочини, зазначені у запиті на екс-

традицію. Показовою у питанні застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності є справа Сполучені Штати проти Рапсера [9]. Верховний Суд у зазначеній справі приходить висновку, що спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності це принцип звичайного міжнародного права, яке застосовується до видачі поза межами договорів [10; 11].

Ще одним яскравим прикладом застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності в США є справа Фісоні проти Генерального прокурора. Фісоні був виданий Італією до США на підставі застосування принципу взаємності та із застосуванням спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності [12]. В рамках цієї справи прийнято рішення про те, що засудження особи за злочин, за який запитувана сторона не видала б особу, є таким, що суперечить нормам міжнародного права [12].

Таким чином, судова практика США свідчить про те, що застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності є положенням звичайного міжнародного права і застосовується навіть у випадках, коли особу видано на підставі принципу взаємності.

Щодо застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності в Європі, слід відзначити справу Ді-ре Діласер, відповідно до якої Венесуельський федеральний та касаційний суд звернувся зі застосуванням спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності у справі Ді-ре Діласер. На момент видачі особи у Франції не було діючого договору про екстрадицію. Венесуела погодилась екстрадувати Діласера Франції на основі принципу взаємності [13]. Після видачі особи Франція попросила Венесуелу дозволити притягнення Ді-ре Діласера до відповідальності за інші злочини, які не були визначені у запиті на видачу. Судом було відмовлено у задоволенні такого запиту, посилаючись на те, що спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності є домінуючим у доктрині, в міжнародній практиці, і послався на те, що людину можна судити лише за злочин, за який він був виданий.

Зважаючи на сферу застосування та деталі спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності, обмеження спеціальності не є обов'язковим звичаєвим міжнародним правом [14]. Однак, у випадку виникнення спірних питань, які можуть виникнути після видачі, судова практика свідчить про те, що це правило застосовується щодо особи.

Відповідно до судового рішення Кован проти Ізраїлю, Верховний Суд Ізраїлю відхилив запит на екстрадицію з Південної Африки без застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності відповідно до двостороннього договору з огляду на те, що відповідно до внутріш-

нього законодавства Ізраїлю передбачено обов'язкове застосування такого правила. Таке рішення було прийнято не дивлячись на те, що законодавство запитуючої держави – Африки, передбачало обов'язок дотримання спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності [15].

Позиція Австралії полягає у необхідності застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності як до правила, яке діє незалежно від договору. Питання застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності в Австралії висвітлено у рішенні «Бартон проти Співдружності», відповідно до якого встановлено, що закон про екстрадицію не забороняє державі запитувати видачу особи та видавати особу на відповідний запит державам, з якими не укладено договору про екстрадицію [14]. Спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності імплементоване в національне законодавство [14]. В загальному, питання спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності вирішується шляхом віднесення його до правила, визначеного внутрішнім законодавством, що обумовлює обов'язковість його застосування. Інша позиція полягає в тому, що зазначене право діє як норма звичаєвого міжнародного права, як доктрина, а тому має бути застосоване у всіх випадках видачі особи.

В Канаді правило щодо меж кримінальної відповідальності розглядається як норма та складова частина внутрішнього законодавства, а не як складова міжнародного права. Така позиція знайшла відображення у рішенні Паризьєн проти Канади [14; 16; 17]. В законодавство Канади імплементоване спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності.

Таким чином, аналіз практики застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності на міжнародній арені свідчить, що найнадійнішим способом використання зазначеного правила є закріплення такого обов'язку в законодавстві, оскільки на міжнародному рівні зазначене правило не визнано як доктрина. Закріплення обов'язковості такого правила, навіть за відсутності договору про видачу між державами, дозволило б усунути конфлікт норм щодо видачі осіб на підставі договору про взаємну допомогу у кримінальних справах та на підставі принципу взаємності. Разом з тим, слід зазначити, що відповідно до міжнародного права держави не зобов'язані дотримуватися принципу взаємності та можуть видавати особу без застосування цього права на підставі двосторонніх договорів. Разом з тим, така ситуація посилює небезпеку ненадання гарантій особі, що видається.

Аналіз ст. 588 КПК України свідчить, що у законодавстві України не визначено чи застосовується спеціальне правило щодо меж кримінальної відпо-

відальності у випадку, коли особа видається запитаній стороні на підставі принципу взаємності.

Слід звернути увагу ще на один проблемний аспект, який стосується спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності, це відсутність критеріїв, які дозволяють встановити відповідність меж кримінальної відповідальності.

Відповідно до судового рішення, постановлено з даного приводу, для того, щоб встановити, чи розглядається злочин як «відмінний від іншого», ніж той, за який особу було видано, слід з'ясувати, чи є складовими елементами правопорушення, згідно з правовим описом, наданим державою, що видає, ідентичним з тими, щодо якого особу засуджено та чи є достатня відповідність між інформацією, наведеною в запиті на видачу та тією, що міститься в процесуальному документі. Зміни, що стосуються часу або місця правопорушення допустимі, якщо вони впливають із доказів, зібраних під час розслідування, якщо вони не змінюють характер правопорушення[1]. Відповідність дотримання меж застосування спеціального правила є складним питанням, яке має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин справи, тому їх законодавче визначення, на нашу думку, не є доречним. Але доцільно було б визначити такі критерії у відомчому наказі, який регулював би порядок видачі осіб з України.

Висновки. Порядок застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності щодо особи, виданої в Україну, у випадку притягнення її до відповідальності за інший злочин, ніж той, за який її було видано, передбачає можливість Здійснення досудового розслідування щодо особи, виданої в Україну, у випадку притягнення її до відповідальності за інший злочин, ніж той, за який її було видано, можливе у разі, якщо заходи, що обмежують особисту свободу відповідної особи не застосовуються.

Література

1. The European arrest warrant and the necessary balance between mutual recognition and fundamental rights in the EU. URL: <http://www.ejtn.eu/Documents/Themis/THEMIS%20written%20paper%20-%20Romania%201.pdf>
2. Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН «Типовий договір о выдаче» № 45/116 от 14 декабря 1990 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_687/print
3. Inter-American convention on extradition. March 27, 1879. URL: <https://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-47.html>
4. Третій додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-10#n3
5. Про ратифікацію Третього додаткового протоколу та Четвертого додаткового протоколу до Європейської конвенції про видачу правопорушників. Закон Украї-

ни. 7 червня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2090-19#n2>

6. Четвертий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників. 20.09.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-12

7. Report Informal Expert Working Group on Effective Extradition Casework Practice. United Nations. Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/documents/legal-tools/lap_report_ewg_extradition_casework.pdf

8. Extradition to and from the United States: overview of the law and recent treaties. Michael John Garcia & Charles Doyle, Cong. Research serv. 2010. № 2. 98–958. URL: <https://fas.org/sgp/crs/misc/98-958.pdf>

9. Сполучені Штати проти Рашера. Рішення Верховного суду США. 2 березня 1886 р. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/119/407/>

10. United states of America, Plaintiff-Appellee, v. Joaquin Mario Valencia-Trujillo, a.k.a. El Joven, a.k.a. El Abogado, a.k.a. Oscar Martinez, Defendant-Appellant. No. 07-10524. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-11th-circuit/1290140.html>

11. United States v. Kaufman, 267 U.S. 408 (1925). Nos. 515 and 516. Argued January 13, 1925. Decided March 2, 1925. 267 U.S. 408. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/267/408/>

12. Fiocon v. Att'y Gen. of the U.S., 462 F.2d 475, 479 n.8 (2d Cir. 1972). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/267/479>

13. In re Dilasser, 19 I.L.R. 377 (Venez. Fed. S.C. Cassation 1952). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/267/377>

14. Barton v. Commonwealth [1974] 131 CLR 477 (Austl.). URL: <https://jade.io/j/?a=outline&id=66469>

15. Cowan v. Israel 29(1) PD 589 [1975] (Isr.). URL: <https://jade.io/j/?a=outline&id=66469>

16. Extradition Act 1988 (Cth) (Austl.). URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2018C00197>

17. R. v. Parisien, [1988] 1 S.C.R. 950 (Can.). URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/6278/index.do>

Анотація

Бортницька В. В. Особливості застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності. – Стаття.

Стаття присвячена здійсненню аналізу порядку застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності, виокремлення його особливостей та проблемних аспектів, які потребують вирішення на національному рівні шляхом внесення змін до законодавства. Визначено статус спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності та встановлено, що воно є універсальним принципом міжнародного права. Охарактеризовано завдання та принципи застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності та проаналізовано порядок застосування зазначеного правила. В статті проаналізовано міжнародне та національне законодавство, визначено недоліки та розбіжності та запропоновано авторське бачення вирішення проблем. Зокрема, запропоновано внести законодавчі зміни, які б дозволили проведення досудового розслідування щодо особи, яку видано з певними обмеженнями.

Ключові слова: спеціальне правило щодо меж кримінальної відповідальності, досудове розслідування, згода особи, застереження, кваліфікація правопорушення, що тягне видачу.

Аннотация

Бортнецкая В. В. Особенности применения специального правила границ уголовной ответственности. – Статья.

Статья посвящена осуществлению анализа порядка применения специального правила пределов уголовной ответственности, определению его особенностей и проблемных аспектов, которые требуют решения на национальном уровне путем внесения изменений в законодательство. Определен статус специального правила пределов уголовной ответственности и установлено, что оно является универсальным принципом международного права. Охарактеризованы задачи и принципы применения специального правила пределов уголовной ответственности и проанализирован порядок применения данного правила. В статье проанализированы международное и национальное законодательство, определены недостатки и разногласия, а также предложено авторское видение решения проблем. Предложено внести законодательные изменения, которые бы позволили проведение досудебного расследования по отношению лица, которое выдано с определенными ограничениями.

Ключевые слова: специальное правило о границах уголовной ответственности, досудебное расследование,

согласие человека на выдачу, оговорки, квалификация правонарушения, влекущего выдачу.

Summary

Bortnytska V. V. Peculiarities of application of a special rule on the limits of criminal liability. – Article.

The article deals with the analysis of the procedure for applying the special rule on the limits of criminal liability, highlighting its features and problematic aspects that need to be addressed at the national level by amending the legislation. The status of the special rule on the limits of criminal liability was determined and found to be a universal principle of international law. The tasks and principles of application of the special rule on the limits of criminal liability are described and the procedure of application of that rule is analyzed. The article analyzes international and national legislation, identifies shortcomings and differences, and proposes the author's vision for problem solving. It is suggested that legislative changes be made to allow pre-trial investigation of a person who has been issued with certain restrictions.

Key words: special rule on the limits of criminal liability, pre-trial investigation, consent of the person, reservation, qualification of the offense that extradites.

УДК 343.4

В. М. Руфанова*orcid.org/0000-0002-1125-6277*

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ**ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ У НОРМАХ ДІЮЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні процеси диктують нові умови функціонування всіх систем суспільства. Однією з таких умов сьогодні є дотримання гендерного балансу в управлінні соціальними, економічними, політичними інститутами.

В руслі загальносвітових тенденцій саме гендерна рівність стала одним із індикаторів демократизації суспільства, рівня його розвиненості, толерантності, готовності відходу від історично застарілих поглядів, стереотипів та переконань. Як наслідок, гендерний паритет є одним із національних інтересів суверенної розвиненої держави, в якій відкрито говориться про недопустимість дискримінацій за будь-яким ознаками, формується загальнодержавна нетерпимість до гендерно обумовленого насильства, а також виховання нових поколінь у дусі поваги один одного, терпимості, взаємоповаги та взаємодопомоги.

Передбачувані Конституцією України та законами, права, у тому числі політичні й громадянські, не можуть забезпечуватися в повному обсязі, якщо існує дискримінація за статевою ознакою. В той же час структура соціально-політичних інститутів України, стереотипізація публічної сфери та відсутність рівності в можливостях суспільно-політичної реалізації чоловіків та жінок, свідчать про невирішеність гендерної проблеми. Зв'язок гендерного балансу з побудовою прогресивного суспільства та реалізацією національних інтересів держави доведений практикою політичного розвитку країн сталої демократії. У зв'язку з цим, сучасне українське демократичне суспільство повинне виробити механізми унеможливлення дискримінаційних моментів у всіх сферах суспільного життя [1, с. 31]. На підставі цього можемо констатувати актуальність дослідження гендерного паритету у нормах діючого законодавства України як елементу національного інтересу сучасної держави та однієї з умов інтеграції в європейський правовий простір. Адже для ефективного розвитку, державні інституції повинні прагнути мобілізувати інтелектуальний потенціал нації, віддаючи перевагу «якісним», а не статевим ознаками. Рівний доступ до загальнодержавних ресурсів чоловіків і жінок є одним із пріоритетних завдань для країни, що модернізується. Тому,

саме зараз, коли відбувається трансформація політичної, соціальної, економічної культури та інтенсивний розвиток всіх державних інститутів, необхідно забезпечити належне правове забезпечення гендерної рівності як національного інтересу сучасної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які посилається автор, дозволяє стверджувати, що сьогодні у вітчизняній юридичній науці поки що бракує фундаментальних розробок проблем протидії гендерно обумовленому насильству. Ні в якому разі не применшуючи ролі та значущості розроблень українських правознавців з гендерної проблематики, таких як Н. Аніщук, А. Благої, О. Бойка, Н. Болотіної, А. Грибовської, М. Буроменського, Ю. Говора, Л. Кормич, Н. Лесько, Т. Мельник, А. Олійник, Н. Оніщенко, З. Ромовської та інших, все ж таки необхідно визнати, що вони не приділяють достатньої уваги розгляду проблеми гендерно обумовленого насильства з точки зору достатності нормативного забезпечення для з'ясування сутності гендерно обумовленого насильства та протидії цьому негативному явищу.

Вищенаведене зумовило вибір теми і мети дослідження, якою є аналіз положень окремих нормативно правових актів на предмет нормативного забезпечення гендерної рівності (паритету) та законодавчих механізмів протидії гендерно обумовленому насильству.

Виклад основного матеріалу. Систему спеціального законодавства, яке регулює питання гендерного паритету та становить науковий інтерес складають: Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 15 березня 2016 р.), Закон України від 8 вересня 2005 (зі змінами від 07.12.2017 р.) № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»; Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Поряд з цим, норми, які регулюють питання гендерного паритету містяться у Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 року № 2947-III (зі змінами від 03 липня 2018 р.), Кодексі законів про працю України, затверджено-

му 10 грудня 1971 року № 322-VIII тощо. Відповідальність за порушення вимог законодавства щодо гендерної рівності передбачена нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

Фундаментальне формулювання, яке розкриває зміст гендерного принципу, закріплено у ст. 21 Конституції України 21 звучить як: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [2]. В продовження даної тези Закон України від 8 вересня 2005 (зі змінами від 07.12.2017) № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає гендерну рівність як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [3]. Виходячи з того, що правовий статус особи це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві [4, с. 176]. Тобто регламентується рівність жінок і чоловіків у передбачених законодавством правах, свободах, обов'язках, можливостях їх реалізації та відповідальності.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» окреслює основні складові державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі [3].

Слід зазначити, що в цілому, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (далі Закон) є правовим проривом у питанні забезпечення гендерного паритету. Вперше на законодавчому рівні визначено: механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи, установи та організації, які наділені повноваженнями, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі; систему запобігання та протидії

насильству за ознакою статі та особливості відповідальності за порушення законодавства України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Окремі розділи Закону присвячені розкриттю змісту забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у громадсько-політичній сфері (розділ 3), у соціально-економічній сфері (розділ 4), у сфері освіти та в засобах масової інформації. Вперше на рівні закону закріплено поняття «гендерна рівність», що однозначно є позитивним кроком вперед.

Важливим етапом на шляху до приведення законодавства у відповідність з положеннями Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі Стамбульська конвенція) було прийняття Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», принципами якого є забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; повагу до гідності кожної людини; забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб. Принципи недискримінації поширюються на такі сфери суспільних відносин: громадсько-політична діяльність; державна служба та служба в органах місцевого самоврядування; правосуддя; трудові відносини, у тому числі застосування роботодавцем принципу розумного пристосування; охорона здоров'я; освіта; соціальний захист; житлові відносини; доступ до товарів і послуг тощо [5].

У ст. 5 Закону визначається п'ять форм дискримінації: пряма дискримінація; непряма дискримінація; підбурювання до дискримінації; пособництво у дискримінації; утиск. Державна політика щодо запобігання та протидії дискримінації спрямована на: недопущення дискримінації; застосування позитивних дій; створення умов для своєчасного виявлення фактів дискримінації та забезпечення ефективного захисту осіб та/або груп осіб, які постраждали від дискримінації; виховання і пропаганду серед населення України поваги до осіб незалежно від їх певних ознак, поширення просвітницької діяльності у цій сфері.

Законом визначаються суб'єкти, які наділені повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації. Ними зокрема є: Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування; громадські організації, фізичні та юридичні особи [5].

Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову від 7 червня 2017 року № 390 «Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики». З цього моменту в Україні з'явилася

повноцінна інституція для цілеспрямованого виконання численних задач у сфері гендерної рівності, впровадження вже існуючих напрацювань та надання системності цьому процесу [5].

Основними завданнями Урядового уповноваженого є: 1) сприяння забезпеченню реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; 2) участь відповідно до компетенції у координації роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 3) проведення моніторингу щодо врахування Кабінетом Міністрів України принципу гендерної рівності під час прийняття нормативно-правових актів; 4) участь у здійсненні Прем'єр-міністром України представництва Кабінету Міністрів України у міжнародних зустрічах і форумах, у тому числі з Комісією ООН із статусу жінок, Радою безпеки ООН на сесіях з порядку денного «Жінки, мир, безпека», Ради Європи, ОБСЄ тощо; 5) співпраця та взаємодія з громадянським суспільством з питань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства [6].

Оскільки переважна більшість випадків гендерної нерівності, дискримінації та домашнього насильства відбувається в родині, розглянемо норми Сімейного кодексу на предмет відповідності принципу гендерного паритету. Так, ст. 7 Сімейного кодексу декларує, що жоден учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї.

Поряд з цим, ст. 51. закріплює право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності. Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань. У ст. 52 йдеться про рівні права та можливості дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку. У ст. 141 закріплено і рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою [7].

Дослідивши положення Сімейного кодексу можемо зазначити, що на нашу думку, в його нормах дотримано гендерний баланс. До того ж після зрівняння шлюбного віку чоловіків і жінок суперечностей щодо нерівності стало менше. Нагадаємо, що 15 березня 2012 року були внесені зміни до ч. 1 ст. 22 Сімейного кодексу і визначено, що шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років [8].

Отже, принцип гендерного балансу втілює ідею про паритетність прав та обов'язків жінки і чоловіка у сімейних відносинах, шлюбі і сім'ї. Складовими змісту принципу гендерного балансу в сімейних правовідносинах є рівність прав дружини і чоловіка та рівність прав матері і батька. У зв'язку з цим на думку В.М. Чернеги існують підстави розглядати принцип гендерного балансу сімейних правовідносин як правову модель регулювання сімейних відносин (зовнішнє регулювання) та як безпосередній прояв саморегулювання сімейних відносин (внутрішнє регулювання). Рівність дружини і чоловіка втілюється в нормах сімейного права шляхом: 1) прямої вказівки на рівність прав дружини і чоловіка; 2) вказівки на спільність і взаємність обов'язків подружжя; 3) установлення однакових прав та обов'язків дружини і чоловіка; 4) закріплення аналогічних за змістом, але індивідуалізованих відповідно до статі кожного з подружжя прав дружини і чоловіка (сизигичних прав дружини і чоловіка) [9, с. 260].

Наступний і останній нормативний документ, який хотілося б дослідити на предмет втілення принципу гендерного паритету в межах даної наукової статті є Кодекс законів про працю України (далі КЗПП) [10].

Так, Законом України від 12 листопада 2015 року № 785-VIII «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» були внесені зміни до ст. 2¹ «Рівність трудових прав громадян України», в якій зазначається, що забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації та ін. [11]. Вперше в законодавстві було використано поняття «гендерної ідентичності» та «сексуальної орієнтації».

Принцип гендерної рівності було закріплено як в окремі статті, також він пронизує й всі інші статті КЗПП. Так, наприклад, у ст. 13 вказується, що під час укладання колективного договору, повинно бути забезпечено рівність прав та можливостей жінок і чоловіків. КЗПП містить окремі норми, які передбачають гарантії та привілеї для жінок. Так у ст. 184 закріплено гарантії вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей, у прийомі на роботу, збереженні трудового місця та заборони звільнення.

На нашу думку хоча і опосередковано, але містить передумови дискримінаційних проявів положення ст. 223 КЗПП, в якій зазначається, що комісія по трудових спорах обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства, установи, організації з числом працюючих не менш як 15 чоловік (курсив наш). Вважається доцільним слово «чоловік» замінити

на «осіб» [10]. Розуміємо, що скоріше за все, законодавець мав на увазі саме кількість працюючих осіб, однак термінологічно закріплено поняття чоловік, що окремими роботодавцями може бути застосовано буквально та будуть допущені обмеження прав жінок в частині рівного доступу жінок та чоловіків до вирішення трудових конфліктів.

Висновки. Резюмуючи, слід зазначити, що українське законодавство пронизано принципом гендерного паритету, що свідчить про бажання та дієвість підходу законодавця до втілення положень Стамбульської конвенції у вітчизняне законодавство. Зокрема, законодавчо закріплено такі поняття як гендерна рівність, дискримінація, насильство за ознакою статі, домашнє насильство тощо. В КЗПП введено поняття гендерна ідентичність та сексуальна орієнтація. Поряд з цим, саме поняття «гендер» в українському законодавстві відсутнє. Не зрозуміло позицію законодавця, адже якщо в суспільстві має місце певне явище, необхідний термін, яке б це явище виражало та описувало. Як слушно пояснює Н.В. Аніщук, поняття гендеру слід розглядати як складний соціокультурний процес у суспільстві, воно розкриває соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сексуальності, а також сімейні ролі та репродуктивну поведінку [12, с. 16]. Таким чином, гендер стосується не лише чоловіків та жінок, а й взаємовідносин між ними, пояснює яким чином реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, а також соціальне конструювання між ними, саме тому сьогодні у відносинах між чоловіком та жінкою неабиякий вплив має соціальна стать – гендер [12, с. 17]. Дещо інший зміст вбачає в цьому понятті Мельник Т.М., яка розглядає гендер як політику рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо їх реалізації [13, с. 12]. Вважаємо, що назріла необхідність дати визначення поняттю «гендер» на законодавчому рівні. Це дозволить усунути суперечності у розумінні змісту законодавчих норм, забезпечити рівні права для всіх та дійти до термінологічної узгодженості.

Гендерний паритет закріплений в низці статей нормативно-правових актів. Звісно чинне законодавство не є досконалими, однак законодавчі новелли останніх років свідчать про обраний державою курс на забезпечення гендерної рівності в Україні. Залишається актуальним питання приведення українського законодавства у відповідність до вимог Стамбульської конвенції та забез-

печення його дотримання, адже найкращий закон той, що виконується.

Література

1. Литвін Л. А. Гендерний паритет як національний інтерес сучасної держави. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 30-35.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. Верховна Рада України : офіційний сайт. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. – Назва з екрана.
3. Закон України від 8 вересня 2005 (зі змінами від 07.12.2017) № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Верховна Рада України. *Урядовий кур'єр* від 19.10.2005. № 198.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун, 2001. Харків: Консум, 656 с.
5. Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». *Верховна Рада України. Урядовий кур'єр* від 10.10.2012. № 184.
6. Постанова «Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики» від 7 червня 2017 року № 390. Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/pras/250049925>.
7. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III (за станом на 03 лип. 2018 р.). Верховна Рада України. *Голос України* від 26.02.2002. № 38.
8. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку : закон України 15 березня 2012 № 4525-VI Президент України. *Голос України* від 07.04.2012. № 64.
9. Чернега В.М. Гендерний баланс в сімейних правовідносинах. *Форум права*. 2016. № 1. С. 260.
10. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 17.12.1971. 1971 р. Додаток до № 50.
11. Законом України від 12 листопада 2015 року № 785-VIII «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу // Президент України // *Голос України* від 25.11.2015. № 221-222.
12. Аніщук Н.В. Гендерне насильство у правовому житті України: монографія. Одеса: Юридична література, 2007. 232 с.
13. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. Київ: «К.І.С.» 267 с.
14. Цивільний кодекс України 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами від 23 листопада 2018 р.). Верховна Рада України. *Голос України* від 12.03.2003. № 45.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення введено в дію постановою від 07 грудня 1984 № 8074-10. Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 18.12.1984. 1984 р., № 51, стаття 1122.
16. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III : за станом на 22 лист. 2018 р. Верховна рада України. *Голос України* від 19.06.2001. № 107.

Анотація

Руфанова В. М. Гендерний паритет у нормах діючого законодавства. – Стаття.

У статті проводиться дослідження окремих нормативно-правових актів, які регулюють питання гендерної рівності в державі. Нормативне забезпечення гендерної рівності розглядається в якості фундаменту демократичного, толерантного та правового суспільства, в якому пріоритетним напрямком діяльності всіх інституцій влади є запобігання гендерно обумовленому насильству.

Ключові слова: гендер, гендерна політика, гендерно обумовлене насильство, протидія, гендерний паритет.

Аннотация

Руфанова В. Н. Гендерный паритет в нормах действующего законодательства. – Статья.

В статье проводится исследование отдельных нормативно-правовых актов, регулирующих вопросы гендерного равенства в стране. Нормативное обеспечение

гендерного равенства рассматривается в качестве фундамента демократического, толерантного и правового общества, в котором приоритетным направлением деятельности всех институтов власти является предотвращение гендерно обусловленному насилию.

Ключевые слова: гендер, гендерная политика, гендерно обусловленное насилие, противодействие, гендерный паритет.

Summary

Rufanova V. M. Gender parity in the norms of current legislation. – Article.

The article examines some legal acts that regulate gender equality in the state. Normative provision of gender equality is seen as the foundation of a democratic, tolerant and legal society, in which the priority of all government institutions is the prevention of gender-based violence.

Key words: gender, gender policy, gender-based violence, counteraction, gender parity.

УДК 343.91

*А. Є. Фоменко**кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,**ректор**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СПОРІДНЕНИХ З НЕЮ ПРАВОВИХ ФЕНОМЕНІВ

Всебічність та повнота наукового дослідження будь-якого правового явища з необхідністю вимагає врахування існуючого плюралізму підходів вчених до розуміння сутності предмету пізнання, з'ясування стану розробленості проблематики, що у підсумку дозволяє визначити малодосліджені або взагалі не досліджені аспекти обраної теми, виокремити доктринальні положення, які складуть основу нової наукової розвідки, а також окреслити стратегію подальших напрямів наукових пошуків у межах визначеного об'єкту та предмету роботи.

А отже, важливим етапом висвітлення особливостей кримінологічної діяльності, зокрема Національної поліції України, є виокремлення та осмислення наукових джерел, в яких вказаний феномен аборотичні до нього явища соціально-правової дійсності були окремим предметом пізнання вчених.

Варто вказати, що теоретичним дослідженням різних аспектів протидії злочинності приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, А.Б. Блага, В.С. Батиргареева, В.М. Бесчастний, Є.М. Блажівський, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, Р.С. Веприцький, М.Г. Вербеньський, В.В. Голіна, Б.М. Головін, В.К. Грищук, Л.М. Давиденко, Ю.Б. Данильченко, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, В.П. Ємельянов, О.О. Житний, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.С. Іщук, О.Г. Кальман, Т.В. Корнякова, О.Г. Колб, О.М. Костенко, І.М. Копотун, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, О.А. Мартиненко, В.О. Меркулова, В.А. Мисливий, С.А. Мозоль, А.А. Музика, Ю.В. Нікітін, Ю.В. Орлов, Н.А. Орловська, В.М. Попович, В.А. Тимошенко, В.П. Тихий, В.М. Трубников, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, В.Б. Харченко, О.М. Храмцов, П.В. Хряпінський, В.В. Шаблистий, В.І. Шахун, О.С. Шеремет, О.Ю. Шостко, О.О. Юхно, І.С. Яковець, Н. М. Ярмиш та ін.

Враховуючи сутнісну спорідненість кримінологічної діяльності з юридичною, до першої групи слід віднести ті джерела, в яких висвітлювалися особливості останньої, дослідження яких і є метою цієї статті.

Найбільш комплексною в даному аспекті безпідставно вважаємо працю С.Д. Гусарева, в якій обґрунтовано теорію юридичної діяльності,

висвітлено методологічну базу досліджень цього явища, з'ясовано її структурно-функціональну характеристику, проаналізовано певні складові елементи змісту. У роботі окремо розглянуто сферу практичної діяльності юристів, яка пов'язується з вирішенням конкретних юридичних справ, визначено види юридичної роботи, її основні завдання, принципи та функції. Вченим аргументовано думку про безпосередність зв'язку типологічних ознак правової системи з особливостями здійснення юридичної діяльності, проаналізовано найважливіші проблеми здійснення певних видів юридичної роботи, а також шляхи їх усунення, акцентовано увагу на можливих перспективах розвитку юридичної професії в Україні, виходячи із характеру розвитку національної правової системи [1]. Зокрема С.Д. Гусарев, наголошує на тому, що слід розмежовувати правову та юридичну діяльність, які співвідносяться як загальне та часткове.

Проте у такої позиції є і свої опоненти. Так, наприклад, з погляду М.О. Теплюк, поняття «юридична діяльність» не цілком впливає з поняття «правова діяльність» і є ширшим за обсягом. Якщо наслідком правової діяльності є створення, розвиток і матеріалізація права, то ця діяльність фактично обмежена сферою утворення права (якщо тільки термін «матеріалізація права» не означає реалізацію права); натомість юридична діяльність охоплює не лише сферу утворення права, але й торкається сфери реалізації права, тобто не є різновидом першої. Тому, на думку вченого, визначення «правова» і «юридична» щодо діяльності, пов'язаної з правом, вживаються більшістю авторів як синоніми, а отже не виникає потреби розрізняти зазначені поняття [2, с. 92].

З приводу необхідності розмежування понять «юридична практика» і «правова робота» актуально видається і позиція Л.В. Трофімової, яка наводить такі аргументи: юридичною практикою слід вважати ціле покладену діяльність, яка пов'язана з правовими нормами і спрямована на реалізацію і застосування законодавства в сукупності з набуттям навичок і досвіду в суспільно-правовому житті та юриспруденції, враховуючи результати перевірки на достовірність певних настанов, положень або висновків, що впливає на перетворення об'єктивної дійсності і розвиток пізнання, тоді як правова робота – це комплекс заходів, спрямова-

них на забезпечення умов дотримання законності, що здійснюється правовими формами і методами усіма органами управління, організаціями, посадовими особами і громадянами в усіх сферах суспільного життя. Тобто юридична практика є складовим і важливим елементом правової роботи, які взаємопов'язані між собою [3, с. 12].

Водночас варто зауважити про те, що в юридичній доктрині висловлюється і позиція про те, що поняття «юридична діяльність» було актуальним для попередньої (радянської) правової системи, якій був властивий жорстко централізований спосіб управління та значна заформалізованість. На сучасному етапі суспільного й державного розвитку, стверджує І.Ю. Настасяк, поняття «юридична діяльність» є менш затребуваним і має лише спеціальне призначення – підкреслити наявність спеціальних повноважень суб'єктів і формалізований порядок створення деяких видів правових актів (правотворчих, правозастосовних і правоінтерпретаційних). Зважаючи на це, а також беручи до уваги тривалі процеси децентралізації та розформалізації, з погляду правника, для пізнання й конструювання сучасних правових систем світу і їх типів правильніше буде послуговуватися поняттям «правова діяльність» [4, с. 26].

Однак, переконані, що позиція вченого з приводу недоцільності використання поняття «юридична діяльність» в умовах сучасності є дискусійною, перед усім в аспекті наданої аргументації. Уважаємо, що згадана категорія залишається актуальною, як мінімум для позначення за допомогою неї окремо існуючої діяльності – судової, адже термін «юридичний» походить від латинського «*juridicus*» та в буквальному перекладі означає «судовий».

Як слушно наголошують Н.М. Чернуха та В.С. Рижиков, професійна діяльність юриста це різновид соціальної діяльності, який здійснюється з метою розв'язання юридичних проблем спеціально підготовленими фахівцями, котрі, дотримуючись встановлених законів та норм, застосовують для цього певні юридичні засоби. Залежно від норм права, стверджують вчені, розрізняють такі види юридичної діяльності, як діяльність регулятивна, пов'язана з правомірною поведінкою суб'єкта права, та правоохоронна, пов'язана з неправомірною поведінкою суб'єкта права. За інтелектуальним змістом юридична діяльність поділяється на пізнавально-пошукову, реконструктивну, організаційну, реєстраційну та комунікативну [5, с. 47].

Із зазначеного випливає, що кримінологічна діяльність має властивості правоохоронної, що правда, на наше переконання, їх не слід ототожнювати.

Юридичну діяльність як вид соціальної розглядає і В. Сирих. Однак на думку вченого юридична діяльність є різновидом виключно правомірної діяльності громадян та інших суб'єктів права,

що спрямована на збереження чи вдосконалення механізму правового регулювання, зокрема його компонентів: механізму правотворчості, правореалізації державного примусу [6, с. 193, 197].

Методологічною основою вивчення юридичної діяльності, стверджує О.В. Мінченко, є використання як діяльного, так і структурного підходу, що дозволяє виокремити такі елементи правової системи, як: 1) інституційна підсистема; 2) нормативна (регулятивна) підсистема; 3) ідеологічна підсистема; 4) функціональна підсистема. При цьому юридична діяльність, наголошує правник, має розглядатися у складі функціональних елементів правової системи як різновид соціальної діяльності, що здійснюється юристами, на професійній основі та відбувається у трьох формах, на підставі чого виокремлюються три їх види: юридична практична діяльність, юридична наукова діяльність, юридична навчальна діяльність [7, с. 18].

В юридичній літературі, перед усім загальнотеоретичній, обґрунтовується природа юридичної діяльності, зокрема зазначається що вона являє собою різновид соціальної діяльності, якій притаманні такі основні характерні риси: предметність, доцільність, упорядкованість, вибірковість, системність, планомірність, самоорганізованість тощо. Тому під юридичною діяльністю слід розуміти систему юридично значущих, законодавчо регламентованих дій та операцій, спрямованих на задоволення публічних і приватних інтересів [8, с. 391].

Важливе значення для дослідження юридичної діяльності на теоретичному і практичному рівнях, зауважують вчені, мають поняття, які характеризують її основні параметри: обсяг, інтенсивність, ефективність, економічність, законність, соціальну цінність юридичної діяльності. Так, за допомогою поняття «обсяг юридичної діяльності» визначається завантаженість суб'єктів (окремих посадових осіб, організацій, системи органів) роботою, яка пов'язана з кількістю розглянутих справ, їх складністю та іншими обставинами. Поняття «інтенсивність діяльності» дозволяє встановити виконання певним суб'єктом за допомогою певних способів і засобів за конкретні проміжки часу певного обсягу роботи. Поняття «ефективність юридичної діяльності» дає можливість з'ясувати співвідношення між фактично одержаним результатом і тими соціальноправовими цілями, які ставилися в процесі її здійснення. Поняття «економічність» сприяє виявленню матеріальних, трудових, духовних та інших фактичних витрат, необхідних для одержання відповідних результатів діяльності. Поняття «рівень законності» відображає стан законності і правопорядку в конкретній сфері суспільного життя, характеризує питому вагу правомірних дій у всій масі юридично значущих дій. Поняття «цінність

юридичної діяльності» розкриває її значущість, корисність як засобу задоволення суспільних і особистих інтересів та потреб [8, с. 395-396].

Уважаємо, що поняття «юридична діяльність» органічно поєднане з категорією «юридична практика», дослідженню якої в доктрині права приділено не мало уваги.

Так, наприклад, С.Д. Гусарев та О.Д. Тихомиров під юридичною практикою розуміють діяльність юристів – професійних знавців права щодо безпосереднього захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права (особи, держави, суспільства), надання їм допомоги у складанні правових документів, консультуванні щодо вибору найбільш оптимальних варіантів поведінки відповідно до норм права, посвідчення юридичних фактів тощо, у процесі яких забезпечується здійснення норм права. Юридична практика – це сфера діяльності лише юристів-професіоналів [9, с. 255].

З погляду В. М. Карташова, юридична практика являє собою відносно самостійну підсистему, яка включає у свою структуру юридичну діяльність (правотворчу, інтерпретаційну, правозастосовну, правосистематизуючу та їх окремі види і підвиди) та соціально-правовий досвід (соціально-правову пам'ять) [10, с. 75-76]. Схоже визначення досліджуваного явища запропоноване і С.Ю. Лаврусь, яка зазначає, що юридична практика – це діяльність компетентних суб'єктів щодо прийняття, тлумачення, застосування, доведення до відома населення правових приписів, взята в єдності з накопиченим соціально-правовим досвідом [11, с. 24].

В свою чергу Є.М. Палагіна доходить висновку про те, що юридичній діяльності, як динамічній складовій юридичної практики, притаманний державно-владний характер, оскільки: а) її здійснення є прерогативою державних органів; б) вона забезпечується різноманітними державними засобами економічного, політичного, соціального характеру; в) вона зумовлює різноманітні матеріальні, політичні, духовні, моральні, соціальні зміни; г) вона завжди пов'язана з настанням певних юридичних наслідків [12, с. 13-14].

Аналіз досліджених вище джерел дає підстави зробити висновок про те, що юридична діяльність, як різновид соціальної, є достатньо дослідженим явищем в правничій науці, що дозволяє сформулювати як ґрунтовне уявлення про цей феномен, так і взяти за методологічну основу результати наукових пошуків, що отримані у цій царині.

Література

1. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 422 с.

2. Теплюк М. О. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 90–97.

3. Трофімова Л. В. Організаційно-правове забезпечення діяльності юридичних підрозділів органів державної податкової служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2003. 20 с.

4. Настасяк І. Загальнотеоретичний аналіз правової діяльності (в контексті дослідження функційної частини правової системи). *Jurnalul Juridic National: teorie și practică*. 2018. SEPTEMBRIE. С. 24–28.

5. Чернуха Н. М., Рижиков В. С. Професійна діяльність юриста: теоретичні засади. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 7. С. 45–48.

6. Сырых В. М. Социология права : учебник. 4-е изд., доп. и перераб. Москва : Юстицинформ, 2012. 472 с.

7. Мінченко О. В. Особливості здійснення юридичної діяльності в умовах германської правової сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 20 с.

8. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

9. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

10. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества: учеб. пособие : в 2 т. Т. II. Ярославль : ЯрГУ, 2006. 491 с.

11. Лаврусь С.Ю. Реализация принципов права в юридической практике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Казань, 2005. 30 с.

12. Палагіна Е.Н. Функции юридической практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2003. 26 с.

Анотація

Фоменко А. Є. Стан наукових досліджень кримінологічної діяльності та споріднених з нею правових феноменів. – Стаття.

У статті констатується, що всебічність та повнота наукового дослідження будь-якого правового явища з необхідністю вимагає врахування існуючого плюралізму підходів вчених до розуміння сутності предмету пізнання, з'ясування стану розробленості проблематики, що у підсумку дозволяє визначити малодосліджені або взагалі не досліджені аспекти обраної теми, виокремити доктринальні положення, які складуть основу нової наукової розвідки, а також окреслити стратегію подальших напрямів наукових пошуків у межах визначеного об'єкту та предмету роботи.

Важливим етапом висвітлення особливостей кримінологічної діяльності, зокрема Національної поліції України, є виокремлення та осмислення наукових джерел, в яких вказаний феномен або дотичні до нього явища соціально-правової дійсності були окремим предметом пізнання вчених.

Зроблено висновок про те, що юридична діяльність, як різновид соціальної, є достатньо дослідженим явищем в правничій науці, що дозволяє сформулювати як ґрунтовне уявлення про цей феномен, так і взяти за методологічну основу результати наукових пошуків, що отримані у цій царині.

Ключові слова: кримінологія, поліція, юридична діяльність, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, запобігання кримінальним правопорушенням.

Аннотация

Фоменко А. Е. Состояние научных исследований криминологической деятельности и родственных с ней правовых феноменов. – Статья.

В статье констатируется, что всесторонность и полнота научного исследования любого правового явления с необходимостью требует учета существующего плюрализма подходов ученых к пониманию сущности предмета познания, выяснение состояния разработанности проблематики, в итоге позволяет определить малоизученные или вообще не исследованы аспекты выбранной темы, выделить доктринальные положения, которые составят основу новой научной разведки, а также очертить стратегию дальнейших направлений научных поисков в пределах определенного объекта и предмета работы.

Важным этапом освещения особенностей криминологической деятельности, в частности Национальной полиции Украины, является выделение и осмысление научных источников, в которых указан феномен или касаются него явления социально-правовой действительности были отдельным предметом познания ученых.

Сделан вывод о том, что юридическая деятельность как разновидность социальной, достаточно исследованным явлением в юридической науке, позволяет сформировать как основательное представление об этом феномене, так и взять за методологическую основу результаты научных изысканий, полученных в этой области.

Ключевые слова: криминология, полиция, юридическая деятельность, полицейская деятельность, кри-

минологическая деятельность, предотвращения уголовных правонарушений.

Summary

Fomenko A. Ye. State of scientific research of criminological activity and related legal phenomena. – Article.

The article states that the comprehensiveness and completeness of scientific research of any legal phenomenon necessarily requires consideration of the existing pluralism of approaches to understanding the essence of the subject of knowledge, clarifying the state of development of the issue, which ultimately allows to identify little or no research. to identify doctrinal provisions that will form the basis of new scientific intelligence, as well as to outline a strategy for further directions of scientific research within a specific object and subject of work.

An important stage in highlighting the features of criminological activities, in particular the National Police of Ukraine, is the identification and understanding of scientific sources in which this phenomenon or related phenomena of socio-legal reality were a separate subject of knowledge of scientists. Therefore, we believe that the source of this research should be classified into several groups.

It is concluded that legal activity, as a kind of social, is a sufficiently studied phenomenon in legal science, which allows to form a thorough idea of this phenomenon, and take as a methodological basis the results of scientific research obtained in this area.

Key words: criminology, police, legal activity, police activity, criminological activity, prevention of criminal offenses.

УДК 343.575

*Т. І. Ярема**здобувач кафедри кримінального права
Науково-дослідного інституту публічного права*

СХИЛЯННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ДО ВЖИВАННЯ РЕЧОВИН З ОДУРМАНЮЮЧИМ ЕФЕКТОМ ДІЇ: ОБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ

Постановка проблеми. Діяльність людини – це той фактор, який з початку антропогенезу, дозволяє їй впливати на оточуючий світ. Так само і у випадку з соціально значущими формами поведінки людини, які здатні видозмінювати суспільні відносини. Ці тези є незаперечними і не потребують якого додаткового доведення. Звідси, можна зробити логічний висновок, що протиправні посягання на об'єкти, які знаходяться під охороною кримінальних законів, слід розглядати тільки у рамках соціально значущою поведінкою особи. Проте, і це обов'язково слід враховувати при оцінюванні дій певної особи або її бездіяльності як злочинних, треба встановити наявність у їх змісті ознак, що передбачені законом як ознаки злочину. З точки зору кримінального права, такі ознаки формують об'єктивну сторону складу злочину [83, с. 249-254]. Її встановлення надасть можливість встановити об'єктивні фактори схилення неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії, що є надзвичайно актуальним завданням, як у науково-теоретичному, так і прикладному сенсі.

Стан наукової розробки проблеми. Визначення об'єктивної сторони злочину неодноразово ставало предметом дослідження як закордонних, так і вітчизняних фахівців у юриспруденції. З'ясуванню теоретичної сторони цієї наукової проблеми були присвячені роботи Л. Гаухмана, Г. Тімейка, П. Гришаєва, Б. Курінова, напрацювання яких були використані авторкою під час дослідження проблематики. Серед вітчизняних фахівців інтерес до окреслених питань, як правило, мав місце у більш ширшому контексті кримінальної відповідальності за злочини, що становлять загрозу життю та здоров'ю дітей. Так, можна відзначити роботи П. Зеленька, О. Плужніка, М. Корнієнко, В. Гальцової. Чимало цікавих авторських спостережень містить нещодавно захищене дисертаційне дослідження львівського науковця Р. Греня [1], проте, на жаль, автор лише побіжно торкнувся саме проблеми поширення токсикоманії серед молоді. Звісно, не можна не згадати наукового доробку С. Лосича, який на сьогодні залишається найбільш авторитетним фахівцем з питань кримінальної відповідальності за схилення молоді до вживання одурманюючих речовин, але й результати його дослідження потребують суттєвого оновлення.

З огляду на це, метою репрезентованої статті є визначення сутності об'єктивної сторони злочину та виявлення об'єктивних факторів схилення неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних науковців з'ясуванню об'єктивної сторони злочину чимало уваги приділив Л. Гаухман. Саме йому, на наш погляд, вдалося запропонувати одне з найбільш вдалих визначень цієї дефініції. Отже, з його точки зору, об'єктивну сторону злочину слід сприймати як комплекс ознак, які повинні мати об'єктивний характер, бути соціально значущими, нести певну небезпеку для суспільства. Крім того, ознаки мають бути типовими для того чи іншого виду злочину, а також відображеними у кримінальному законодавстві. Якщо ж має місце бланкетність диспозиційної частини відповідних статей Особливої частини Кримінального кодексу України, подібне відображення зазначених ознак має бути присутнім у положеннях інших нормативно-правових актів, де наведено характеристики злочину як закінченої дії вчиненої виконавцем [2, с. 90]. Звісно, це визначення, на нашу думку, теж не позбавлено недоліків і є занадто розлогим, що ускладнює сприйняття його змісту.

За великим рахунком, у нас не викликають концептуальних заперечень погляди тих науковців, які визначали об'єктивну сторону злочину через, наведену у кримінальному законодавстві характеристику зовнішніх ознак притаманних тій чи іншій протиправній дії [3, с. 131]. Втім, не можна не відзначити певну абстрактність подібного підходу. Те саме можна зауважити і щодо комплексу ознак, що мають юридичне значення та використовуються з метою надання характеристики зовнішній стороні злочину [4, с. 145]. Щодо решти ознак, то, завдяки поєднанню змістовної частини характеристики об'єктивної сторони та її предметного наповнення, їм притаманний значно більший рівень конкретизації.

Звичайно, визначення запропоноване Л. Гаухманом є далеко не єдиним. Власні пропозиції з цього приводу надавали Г. Тімейк, П. Гришаєв та інші. Проте, основною їх проблемою залишається недостатня універсальність. Наприклад, Г. Тімейк наголошував на тому, що «об'єктивною стороною злочину можна вважати певний зовнішній акт, який передбачає злочинне діяння та відбувається

за наявності певних умов, зокрема місця й часу скоєння злочинної дії» [5, с. 6]. З точки зору авторки, подібне визначення може задовольнити тільки ситуації з формальним складом злочину. Є зауваження і до визначення П. Гришаєва, для якого складовою об'єктивної сторони злочину виступало діяння, що створює небезпеку для суспільства, загрожуючи реально або потенційно суспільним відносинам, на сторожі яких стоїть кримінальне законодавство. Він також вважав за доцільне брати до уваги такі фактори, як умови та обставини нанесення шкоди [6, с. 5]. Отже, беручи до уваги дане визначення, ми констатуємо наявність тільки-но окремих ознак об'єктивної сторони злочину.

Ознаки об'єктивної сторони злочину є доступними безпосередньому сприйняттю і дають можливість визначити риси злочинної дії. Як справедливо зазначав Б. Курінов, шкода об'єкту, який підлягає охороні кримінальним законом, може бути завдана не будь-якими, а лише певними діями, характер яких є визначеним властивостями об'єкта як такого [7, с. 137].

Розмежування об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину в кримінальному праві є закономірним. Воно постає наслідком загальних уявлень про діяльність людини в суспільстві. Як відомо, така діяльність утворює органічну єдність, яка характеризує, з одного боку, зовнішню сторону певної поведінки (дію, вчинок, операцію); з іншого, – процес психічної діяльності особи. Ці складові можуть мати різні ступені активності й інші відповідні показники, але за будь-яких умов єдність фізичних і психічних процесів завжди становить сутність діяльності особи [8, с. 137-138].

Таким чином, виокремлення об'єктивної сторони як самостійного елемента складу злочину має умовний характер, оскільки насправді він не існує самостійно, як, до речі, й інші елементи складу злочину. Інакше кажучи, особа підлягає відповідальності лише за умови вчинення певної дії або бездіяльності. Ось чому законодавець у законі вдається, насамперед, до опису зовнішнього вияву злочинної поведінки [9, с. 56].

Процес розвитку злочинного посягання характеризується ознаками, притаманними об'єктивній стороні складу злочину. У сучасній теорії кримінального права більшість дослідників називає такі ознаки злочинного посягання: а) суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); б) суспільно небезпечні наслідки; в) причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками; г) час; д) місце; е) спосіб; ж) обстановка; з) знаряддя; і) засоби вчинення злочину [10, с. 42].

Наведені положення дозволяють визначити поняття об'єктивної сторони складу злочину як сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішній вияв конкретного суспільно

небезпечного діяння та умови його вчинення, яким заподіяно (або поставлено під загрозу спричинення) істотної шкоди суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом [11, с. 90; 12, с. 45].

Об'єктивна сторона злочину, який є предметом нашого дослідження, характеризується комплексом дій, об'єднаних законодавцем у термін «схиляння». Правильне визначення юридичного змісту цього терміна має важливе методологічне та практичне значення.

Проблема визначення об'єктивної сторони схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів полягає в тому, що законодавець, описуючи це діяння в диспозиції статті, сформулював заборонену дію, не надавши їй кримінально-правового визначення, що і призводить до його неоднозначного тлумачення. Так, одні вчені визнають «схилянням» умисні ненасильницькі дії (умовляння, залякування, пропонування, давання порад тощо), спрямованих на те, щоб викликати у неповнолітнього бажання вжити ці засоби хоча би один раз [13, с. 754], – ця позиція, до речі, збігається з визначенням, наданим Пленумом Верховного Суду [14, с. 296].

Аналізуючи вироки судових рішень щодо визначення поняття «схиляння», можна дійти висновку, що вони не надають єдино можливої, точної та однозначної дефініції цього поняття. Так, згідно з вирокі Іршавського районного Суду Закарпатської області від 23.06.2011 року, «Підсудний Ф., діючи умисно, усвідомлюючи, що Ц. є неповнолітнім, шляхом пропозиції схиляв останнього до вживання одурманюючих засобів...» [15]. Виноградівський районний Суд Закарпатської області зазначає: «Підсудний Ц. умисно шляхом збудження у неповнолітнього К. бажання до вживання одурманюючих засобів запропонував йому вжити шляхом вдихання, чим схилив неповнолітнього до вживання одурманюючих засобів» [16]. Берегівський районний Суд Закарпатської області встановив: «Підсудний М., усвідомлюючи протиправність своїх дій, власним прикладом та наданням порад як краще вживати, шляхом пропозиції, надаючи одурманюючі засоби, схилив неповнолітніх Б. та Ж. до вживання одурманюючих засобів [17].

Деякі науковці вважають «схиляння» різновидом втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, що передбачає умисні дії, спрямовані на збудження в інших осіб бажання до застосування наркотичних та одурманюючих засобів, яка набуває різних форм, – це, наприклад, залякування, завдання ударів, нанесення побоїв, інші насильницькі дії, які завдають фізичного болю, погроза вчинити зазначені дії чи знищити майно [18, с. 109].

Інші вчені вважають, що об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину, який ми досліджуємо, переважним чином збігаються з аналогічними

ознаками схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315). Однак поняття «схиляння» у ст. 324 КК України характеризується більш широким змістом, ніж у ст. 315 КК України. Це можливо пояснити тим, що ст. 324 КК за об'єктивною стороною не конкурує зі ст. 314 КК, оскільки це відбувається зі ст. 315 КК у разі насильницького схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Отже, «схиляння» неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, – це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб викликати в неповнолітньої особи бажання чи домогтися від неї згоди вжити їх хоча би один раз (це вмовляння, пропозиція, порада, переконування, примушування, погрози, застосування насильства тощо) [19, с. 858].

Ми згодні з авторами, які трактують «схиляння» як особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одночасним, так і багаторазовим. Схиляння може бути вчинене тільки у формі активної дії та лише відносно конкретної особи. Способи схиляння можуть бути різними, як от: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо. Зазначені дії можуть набувати вираження словесно, в конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо [13, с. 871]. Наведені твердження є досить дискусійними та потребують додаткового уточнення.

Розглянемо детальніше співвідношення поняття «схиляння» з тими кримінально – правовими поняттями, які за своїм змістом мають спільні з ним ознаки. Такими, насамперед, є «втягнення» та «спонукання».

Навколо визначення поняття «втягнення», зокрема втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), не вщухають наукові дискусії. Однак, за підходом більшості фахівців, «втягнення» слід розуміти як втягнення (примушування/залучення) неповнолітніх у вчинення одного або кількох злочинів [20, с. 6-7; 21, с. 45]. Близької позиції дотримується і судова практика. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року №2 прямо зазначено, що втягнення неповнолітнього у вчинення злочину передбачає певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів, пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь у вчиненні одного або кількох злочинів [14, с. 291].

У літературі наукового спрямування переважає думка, за якою «спонуканням» є вплив на неповнолітнього, який супроводжується елементами пси-

хічного примусу, є імперативним, обмежує його волевиявлення. Конкретно такі дії можуть полягати у вказівках неповнолітньому з боку тренера або керівника зареєстрованих чи неформальних спортивних або подібних на них секцій, товариств, клубів застосовувати допінг із погрозою або однозначним натяком, що в інакшому разі підлітка буде відраховано через відсутність будь-яких перспектив. Це може бути залякування під загрозою фізичного покарання та інші аналогічні дії [19, с. 806].

Отже, виникає запитання: чому законодавець застосовує для визначення злочинної дії в досліджуваному злочині саме термін «схиляння», коли існують інші поняття. Як на нас, позначення забороненої дії цим поняттям є цілком закономірним. Саме вжите законодавцем поняття «схиляння» у злочині є спробою показати особливість ознак його об'єктивної сторони.

Ми погоджуємося з тими авторами, які в поняття «схиляння» вкладають (на цьому варто зацентувати) погрозу застосування насилля до потерпілого та безпосереднє його застосування [22, с. 641]. Дійсно, не слід виключати випадки, коли «згоду» на застосування одурманюючих засобів від неповнолітніх отримують шляхом психічного та фізичного насилля. Втім необхідно зазначити, що не будь-яке насилля повинно охоплюватися складом досліджуваного злочину. Вважаємо, що насиллям у схилянні неповнолітніх до застосування одурманюючих засобів слід вважати завдання ударів, нанесення побоїв чи здійснення інших насильницьких дій, які завдають фізичного болю, або ж погроза вчинити такі дії. Якщо ж схиляння неповнолітніх до застосування одурманюючих засобів поєднане із завданням потерпілому тілесних ушкоджень, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 324 та 121, 122, 125, 127 КК України.

На нашу думку, «схиляння» повинно передбачати лише активні дії, пов'язані з цілеспрямованим психічним або фізичним впливом на конкретну особу чи групу осіб. Не можна вважати «схилянням» будь-яку дію, до чого закликають деякі вчені [19, с. 806]. Не можна притягувати людину до кримінальної відповідальності й за висловлені думки щодо вживання одурманюючих засобів. Так, А. Майоров та В. Малинін стверджують, що розповідь особою в присутності інших людей про свої враження від споживання одурманюючих засобів, «корисність» такого споживання тощо не можна розглядати як схиляння до вживання одурманюючих засобів, якщо при цьому не було висловлено пропозиції вжити такі засоби [23, с. 167]. Водночас такі дії можуть становити своєрідну пропаганду, спрямовану на збудження іншої особи вживати одурманюючі засоби. Особливо це може впливати на неповнолітніх. Тому (якщо, звичайно ж, таку спрямованість умислу

буде доведено незалежно від того, що особа безпосередньо не пропонувала вжити зазначені засоби) її дії слід кваліфікувати за статтею 324 КК України [24, с. 237].

На наш погляд, зміст поняття «схиляння неповнолітнього до вживання одурманюючих засобів» повинен стосуватися навіть однократних дій, спрямованих на те, щоб схилити неповнолітнього до вживання цих засобів. Така позиція закріплена в п. 12 Постанови ПВСУ від 27 лютого [14, с. 210], такої ж точки зору дотримується більшість науковців [19, с. 858; 13, с. 872]. Означений підхід слід вважати своєрідним поступальним кроком порівняно зі ст. 208. 2 КК 1960 р., якою було передбачено кримінальну відповідальність не за схиляння до вживання, а за втягнення у невідповідне вживання одурманюючих засобів. За такої редакції закону поодинокі випадки доведення неповнолітнього до стану одурманення можна було розцінювати як такі, що не підпадали під поняття «втягнення», тобто не були злочинними.

Враховуючи висловлене вище, треба відзначити що найбільш ґрунтовну класифікацію дій за визначенням «схиляння» свого часу запропонував С. Лосич:

1) психічний вплив на неповнолітніх (поради, пропозиції, умовляння, підбурювання, підкуп тощо);

2) погроза застосування насилля чи безпосередньо його застосування до неповнолітніх (завдання ударів, нанесення побоїв, спричинення фізичного болю тощо);

3) одноразові дії, спрямовані на те, щоб схилити неповнолітнього вжити одурманюючі засоби [25, с. 12].

Вона, в цілому, відповідає результатом нашого дослідження.

Висновок. Таким чином, можна дійти висновку, що склад злочину стосовно схиляння неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин є закінченим із того моменту, коли певною особою вчинено дії, які підпадають під законодавче визначення «схиляння». При цьому відповідальність настає незалежно від наявності або відсутності негативних наслідків вживання для здоров'я неповнолітньої особи. З огляду на це, навіть безрезультатна спроба схилити неповнолітню особу до вживання токсикоманічних речовин передбачає невідворотне настання кримінальної відповідальності. Саме таке визначення конструкції складу злочину ми вважаємо найбільш доцільними та прийнятним у теорії та практиці кримінального права.

Цілеспрямованим схилянням неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин, на наше переконання, слід вважати усвідомлені дії, що супроводжуються справленням морального тиску, застосуванням фізичного насилля, з метою

викликати у неповнолітньої особи або групи таких осіб стійке бажання вжити зазначені речовини один чи більше разів. Якщо подібні дії поєднані із завданням тілесних ушкоджень та іншими протиправними вчинками, які мають окремий склад злочину, кримінальна відповідальність настає за сукупністю одразу кількох вчинених злочинів.

Література

1. Грень Р. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів: дис... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2017. 264 с.
2. Гаухман Л. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. 316 с.
3. Курс советского уголовного права: Общая часть: в 5 т: отв. ред. Н. Беляев, М. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. Т. 2. 1970. 671 с.
4. Уголовное право. Общая часть: учебник; отв. ред. И. Козаченко. М.: ИНФРА-М–НОРМА, 1997. 516 с.
5. Тимейко Г. Общее учение об объективной стороне преступления. Р.н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1977. 215 с.
6. Гришаев П. Советское уголовное право. Часть Общая: в 18-ти вып. Вып. 7: Объективная сторона преступления. М.: ВЮЗИ, 1961. 47 с.
7. Куринов Б. Научные основы квалификации преступлений. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 182 с.
8. Єпур. В. Об'єктивна сторона складу злочину. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 3. С.137-138.
9. Кудрявцев В. Объективная сторона преступления. М.: Юрлит., 1960. 197 с.
10. Харченко В. Уголовное право Украины: Особенная часть: новое законодательство в вопросах и ответах: [конспект лекций]. Харьков : Скорпион, 2001. 285 с.
11. Матишевський П. Кримінальне право: Загальна частина. Київ: Юрінком – Інтер, 1999. 506 с.
12. Наумов А. Российское уголовное право: Общая часть: [курс лекций]. М.: БЕК, 1997. 345 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За заг. ред. О. Джужі, А. Савченка, В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1064 с.
14. Постанови Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах / за заг. ред. В. Т. Маляренка. К.: Юрінком-інтер, 2004. 367 с.
15. Архів Іршавського районного Суду Закарпатської області за 2011 р. / спр. № 1 – 125/11, вир. від 23.06.2011.
16. Архів Виноградівського районного Суду Закарпатської області за 2010 р. / спр. № 1 – 283/10; вирок від 28.10.2010 року.
17. Архів Берегівського районного Суду Закарпатської області за 2009 р./ спр. № 1 – 108/09; вир. від 06.05.2009.
18. Мирошніченко Н. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. Киев – Одесса, 1988. 205 с.
19. Науково-практичний коментар КК України / за ред. М. Мельника, М. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2007. 1152 с.
20. Негоденко В. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. К.: Наукова думка, 1971. 72 с.

21. Юзікова Н. Проблема кримінально-правово-го захисту інтересів неповнолітніх. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1999. 197 с.

22. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Стрельцов. Вид. восьме, переробл. та доп. Х.: Одиссей, 2012. 904 с.

23. Курс советского уголовного права: в 5 т.: учебник / Н. Беляев, М. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. Т. 5. 1981. 175 с.

24. Фесенко Є. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів їх охорони: [монографія]. К.: Атіка, 2004. 280 с.

25. Лосич С. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2013. 20 с.

Анотація

Ярема Т. І. Схиляння неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії: об'єктивні фактори. – Стаття.

У статті розглянуто погляди науковців та визначено кримінально-правову сутність об'єктивної сторони злочину. Виокремлення об'єктивної сторони як самостійного елемента складу злочину має умовний характер, оскільки насправді він не існує самостійно, як, до речі, й інші елементи складу злочину. Інакше кажучи, особа підлягає відповідальності лише за умови вчинення певної дії або бездіяльності.

Досліджено об'єктивні фактори схиляння неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії. Ми згодні з авторами, які трактують «схиляння» як особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одночасним, так і багаторазовим. Схиляння може бути вчинене тільки у формі активної дії та лише відносно конкретної особи. Способи схиляння можуть бути різними, як от: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо.

Визначено конструкцію складу злочину щодо цілеспрямованого схиляння неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин. Склад злочину стосовно схиляння неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин є закінченим із того моменту, коли певною особою вчинено дії, які підпадають під законодавче визначення «схиляння». При цьому відповідальність настає незалежно від наявності або відсутності негативних наслідків вживання для здоров'я неповнолітньої особи. З огляду на це, навіть безрезультатна спроба схиляти неповнолітню особу до вживання токсикоманічних речовин передбачає невідворотне настання кримінальної відповідальності.

Ключові слова: токсикоманія, одурманюючі речовини, неповнолітні особи, об'єктивна сторона злочину, кримінальна відповідальність.

Аннотация

Ярема Т. И. Склонение несовершеннолетних к употреблению веществ с одурманивающим эффектом действия объективные факторы. – Статья.

В статье рассмотрены взгляды ученых и определена уголовно-правовая сущность объективной стороны преступления. Выделение объективной стороны в качестве самостоятельного элемента состава преступления носит условный характер, поскольку в действительности она не существует самостоятельно, как, к стати,

и другие элементы состава преступления. Иначе говоря, лицо подлежит ответственности только при условии совершения определенного действия или бездействия.

Исследованы объективные факторы склонение несовершеннолетних к употреблению веществ с одурманивающим эффектом действия. Мы согласны с авторами, трактующими «склонение» как особый вид подстрекательства, причем оно может быть как однократным, так и многократным. Склонение может быть совершено только в форме активного действия и только в отношении конкретного лица. Способы склонения могут быть разными: уговоры, предложение, советы, просьбы, лесть, принуждение, убеждение, запугивание, подкуп, обещание вознаграждения или другой выгоды, угроза прекратить брачные или дружеские отношения, личный пример и т.п.

Определена конструкция состава преступления по целенаправленному склонению несовершеннолетних к употреблению токсикоманических веществ. Состав преступления в отношении склонения несовершеннолетних к употреблению токсикоманических веществ является законченным с того момента, когда определенным лицом совершены действия, которые подпадают под законодательное определение «склонения». При этом ответственность наступает независимо от наличия или отсутствия негативных последствий употребления для здоровья несовершеннолетнего. Учитывая это, даже завершившаяся неудачей попытка склонения несовершеннолетнего лица к употреблению токсикоманических веществ предусматривает неотвратимое наступление уголовной ответственности.

Ключевые слова: токсикомания, одурманивающие вещества, несовершеннолетние лица, объективная сторона преступления, уголовная ответственность.

Summary

Yarema T. I. Predisposition of minors to the use of substances with intoxicating effect: objective factors. – Article.

The article considers the views of scientists and defines the criminal law essence of the objective side of the crime. The separation of the objective side as an independent element of the crime is conditional, because in fact it does not exist independently, as, incidentally, other elements of the crime. In other words, a person is liable only if a certain act or omission is committed.

The objective factors of predisposition of minors to use substances with intoxicating effect have been studied. We agree with the authors, who interpret "inclination" as a special kind of incitement, and it can be both simultaneous and multiple. Inclination can be committed only in the form of active action and only in relation to a specific person. Ways of persuasion can be different, such as: persuasion, proposal, advice, request, flattery, coercion, persuasion, intimidation, bribery, promise of reward or other benefit, the threat of termination of marriage or friendship, personal example, and so on.

The structure of the corpus delicti in relation to the purposeful inclination of minors to use drug addicts has been determined. The corpus delicti of a crime involving the addiction of minors to the use of drug addicts is complete from the moment when a certain person commits acts that fall under the legal definition of "addiction". In this case, the responsibility arises regardless of the presence or absence of negative consequences of use for the health of a minor. In view of this, even an unsuccessful attempt to persuade a minor to use addictive substances implies the inevitable onset of criminal liability.

Key words: drug addiction, narcotics, minors, the objective side of the crime, criminal liability.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.985:368.9 (477)

М. В. Беззубенко
здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УХИЛЕНЬ ВІД СПЛАТИ ЄДИНОГО ВНЕСКУ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ТА СТРАХОВИХ ВНЕСКІВ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ

Постановка проблеми. Традиційно у криміналістиці до елементів криміналістичної характеристики злочинів відносять характеристику особи злочинця. Не є винятком, в даному випадку, криміналістична характеристика ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, де ми також вирізняємо одним із її структурних елементів – особу злочинця.

У науковій та навчальній літературі поняття «особа злочинця» різні автори тлумачать неоднозначно. Деякі вчені під особистістю злочинця розуміють «особу людини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом під погрозою кримінальної відповідальності» [1, с. 5].

Стан дослідження проблеми. Загальні питання щодо визначення криміналістичної методики, тактики та характеристики злочинів неодноразово ставали предметом наукових досліджень таких вчених як: Ю. П. Аленін, О. О. Андреев, Ю. В. Баулін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, Р. Х. Бічурін, Л. П. Брич, В. В. Вапнярчук, В. М. Вересов, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, Р. Ю. Гревцова, В. М. Гузей, Г. В. Густов, Н. О. Гуторова, Л. В. Дмитрієва, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, О. О. Дудоров, Н. А. Жерж, Г. Ю. Жирний, В. А. Журавель, О. С. Задорожній, С. Ф. Здоровко, Г. О. Зорін, Г. Г. Зуйков, М. М. Єфімов, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, С. О. Книженко, В. Я. Колдінний, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. П. Корж, В. С. Кузьмічов, Я. М. Кураш, С. П. Лапта, В. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич, В. О. Малярова, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, В. М. Мельничок, В. Р. Мойсик, Г. В. Москаленко, В. О. Навроцький, В. О. Образцов, В. Г. Озар, В. О. Останін, О. І. Перепелиця, С. І. Перлін, В. Д. Пчолкін, М. В. Салтевський, С. О. Сафронов, В. В. Семенов, В. Л. Синчук, О. В. Сіренко, Ю. М. Сухов,

Р. Л. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, В. В. Тіщенко, М. І. Хавронюк, Г. А. Хань, Д. Ю. Четвертак, А. М. Чорний, І. В. Чурікова, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, А. Р. Шляхов, М. П. Яблоковий, А. В. Яшин та ін.

Констатуємо значний внесок зазначених учених у розробку вказаної проблематики, зауважимо, що вони у своїх наукових працях торкалися лише окремих її аспектів, у зв'язку з чим багато теоретичних положень, пов'язаних як із криміналістичною характеристикою ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування продовжують залишатися недостатньо дослідженими. Тож необхідність у науковому забезпеченні правильного кримінального процесуального регулювання протидії ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є очевидною.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є визначення характеристики особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Відповідно до зазначеної мети у статті необхідно вирішити наступні завдання: визначити поняття «особа злочинець»; проаналізувати чинне законодавство що регулює питання особи підозрюваного; визначити авторське бачення зазначених категорій.

Виклад основного матеріалу. Характеристика особи, яка вчинила злочин, є важливим етапом для криміналістичної характеристики будь-якого злочину. Криміналістичне дослідження особи злочинця, винного в ухиленні відповідних внесків, є особливо важливим, оскільки саме злочини найбільш залежать від конкретних причин [2, с. 4].

У криміналістичному аспекті під терміном «особа, яка вчинила злочин» слід розуміти людину з притаманним нею комплексом індивідуальних особливостей, котрі в тій або іншій мірі відобразилися в оточуючому середовищі у вигляді наслідків її діяння, кваліфікованого уповноваженими суб'єктами як кримінально каране.

Аналіз юридичної літератури свідчить, що дослідженню проблем характеристики особи злочинця приділено багато уваги у кримінології, кримінальному праві, юридичній психології, криміналістиці. Але, незважаючи на значну розробленість вказаного об'єкта дослідження, кожна наука обмежується окремими сторонами характеристики особи злочинця відповідно до своїх завдань. Наприклад, з позиції кримінології, вивчення особи злочинця обмежується тими особистісними особливостями, котрі необхідні для використання їх з метою профілактики та попередження злочинів; кримінальне право вивчає особу злочинця з метою правильної кваліфікації кримінального правопорушення, призначення виду та розміру покарання за нього. В свою чергу, криміналістика, вивчаючи особу злочинця, користується даними зазначених наук. Однак криміналістика досліджує такі аспекти особи злочинця, які є важливими у процесі розслідування злочинів (наприклад, залежність способу вчинення злочину від рівня освіти, навичок, соціального стану, фізичного і психологічного розвитку злочинця тощо).

У юридичній літературі доречно відзначено, що особа злочинця зі своєю свідомістю та волею є сполучною ланкою, яка пов'язує причину й наслідок та елементи криміналістичної характеристики. Дії, що їх виконує злочинець, взаємозалежать від системи внутрішніх (психічних) і зовнішніх (динамічних) факторів, а об'єкт злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, виконання певних дій, залишені сліди завжди зумовлюються особистісними якостями злочинця [3, с. 10; 4, с. 33; 5, с. 58].

Відповідно дослідження особи злочинця, що вчиняє ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є особливо актуальним, з огляду на нагальність визначення криміналістично значущих ознак такої особи з метою ефективного досудового розслідування вказаної категорії злочинів.

Криміналістичний аспект вивчення особистості злочинця становить особливий інтерес, оскільки при розслідуванні будь-якого злочину необхідно враховувати ті властивості і стани винного, які виявилися в способі злочину або значимі для індивідуалізації покарання. Важливість вивчення особистості злочинця закріплена і на законодавчому рівні. Зокрема, законодавець зобов'язує слідчого повно й усебічно досліджувати особистість обви-

нуваченого, обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності, а також інші обставини, що характеризують його особу.

Отже, особа злочинця – це цілком конкретне поняття, що дозволяє описати риси характеру, особистісні й соціальні особливості людини, схильної до вчинення суспільно небезпечного діяння (злочину).

Також, важливим з огляду на соціальні зв'язки та властивості особи злочинця ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є визначення мотивів вчинення злочину. Аналіз судової практики дозволяє нам визначити три основні види спонукальних причин таких порушень:

1) корисна зацікавленість, у тому числі у вигляді отримання винагороди від злочинців;

2) службова зацікавленість, коли порушення допускається навмисно, але без корисної зацікавленості, а з інших причин, іноді пов'язаним зі здійсненням особою своїх службових повноважень;

3) несумлінне ставлення до виконання службових обов'язків, помилка або недбалість.

Відповідно, особи, що вчиняють ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, як правило, відрізняються інтелектуальним рівнем вище середнього та наявністю певних лідерських завдатків. Це обумовлено вимогами до посад, які надають можливість розпорядитися коштами тощо. Разом з цим відзначимо, що у ряду злочинців зневажливе відношення до служби та правоохоронних органів, що нерідко маскується зовні зразковим виконанням своїх посадових обов'язків та вимогливістю до підлеглих, а також належним виконанням вимог податкового законодавства.

Переважає більшість досліджуваних злочинів вчиняються з корисливих мотивів. У ході вивчення матеріалів кримінальних проваджень означеної категорії було встановлено, що у 183 випадках зі 187 досліджених присутні дані, які вказують на ярко виражений корисливий мотив. Це складає приблизно 98 % від загальної кількості фактів. У інших 2%, незважаючи на вимоги ст. 91 КПК України, мотив взагалі встановлений не був, що вказує на помилки при досудовому розслідуванні.

Враховуючи викладене, зазначимо, що криміналістична характеристика особи, яка ухиляється від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, повинна включати такі дані: стать, вік, соціальний стан, професію (фах), осві-

ту, зайнятість, досвід роботи, наявність професійних зв'язків, сімейний стан, злочинний досвід та інші навички, мотив, переконання.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що найчастіше злочинцями ухилені від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є чоловіки – 91, 5 % у віці 20-45 р., проте вчиняють дану категорію злочину й жінки, їх коефіцієнт складає – 56% у віці 35-45 р.

Слід наголосити, що вікова категорія злочинців ухилені від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є досить різноманітною. Найчастіше – це особи працездатного віку, з відповідною вищою освітою та високим рівнем професійної майстерності.

Також, варто відзначити, що значна кількість злочинців ухилені від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування відноситься до так званого кримінального елемента, мали судимість та притягувалися до кримінальної відповідальності за корисливі злочини та злочини у сфері господарської діяльності.

Таким чином, вивчення судової та слідчої практики, взаємозв'язок між соціальними, психологічними та біологічними властивостями дозволяє охарактеризувати особу, а дані, які свідчать про типологічні особливості злочинців, які вчиняють певні види та групи злочинів, подані як елемент криміналістичної характеристики, можуть надати слідчим інформацію для обґрунтованого висунення необхідних версій, встановлення даних про особу, вірному напрямі розслідування в цілому.

Крім того, дані про властивості особи злочинця відіграють велику роль при визначенні, наприклад, тактичних прийомів, необхідних для більш ефективного провадження низки слідчих (розшукових) дій. Так, вивчення психологічних особливостей особи є дуже важливим для вибору правильної тактики під час проведення допитів в умовах конфліктних ситуацій. У цілому ж прийоми проведення слідчих (розшукових) дій мають розроблятися, групуватися за видами та реалізовуватися з урахуванням цілей їх застосування; даних, які характеризують особу учасників процесу.

Враховуючи положення чинного національного законодавства та результати проведеного

дослідження зазначимо, що суб'єктами, які вчиняють ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є матеріально-відповідальні та службові особи. З огляду на тему дослідження зауважимо, що у суб'єкта злочину обов'язково повинен бути законний доступ до коштів (чи можливість впливати на їх рух) на підприємстві тощо. З урахуванням цього, коло суб'єктів значно звужується. Часто такі злочини вчиняються групою осіб і необов'язково щоб кожен з групи мав доступ коштів. Достатньо одного члену групи, який є матеріально-відповідальною чи службовою особою.

Висновки. Отже, характеристика особи злочинця в кримінальних провадженнях щодо ухилені від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, передбачає всебічне вивчення властивостей особи, а також індивідуальних психічних особливостей, котрі визначають механізм соціальної та злочинної поведінки.

Таким чином, ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування найчастіше вчиняють чоловіки у віці від 20 до 55 р., проте не відстають у вчиненні даного виду злочинів й жінки – у віці від 35 до 45 р., та які мають високий професійний рівень (освіту).

Встановлено, що особа злочинець найчастіше має попередній злочинний досвід у сфері господарської діяльності та керується корисливими мотивами.

Література

1. Кудрявцев В. Н., Лейкина Н. С., Миньковский Г. М. Личность преступника. Москва: Юрид. лит., 1975. 16 с.
2. Ларченко М. О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 28 с.
3. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии. О структуре индивидуального преступного поведения. Москва : Юридическая литература, 1986. 175 с.
4. Лысенко В. В. Расследование выматательства : учеб.-практ. пособие. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. 156 с.
5. Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, які вчиняють службові або інші особи шляхом невиконання рішень органів правосуддя. *Криміналістичний вісник*. 2013 № 3. С. 57–61.

Анотація

Беззубенко М. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. – Стаття.

У статті досліджено особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики ухиленя від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Визначено розуміння базових понять та категорій. Проаналізовано наукові визначення щодо особи злочинця. Запропоновано авторське бачення категорії «особа злочинець» (підозрюваний).

Ключові слова: криміналістична характеристика, ухилення, єдиний внесок, загальнообов'язкове пенсійне страхування, структура, особа злочинця, дані. елементи.

Аннотация

Беззубенко Н. В. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики уклонения от уплаты единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование и страховых взносов на общеобязательное государственное пенсионное страхование. – Статья.

В статье исследованы личность преступника как элемент криминалистической характеристики уклонения от уплаты единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование и страховых взносов на общеобязательное государственное пенсионное страхование. Определены понимание базовых понятий и категорий. Проанализированы научные определения в отношении лица преступника. Предложено авторское видение категории «лицо преступник» (подозреваемый).

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, уклонение, единый взнос, общеобязательное пенсионное страхование, структура, личность преступника, данные, элементы.

Summary

Bezzubenko M. V. The identity of the criminal as an element of the forensic characteristics of evasion from the payment of a single contribution to compulsory state social insurance and insurance contributions to compulsory state pension insurance. – Article.

The article examines the personality of a criminal as an element of the forensic characteristics of evasion from paying a single contribution for compulsory state social insurance and insurance contributions for compulsory state pension insurance. The understanding of basic concepts and categories is determined. Analyzed scientific definitions in relation to the person of the criminal. The author's vision of the category "person of the criminal" (suspect) is proposed.

The author emphasizes that in the forensic aspect, the term «person who committed the crime» should be understood as a person with his own set of individual characteristics, which to some extent reflected in the environment as a consequence of his actions, qualified by authorized entities as criminally punishable.

It is concluded that the study of the identity of the offender who evades the payment of a single contribution to the mandatory state social insurance and insurance contributions to the mandatory state pension insurance is particularly relevant, given the urgency of identifying forensic features of such a person for effective pre-trial investigation of the specified category of crimes.

The author argues that the forensic characteristics of a person who evades the payment of a single contribution to the obligatory state social insurance and insurance contributions to the obligatory state pension insurance, should include the following data: sex, age, social status, profession (profession), education, employment, work experience, professional connections, marital status, criminal experience and other skills, motive, beliefs.

Key words: forensic characteristics, evasion, single payment, compulsory pension insurance, structure, personality of the offender, data, elements.

УДК 343.2

М. М. Єфімов*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Усі кримінальні правопорушення розслідуються в конкретних умовах часу, місця, оточуючого середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, що виявилися втягнутими у сферу кримінального судочинства, та під впливом інших чинників, що залишаються невідомими для слідчого. Ця складна система взаємозв'язків утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у доказуванні розслідуваної події. Така обстановка одержала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації. Іншими словами, це існуюча на даний момент реальність, в умовах якої діє слідчий. Ситуацією в буквальному її значенні є сама реальність, яка виникає на певному етапі провадження. При розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності досліджувана наукова категорія не втрачає своєї актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розвиток окремих наукових категорій криміналістики, в тому числі й типових слідчих ситуацій, внесли такі вчені як Т. В. Авер'янова, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, С. В. Веліканов, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Г. Колмацький, В. О. Коновалова, Н. І. Клименко, В. С. Кузьмічов, В. П. Лавров, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, П. Д. Нестеренко, М. І. Порубов, М. В. Салтєвський, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, О. Г. Філіппов, М. П. Яблоков та інші. Однак, питання типових слідчих ситуацій під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень науковцями комплексно не досліджувалися.

Метою даної статті є висвітлення типових слідчих ситуацій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Наукова категорія, яку ми будемо досліджувати, має важливе значення для розслідування будь-якого кримінально караного діяння. З огляду на зазначене доречно висвітлити окремі її визначення. Зокрема, В. Г. Колмацький наголошує на тому, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Автор зазначає, що вона є тактичним

засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину, та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [5, с. 337-346]. Доречно вважати думку Р. Л. Степанюка, який акцентує увагу на тому, що типова слідча ситуація може бути визначена як сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обставини, що склалися на відповідному етапі розслідування [7, с. 111].

Слід зазначити, що у ході розслідування слідчий ознайомлюється з великою кількістю речових доказів, документів. Будь-яка уповноважена особа в ході кримінального провадження реалізує це з метою безпосереднього отримання інформації в результаті проведення оперативно-розшукових і слідчих (розшукових) дій. Враховуючи це, приймаються відповідні рішення про організацію та планування процесу розслідування злочинів, використання допомоги спеціалістів й інших підрозділів органів внутрішніх справ. Дані про обставини вчинення злочину є предметом аналізу у процесі розслідування. Сукупність зазначеної інформації, отриманої з різних джерел, становить зміст слідчої ситуації.

Ми підтримуємо позицію В. В. Тіщенко, який вказує на те, що під час початкового етапу розслідування вирішуються наступні завдання: 1. Виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідується по «гарячих слідах». 2. Вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься в слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація. 3. З'ясування й оцінка сформованої після порушення кримінальної справи слідчої ситуації. 4. Виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин. 5. Визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування. 6. Обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу. 7. Пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину. 8. Збирання і вивчення відомостей про особистість по-

терпілого. 9. Пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їхній розшук і затримання [8, с. 137].

Вказані задачі повинні вирішуватись в залежності від факторів, які мають місце під час досудового розслідування. На основі проведеного опитування працівників правоохоронних органів, ми зробили висновок, що факторами, які впливали на те, що розслідувані ними випадки вчинення кримінальних правопорушень проти моральності, залишались нерозкритими, були наступні. Так, до об'єктивних факторів віднесено:

- прихований характер протиправних діянь – 67%;
- знищення правопорушниками слідів, знарядь й засобів злочину (записів з камер відеоспостереження, комп'ютерної техніки) – 79%;
- активна протидія розслідуванню (використання корумпованих зв'язків в органах влади й управління, правоохоронних органах) – 16%;
- відсутність свідків й очевидців злочинної події – 49%.

Серед суб'єктивних факторів нами виділено такі:

- недостатнє використання науково-технічних засобів при проведенні процесуальних дій – 83%;
- неякісне проведення розшукових заходів при встановленні правопорушника за «гарячими» слідами – 53%;
- вибіркоче використання спеціальних знань – 48%;
- відсутність чіткого планування й системності в організації початкового етапу розслідування – 62%;
- помилки в оцінці наявної інформації та доказів – 27%.

Досудове розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень починається в більшості випадків у результаті проведення перевірок дій: слідчих, оперативно-розшукових, адміністративних. Аналіз матеріалів цих перевірок дозволив виявити декілька типових ситуацій, основою формування яких служить інформація, що міститься в них, про обставини, що утворюють предмет доказування. На відміну від більшості типових ситуацій початкового етапу розслідування, властивих іншим видам злочинів, досліджувані кримінальні правопорушення характеризуються тим, що на початок кримінального провадження, як правило, є відомості про підозрюваних або вони безпосередньо встановлені (підозрювані/затримані).

Ми підтримуємо позицію Л. Я. Драпкіна, який зазначив, що слідча ситуація – це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальній справі, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати

дій сторін [2, с. 28]. В цьому ракурсі є переконливою думка Т. С. Волчецької, яка визначила наступні етапи виникнення слідчих ситуацій: 1-й етап – безкримінальний – це соціальні ситуації, в якості юридично значущих виділяються ті з них, що зачіпають суспільні блага і цінності, що охороняються законом. Вони врегульовані за допомогою правових засобів – норм права, правовідносин, актів застосування права. При появі криміногенних факторів соціальна ситуація може трансформуватись в криміногенну, яка доволі часто передуює вчиненню злочину, реально містить у собі умови й обставини, сприятливі для реалізації злочинних задумів; 2-й етап – кримінальний період. Для виникнення кримінальних ситуацій необхідно, щоб в попередній ситуації певний суб'єкт почав реалізовувати злочинні дії, переслідуючи злочинну мету і маючи асоціальну установку. Дії такого суб'єкта відкривають серію кримінальних ситуацій, що являють собою систему із поєднання передкримінальних, власне кримінальних та посткримінальних ситуацій; 3-й етап – криміналістичний (етап пошуково-пізнавальної діяльності). У випадку виявлення ознак злочину компетентними органами виникає ланцюг ситуацій криміналістичної сфери. В числі криміналістичних ситуацій вчена виділяє дослідчу, слідчу, оперативно-розшукову, експертну та судову ситуації; 4-й етап – наукового криміналістичного дослідження (етап створення окремих методик і рекомендацій з розслідування злочинів) [1, с. 44-45].

В свою чергу, С. С. Чернявський у типовій слідчій ситуації визнає інформаційну модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [10, с. 405].

Цікавою є позиція С. А. Циркуна, який класифікував кримінальні справи за джерелом первинної інформації про злочини, а саме: 1) кримінальні справи, порушені за оперативними матеріалами і 2) кримінальні справи, за якими факт сутенерства виявлений слідчим в ході розслідування кримінальної справи про інший злочин. Науковець наголосив на тому, що від цього залежить набір способів збирання первинної інформації. У разі неповноти отриманої інформації на момент порушення кримінальної справи фактор раптовості при виробництві первинних слідчих дій в значній мірі буде втрачено, оскільки про порушення кримінальної справи в той же день повідомляється особі, щодо якої її порушено. При нестачі вихідних інформаційних даних слідчий позбавлений можливості відразу спланувати, підготувати і провести невідкладні слідчі дії таким чином, щоб факт сповіщення підозрюваних осіб про порушення кримінальної справи не став на заваді викриттю їх у злочинній діяльності [9, с. 11].

Говорячи про утворення типових слідчих ситуацій під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, звернемося до думок науковців, які працювали в цьому напрямку.

Так, на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, Д. Є. Кирюха виокремлює такі типові слідчі ситуації: а) злочинець відомий, є достатні фактичні дані, що свідчать про конкретні обставини злочину – 21%. У даному випадку, головним завданням слідчого є збирання інших доказів вини особи для повідомлення йому про підозру; б) злочинець відомий, але доказів недостатньо для повідомлення про підозру – 49%. Це найбільш складна слідча ситуація. Важливого значення набуває вміння слідчого якісно провести огляд місця розпусти, допитати свідків злочину і відповідно до отриманої інформації призначити найбільш оптимальний перелік судових експертиз, що дозволить довести причетність певної особи до конкретних дій; в) злочинець відомий, але він переховується від слідства і суду – 17%. За цієї ситуації слідчому необхідно вжити вичерпних заходів для швидкого встановлення його місця знаходження й затримання; г) злочинець невідомий – 13%. Ця ситуація визначається потребою максимальної фіксації матеріальних й ідеальних слідів злочину, здійснення заходів щодо встановлення й розшуку злочинця та можливих його співучасників, а також виявлення інших епізодів злочинної діяльності [3, с. 77].

В свою чергу, М. В. Куратченко стосовно початкового етапу розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією наголошував на існуванні таких типових слідчих ситуацій як: 1) злочинець (сутенер, повія) відомий, є достатні фактичні дані, які свідчать про конкретні обставини кримінального правопорушення та його причетності до нього; 2) виявлено факт здійснення сутенерства чи втягнення особи в заняття проституцією, злочинець відомий, але доказів для повідомлення про підозру недостатньо; 3) злочинець (сутенер, повія) відомий, наявні матеріальні сліди злочину й очевидці злочинної події, але він переховується від слідства та суду; 4) злочинець невідомий, відсутні матеріальні сліди та очевидці злочину [4, с. 92].

А вже С. А. Циркун за способом розміщення виділяє місця розпусти, що розміщуються в житловому секторі, та ті, які розміщуються поза житлового сектора. За способом прийому замовлень він виокремлює місця, в яких: а) замовлення бере адміністратор місця надання послуг інтимного характеру (умовно кажучи, резидент злочинної організації); б) замовлення приймає будь-яка з повій; в) замовлення приймає спеціально залучений оператор. По виду послуг, що надаються місця для заняття проституцією виокремлюються такі:

з наданням традиційних сексуальних послуг і місця з наданням нетрадиційних послуг сексуального характеру. По механізму підбору осіб, які займаються проституцією, місця розпусти поділяються: з принципом добровільної вербування; пов'язані з залученням в проституцію з елементами примушування або обману [9, с. 11].

Зі свого боку, В. О. Лазарев, на основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики, визначив такі типові слідчі ситуації, які виникають під час розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією: а) особа, яка втягнула неповнолітнього в заняття проституцією, відома, є достатні фактичні дані, які свідчать про конкретні обставини злочину та її причетності до нього – 19%; б) злочинець (сутенер) відомий, але недостатньо доказів для повідомлення йому про підозру – 47%; в) особа, яка втягнула неповнолітнього в заняття проституцією, відома, наявні матеріальні сліди й очевидці злочину, але вона переховується від слідства й суду – 18%; г) наявний факт втягнення неповнолітнього в заняття проституцією, але відсутні матеріальні сліди й очевидці злочину, особу злочинця не встановлено – 16% [6, с. 111].

На основі вивчення матеріалів судово-слідчої практики нами було сформульовано наступні типові слідчі ситуації, які можуть виникнути на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти моральності:

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальні та особистісні сліди кримінального правопорушення, підозрювані відсутні (19%);

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа йде на співпрацю зі слідством (16%);

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа не співпрацює зі слідством (22%);

– надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, підозру не пред'явлено (43%).

Висновок. Підводячи підсумок, зазначимо, що слідча ситуація – це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати дій сторін. Виокремлено типові слідчі ситуації, які можуть виникнути на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти моральності:

надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальні та особистісні сліди кримінального правопорушення, підозрювані відсутні; надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа йде на співпрацю зі слідством; надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, пред'явлено підозру, особа не співпрацює зі слідством; надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення проти моральності, зібрано матеріальну та особистісну слідову інформацію, підозру не пред'явлено.

Література

1. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуация : монографія / под ред. проф. Н. П. Яблокова. Калининград, 1997. 248 с.
2. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*: Сб. науч. тр. 1975. Вып. 41. С. 27–29.
3. Кирюха Д. Е. Следственные ситуации, версии и планирование расследования с целью установления обстоятельств создания или содержания мест разврата и сводничества. *Право и политик*. Бишкек, 2014. № 2. С. 75–78.
4. Куратченко М.В. Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ: зб. наук. праць*. 2017. № 2. С. 227–234.
5. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Кошукова, В. Г. Коломацького. М. : Академия МВД СССР, 1984. 458 с.
6. Лазарев В.А. Типичные следственные ситуации расследования вовлечения несовершеннолетнего в занятие проституции и сутенерстве. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2017. № 3. С. 107–112.
7. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 110–115.
8. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
9. Цыркун С. А. Выявление и расследование преступлений, связанных с содержанием притонов для занятия проституцией : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Москва: Московская государственная юридическая академия. 2004. 21 с.
10. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / К., 2010. 610 с.

Анотація

Єфімов М. М. Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. – Стаття.

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень

проти моральності. Розглядаються типові слідчі ситуації під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Автор акцентує увагу на тому, що усі кримінальні правопорушення розслідуються в конкретних умовах часу, місця, оточуючого середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, що виявилися втягнутими у сферу кримінального судочинства, та під впливом інших чинників, що залишаються невідомими для слідчого. Ця складна система взаємозв'язків утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у доказуванні розслідуваної події. Така обстановка одержала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації. Іншими словами, це існуюча на даний момент реальність, в умовах якої діє слідчий. Ситуацією в буквальному її значенні є сама реальність, яка виникає на певному етапі провадження.

Зазначається, що слідча ситуація – це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати дій сторін.

Підтримується позиція, що під час початкового етапу розслідування вирішуються наступні завдання: 1. Виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідується по «гарячих слідах». 2. Вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що містяться в слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація. 3. З'ясування й оцінка сформованої після порушення кримінальної справи слідчої ситуації. 4. Виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин. 5. Визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування. 6. Обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу. 7. Пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину. 8. Збирання і вивчення відомостей про особистість потерпілого. 9. Пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їхній розшук і затримання.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, моральність, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, тактичний прийом, організація.

Аннотація

Єфімов М. М. Типичные следственные ситуации при расследовании уголовных преступлений против нравственности. – Стаття.

Научная статья посвящена исследованию некоторых аспектов расследования уголовных преступлений против нравственности. Рассматриваются типичные следственные ситуации при расследовании этой категории уголовных преступлений.

Автор акцентирует внимание на том, что все уголовные правонарушения расследуются в конкретных условиях времени, места, окружающей среды, взаимосвязи с другими процессами объективной действительности, поведением лиц, оказавшихся втянутыми в сферу уголовного судопроизводства, и под влиянием других факторов, остаются неизвестными для следователя. Эта сложная система взаимосвязей образует ту конкретную обстановку, в которой работает следователь и другие субъекты, участвующие в доказывании расследуемого события. Такая обстановка получила в криминалистике общее название следственной ситуации. Другими словами, это существующая на данный момент реальность, в условиях которой действует сле-

дователь. Ситуацией в буквальном ее значении является сама реальность, которая возникает на определенном этапе производства.

Отмечается, что следственная ситуация - это динамическая информационная система, элементами которой являются существенные признаки и свойства обстоятельств, имеющих значение в уголовном производстве, связи, отношения между ними, а также участниками процесса расследования, наступили, и предполагаемые результаты действий сторон.

Поддерживается позиция, при первоначальном этапе расследования решаются следующие задачи: 1. Выявление и фиксация доказательственной информации по преступления, расследуется по «горячим следам». 2. Принятие мер для предотвращения потери доказательственной информации, содержащейся в следах, документах, других объектах, ее своевременное выявление и фиксация. 3. Выяснение и оценка сложившейся после возбуждения уголовного дела следственной ситуации. 4. Выявление источников информации о расследованном преступлении. 5. Определение направления расследования и разработка плана расследования. 6. Избрание форм и методов взаимодействия с органами и службами, осуществляющими оперативно-розыскную работу. 7. Поиск и получение информации о механизме и обстановке совершенного преступления. 8. Сбор и изучение сведений о личности потерпевшего. 9. Поиск, получение и анализ информации о лицах, совершивших преступление, их розыск и задержание.

Ключевые слова: уголовное преступление, нравственность, типичные следственные ситуации, следователи (розыскные) действия, тактический прием, организация.

Summary

Yefimov M. M. Typical investigative situations in the investigation of criminal offenses against morality. – Article.

The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of criminal offenses against morality. Typical investigative situations during the investigation of this category of criminal offenses are considered.

The author emphasizes that all criminal offenses are investigated in specific conditions of time, place, environment, and relationship with other processes of objective reality, the behavior of persons involved in criminal proceedings, and under the influence of other factors that remain unknown to the investigator. This complex system of relationships creates the specific environment in which the investigator and other actors involved in proving the event under investigation work. This situation has received the general name of the investigative situation in criminology. In other words, this is the current reality in which the investigator operates. The situation in its literal sense is the reality itself, which arises at a certain stage of the proceedings.

It is noted that the investigative situation is a dynamic information system, the elements of which are the essential features and properties of the circumstances relevant to the criminal proceedings, connections, relations between them, as well as participants in the investigation process and the expected results of the parties.

The position is supported that during the initial stage of the investigation the following tasks are solved: 1. Identification and fixation of evidentiary information on the crime, which is being investigated on the «hot leads». 2. Taking measures to prevent the loss of evidentiary information contained in traces, documents, other objects, its timely detection and fixation. 3. Clarification and assessment of the investigative situation formed after the initiation of a criminal case. 4. Identification of sources of information about the investigated crime. 5. Determining the direction of the investigation and developing an investigation plan. 6. Choosing the form and methods of interaction with bodies and services carrying out operational and investigative work. 7. Search and obtain information about the mechanism and circumstances of the crime. 8. Collection and study of information about the identity of the victim. 9. Search, receipt and analysis of information about persons who have committed a crime, their search and detention.

Key words: criminal offense, morality, typical investigative situations, investigative (search) actions, tactics, organization.

УДК 343.13

О. В. Ігнатюк
кандидат юридичних наук,
заступник голови
Апеляційного суду Київської області

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ РОЗСЛІДУВАНЬ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Успішна боротьба зі злочинністю, як одне із ключових завдань загальнодержавного рівня, вимагає, з одного боку, наявності нормативно передбаченого ефективного кримінального процесуального інструментарію, а з іншого – використання такого інструментарію з максимально можливим коефіцієнтом корисної дії. Одним із найбільш дієвих засобів протидії злочинності на сьогодні залишається надана законом можливість застосування негласних методів збирання інформації під час досудового розслідування, зокрема, у формі проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Показово, що не лише можливість проведення НСРД, а й їх результативність на сьогодні вже визнана на рівні міжнародних програмних документів [2, с. 16]. Враховуючи потребу в побудові демократичної системи Україна підтвердила свою позицію в питанні підтримки курсу на інтеграцію до Європейського Союзу. Це спричинило необхідність як найшвидшого виконання нашою державою взятих на себе зобов'язань [2, с. 194], що зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Стан дослідження. Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних вчених, які вивчали різні проблемні аспекти проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання їх результатів у доказуванні як О. Білічак, О.А. Вагін, Р.С. Веприцький, А. Гинзбург, В. Глушков, М.М. Денисенко, С.В. Зуєв, А.П. Ісиченко, А.М. Кислий, М.С. Колосович, С.О. Павленко, Р.А. Чайка, М.О. Сало, В.Г. Севрук, А.С. Чечетін.

Метою даної наукової розвідки є аналіз законодавства пострадянських країн щодо правового і організаційного забезпечення проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання їх результатів у кримінальному провадженні під час доказування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законодавства країн СНД свідчить, що таких широких повноважень прокуратури за діяльністю органів, що ведуть негласну роботу, в жодній із них не передбачено. Гарантії законності проведення негласних слідчих (розшукових) дій переважно забезпечуються нормами, які встановлюють

повноваження прокуратури на санкціонування кримінального судочинства, що обмежують права людини, або ж нормами, які встановлюють порядок прокурорського реагування на скарги та заяви громадян про порушення їхніх прав під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. У низці законів країн СНД досить чітко встановлюються межі повноважень прокурора, і з огляду на їх аналіз можна стверджувати, що прокурорський нагляд при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у країнах СНД має не поточний, а попередній або наступний характер та здійснюється не постійно, як спостереження за діяльністю, а вибірково, в порядку реагування на заяви і повідомлення фізичних та юридичних осіб, як це відбувається у Казахстані, Туркменістані, Росії [3; 4; 5, с. 76-77].

Надалі, на нашу думку, потрібно провести аналіз положень кримінального процесуального законодавства пострадянських країн (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Таджикистан, Російська Федерація, Республіка Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка). Адже, як і в Україні, їх законодавство протягом тривалого часу мало єдині принципи кримінальної процесуальної діяльності на зразок КПК України 1960 р. та Основ кримінального судочинства 1958 р. [6], а з отриманням незалежності, процесуальне законодавство цих країн удосконалюється з урахування реформування правоохоронних органів і впровадження європейської практики кримінальної процесуальної діяльності.

Слід відзначити з цього приводу позицію таких учених як, А.М. Кислого, Р.А. Чайки і М.М. Денисенка, що порядок негласного розслідування і використання конфіденційного співробітництва у пострадянських державах є достатньо різноманітним і залежить від напряму реформування правоохоронної та судової системи, яку обрала та чи інша країна. Природно, ці країни мають і багато спільних рис у вказаній сфері. Передусім слід відзначити, що реформування відбулося практично в усіх пострадянських країнах. Водночас країни, що тяжіють до авторитаризму (Росія, Білорусь), обрали "італійську" модель реформування, яка найменшою мірою регламентує негласні слідчі (розшукові) дії на законодавчому рівні. Така модель фактично дає змогу зберегти систему відом-

чого регулювання радянського типу в незмінному вигляді. Натомість країни Балтії, Молдова, Грузія, Казахстан при реформуванні більшою мірою використовували моделі ФРН, Франції, Австрії. Зазначені країни запровадили посаду слідчого судді й судовий контроль над проведенням негласних слідчих (розшукових) дій [7].

Негласне провадження у кримінальних справах не є стандартним поняттям, широко вживаним у вітчизняній юридичній науці та правоохоронної діяльності. Для російських юристів, на відміну від правоприменителів з інших країн, це скоріше незвична категорія, ніж звичайний елемент практики боротьби з пре злочинності. Негласність, яка була присутня тривалий час лише в сфері розшукової діяльності, ще не має традицій у вітчизняному кримінальному процесі при розслідуванні злочинів. Звісно ж, що все негласне провадження у кримінальних справах зосереджено виключно в площині оперативно-розшукової правозастосування. Дійсно, в Законі «Про оперативно-розшукову діяльність» РФ закріплено, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється не тільки гласно, а й негласно (ст. 1, 3, 6, 12, 15 та ін.). Більш того, ряд оперативно-розшукових заходів просто неможливо здійснювати гласно. Серед них перевірка закупівля, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку, оперативне впровадження, контрольована поставка, оперативний експеримент. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду РФ відкритості, гласності та змагальності сторін при прийнятті рішення і проведенні негласних оперативно-розшукових заходів бути не може, так як в цьому випадку оперативно-розшукова діяльність втрапить сенс [8].

Конституційний Суд РФ у визначенні від 14 лютого 1999 № 18-О вказав на те, що результати оперативно-розшукових заходів не доказами, а лише відомостями про джерела тих фактів, які, будучи отриманими з дотриманням вимог Федерального закону «Про оперативно-розшукову діяльність», можуть стати доказами лише після закріплення їх належним процесуальним шляхом, а саме на основі відповідних норм кримінально-процесуального закону [9; 10].

За частиною 2 ст. 186 КПК Російської Федерації при наявності загрози вчинення насильства, вимагання та інших злочинних дій щодо потерпілого, свідка або їх близьких родичів, родичів, близьких осіб контроль і запис телефонних та інших переговорів допускаються за письмовою заявою зазначених осіб, а за відсутності такої заяви – на підставі судового рішення [11].

Негласне розкриття при розкритті злочинів регламентується в основному оперативно-розшуковим законом. Однак в даний час не можна нех-

тувати і потенціалом кримінально-процесуальних засобів. Незважаючи на те, що в КПК Росії не вживається термін «негласні слідчі дії», такі дії представлені накладенням арешту на поштово-телеграфні відправлення, їх оглядом і вилученням (ст. 185 КПК України); контролем і записом переговорів (ст. 186 КПК України); отриманням інформації про з'єднання між абонентами і (або) абонентськими пристроями (ст. 186.1 КПК РФ). Тому необхідно звернути увагу на виявляється потреба одночасного доктринального зміни кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства. Негласне провадження у кримінальних справах необхідно розглядати в нерозривному зв'язку оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. Тому слід погодитися з М.С. Колосович, що запропонувала негласне провадження у кримінальній справі розглядати як двоєдиний процес оперативно-розшукових заходів і негласних дій слідчого [12, с. 139].

Їх перелік передбачений Федеральним законом «Про оперативно-розшукову діяльність», а конкретні правила – закритими підзаконними актами відомств, де створені оперативні підрозділи. Питання про використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному судочинстві є окремою темою дослідження. В рамках цієї статті необхідно сформулювати тільки загальні правила. На нашу думку, результати оперативно-розшукових заходів мають самостійне доказове значення, якщо ОРЗ проведені до порушення кримінальної справи, коли проведення слідчих дій не допускається в принципі, або після порушення справи для виявлення фактів, безпосередньо пов'язаних з розслідуваним злочином, або коли виявляється об'єктивна неможливість отримання деяких об'єктів в рамках слідчої дії (наприклад, в обмежених випадках допускається вилучення в ході оперативно-розшукових заходів зразків для порівняльного дослідження, коли при проведенні слідчої дії особа відмовилася їх представити).

В даний час відповідно до «Інструкції про порядок подання результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому, прокурору або до суду» результати не подаються, якщо неможливо забезпечити безпеку суб'єктів (учасників) оперативно-розшукової діяльності в зв'язку з поданням і використанням даних результатів в кримінальному процесі; якщо їх використання в кримінальному процесі створює реальну можливість розшифровки (розголошення) відомостей про використувані або використаних при проведенні негласних оперативно-розшукових заходів силах, засобах, джерелах, методах, плани і результати оперативно-розшукової діяльності, про осіб, впроваджених в організовані злочинні групи, про штатних негласних співробітників і про

осіб, що надають їм сприяння на конфіденційній основі, а також про організацію і тактику проведення оперативно-розшукових заходів, віднесених до державної таємниці [10].

У Законі про «Оперативно-розшукову діяльність» в ст. 11 зазначено, що результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані для підготовки і здійснення слідчих і судових дій; результати ОРД можуть служити приводом і підставою для порушення кримінальної справи, а також використовуватися в доведенні по кримінальних справах відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства РФ, що регламентують збирання, перевірку та оцінку доказів, і в інших випадках, встановлених цим федеральним законом. Представлення результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому, податковому органу або до суду здійснюється на підставі постанови керівника органу, що здійснює ОРД. З метою роз'яснення положень Федерального закону «Про оперативно-розшукову діяльність» прийнята Інструкція про порядок подання результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому або до суду від 27 вересня 2013 р п. 20 Інструкції зафіксовано, що результати ОРД, що подаються для використання в доведенні по кримінальних справах, повинні дозволяти формувати докази, що задовольняють вимогам кримінально-процесуального законодавства, які висуваються до доказів в цілому, до відповідних видів доказів; містити відомості, що мають значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, вказівки на оперативно-розшукові заходи, під час проведення яких отримані передбачувані докази, а також дані, що дозволяють перевірити в умовах кримінального судочинства докази, сформовані на їх основі [13; 10].

Вищі судові інстанції Росії теж не єдині в розглянутому питанні. Так, Пленум Верховного Суду РФ у своїй Постанові № 8 від 31 жовтня 1995 «Про деякі питання застосування судами Конституції Російської Федерації при здійсненні правосуддя» звернув увагу судів на те, що результати оперативно-розшукових заходів, пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод громадян на таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, а також з проникненням в житло проти волі що у ньому осіб (крім випадків, встановлених федеральним законом), можуть бути використані як докази у справах лише тоді, коли вони отримані з дозволу суду на проведення таких заходів і перевірені слідчими органами відповідно до кримінально-процесуальним законодавством. [9; 10].

Так, у ст. 85.6 КПК Азербайджанської Республіки (далі – КПК АР) зазначено, що керівником органу розслідування є начальник (при його відсутності – заступник начальника) слідчого відді-

лу (відділення, управління), який користується усіма повноваженнями слідчого. Між тим, до основних його повноважень, у т.ч., які пов'язані з використанням негласних засобів у розслідуванні, віднесено: надання доручення провадження окремих слідчих дій у кримінальній справі слідчому або групі слідчих (ст. 85.6.1); здійснення нагляду за своєчасним прийняттям слідчим відповідних заходів щодо проведення слідчих дій, зокрема, накладення арешту на поштово-телеграфну, іншу кореспонденцію, перехоплення телефонних переговорів (ст. 85.6.2); вжиття необхідних організаційних заходів для всебічного, повного та об'єктивного провадження досудового слідства по кримінальній справі (ст. 85.6.3); направлення прокурору, який здійснює процесуальне керівництво попереднім розслідуванням, обов'язкового для розгляду клопотання щодо скасування незаконної чи необґрунтованої постанови слідчого; ініціювання перед Генеральним прокурором питання звернутися з клопотанням до відповідного органу щодо надання згоди на позбавлення особи права недоторканості з метою проведення процесуальних дій; забезпечення вжиття заходів безпеки до потерпілого, свідка та інших осіб, які беруть участь у кримінальному процесі (ст. 85.6.4) [14; 15, с. 49].

З огляду на наведені повноваження, передусім, необхідно відмітити, що начальник слідчого відділу за КПК АР користується усіма повноваженнями слідчого. Також, на наше переконання, досить необхідним є право керівника слідчого підрозділу звертатися до прокурора про скасування незаконної чи необґрунтованої постанови слідчого. На жаль, КПК України не містить аналогічного положення. З урахуванням цього, вважаємо за доцільне запропонувати відповідні зміни до КПК України (такої думки 87,6% опитаних керівників ОДР, а саме ч. 2 ст. 39 доповнити положеннями такого змісту: «63) звертатися з клопотанням до прокурора про скасування незаконного чи необґрунтованого рішення слідчого про проведення негласних слідчих (розшукових) дій» [15, с.49-50].

Начальник слідчого підрозділу або слідчий, відповідно до КПК АР, уповноважений: доручати відповідному органу дізнання проведення оперативно-розшукових заходів по розкриттю злочину, розшуку зниклої особи або пошуку зниклого майна та отримання повідомлення про вжиті заходи (ст. 85.4.5); доручати відповідному органу дізнання або дізнавачу проведення окремих слідчих дій (ст. 85.4.7), а саме накладення арешту на поштово-телеграфну, іншу кореспонденцію (ст. 177.3.4) та перехоплення телефонних переговорів (ст. 177.3.5). Ці слідчі дії проводяться на підставі постанови суду, яка поставляється за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором (ст. 177.2), а припиняються за постановою слідчого (або начальника слідчого підрозділу, від-

повідно до ст. 85.6 КПК АР, прокурора або суду (ст. 256.4.3) [14]. Зазначимо, рішення про припинення накладення арешту на поштово-телеграфну, іншу кореспонденцію та перехоплення телефонних переговорів приймається слідчими в Республіках Білорусь і Таджикистан тощо [15, с.50].

Серед країн пострадянського простору позитивним ми також відзначаємо досвід Білорусії, відповідно до норм КПК яких результати ОРД, отримані згідно з вимогами закону, можуть використовуватися в доказуванні по кримінальних провадженнях відповідно до положень, що регламентують збирання та оцінку доказів.

Відповідно до ст. 88 КПК Республіки Білорусь джерелами доказів є протоколи оперативно-розшукових заходів наряду з протоколами слідчих дій та судового засідання. У ст. 101 цього ж Кодексу зазначається, що матеріали, отримані в ході ОРД, можуть бути визнані в якості джерел доказів за умови, якщо вони отримані відповідно до законодавства країни, представлені, перевірені та оцінені в порядку, встановленому КПК Республіки Білорусь [16].

Кримінальним процесуальним кодексом Республіки Білорусь (далі – РБ) [16] закріплено широкі повноваження начальника слідчого підрозділу (ст. 35). Так, ч. 1 ст. 35 КПК РБ зобов'язує начальника слідчого підрозділу здійснювати процесуальне керівництво розслідуванням, контроль за законністю та своєчасністю дій слідчих з розслідування злочинів і надає право розглядати скарги на рішення й дії слідчого; скасовувати незаконні й необґрунтовані постанови слідчого та нижчестоящого начальника слідчого підрозділу, а також незаконні та необґрунтовані вказівки нижчестоящого начальника слідчого підрозділу, помічника начальника слідчого підрозділу; вносити прокурору подання про скасування незаконних і необґрунтованих постанов нижчестоящого прокурора, органу дізнання, а також санкціонованих прокурором постанов нижчестоящого начальника слідчого підрозділу, слідчого (ч. 2 ст. 35). [16].

Окрім цього, КПК РБ передбачено проведення накладення арешту на поштово-телеграфні, інші відправлення, їх виїмку та прослуховування і запис переговорів, що ведуться по технічних каналах зв'язку, й інших переговорів як слідчої дії, яка, у т.ч., може проводитися на підставі постанови Голови Слідчого комітету РБ або особи, яка виконує його обов'язки, при провадженні досудового слідства слідчим Слідчого комітету РБ у кримінальних справах щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, а також щодо злочинів, передбачених ч. 5 ст. 35 КПК РБ; як іншого заходу безпеки, у випадках наявності явної загрози життю, здоров'ю, майну особи за її заявою або письмовою згодою на підставі рішення слідчого, керівника слідчого підрозділу (ст. 69) [16].

Так, згідно з ч. 6 ст. 232 КПК Республіки Казахстан у випадку виникнення загрози життю, здоров'ю, майну окремих осіб за їх заявою або за їхньою письмовою згодою дозволяється проведення негласних слідчих дій, передбачених п. 1 ст. 231 КПК РК (негласні аудіо- та (або) відеоконтроль особи чи місця) та п. 2 ст. 231 КПК РК (негласний контроль, перехоплення або зняття інформації, яка передається мережами електричного (телекомунікаційного) зв'язку), на підставі постанови органу досудового розслідування з обов'язковим повідомленням прокурора протягом 24-х годин з моменту винесення постанови. Крім того, п. 3 ч. 7 ст. 232 КПК РК встановлено, що негласні слідчі дії проводяться стосовно потерпілого за його письмовою згодою [17].

Порядок використання результатів ОРД в кримінальному судочинстві Казахстану регламентується ст. 130 КПК Республіки Казахстан. Так, результати ОРД, отримані згідно з вимогами закону, можуть використовуватися в доказуванні по кримінальних справах відповідно до положень КПК Республіки Казахстан, що регламентують збирання, дослідження та оцінку доказів з дотриманням вимог конфіденційності й вимог Закону Республіки Казахстан «Про державний захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі» [18]. Утім відомо, що для того, щоб відомості, отримані в ході оперативних комбінацій, мали доказове значення, їм необхідно надати процесуальну форму, що підвищує рівень її достовірності й забезпечує результативне проведення різних слідчих дій, тактичних операцій у процесі розслідування, що також дозволяє згодом використовувати її в кримінальному судочинстві.

Законодавець Казахстану закріпив у ч. 2 ст. 130 КПК Республіки Казахстан можливість використовувати як докази фактичні дані, безпосередньо сприйняті при проведенні оперативно-розшукових заходів співробітником органу, що здійснює ОРД, після його допиту як свідка [18]. Фактичні дані, безпосередньо сприйняті особою, як і обставини справи, виявлені у ході оперативно-розшукових заходів, фіксуються в протоколах слідчої або судової дії, що провадиться за правилами, передбаченими КПК Республіки Казахстан (ч. 3 ст. 130 КПК Республіки Казахстан) [18].

КПК Республіки Казахстан передбачає дев'ять негласних слідчих дій, які поглинають всі відомі нам оперативно-розшукові заходи, в тому числі впровадження та імітацію злочинів. Аналіз казахстанського кримінально-процесуального законодавства дозволяє констатувати, що негласні слідчі дії охоплюють всі оперативно-розшукові заходи, регламентовані в ст. 6 російського закону про оперативно-розшукову діяльність. Аналогічні положення містяться в КПК Киргизької Республіки, прийнятій 2 лютого 2017 року і вступає в дію з 1 січня 2019 р.

З 1 січня 2015 почав діяти КПК Республіки Казахстан (далі – КПК РК), закріпивши право слідчого проводити слідчі дії, які розділені на дві групи: слідчі дії (глави 26, 27, 29, 31, 32, 35) і негласні слідчі дії (гл. 30).

До першої групи віднесені класичні, добре відомі нам слідчі дії: допит (ст.ст. 208-217), очна ставка (ст. 218), огляд (ст.ст. 218-222), огляд (ст. 223), впізнання (ст.ст. 229-230), обшук (ст. 252), виїмка (ст. 253), перевірка та уточнення показань на місці (ст. 257), слідчий експеримент (ст. 258) і судова експертиза (ст. 270) [19].

До другої групи увійшли: негласні аудіо- і (або) відеоконтроль особи або місця (ст. 242), негласні контроль, перехоплення і зняття інформації, що передається по мережах електричного (телекомунікаційної) зв'язку (ст. 243), негласне отримання інформації про з'єднання між абонентами і (або) абонентськими пристроями (ст. 244), негласне зняття інформації з комп'ютерів, серверів та інших пристроїв, призначених для збору, обробки, накопичення і зберігання інформації (ст. 245), негласний контроль поштових та інших відправлень (ст. 246), негласні проникнення і (Або) обстеження місця (ст. 247), негласні заходи спостереження за особою або місцем (ст. 248), негласна контрольована поставка (ст. 249), негласний контрольний закуп (ст. 250) і негласні впровадження та (або) імітація злочинної діяльності (ст. 251) [19].

Негласними слідчими діями законодавець Казахстану назвав дії, що проводяться в ході досудового провадження без інформування залучених у кримінальний процес осіб, інтересів яких воно стосується, в порядку та випадках, передбачених КПК РК (п. 12 ст. 7).

Відзначимо, що Закон РК «Про ОРД», як самостійного виду державної діяльності, визначає перелік загальних і спеціальних оперативно-розшукових заходів, роз'яснює поняття, пов'язані з ним. Засоби, методи і технології проведення оперативно-розшукових заходів, що становлять державні та службові секрети, регламентуються відомчими нормативними правовими актами, узгодженими з Генеральним прокурором РК, що відповідає і конституційним положенням [20].

Чинне законодавство (КПК РК і Закон РК «Про ОРД») вельми конструктивно регламентує процес використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доведенні по кримінальних справах. Результати оперативно-розшукової діяльності, отримані слідчим від відповідного органу, проходять строго певний процесуальний порядок для встановлення законності їх отримання, належності до розслідуваної справи і допустимості їх в якості доказів [20].

Проведення негласних слідчих розшукових дій у Грузії регламентовано гл. XVI. «Таємні слідчі дії» КПК Грузії від 2009 року. Стаття 136. визначає види таємних слідчих дій

Стаття 142. Розсекречення таємних слідчих дій

1. Розсекречення таємного слідчої дії право на ознайомлення з інформацією, отриманою в результаті цієї дії, мають тільки слідчий, прокурор і суддя (якщо інформація по суті пов'язана з даним ними питанням).

2. Розсекречення інформації, отриманої в результаті таємного слідчої дії, проводиться з припиненням слідства або за 5 днів до початку досудового засідання, а також при затвердженні процесуального соглашения.

3. Якщо таємне слідча дія проводиться (триває) після закінчення терміну, зазначеного в частині 2 цієї статті, розсекречення його результатів проводиться з закінченням терміну, зазначеного в ухвалі суду.

4. Про розсекречення таємного слідчої дії, прокурор повинен письмово повідомити сторону захисту.

Також КПК Грузії (ч. 9 ст. 1433) передбачає здійснення копій отриманих результатів і приєднання їх в загальному порядку до матеріалів іншого провадження.

Проводячи подальший аналіз положень ч. 17. ст. 1433 КПК Грузії, встановлено, що слідчому надано право проводити приховані слідчі дії щодо державно-політичної посадової особи, судді та особи, яка користується імунітетом, на підставі рішення суду, прийнятого за клопотанням Головного прокурора Грузії або його заступника. Також ч. 2 ст. 1437 КПК Грузії передбачено, що проведення таємної слідчої дії щодо духовних осіб, адвокатів, лікарів, журналістів і осіб, що користуються імунітетом, допускається лише в тих випадках, коли зазначене не пов'язане з одержанням ними інформації, яка охороняється законом, під час духовної або професійної діяльності [21].

За КПК Республіки Таджикистан (далі – РТ) начальник слідчого підрозділу має такі повноваження: забезпечувати виконання слідчими приписів прокурора в частині дотримання право особи при проведенні слідчих дій; здійснювати контроль за виконанням слідчим доручень; брати участь у розслідуванні кримінальної справи, що перебуває у провадженні слідчого, зокрема, ініціювати перед судом, суддею питання про накладення арешту на поштові відправлення, телеграфні та інші повідомлення (ст. 195), прослуховування і запис переговорів (ст. 196) [22]. Окремо зазначимо, що ч. 7 ст. 196 КПК РТ надано право керівнику слідчого підрозділу, який користується повноваженнями слідчого, протягом всього встановленого строку прослуховування і запису переговорів одержувати від уповноваженого підрозділу фонограму для її огляду й прослуховування [15, с.52].

Висновок. Отже, здійснивши аналіз законодавства пострадянських країн, як: Азербайджану, Білорусії, Грузії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану щодо використання результатів

негласних розслідувань під час доказування у судовому провадженні, слід констатувати, що проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій (таємні слідчі дії – КПК Грузії, негласні слідчі дії – КПК Казахстану, спеціальні слідчі дії – КПК Киргизії) та використання таких результатів під час доказування у судовому провадженні відбувається на тих же підставах, що й законодавством України.

Підсумовуючи проведені дослідження, слід констатувати, що практика роботи правоохоронних та судових органів зарубіжних країн у цьому напрямі свідчить про те, що досконалість нормативно-правового забезпечення протидії та наявність ефективної такої системи на національному й міжнародному рівнях є однією з головних умов успішного подолання зазначеної проблеми [23, с. 88]. Тому імплементація зазначених вище положень у вітчизняний кримінальний процес є досить перспективним напрямом удосконалення чинного процесуального законодавства та забезпечення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Література

1. Веприцький Р.С. Використання негласних слідчих (розшукових) дій у протидії злочинності в регіоні. *Наше право*. 2015. № 2. С. 92–95.
2. Павленко С. О. Международное законодательство по борьбе с коррупцией: проблемы его применения в Украине. *Право и политика* : науч.-метод. журн. 2013. № 2. С. 193–198.
3. Про оперативно-розшукову діяльність: закон Республіки Туркменістан від 23 вересня 1994 року № 965-XII. URL: <http://legislationline.org/ru/documents>.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: федеральний закон Російської Федерації від 12 серпня 1995 року № 144_ФЗ (редакція від 28 грудня 2010 року). URL: http://libertarium.ru/1_sormlaw_101.
5. Глушков В. Система прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю і досудовим розслідуванням у законодавстві України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз / В. Глушков, О. Білчак // *Вісник національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 75–81.
6. Об утверждении основ Уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик: Закон СССР от 25 дек. 1958 г. URL: www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16066.htm.
7. Кислий А.М. Зарубіжний досвід нормативного регулювання негласних слідчих (розшукових) дій / А.М. Кислий, Р.А. Чайка, М.М. Денисенко // *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 49. С. 65–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2016_49_11.
8. Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданки Саушиной Зинаиды Васильевны на нарушение ее конституционных прав положениями статьи 9 Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности»: определение Конституционного Суда РФ от 28 марта 2017 г. № 569-О. Доступ из справ. правовой системы «КонсультантПлюс».
9. Зуев, С. В. Использование электронной оперативно-розыскной информации в уголовном процессе. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Право»*. 2018. Т. 18, № 1. С. 24–29.
10. Вагін О.А., Ісиченко А.П., Чететін А.Є. Про оперативно-розшукову діяльність в редакції Федерального закону від 29 квітня 2008 р. № * 58-ФЗ, 2008.
11. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ, ред. от 01.04.2019 г. *КонсультантПлюс – надежная правовая поддержка*. URL: 212 http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/6c725ca5657d419b9e0bb3ab11696faaa11891f5/.
12. Колосович М.С. Негласная деятельность по уголовному делу. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 2.
13. Об утверждении Инструкции о порядке представления результатов оперативно-розыскной деятельности органу дознания, следователю или в суд : утв. совместным приказом МВД России, МО России, ФСБ России, ФСО России, ФТС, СВР России, ФСИН, ФСКН России от 27 сентября 2013 г. № 776/703/509/507/182 0/42/535/398/68). *Рос. газета*. 2013. 13 дек.
14. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 № 907-IQ. *Legislationline*. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
15. Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... на здоб. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ун-т держ. фіскал. служби України. Ірпінь, 2018.
16. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 2953. URL: http://www.yurist.by/sites/yurist.by/files/Ugolovnoprocessuarnyj_kodeks.rar.
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан : от 4 июля 2014 г. № 231-V, с изм. и доп. по сост. на 01.04.2019 г. *Юрист комплекс правовой информации (законодательство) Республики Казахстан*. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#pos=4;-252.
18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 дек. 1997 г. № 2061. URL: <http://www.agmp.kz/zakon/1/upkod.doc>.
19. Коловочич М.С. Современные вопросы процессуальной регламентации негласного производства и взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных подразделений. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-voprosy-protsessualnoy-reglamentatsii-neglasnogo-proizvodstva-i-vzaimodeystviya-sledovatelya-s-sotrudnikami-operativnyh>.
20. А. Гинзбург О так называемых «негласных следственных действиях». URL: <https://journal.zakon.kz/4568011-o-tak-nazyvaemykh-neglasnykh.html>.
21. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 № 1772-Пс. *Legislationline*. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminalcodes>.
22. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2009 № 564. *Legislationline*. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
23. Севрук В. Г. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: інтеграція України до ЄС. *Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень* : матеріали круглого столу (Київ, 20 листоп. 2014 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 84–88.

Анотація

Игнатюк О. В. Аналіз законодавства пострадянських країн щодо використання результатів негласних розслідувань під час доказування у судовому провадженні. – Стаття.

У даній статті здійснено нормативно-правовий аналіз законодавства пострадянських країн щодо використання результатів негласних розслідувань під час доказування у кримінальному процесі. Виокремлено основні проблеми правового та організаційного забезпечення проведення оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. На підставі цих рекомендацій запропоновані деякі шляхи вдосконалення законодавчих актів України.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, результати, судове провадження, зарубіжний досвід, шляхи вдосконалення.

Аннотация

Игнатюк А. В. Анализ законодательства постсоветских стран по использованию результатов негласных расследований при доказывания в судебном производстве. – Статья.

В данной статье осуществлен нормативно-правовой анализ законодательства постсоветских стран по использованию результатов негласных расследований при доказывания в уголовном процессе. Выде-

лены основные проблемы правового и организационного обеспечения проведения оперативно-розыскных мероприятий, негласных следственных (розыскных) действий и использования их результатов в уголовном производстве. На основании этих рекомендаций предложены некоторые пути совершенствования законодательных актов Украины.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскные мероприятия, результаты, судопроизводство, зарубежный опыт, пути совершенствования.

Summary

Ignatiuk O. V. Analysis of the legislation of post-Soviet countries on the use of the results of covert investigations during the evidence in court proceedings. – Article.

This article provides a legal analysis of the legislation of post-Soviet countries on the use of the results of covert investigations in evidence in criminal proceedings. The main problems of legal and organizational support of operational and investigative measures, covert investigative (investigative) actions and the use of their results in criminal proceedings are highlighted. Based on these recommendations, some ways to improve the legislation of Ukraine are proposed.

Key words: covert investigative (search) actions, operative-search measures, results, court proceedings, foreign experience, ways of improvement.

УДК 343.359

В. В. Капустник
кандидат юридичних наук,
докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ВІДОМЧОГО САНКЦІОНУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Постановка проблеми. Зважаючи на зміни в соціально-політичному житті суспільства і, відповідно, у державній політиці у сфері протидії злочинності, чинне законодавство наповнено новим змістом стосовно порядку проведення оперативно-розшукової діяльності [1, с. 109]. Особливої актуальності при цьому набуває питання правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів, оскільки під час їх проведення, як правило, обмежуються права людини. В свою чергу, в окремих випадках, без проведення таких заходів не можливо здійснити документування злочинних намірів особи та притягнути її в подальшому до відповідальності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми правового регулювання діяльності оперативних підрозділів були предметом наукових досліджень багатьох вчених, серед яких: К.В. Антонов, В.В. Дараган, І.Г. Богатирьов, О.Ф. Долженков, О.В. Кириченко, В.Л. Ортинський, В.Д. Пчолкін, М.В. Стацак, В.В. Шендрик, І.Р. Шинкаренко, О.О. Юхно та ін.

Відаючи належне роботам цих та інших вчених, слід визнати, що до теперішнього часу в юридичній теорії та практиці не на достатньому рівні вивчено питання правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування підрозділами Національної поліції, що зумовлює актуальність досліджуваної проблематики.

Метою написання статті є визначення стану правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування підрозділами Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел, а також аналіз законодавства дає можливість прийти до висновку, що на сьогодні правовою основою проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами Національної поліції є Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України про Національну поліцію та оперативно-розшукову діяльність.

Конституція України є базовим фундаментальним джерелом правового регулювання оперативно-розшукової діяльності. Конституція має найвищу юридичну силу, це закон прямої дії, який застосовується на всій території України. Всі інші закони і галузеві нормативно-правові

акти повинні відповідати нормам Конституції, а в разі протиріччя їй вони вважаються не дійсними. Пряма дія конституційних норм має безпосереднє відношення до здійснення оперативно-розшукової діяльності [2, с. 249].

Кримінальний процесуальний кодекс України також можна віднести до джерел правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами Національної поліції, оскільки значна кількість оперативно-розшукових заходів проводиться згідно з положеннями статей Кримінального процесуального кодексу України, зокрема:

- проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупок здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України;
- проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи проводиться згідно з положеннями статті 267 Кримінального процесуального кодексу України;
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації проводиться згідно з положеннями статті 272 Кримінального процесуального кодексу України;
- здійснення аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж проводиться згідно з положеннями статей 260, 263–265 Кримінального процесуального кодексу України;
- накладання арешту на кореспонденцію, а також здійснення її огляду та виїмки проводиться згідно з положеннями статей 261, 262 Кримінального процесуального кодексу України;
- спостереження за особою, речю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця здійснюється згідно з положеннями статей 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України;
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу здійснюється згідно з положеннями статті 268 Кримінального процесуального кодексу України.

Законом України «Про Національну поліцію» визначено основні повноваження поліції, зокрема здійснювати оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону [3].

Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» є спеціальним законом, який регулює питання проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами Національної поліції.

Зокрема, законом визначено вичерпний перелік підрозділів Національної поліції, які мають право проводити оперативно-розшукові заходи - підрозділами кримінальної та спеціальної поліції (ст. 5). Також у законі визначено підстави їх проведення (ст. 6) та припинення (ч. 3 ст. 7), особливості санкціонування (ч. 2 ст. 8) та випадки проведення (ч. 3 ст. 8, ч. 14, 15 ст. 9) [4].

Не зважаючи на значний перелік питань проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами Національної поліції, які регулюються законодавчими актами, не вирішеним на сьогодні залишається питання визначення чіткого переліку оперативно-розшукових заходів, оскільки більшість із них на сьогодні витікає із положень статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а питання їх визначення, особливостей проведення та санкціонування встановлюється підзаконними нормативними актами.

Зокрема, аналіз Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчих нормативних актів МВС України дозволяє дійти до висновку, що на сьогодні, критерієм санкціонування можна виділити такі заходи: 1) які потребують дозволу слідчого судді; 2) які потребують рішення прокурора; 3) які здійснюються за рішенням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника.

Аналіз проектів Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які були зареєстровані після прийняття Закону України «Про Національну поліцію» показав, що окремі норми щодо унормування вказаного питання були закладені в такі проекти. Мова йде про Проект Закону про оперативно-розшукову діяльність від 03.06.2016 № 4778 та Проект Закону про оперативно-розшукову діяльність від 04.04.2017 № 6284. Спробуємо проаналізувати вказані проекти на наявність у них норм, направлених на удосконалення правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема й відомчого санкціонування.

Аналіз Проекту Закону про оперативно-розшукову діяльність від 03.06.2016 № 4778 показав, що у ньому нормативно передбачено перелік оперативно-розшукових заходів, зокрема 29 заходів, але лише 11 із них передбачають, для їх проведення, отримання ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим з прокурором, зокрема це:

1) негласне проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;

2) аудіоконтроль особи;

3) контроль за телефонними розмовами;

4) відеоконтроль особи;

5) аудіоконтроль місця;

6) відеоконтроль місця;

7) спостереження за особою у публічно доступних місцях, з використанням технічних засобів спостереження та фіксації інформації;

8) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;

9) зняття інформації з електронних інформаційних систем;

10) накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка;

11) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу у реальному масштабі часу.

До інших заходів увійшли:

1) контрольована поставка;

2) контрольована та оперативна закупка;

3) оперативний експеримент;

4) спостереження за річчю або місцем;

5) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

6) оперативне маркування предметів та речовин;

7) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження;

8) перевірка фінансово-господарської діяльності підприємств;

9) профілактично-пошуковий захід;

10) оперативна установка;

11) радіотехнічна розвідка;

12) поліграфне опитування;

13) створення пасток (квартир, офісів, автомобілів).

14) розвідувальне опитування;

15) отримання довідково-аналітичної інформації;

16) особистий пошук;

17) оперативне ототожнення осіб, предметів та речовин;

18) відвідування та огляд за згоди власників та орендарів житла, інших споруд та матеріальних об'єктів.

Як ми бачимо, законотворець включив до переліку оперативно-розшукових заходів заходи оперативного (ініціативного) пошуку. При цьому, слід зазначити, що проектом закону взагалі не врегульоване питання санкціонування проведення вище зазначених заходів. На нашу думку, окремі з зазначених заходів потребують відомчого санкціонування (спостереження за річчю або місцем; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; перевірка фінансово-господарської діяльності підприємств) або рішення прокурора (контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; оперативний експеримент).

В свою чергу аналіз Проекту Закону про оперативно-розшукову діяльність від 04.04.2017 № 6284 показав, що законотворець вирішив не об'єднувати оперативно-розшукові заходи з заходами оперативного (ініціативного) пошуку, а викласти їх окремо як оперативно-розшукові заходи та пошукові заходи. При цьому, слід зазначити, що у вказаному проекті було дещо розширено перелік оперативно-розшукових заходів (тимчасовий доступ до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій (тимчасовий доступ до інформації про зв'язок); установлення місцезнаходження електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів)), а деякі з них були вилучені з переліку (перевірка фінансово-господарської діяльності підприємств). Усі визначені проектом оперативно-розшукові заходи проводяться виключно на підставі ухвали суду, винесеної за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим з прокурором. Однак, як і у попередньому проекті, питання доцільності санкціонування проведення пошукових заходів залишилось не вирішеним.

Як бачимо з зазначеного обидва законопроекти мають окремі прогалини щодо правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема неврегульованим залишилось питання заходів відомчого санкціонування.

Аналіз відомчих нормативних актів з обмеженим доступом дозволив нам виділити оперативно-розшукові заходи, які проводяться за рішенням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, зокрема: 1) візуальне спостереження за місцем або річчю; 2) ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств; 3) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Як вбачається з аналізу вище вказаних проектів законів про оперативно-розшукову діяльність до їх переліку не ввійшов захід «ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств», а проведення інших заходів (зокрема в останньому проекті) передбачає отримання ухвали суду, винесеної за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим з прокурором. На нашу думку, рішення про санкціонування судом таких заходів є необґрунтованим, оскільки їх проведення не обмежує жодних конституційних прав людини, а не перед-

бачення у переліку заходів заходу «ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств» значно знижує пошукові можливості підрозділів, зокрема захисту економіки Національної поліції, оскільки в процесі проведення такого заходу надає змогу перевірити раніше отриману первинну оперативно-розшукову інформацію, а також виявити факти зловживання з боку посадових осіб.

Висновки. Враховуючи викладене, можна дійти наступних висновків:

– правовою основою проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами Національної поліції є Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України про Національну поліцію та оперативно-розшукову діяльність;

– на сьогодні не вирішеним залишається питання визначення чіткого переліку оперативно-розшукових заходів, оскільки більшість із них на сьогодні витікає із положень статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а питання їх визначення, особливостей проведення та санкціонування встановлюється підзаконними нормативними актами

– за критерієм санкціонування можна виділити такі оперативно-розшукові заходи: 1) які потребують дозволу слідчого судді; 2) які потребують рішення прокурора; 3) які здійснюються за рішенням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника;

– на сьогодні в діючому законодавстві та в проектах спеціальних законів існують прогалини щодо правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема неврегульованим залишається питання заходів відомчого санкціонування.

Література

1. Ігнатюк О. В. Аналіз підходів до класифікації оперативнорозшукових заходів. *Південноукр. правн. часопис*. 2017. № 1. С. 109-115.
2. Баглай І.П. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності в установах виконання покарань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 1. С. 249-256.
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/conv>.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Анотація

Капустник В. В. Стан правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування підрозділами Національної поліції. – Стаття.

Визначено сучасний стан правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування підрозділами Національної поліції. Встановлено, що правовою основою проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами Національної поліції є Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України про Національну поліцію та оперативно-розшукову діяльність. Доведено, що на сьогодні не вирішеним залишається питання визначення чіткого переліку оперативно-розшукових заходів, оскільки більшість із них на сьогодні витікає із положень статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а питання їх визначення, особливостей проведення та санкціонування встановлюється підзаконними нормативними актами.

Ключові слова: правове регулювання, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, Національна поліція.

Аннотация

Капустник В. В. Состояние правового регулирования проведения оперативно-розыскных мероприятий ведомственного санкционирования подразделениями Национальной полиции. – Статья.

Определено современное состояние правового регулирования проведения оперативно-розыскных мероприятий ведомственного санкционирования подразделениями Национальной полиции. Установлено, что правовой основой проведения оперативно-розыскных мероприятий подразделениями Национальной

полиции является Конституция Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины, законы Украины о Национальной полиции и оперативно-розыскную деятельность. Доказано, что на сегодняшний день не решен остается вопрос определения четкого перечня оперативно-розыскных мероприятий, поскольку большинство из них сегодня следует из положений статьи 8 Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности», а вопрос их определения, особенностей проведения и санкционирования устанавливается подзаконными нормативными актами.

Ключевые слова: правовое регулирование, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, Национальная полиция.

Summary

Kapustnyk V. V. The state of legal regulation of operational and investigative measures of departmental sanctioning by National Police units. – Article.

The current state of legal regulation of operational and investigative measures of departmental authorization by units of the National Police has been determined. It is established that the legal basis for conducting operational and investigative measures by units of the National Police is the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the laws of Ukraine on the National Police and operational and investigative activities. It is proved that the issue of defining a clear list of operational and investigative measures remains unresolved, as most of them now follow from the provisions of Article 8 of the Law of Ukraine "On operational and investigative activities", and the issue of their definition, features and authorization is established by regulations acts.

Key words: legal regulation, operative-search activity, operative-search measures, National Police.

УДК 343.976

*А. М. Коломієць
аспірантка**Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПРАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ПУБЛІЧНОГО ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Проблему обігу наркотичних засобів досліджувало багато вітчизняних дослідників, але питанню публічного вживання наркотичних речовин не присвячено належної уваги в вітчизняних публікаціях вчених. Ця проблема не обговорюється у научних колах у тому обсязі, у якому вона повинна привертати увагу теоретиків та практиків. Мета даної статті – проаналізувати яким питанням стосовно тенденцій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів присвячують свою науковці.

Зокрема, аналізу сучасного стану та тенденцій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів присвятили увагу такі науковці, як В. Буржинський та Ф. Кіріленко. На їх думку, розповсюдження наркотичних засобів створюють істотну загрозу здоров'ю населення, негативно впливають на демографічну ситуацію в світі та правопорядок в державі, обумовлюють розширення зони підвищеного соціального і кримінального ризику. Вже зараз відзначається серйозний негативний вплив споживання наркотичних засобів на нові покоління, адже їх основний удар припадає на молодь (80% їхніх споживачів становлять молоді люди у віці до 25 років). Відбувається самоізоляція споживачів наркотичних засобів від життя суспільства та деградація їх особи, і цим підриє економіку, цивільного життя, обороноздатності країни [1].

М. Свистельник та А. Баранова досліджували інформацію про наркотичні засоби в мережі Інтернет, як чинник правопорушень неповнолітніх. Автори з'ясували, що український сегмент мережі Інтернет, припускає відносно вільний потік інформації, а також прямий і анонімний обмін думками між користувачами, що є ефективним засобом впливу на особистість. І хоча це відносно новий засіб комунікації, темпи його розвитку, а також захоплення ним з боку неповнолітніх та молоді становлять проблему кримінологічного вивчення [2, с.112].

Незаконне вживання наркотичних засобів та психотропних речовин вчені схематично розглядають як сукупність декількох технологічно взаємозалежних стадій. Зокрема, В.А. Тимошенко, В.Б. Івасенко, М.С. Хруппа ведуть мову про виробництво → транспортування (доставлення) → збут наркотичних засобів (реалізація) [3, с. 12]. Схожої точки зору дотримуються А.А. Беседін: виробу-

вання (заготівлю) → виробництво → транспортування → торгівлю з метою наживи. Як правило, збут наркотиків не відбувається в тому місці, де їх було виготовлено чи придбано. Вони переміщуються до ринків збуту, розташованих здебільшого у великих містах. Враховуючи цю обставину, на думку Л.В. Дорош, Ю.В. Бауліна, схема незаконного обігу наркотичних речовин має такий вигляд: виробництво → переміщення → збут наркотичних засобів → легалізація злочинних доходів. Деякі дослідники поділяють незаконний обіг наркотичних засобів на: культивування → виробництво → торгівлю з метою отримання прибутку [4, с. 12]. Незважаючи на певні структурні відмінності ланцюга незаконного обігу наркотичних речовин, його обов'язковим елементом є ланка збуту наркотичних засобів.

Збут задовольняє попит на психоактивні речовини на внутрішньому ринку наркотичних речовин. З цього приводу Б.М. Головкін пише: «Слід брати до уваги, що пропозицію на вказані речовини формують не тільки підпільні наркологічної лабораторії та багатотисячні кустарні виробники психоактивних речовин у побутових умовах, але й цілі галузі виробництва, такі як хімічна та фармацевтична» [5, с. 37]. Усунення ланки збуту – фактично означає ліквідацію пропозиції наркотичної продукції і позбавлення багатомільйонного обігу коштів серед наркоділків.

Дослідниця О. Хитра вивчала причини та умови, які сприяють поширенню та вчиненню правопорушень у сфері незаконного вживання наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. Як було з'ясовано, наркозалежність стала для України загрозливим викликом нації й державі. Сьогодні це захворювання з окремих, рідкісних випадків перетворилося на справжню епідемію. Причому спостерігається тенденція не тільки до подальшого збільшення випадків наркоманії, а й до їх значного «омолодження». Усе частіше випадки поширення наркотиків зустрічаються серед дітей і підлітків. За останні роки майже вдвічі зросла кількість осіб, які перебувають на обліку в медичних закладах із діагнозом наркоманії [6, с. 360].

Ми також поділяємо думку В.В. Голіної про те, що основними причинами поширення наркоманії серед неповнолітніх є такі: легкий доступ до нар-

котиків, бездоглядність із боку батьків, недосконала робота адміністрації загальноосвітніх установ, міліції й інші соціальні причини [7, с. 290].

Поширення наркоманії серед молоді вчені пов'язують із бездуховністю молодого покоління, невмінням впоратися з емоційними стресами, проблемами у вихованні й неготовністю до боротьби з труднощами, небажанням організувати свій вільний час, знайти місце в житті й зайняти себе корисною справою [6, с. 350]. Наркозалежність є наслідком самого наркотичного засобу, який в якості хімічного агента впливає на нервову систему, або ж наслідком невдалої соціальної ситуації виховання, або ж результатом психофізіологічних особливостей організму [8, с. 100]. За характером впливу на організм людини та особливостями вживання наркотичні засоби мають наступні властивості:

- невеликий розмір наркотичного засобу має місце тоді, коли його кількість не перевищує дози для одноразового вживання;

- значний розмір – це кількість, яка перевищує невеликий розмір, але менша від тієї, коли визнається наявність великого розміру;

- великий розмір наркотичного засобу – така кількість, вживання якої викликає захворювання на наркоманію (хворобливий потяг до наркотиків) хоча б однієї особи (кількість доз, які потрібно для цього вжити, залежить, головним чином, від виду наркотичного засобу);

- особливо великий розмір – це кількість наркотиків, яка в кілька разів перевищує великий розмір. У скільки разів – кратність перевищення – визначається на підставі зіставлення суспільної небезпеки (порівняння санкцій) відповідних частин кримінально-правових норм [2, с. 112].

Цікавою видається монографічна праця сучасних науковців (А. Савченко, І. Вартилицька, О. Семенюк, О. Луцак), на сторінках якої здійснено кримінально-правову характеристику злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх. Досліджуючи стан наукового дослідження кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин вчені проаналізували наукові доробки дослідників у цій галузі за останні 60 років. Тому у світлі завдань нашої статті вважаємо за доцільне звернутися до цих висновків. Слід зазначити про те, що власне злочини у сфері обігу наркотиків були і залишаються одними з найбільш небезпечних, поширених і резонансних [10, с. 260].

Головною соціальною причиною незаконного вживання наркотиків вчені називають масову наркотизацію суспільства. Крім того, Л. Раецька наголошує, що голод, різні негативні соціальні ситуації й потрясіння також сприяють поширенню наркоманії. Чим гірше в країні люди забезпечені матеріально, житлом, харчуванням, роботою, ме-

дичним обслуговуванням, чим гірше вирішуються соціальні питання тощо, тим виразніше незадоволення, нервозність, напруженість, депресивні стани, невпевненість у завтрашньому дні, перевтома, заклопотаність. Нестійкі особи, які не вміють переносити життєві труднощі, шукають можливість штучно спричинити заспокоєння або збудження й вдаються до вживання наркотиків [12].

Як слушно підкреслює А. Савченко з одного боку наркоманія має характер психічних розладів, які виникають внаслідок зловживання особами наркотичними засобами або психотропними речовинами і характеризується прагненням до їх вживання, схильністю до зростання психічної і фізичної залежності від них (при цьому втрачаються моральні принципи, почуття обов'язку, поваги до законів і правил повсякденного життя, трудова кваліфікація та активність, відбувається деградація свідомості і волі, посилюється агресивність тощо); з іншого – наркоманія є так би мовити «пусковим механізмом» злочинності, що приводиться в дію через непередбачуваність поведінки особи в стані наркотичного сп'яніння, її готовність вчинити будь-який злочин з метою отримати гроші для придбання чергових порцій наркотиків [10, с. 340].

Стає зрозумілим, що обрана нами наукова проблематика є гострою та складною, але водночас малодослідженою, про що свідчить аналіз відповідної юридичної літератури. Зокрема, основні (базові) праці про відповідальність за кримінальний наркотизм почали видаватися лише за радянських часів, що було зумовлено, насамперед, законодавчою непослідовністю щодо регулювання обігу наркотиків за останні кілька століть. Так, резюмує А. Савченко, одні науковці, зважаючи на тогочасні законодавчі положення, ототожнювали наркотичні засоби з отруйними та сильнодіючими речовинами або лікарськими засобами (зокрема, М. Неклюдов), інші – більшу увагу приділяли загальним питанням кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх в аморальну поведінку (зокрема, М. Волков).

Продовжуючи характеристику стану розробленості проблем незаконного публічного вживання наркотичних засобів, вважаємо за доцільне виокремити ще одну групу наукових досліджень, зокрема тих, що стосуються організаційно-правових основ діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів (Р. Грень та ін.). Так, Р. Грень підкреслює, що в період незалежності перед Україною поряд з численними соціально-економічними труднощами постала проблема наркоманії та нелегального розповсюдження наркотиків, яка охоплює дедалі ширші кола нашого суспільства й істотно позначається на морально-психологічній атмосфері соціуму, негативно

впливає на економіку, політику і правопорядок. Зростає й рівень пов'язаної з наркотиками злочинності. Негативна динаміка цього явища вимагає від оперативних підрозділів правоохоронних органів (Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України) посилювати адекватні заходи протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів [13].

Здійснений аналіз наукової літератури дав змогу встановити, що наразі не розробленими у науковому плані залишаються питання незаконного публічного вживання наркотиків, зокрема такі її аспекти: поняття та видів злочинів у сфері незаконного публічного вживання наркотиків; факторів, що визначають соціальну зумовленість відповідальності за такі злочини; методології наукового пізнання обраної нами проблематики; генезису кримінальної відповідальності за вказані посягання; зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини, що нами досліджуються; юридичної характеристики складів злочинів у сфері незаконного публічного вживання наркотиків; відмежування таких злочинів від суміжних посягань; покарання за вказані суспільно небезпечні діяння тощо.

Якщо перейти до сучасного стану правового регулювання вживання наркотиків у публічних місцях, то можна побачити, що за останні роки для нашої держави проблема поширення незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин набула ще більшого значення, оскільки мова йде про здоров'я нації та її інтелектуальний потенціал. Набирає негативного резонансу проникнення наркотичних засобів та психотропних речовин із суто кримінального середовища в ігровий і видовищний бізнес, до місць масового проведення дозвілля та в навчальні заклади.

Крім того, все більшого поширення в незаконному обігу набувають психотропні речовини синтетичного походження, які поступово «витісняють» наркотики рослинного походження, зокрема макову соломку та канабіс. Психотропні речовини викликають підвищену збудженість нервової системи, так званий психостимулюючий ефект, а також високу психічну залежність. Вживаються вони улюбленій формі: шляхом куріння, ін'єкцій, перорального та мають нелегальний обіг переважно у місцях масового дозвілля громадян, в першу чергу у розважальних закладах (дискотеки, казино, нічні та комп'ютерні клуби тощо) та у вищих навчальних закладах.

Не рідке їх вживання під час проведення культурних та спортивних заходів. У той же час в сучасному законодавстві залишаються окремі проблемні питання щодо можливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які допуска-

ють незаконне публічне вживання психотропних речовин. Так, ст. 316 КК України «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів» передбачено, що засобами вчинення вказаного злочину є тільки наркотичні засоби.

Основна мета вказаної статті визнати кримінальні діяння, пов'язані із вживанням наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян, в першу чергу під час проведення навчальних, спортивних та культурних заходів. Саме під час проведення таких заходів до вживання наркотиків залучається значна частина молоді та пропагандується наркотична культура. В той же час законодавцем визначено, що предметом даного злочину є тільки наркотичні засоби.

Публічне або вчинене групою осіб вживання психотропних речовин не утворює цього складу злочину. Фактично суспільно небезпечні діяння, які передбачені диспозицією даної статті, із всіма психотропними речовинами є безкарними. Відповідно притягнути до кримінальної відповідальності за публічне або вчинене групою осіб вживання психотропних речовин неможливе. Таким чином один з основних та найпоширеніших у молодіжному середовищі вид наркотиків – психотропні речовини, які переважно вживаються у місцях масового перебування громадян, залишилися поза увагою законодавця у даній статті.

З метою усунення зазначених вище прогалини у законодавстві вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до статті 316 КК України. Назву та диспозицію вказаної статті після слів «... вживання наркотичних засобів ...» доповнити словами: «... психотропними речовинами або їх аналогами ...», далі за текстом.

Висновки. Отже, вважаємо, за можливе зробити важливі висновки: переважній більшості наукових праць з питань протидії (боротьби) злочинам у сфері обігу наркотичних засобів властивий не кримінально-правовий, а кримінологічний характер. Слід зазначити, що проблема незаконного публічного вживання наркотичних засобів залишається малодослідженою. Разом з тим, наша думка співпадає з думкою А. Музики, який прямо констатує таке: «наркологічну ситуацію щодо катастрофічного поширення наркоманії (фактично близько 7,5 % населення країни у віці від 15 до 44 років включно зловживають наркотиками) та, відповідно, кримінологічну ситуацію у сфері обігу наркотичних засобів (упродовж останніх десятиріч зберігається загальна тенденція до зростання кількості «наркотичних» злочинів) в Україні слід визнати неконтрольованою» [14].

Ми виявили, що наразі взагалі не розробленими у науковому плані залишаються питання незаконного публічного вживання наркотиків, зокрема такі аспекти: поняття та видів злочинів у сфері незаконного публічного вживання наркотиків;

факторів, що визначають соціальну зумовленість відповідальності за такі злочини; методології наукового пізнання обраної нами проблематики; генезису кримінальної відповідальності за вказані посягання; зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини, що нами досліджуються; юридичної характеристики складів злочинів у сфері незаконного публічного вживання наркотиків; відмежування таких злочинів від суміжних посягань; покарання за вказані суспільно небезпечні діяння тощо.

Література

1. Буржинський В. А. Аналіз сучасного стану та тенденції злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів / В. А. Буржинський, Ф.О. Кіріленко // *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 31. С. 44-59.
2. Свистельник М. О. Інформація про наркотичні засоби в мережі інтернет, як чинник правопорушень неповнолітніх / М. О. Свистельник, А. В. Баранова // *Правові новели*. 2014. № 2. С. 111-115.
3. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам : монографія. К., 2006. с. 13.
4. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. В. Дорош та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. Х. : Право, 2005. С. 12.
5. Головкін Б. М. Антинаркотична політика держави у світлі реформування концептуальних засад. *Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні (з нагоди 35-річчя створення кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ)* : матер. між-вуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 25.04.2012 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 38.
6. Хитра О. Л. Причини та умови, які сприяють поширенню та вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 359-365.
7. Голіна В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : [монографія] / В.В. Голіна, В.П. Ємельянов, В.Д. Воднік. Х. : Право, 2006. 292 с.
8. Мошенська Л.В. Наркотична залежність: причини та наслідки. *Вісник Черкаського університету*. Випуск 196. Частина 2. 2011. С. 91-94.
9. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: коментар до Розділу XIII Кримінального кодексу України / С.В. Албул, А.М. Бабенко, О.А. Гритенко, В.Я. Конопельський, І.М. Чекмарьова; за заг. ред. д.ю.н. І.П. Катеринчука. Одеса: ОДУВС, 2018. 110 с.
10. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх / Савченко А. В., Вартилицька І. А., Семенюк О. О., Луцак О. О. : монографія. К. : НАВС, 2016. 267 с.
11. Афанасьев А.А. Организация либо содержание притонов для потребления наркотических средств или психотропных веществ: криминологический и правовой аспекты: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Язвань, 2007. С. 40.

12. Раєцька Л.В. Детермінанти поширення наркоманії в Україні / Л.В. Раєцька. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. № 17. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./bozk/2007/17text/g17_26.htm.

13. Грень Р. Р. Правові основи діяльності оперативних підрозділів з виявлення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави* : зб. тез IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2017 р.). Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2017.

14. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. К.: Логос, 1998. 324 с.

Анотація

Коломієць А. М. Аналіз сучасного стану наукової розробки злочинів щодо незаконного публічного вживання наркотичних засобів. – Стаття.

В рамках даної статті досліджено стан наукової розробленості проблем незаконного публічного вживання наркотичних засобів та виявлено, що наразі не розробленими у науковому плані залишаються питання незаконного публічного вживання наркотиків, зокрема такі аспекти: поняття та видів злочинів у сфері незаконного публічного вживання наркотиків; факторів, що визначають соціальну зумовленість відповідальності за такі злочини; методології наукового пізнання обраної нами проблематики; генезису кримінальної відповідальності за вказані посягання; зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини, що нами досліджуються; юридичної характеристики складів злочинів у сфері незаконного публічного вживання наркотиків; відмежування таких злочинів від суміжних посягань; покарання за вказані суспільно небезпечні діяння тощо. У статті доведено, що один з основних та найпоширеніших у молодіжному середовищі вид наркотиків – психотропні речовини, які переважно вживаються у місцях масового перебування громадян, залишилися поза увагою законодавця у статті 316 КК, яка регулює проблему публічного вживання наркотиків. В статті пропонується внесення відповідних змін з метою урегулювання даного питання.

Ключові слова: наркотичні засоби, тенденції наркозлочинності, незаконне публічне вживання, кримінальна відповідальність.

Аннотация

Коломиец А. М. Анализ современного состояния научной разработки преступлений о незаконном публичном употреблении наркотических средств. – Статья.

В рамках данной статьи исследовано состояние научной разработанности проблем незаконного публичного употребления наркотических средств и выявлено, что пока не разработанными в научном плане остаются вопросы незаконного публичного употребления наркотиков, в частности следующие аспекты: понятие и виды преступлений в сфере незаконного публичного употребления наркотиков; факторов, определяющих социальную обусловленность ответственности за такие преступления; методологии научного познания выбранной нами проблематике; генезиса уголовной ответственности за указанные посягательства; зарубежного опыта уголовной ответственности за преступления, нами исследуются; юридической характеристики составов преступлений в сфере незаконного публичного употребления наркотиков; отграничения таких преступлений от смежных посягательств; наказание за указанные общественно опасные деяния и тому подобное. В статье

доказано, что один из основных и наиболее распространенных в молодежной среде вид наркотиков – психотропные вещества, которые в основном используются в местах массового пребывания граждан, остались без внимания законодателя в статье 316 УК, регулирует проблему публичного употребления наркотиков. В статье предлагается внесение соответствующих изменений с целью урегулирования данного вопроса.

Ключевые слова: наркотические средства, тенденции наркопреступности, незаконное публичное употребление, уголовная ответственность.

Summary

Kolomiets A. M. Analysis of the current status of the theoretical study of the topic of crime trends in the area of illegal trafficking. – Article.

In the context of this article, the state of the scientific elaboration of the problems of illicit public drug use is investigated and it is revealed that the issues of illic-

it public drug use, including the following aspects: concepts and types of crimes in the field of illicit public drug use, are not yet developed in scientific terms; the factors that determine the social conditionality of responsibility for such crimes; methodology of scientific knowledge of our chosen issues; the genesis of criminal liability for the alleged encroachments; foreign experience of criminal responsibility for crimes we are investigating; the legal characterization of crime scenes in the field of illicit public drug use; separating such crimes from related attacks; punishments for these socially dangerous acts and the like. The article proves that one of the main and most widespread in the youth environment is a type of drugs – psychotropic substances, which are mostly used in places of mass residence of citizens, have been ignored by the legislator in Article 316 of the Criminal Code, which regulates the problem of public drug use. The article proposes appropriate changes to address the issue.

Key words: narcotics, drug trends, illicit public use, criminal liability.

Я. О. Лакійчук

*здобувач кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ*

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ НЕЮ ПРЕВЕНТИВНИХ ЗАХОДІВ

Постановка проблеми. Значний пласт методологічного базису правового регулювання здійснення поліцією превентивних заходів становлять організаційні заходи. Вони відіграють значну роль, адже їх направлено на забезпечення умов належного та, що найбільш головне, легітимного провадження превенції в поліції та передбачуваних нею превентивних заходів. Організаційні заходи є сукупністю спеціальних рішень, дій, способів та процедур спрямованих на впорядкування певних об'єктів та забезпечення їх роботи в рамках системи. Якщо накласти наведений концепцію на досліджувану проблематику, то відповідним об'єктом на який спрямовано дію організаційних заходів виступає превентивна діяльність, а системою до якої вона відноситься – Національна поліція України.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання здійснення Національною поліцією превентивних заходів у своїх наукових дослідженнях розглядали: Н.І. Дідик, О.А. Моргунов, О.В. Червякова, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, І. Я. Терлюк, О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур, С.К. Бостан, Г.Я. Дутка, М.В. Стацак, В.В. Шендрик та інші. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових досліджень, в юридичній літературі відсутні комплексні наукові розробки, присвячені характеристиці організаційних заходів поліції щодо здійснення нею превентивних заходів.

Саме тому метою статті є: визначити та надати характеристику організаційним заходам поліції щодо здійснення нею превентивних заходів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд основного питання варто наголосити що в рамках функціонування Нацполіції, організаційні заходи щодо здійснення нею превентивних заходів займають чільне місце в механізмі організації її діяльності загалом. Так, остання входить до системи органів виконавчої влади, в якій вищим органом є Кабінет Міністрів України (далі – Кабмін, КМУ). До основних завдань Кабінету Міністрів України належать: забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України; здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; тощо [1].

Міністерства структурно підпорядковуються Кабінету Міністрів України та забезпечуються формування та реалізацію державної політики в певних сферах. Так, наприклад, Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; тощо [2; 3]. Щодо безпосередньо Національної поліції, то її діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, до складу очолюваного яким міністерства поліцейські органи входять [4].

Таким чином, Кабінет Міністрів України та Міністерство внутрішніх справ – це найвищі регуляторні інстанції для поліції, які відповідно до своїх повноважень спрямовують її роботу, створюють шляхом видання нормативно-правових актів умови провадження нею своїх повноважень в різних сферах, зокрема превентивній. Грубо кажучи, Кабмін та МВС організують роботу Національної поліції з метою забезпечення найвищої ефективності останньої та можливості організувати власне функціонування в середині відомства.

Окремі організаційні рішення МВС направлено на формування належного рівня превентивної роботи. Наприклад, варто відмітити Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29.02.2016 № 139 «Про затвердження Положення про контроль за станом технічного захисту інформації в органах і підрозділах Національної поліції України». Положення визначає порядок організації та здійснення контролю Національною поліцією України за станом технічного захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, у підрозділах центрального органу управління

поліцією, територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, а також установах забезпечення Національної поліції [5].

В цьому ж аспекті не менш значимим є Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044, яким затверджено Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції. Документ визначає особливості організації роботи, завдання та повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. До основних завдань зазначених підрозділів, відповідно до документу, відноситься: профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; тощо [6].

Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18.12.2018 № 1026 організовано порядок застосування органами, підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції автоматичної фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, доступ до відеозаписів працівників поліції та інших осіб, порядок зберігання, видачу та приймання технічних приладів і технічних засобів, а також зберігання, видалення та використання інформації, отриманої з цих приладів [7]. Безперечно, наведений перелік адміністративних актів МВС України в сфері забезпечення превентивної діяльності поліції не є вичерпним, але вони показують важливість організаційного впливу міністерства в досліджуваній галузі роботи Національної поліції.

Утім, основний масив організаційних заходів щодо здійснення поліцією превентивних заходів реалізується безпосередньо даною структурою. Структурно поліція України складається з центрального органу управління та територіальних органів. Крім того, в структурі поліції також функціонують численні відомства, зокрема: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення [4]. Безпосереднє керівництво та організація діяльності поліції покладається на керівника, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій Міністра внутрішніх справ.

Зміст та межі повноважень керівника Національної поліції роблять його в складі даного державного органу ключовим суб'єктом організації превентивної діяльності. Так, керівник поліції видає та затверджує нормативно-правові акти, з питань застосування превентивних заходів та забезпечення роботи превентивної спрямованості загалом. В цьому аспекті, наприклад, варто вимітити Наказ Національної поліції України від 06.11.2015 № 1 «Про затвердження структури Національної поліції» відповідно до якого в структурі наведеного правоохоронного органу передбачається наявність Департаменту превентивної діяльності [8]. Своєї черги Наказ Національної поліції України від 27.11.2015 № 123 «Про затвердження Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України». виступив організаційним заходом, яким фактично було створено централізоване, внутрішньосистемне відомство в структурі поліції, яке безпосередньо відповідає за превентивну роботу. Відповідно до нормативно-правової бази на департамент покладається виконання значного кола функцій, частина з яких направлена на проведення превентивної та профілактичної діяльності, а саме: організовує в межах компетенції проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; у порядку та в спосіб, визначений законодавством, здійснює контроль за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, уживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі; уживає заходів із запобігання та припинення насильства в сім'ї; здійснює, у межах компетенції, нормативно-методичне забезпечення та контроль за діяльністю підпорядкованих територіальних органів та підрозділів в Автономній республіці Крим, областях, м. Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, які в межах компетенції реалізують державну політику з питань підтримання публічної безпеки й порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, організації роботи дозвільної системи, запобігання та припинення насильства в сім'ї, превентивної та профілактичної діяльності; тощо [9, с. 191–192].

Не менш «глобальним» за своєю сутністю організаційним заходом стало створення у структурі Національної поліції Департаменту патрульної поліції. Слід зазначити, що на патрульні підрозділи покладається реалізація багатьох превентивних заходів передбачених в роботі поліції, тому

визначення їх структурних особливостей, функцій та повноважень, безперечно, виступає позитивним моментом в ракурсі організації поліцейської превенції.

Департамент патрульної поліції організовує діяльність своїх підрозділів, здійснює контроль за їх діяльністю, надає їм організаційно-методичну і практичну допомогу та здійснює їх інформаційно-аналітичне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення. Департамент патрульної поліції та його підрозділи служать суспільству шляхом забезпечення прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Перед Департаментом ставиться чотири ключових завдання: реалізація в межах компетенції державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку; надання в межах визначених законом послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги; забезпечення безпеки дорожнього руху; своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події [10].

Значну частину організаційних заходів поліції, направлених на забезпечення ефективного здійснення передбачених законодавством превентивних заходів, можна віднести до великої групи заходів інформаційно-аналітичного забезпечення. Важливість подібних заходів полягає в тому, що належний стан інформаційного забезпечення є запорукою ефективної організаційно-штатної роботи. Це пояснюється тим, що наскільки достовірну, своєчасну та повну інформацію передадуть до організаційно-штатних підрозділів, настільки правильно вони зможуть на неї відреагувати та вчасно вжити організаційно-штатних заходів. Так, наприклад, якщо начальник певного органу внутрішніх справ вчасно поінформує компетентних суб'єктів про погіршення оперативної обстановки та збільшення у зв'язку з цим навантаження на підлеглих йому працівників, то організаційно-штатні підрозділи зможуть внести зміни до штатного розкладу даного підрозділу, що дозволить взяти нових працівників та зменшити навантаження на тих, які вже працюють [11, с. 65–66]. Окрім того, забезпечення якісного «отфільтрованого» інформаційного потоку прямо впливає на: масштаб і важливість рішень, які приймаються (чим масштабніше, важливіше рішення, тим більша за обсягом та різноманітніша за змістом інформація необхідна для його підготовки та прийняття); кількість та характер керуваних параметрів (чим більша кількість параметрів, чим вони складніші, багатофакторніші, тим об'ємніша, різноманітніша інформація потрібна

для їх регуляції); тривалість та частоту управлінського циклу, частоту кроку регулювання; величину та різноманітність внутрішніх та зовнішніх впливів; – кількість та якість показників, які характеризують підсумки роботи поліцейського закладу тощо [12, с. 154].

У структурі Національної поліції, як центрального органу управління поліцією, створено структурні підрозділи, діяльність яких орієнтована на інформаційно-аналітичне забезпечення. Вони в тій чи іншій мірі здійснюють організацію інформаційно-аналітичної роботи, яка виступає частиною превентивної діяльності Національної поліції загалом. До числа органів, діяльність яких безпосередньо стосується інформаційно-аналітичного забезпечення управління в поліції за різними напрямками, належать такі: Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, Департамент інформаційної підтримки та координації поліції «102», Департамент зв'язку та телекомунікацій, Департамент документального забезпечення, Управління режиму та технічного захисту інформації тощо [13, с. 225]. Аналіз завдань які ставляться перед зазначеними підрозділами Національної поліції України дозволяє зробити висновок, що до основних напрямів їх роботи відноситься: моніторинг оперативної обстановки на відповідній території, що знаходиться в сфері дії компетенції того чи іншого підрозділу поліції; вивчення, аналіз і узагальнення результатів та ефективності поліцейської діяльності, виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття в межах компетенції заходів щодо їх усунення; інформування органів державної влади, громадськості з питань формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання поліцейських послуг, що мають комплексний характер та охоплюють кілька напрямів діяльності Національної поліції України і таке інше [13, с. 227].

Висновок. Проведений вище аналіз нормативно-правових положень, а також позицій вчених-правознавців та представників інших наукових галузей знань, дає змогу дійти висновку, що організаційні заходи щодо здійснення поліцією превентивних заходів, виражаються, насамперед, у прийнятті нормативно-значимих рішень адміністративного характеру, направлених на створення дієвої системи управління в напрямку превентивної роботи Національної поліції та створення умов для її існування загалом. При цьому система суб'єктів реалізації управлінських заходів фактично відповідає структурі регулювання діяльності поліцейських органів в країні та складається з Кабінету Міністрів України, Міністерства вну-

трішніх справ України та Національної поліції України, в особі її керівництва, де кожен орган в межах своєї компетенції реалізує окрему частину заходів, які спрямовано на забезпечення превентивної складової роботи поліції в нашій державі.

Література

1. Про Кабінет Міністрів України: закон від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 828.
2. Про центральні органи виконавчої влади: закон від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
3. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова, положення від 28.10.2015 № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 43.
4. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
5. Про затвердження Положення про контроль за станом технічного захисту інформації в органах і підрозділах Національної поліції України: наказ, положення від 29.02.2016 № 139. *Офіційний вісник України*. 2016. № 27. Ст. 136.
6. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ, інструкція від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.
7. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису: наказ від 18.12.2018 № 1026. *Офіційний вісник України*. 2018. № 11. Ст. 28.
8. Про затвердження структури Національної поліції України: наказ від 06.11.2015 № 1. Режим доступу: сектор документального забезпечення ГСУ НП України.
9. Дідик Н.І. Превентивні функції в діяльності патрульної поліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 188–194.
10. Про департамент патрульної поліції: наказ від 06.11.2015 № 73. *Офіційний веб-портал Патрульної поліції України*. URL: <http://patrol.police.gov.ua/faq/normativno-pravova-baza-diyalnosti-patrujnoy-politsiyi>.
11. Моргунов О.А. Сутність та особливості інформаційно-аналітичної роботи в органах внутрішніх справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 65–68.
12. Червякова О. В. Організаційно-правові аспекти управління вищим навчальним закладом МВС України: дисертація. Х. 2002. 219 с.
13. Управління органами Національної поліції України: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка; [О.М. Бандурка, О.І. Безпало-

ва, О.В. Джафарова та ін.; передм. В.В. Сокурєнка]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.

Анотація

Лакійчук Я. О. До характеристики організаційних заходів поліції щодо здійснення нею превентивних заходів. – Стаття.

В статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, надано характеристику організаційним заходам поліції щодо здійснення нею превентивних заходів. Встановлено, що організаційні заходи щодо здійснення поліцією превентивних заходів, виражаються, насамперед, у прийнятті нормативно-значимих рішень адміністративного характеру, направлених на створення дієвої системи управління в напрямку превентивної роботи Національної поліції та створення умов для її існування загалом.

Ключові слова: організаційні заходи, превентивні заходи, Національна поліція України, правоохоронні органи.

Аннотация

Лакійчук Я. О. К характеристике организационных мероприятий полиции относительно осуществления ею превентивных мер. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, охарактеризованы организационные мероприятия полиции относительно осуществления ею превентивных мер. Установлено, что организационные мероприятия по осуществлению полицией превентивных мер, выражаются прежде всего в принятии нормативно-значимых решений административного характера, которые направлены на создание действенной системы управления в направлении превентивной работы Национальной полиции и условий для ее существования вообще.

Ключевые слова: организационные мероприятия, превентивные меры, Национальная полиция Украины, правоохранительные органы.

Summary

Lakiichuk Ya. O. To the characteristics of the organizational arrangements of the police for its implementation of preventive measures. – Article.

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists and norms of the current legislation of Ukraine, the characteristic of organizational measures of the police regarding its implementation of preventive measures is given. It is established that the organizational measures for the implementation of preventive measures by the police are expressed, first of all, in the adoption of normatively significant decisions of an administrative nature aimed at creating an effective management system in the direction of preventive work of the National Police and creating conditions for its existence in general.

Key words: organizational measures, preventive measures, National Police of Ukraine, law enforcement agencies.

УДК 343.13

С. В. Лупашку

здобувач

Національної академії прокуратури України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КЕРІВНИКОМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У СПРАВАХ ПРО ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин потребує від прокурора вміння правильно визначити обсяг необхідних спеціалістів, яких необхідно залучати під час проведення слідчих (розшукових) дій та правильно розставляти акценти розслідування.

Питанню сутності процесуального керівництва досудовим розслідуванням приділяли свого часу увагу багато українських науковців-правників, які так чи інакше висвітлювали основні засади нагляду прокурора у кримінальному провадженні та аналізували роль прокурора як процесуального керівника. Зокрема, даною проблематикою займалися О.Д. Антонюк, О.В. Баулін, В. Бабкова, С.В. Беседа, Є. Блажівський, О. Василенко, М. Говоруха, Ю.А. Гришин, В.П. Лакізіук, О.М. Ларин, О.М. Литвак, Д.М. Мірковець, М.І. Мичко, О.Р. Михайленко, Д.П. Орлик, М.В. Руденко, С. Тищенко, М.С. Трубін, К. Чумак, Б.В. Ференц, І.Я. Фойницький, П.В. Шумський, В.М. Юрчишин, М.К. Якимчук та інші.

Мета дослідження – аналіз наукових джерел щодо процедури проведення окремих слідчих (розшукових) дій процесуальним керівником у кримінальних провадженнях у справах про земельні відносини.

Як і при розслідуванні загальнокримінальних злочинів, розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин потребує чіткої послідовності та алгоритму здійснення слідчих (розшукових) та процесуальних дій. На нашу думку, методика розслідування прокурором кримінальних правопорушень передбачає розділення етапу досудового розслідування на 2 етапи:

- здійснення слідчих (розшукових) та процесуальних дій на початковому етапі розслідування;
- здійснення слідчих (розшукових) та процесуальних дій на наступному етапі розслідування.

До початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин варто віднести ті слідчі (розшукові) та процесуальні дії, які слід проводити негайно після виявлення самого кримінального правопорушення, оскільки навіть у даній категорії злочинів є пріоритетними строки збору доказів та фіксування слідів кримінального правопорушення [7, с. 45; 3, с. 5].

Так, на даному етапі досудового розслідування необхідно виділити наступні невідкладні слідчі (розшукові) та процесуальні дії:

- огляд місця події;
- отримання первинної документації;
- допит свідків та потерпілих.

На наступному етапі досудового розслідування, зазвичай необхідно проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії, із урахуванням інформації, отриманої внаслідок проведення слідчих та процесуальних дій на початковому етапі досудового розслідування. До таких дій варто віднести:

- тимчасовий доступ до речей і документів (що стали підставою для набуття особою права на землю, податкових декларацій, витягів з дзк, довідок про нормативну грошову оцінку земельної ділянки, технічну документацію на земельну ділянку, рішення органів місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у власність або користування тощо);

- впізнання особи, що вчинила кримінальне правопорушення;

- допити додаткових свідків (власників, користувачів земельної ділянки, осіб які могли виготовляти документи тощо);

- призначення експертизи (оцінка земельної ділянки, оцінка завданої шкоди, експертиза ґрунтів, економічні, почеркознавчі інші види криміналістичних експертиз);

- вжиття заходів до відшкодування завданої шкоди (встановлення суми завданих збитків, пошук майна для забезпечення відшкодування шкоди, накладення арешту на майно);

- огляд (додатковий огляд земельної ділянки, огляд вилученої документації, огляд додаткових речей і документів);

- проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

- обшук (з метою встановлення оригіналів документів, на підставі яких видавались рішення, пошук знарядь злочину, документів, печаток, чорнових записів тощо) [7, с. 47].

Під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій мають свої особливості, адже кримінальні правопорушення у даній сфері вчиняються значно рідше, ніж загальнокримінальні злочини.

Так, як нами зазначалось раніше, до слідчих (розшукових) та процесуальних дій, які необхідно проводити у ході здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері

земельних відносин можна віднести: огляд місця події; огляд документів; огляд речей; допит потерпілого або представника потерпілого; допит свідків; витребування документів з органів державного контролю: Державної фіскальної служби (податкових декларацій про платну за землю, акти камеральних, документальних перевірок, податкових повідомлень-рішень), Державної екологічної інспекції (акти проведених перевірок, копій актів реагування), Держгеокадастра (графічні та семантичні дані земельної ділянки, витяг з державного земельного кадастру, довідку про нормативну грошову оцінку земельної ділянки, інформацію про зареєстровані договори оренди земельної ділянки) тощо; тимчасовий доступ до речей і документів, якщо необхідно вилучити оригінали документів, які перебувають у володінні власника даних документів; призначення судових експертиз (документальних, економічних, почеркознавчих, ґрунтознавчих, оціночних тощо); обшуки з метою виявлення та фіксації інформації, яка має відношення до вчиненого кримінального правопорушення; слідчий експеримент з метою відтворення обставин та обстановки події кримінального правопорушення; пред'явлення речей для впізнання (пред'явлення документів, які стали підставою для набуття права на землю, або інших речей) [8].

У ході здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, огляд місця події значно відрізняється від огляду місця події при розслідуванні інших злочинів, скажімо, передбаченого ст. 115, або 286 КК України, і є однією з основних та першочергових слідчих (розшукових) дій, які необхідно проводити одразу ж після виявлення кримінального правопорушення [5].

Так, у ході здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, скажімо, самовільного зайняття земельної ділянки, забруднення або псування земель, незаконного заволодіння ґрунтовим покривом земель, незаконного заволодіння землями водного фонду тощо, під час проведення огляду місця події – земельної ділянки, прокурору необхідно в обов'язковому порядку залучити у порядку, передбаченому ст. ст. 71, 237 КПК України¹ спеціаліста Державної інспекції сільського господарства, Державної екологічної інспекції, Державної інспекції архітектурно-будівельного контролю, інститутів геодезії тощо. Також для проведення огляду земельної ділянки, прокурору, залежно від типу та функціонального призначення земельної ділянки, варто залучити фахівців Управління водного або лісового господарства, тощо.

Вказані спеціалісти у ході здійснення огляду земельної ділянки зможуть встановити наявність порушень вимог чинного законодавства у земельній сфері і сфері екології та долучити до протоколу огляду свої висновки, які стануть у подальшому підґрунтям для призначення судових криміналістичних експертиз [6].

Крім того, у ході здійснення огляду земельної ділянки, який передбачено ст. 237 КПК України, прокурор, окрім складання протоколу, форма та зміст якого передбачений ст. 104 КПК України, повинен [4, с. 264]:

- здійснити вимірювання земельної ділянки для встановлення її фактичного розміру;
- встановлення наявності межових знаків;
- витребувати у особи, що займає земельну ділянку правоустановчі документи, які дають їй право її займати (договір оренди земельної ділянки, свідоцтво про право власності на земельну ділянку, тощо);
- встановити наявність свідків та очевидців вчинення кримінального правопорушення;
- встановити наявність споруд та інших об'єктів на земельній ділянці, встановити наявність оформленого права власності на них;
- встановити наявність огороження земельної ділянки;
- визначення стану земельної ділянки (у випадку її забруднення);
- встановлення належності земельної ділянки до особливо цінних земель та земельних ділянок, що знаходяться у межах охоронних зон;
- встановлення категорії та функціонального призначення тощо.

У ході проведення подальшого досудового розслідування прокурору необхідно буде встановлювати та допитувати осіб, які зможуть надати відповідні показання, які допоможуть йому в розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин [2].

Так, на нашу думку, проведення допиту свідків під час здійснення досудового розслідування можна розділити на тих осіб, які були очевидцями вчинення самого кримінального правопорушення, осіб від імені яких складались та видавались правоустановчі документи на земельні ділянки, а також на осіб, яких залучають у кримінальному провадженні тощо.

Так, при проведенні допиту особи, яка була безпосереднім очевидцем кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, останній варто ставити такі питання:

- Яким чином, коли та за яких обставин вона спостерігала за вчиненням кримінального правопорушення;
- Чи відомі їй особи, які вчинили кримінальне правопорушення та їх місцеперебування;
- Чи зможе вона впізнати осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI – *Відомості Верховної ради України* 2013 № 9-10, 11-12, 13, ст. 88

- Яким чином вчинялось кримінальне правопорушення;
- Чи застосовувалась спеціальна техніка та інші транспортні засоби при вчиненні кримінального правопорушення, їх ідентифікаційні ознаки.
- Особі, від імені якої виготовлялись документи необхідно ставити наступні питання:
- Чи відомо їй обставини вчинення кримінального правопорушення;
- Чи є особа, яку вона підозрює;
- Яким чином стало можливе виготовлення та використання особою підроблених правостановлюючих документів;
- Яким чином, у особи, яка вчинила кримінальне правопорушення з'явилися зразки підпису особи від імені якої виготовлені документи;
- Яким чином у особи, яка вчинила кримінальне правопорушення з'явилась печатка органу який розпоряджається земельними ділянками, де вона зберігається та яким чином, хто має до неї доступ;
- Чи може вона надати зразки свого підпису та почерку, а також зразки відбитків печаток;
- Чи втрачала особа ідентифікуючі документи (паспорт громадянина України, індивідуальний податковий номер, документи на право власності на об'єкти нерухомості, чи мало місце втрата печаток тощо);

У випадку, якщо орган місцевого самоврядування надавав дозвіл на розроблення землепорядної документації та чи приймалось рішення (наказ, розпорядження) про передачу у власність або користування земельної ділянки:

- Яким чином відбувався розгляд клопотання;
- Яким чином здійснювалась перевірка документів (чи розглядалось питання на постійній комісії відповідної ради);
- Чи було опубліковано проекти рішення про розпорядження земельними ділянками на веб-сайті відповідної ради;
- Чи проводилось голосування на сесії органу місцевого самоврядування;
- Чи приймались рішення про надання дозволу на розроблення технічної документації із землеустрою та рішення (наказ/розпорядження);
- Чи мав місце факт втрати, незаконного заволодіння печатками, бланками та іншими речами і документами, які стали підставою для встановлення права на землю [7];
- У випадку розроблення технічної документації із землеустрою землепорядними організаціями:
- Яким чином до землепорядної організації надійшов пакет документів;
- Хто був замовником технічної документації із землеустрою;
- Який пакет документів подавався землепоряднику;

- Чи встановлювалась наявність землепорядною організацією оригінали документів;
- Хто здійснював оплату відповідно до договору про розроблення технічної документації із землеустрою;
- Чи виїжджала землепорядна організація на місце розташування земельної ділянки для проведення вимірювань із залученням фахівців геодезистів;
- Що на момент обстеження земельної ділянки знаходилось на ній;

У випадку здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, тобто на земельну ділянку, особам – державним реєстраторам, які приймали відповідні рішення:

- Хто, особисто чи за дорученням, подавав заяву і пакет документів для державної реєстрації права на земельну ділянку;
- Які саме документи подавались для державної реєстрації;
- Які перевірочні заходи вживались державним реєстратором;
- Чи направлялись державними реєстраторами запити до Комунальних підприємств «Бюро технічної інвентаризації» про наявність раніше зареєстрованих речових прав на конкретне нерухоме майно (на об'єкти будівництва);
- Які документи стали підставою для здійснення державної реєстрації речових прав на земельну ділянку;
- Яке прийнято рішення державним реєстратором щодо конкретної земельної ділянки.

Зазвичай, підозрювані у ході проведення досудового розслідування відмовляються надавати показання, користуючись при цьому, положеннями ст. 63 Конституції України, відповідно до якої особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [1].

У такому випадку, є доцільним взагалі не ставити жодних питань, оскільки на наступний допит, особа може підготуватись та надати органу досудового розслідування хибні свідчення, які заплутають слідство, при цьому, не відповідаючи за надання хибних свідчень.

У ході подальшого досудового розслідування, може виникнути необхідність у проведенні обшуку. У такому випадку, прокурор, як особа, яка наділена повноваженнями проведення слідчих дій, самостійно може внести відповідне клопотання до суду про проведення обшуку.

Перед початком проведення обшуку, наприклад приміщення у якому, вірогідно, знаходяться речі чи документи, які особа яка вчинила кримінальне правопорушення використовувала з метою незаконного заволодіння земельною ділянкою, необхідно оперативним шляхом встановити місце її проживання, перебування та місце вірогідного

зберігання речей і документів. При цьому, задля найкращого результату проведення слідчої (розшукової) дії, необхідно отримати від оперативно-го підрозділу підтвердження перебування речей і документів, які планується відшукати, а також особи, що вчинила кримінальне правопорушення за адресами майбутнього обшуку.

Під час проведення обшуку доцільно відбирати та вилучати лише ті речі і документи, які безпосередньо стосуються вчиненого кримінального правопорушення, для подальшого оперативного вивчення.

У разі, якщо за результатами проведення обшуку, виявлено речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, їх необхідно одразу ж представити понятим та іншим учасникам слідчої (розшукової) дії, упакувати, опечатати та направити до органу досудового розслідування для вивчення та дослідження.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-4651%D0%B017/print1329-93292447164>.
3. Лук'янчиков Є. Д., Моїсєєв О. М. Пред'явлення для в'язання: навч. посіб. Макіївка: Графіті, 2008. 104 с.
4. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Слідчий огляд: поняття та види. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 264–269.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України: у 4-х томах. За заг. ред. О. В. Стовби. Харків: Видавнича агенція «Апостиль», 2015 р. Т. 2. 329 с.
6. Письменний Д. П. Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Випуск 3. Том 2. С. 143–146.
7. Тактика следственных действий: учебное пособие. Под ред. В. И. Комиссарова. Саратов: СГАП, 2000. 202 с.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підруч. за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид. переробл. та допов. К.: Ін Юре, 2014. 618 с.

Анотація

Лушаку С. В. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій процесуальним керівником у кримінальних провадженнях у справах про земельні відносини. – Стаття.

У статті розглядаються особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій процесуальним керівником у кримінальних провадженнях у справах про земельні відносини. Виокремлюються етапи досудового розслідування у кримінальних провадженнях у справах про земельні відносини. Встановлено, що під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій мають свої особливості, адже кримінальні правопорушення у даній сфері вчиняються значно рідше, аніж загальнокримінальні злочини.

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, слідчі (розшукові) дії, кримінальний процесуальний кодекс, досудове розслідування.

Аннотация

Лушаку С. В. Особенности проведения отдельных следственных (розыскных) действий процессуальным руководителем по уголовным производствам по делам о земельных отношениях. – Статья.

В статье рассматриваются особенности проведения отдельных следственных (розыскных) действий процессуальным руководителем по уголовным производствам по делам о земельных отношениях. Выделяются этапы предварительного расследования по уголовным производствам по делам о земельных отношениях. Установлено, что при осуществлении досудебного расследования уголовных правонарушений в сфере земельных отношений, проведения следственных (розыскных) и процессуальных действий имеют свои особенности, ведь уголовные правонарушения в данной сфере совершаются значительно реже, чем общеуголовные преступления.

Ключевые слова: прокурор, процессуальное руководство, следователи (розыскные) действия, криминальный процессуальный кодекс, досудебное расследование.

Summary

Lupashky S. V. Peculiarities of conducting certain investigative (search) actions by the procedural manager in criminal proceedings in cases of land relations. – Article.

The article deals with the peculiarities of conducting individual investigative (search) actions by the procedural leader in criminal proceeding in land relations cases. The stages of pre-trial investigation in criminal proceeding in land relations cases are distinguished. It is established that during the pre-trial investigation of criminal offenses in the field of land relations, the conduct of investigative (investigative) and procedural actions have their own peculiarities, since criminal offenses in these areas are committed much less often than generally criminal offenses.

Key words: prosecutor, procedural leadership, investigative (search) actions, criminal procedure code, pre-trial investigation.

УДК 343.13

О. Ю. Льошенко*аспірант на здобуття наукового ступеня доктора філософії
кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»***ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ**

Постановка проблеми. Відповідно до приписів ст. 55 Конституції України, кожній особі гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, зокрема, й суб'єктів, уповноважених на здійснення кримінального провадження. Зазначені конституційні положення цілком корелюються з міжнародними стандартами кримінального судочинства. Так, у ч. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 23.03.1976 зобов'язано кожну державу забезпечити особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть, коли це порушення було вчинене особами, як діяли як офіційні особи. Схожі положення закріплено в статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, де передбачено, що кожен, чиї права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть, якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Згідно зі ст. 24 КПК України забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності є однією із засад кримінального провадження. Прояв даної засади також відображено в положеннях глави 26 КПК України, де безпосередньо унормовано процесуальний порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування, а також у розділі V: «Судове провадження з перегляду судових рішень» (ст. 393 – право на апеляційне оскарження; ст. 425 – право на касаційне оскарження; ст. 460 – право подати заяву про перегляд судового рішення занововиявленими або виключними обставинами).

Право на оскарження, на наш погляд, є одним із найбільш важливих у структурі права на справедливий суд, оскільки саме через процес його реалізації здійснюється: по-перше, виправлення помилок і порушень закону, допущених слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом; по-друге, забезпечення прав та охоронюваних законом інтересів учасників процесу; по-третє, утвердження законності та справедливості кримінального судочинства. Втім, у практичній діяльності є низка проблем, пов'язаних із реалізацією права на оскарження, у тому числі ухвал слідчого судді, що і обумовило вибір теми даної статті.

Стан дослідження. Різним аспектам оскарження дій чи рішень у кримінальному процесі були

присвячені праці Н.Р. Бобечко, Є.В. Большакова, Ю.М. Грошевого, Д.І. Клепки, Д.Є. Крикливець О.П. Кучинської, О.В. Ромасєва Л.М. Лобойка, В.Т. Малярєнка, В.В. Назарова, М.А. Погорєцького, А. Р. Туманянц, О.Г. Шило, О.Г. Яновської та інших авторів. Водночас, низка аспектів, пов'язаних із правом на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності не знайшли свого законодавчого врегулювання, залишаються дискусійними та потребують нагального вирішення. Зокрема, серед іншого, це також стосується процесуального порядку розгляду заперечень проти ухвал слідчого судді під час підготовчого провадження в суді; порядку апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, що не передбачені КПК України, але існують в судовій практиці тощо. Наведене зумовлює необхідність зосередити увагу на проблемних питаннях оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування.

Метою статті є визначення сучасних проблем реалізації права на оскарження ухвал слідчого судді та висловлення пропозицій щодо вдосконалення чинного КПК України в аспекті дослідженого питання.

Виклад основного матеріалу. На стадії досудового розслідування окремий предмет оскарження становлять ухвали слідчого судді, визначені у ст. 309 КПК України. Законодавцем передбачено вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування. Не дивлячись на чіткий перелік ухвал, визначений у ст. 309 КПК України, у науковій літературі це питання викликає дискусію. Предметом спору виступають інші ухвали слідчого судді, за рахунок яких, на думку окремих правників, слід розширити предмет оскарження. І як засвідчує аналіз наукових джерел, у цьому питанні вчені висловлюють різні позиції. Так, одні відстоюють погляд щодо доцільності оскарження певного виду ухвал слідчого судді та доповнення КПК України тими ухвалами, які в ньому не передбачені [1, с. 100]. Інша група дослідників наприклад Є.В. Большаков та Д.І. Клепка, не підтримують позицію щодо доцільності закріплення вичерпного переліку рішень слідчого судді, які підлягають оскарженню [2, с. 46-49; 3, с. 125]. На думку цих правників, заборона оскарження судових рішень не сприяє реалізації проголошеного у Конституції України права особи на захист, а навпаки – уне-

можливіє своєчасне реагування сторони захисту на незаконні рішення і тягне за собою незаконність усього подальшого провадження. З огляду на це, вони наголошують на необхідності закріплення в положеннях КПК України права особи на захист при втручанні в її приватну сферу та надати право оскаржувати всі без виключення рішення суду [4, с. 96-97]. Отже, на їх переконання, під час досудового розслідування оскарженню повинні підлягати всі без виключення ухвали слідчого судді.

З метою більш конструктивного вирішення окресленої дискусії слід звернутися до правової позиції ЄСПЛ, який у рішенні у справі «Скорик проти України» від 08.01.2008 відзначив, що право на суд, одним із аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним, адже воно може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги. Однак ці обмеження не повинні впливати на користування правом у такий спосіб і до такої міри, що саму його суть буде порушено. Вони повинні відповідати законній меті, де має бути розумний ступінь пропорційності між засобами, що застосовуються, та метою, яку намагаються досягнути [5].

Загалом, ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що держава має право встановлювати певні обмеження права осіб на доступ до суду. Такі обмеження мають переслідувати легітимну мету, не порушувати саму сутність цього права, а між цією метою і запровадженими заходами має існувати пропорційне співвідношення (п. 57 рішення у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» від 28.05.1985 [6]). Фактично ЄСПЛ визнав, що лише за наявності в національному законодавстві закріпленого порядку апеляційного оскарження таке право повинно бути гарантовано державою відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Втім, слід зауважити, що в КПК України встановлено вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають апеляційному оскарженню, порядок оскарження яких чітко регламентовано законом.

Крім того, слід навести позицію Конституційного Суду України, викладену в п. 2.2 Рішення від 08.04.2015 про те, що згідно з Конституцією України допускається можливість обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду (п. 8 ч. 3 ст. 129), однак воно не може бути свавільним та несправедливим. Таке обмеження має встановлюватися виключно Конституцією та законами України; переслідувати легітимну мету; бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим [7].

Розглядаючи дане питання також необхідно звернутись і до правової позиції Верховного Суду, який в постанові від 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к вказав, що наявність визна-

чених у законі вимог щодо звернення до суду вищого рівня в разі незгоди із судовим рішенням не є тотожним обмеженню в доступі до правосуддя, а, отже, не означає обмеження у праві на справедливий судовий розгляд [8].

Отже, за аналізом правової позиції Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, Верховного Суду, які були сформовані під час розгляду й вирішення справ і втілились у судових рішеннях, можливо дійти ґрунтовного висновку, що їх правові позиції свідчать про забезпечення гарантування загальних принципів права особи на судовий захист, у тому числі забезпечення апеляційного оскарження рішень суду.

Втім, згідно національного законодавства допускається можливість обмеження права на апеляційне оскарження рішення суду, зокрема, й ухвал слідчого судді. Таке обмеження в деяких випадках може бути визнано порушенням права доступу до правосуддя.

Якщо в національному законодавстві існує процедура апеляції, держава повинна забезпечити її в межах, встановлених законом. Тому встановлення законодавцем вичерпного переліку ухвал слідчого судді, що підлягає апеляційному оскарженню під час досудового розслідування, може розглядатись як порушення права доступу до правосуддя. Однак, вести мову щодо необхідності оскарження усіх ухвал слідчого судді, на нашу думку, також немає потреби.

Оскільки вважаємо, що проблема оскарження ухвал слідчого судді також пов'язана з відсутністю механізму розгляду заперечень на ті ухвали слідчого судді, що не передбачені в ч.ч. 1.2 ст. 309 КПК України. Мова йде, наприклад, про оскарження ухвали про обшук та огляд житла чи іншого володіння особи; про обрання таких запобіжних заходів як особисте зобов'язання, особиста порука, застава; застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як відсторонення від посади, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом тощо. Адже, згідно з ч. 3 ст. 309 КПК України скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. Як визнав Верховний Суд, саме у такий спосіб (шляхом подання заперечень на ухвали слідчого судді під час підготовчого провадження) реалізується право особи на судовий контроль законності такого виду рішення слідчого судді (постанова від 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к).

Разом із тим, в іншому рішенні Верховний Суд наголошує, що такий порядок (спосіб) судового контролю є недовірливим, оскільки під час підготовчого провадження відсутні надійні процесуальні механізми захисту прав. Велика Палата Верховного Суду вважає, що зазначена перевірка (тобто

під час підготовчого провадження) не є ефективним засобом захисту від можливого порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (п. 22 Постанови від 23.05.2018 у справі № 243/6674/17-к) [9]. Дійсно, слід урахувати таку позицію, оскільки:

– по-перше, не в усіх кримінальних провадженнях, у яких було проведено процесуальну дію або застосовано примусовий захід, щодо яких відсутня можливість оскарження під час досудового розслідування, буде звернення до суду з обвинувальним актом, а фактично стадія підготовчого провадження взагалі може не настати;

– по-друге, підготовче судове засідання, навіть якщо обвинувальний акт передано до суду, може відбутися запізно для того, щоб бути здатним виправити порушення;

– по-третє, під час підготовчого засідання в суді першої інстанції суддя не має повноважень вчиняти дії та ухвалювати рішення, які можуть призвести до виправлення порушення прав, свобод та законних інтересів особи, спричиненого втручанням з боку органів досудового розслідування або прокурора.

Отже, беручи до уваги викладене, слід констатувати, що хоча право на подання заперечень на ухвали слідчого судді й передбачено, втім механізму реалізації даного права в КПК України не визначено, оскільки не встановлено ані порядку розгляду заперечень на підготовчому провадженні, ані рішень судді за результатами розгляду такого заперечення. На практиці, у разі надходження заперечень під час підготовчого провадження, судді лише приєднують їх до матеріалів кримінального провадження без будь-якого розгляду та прийняття рішення.

Тимчасом змодельюємо наступну ситуацію. Слідчим суддею згідно вимог, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України, «легалізовано» обшук, який було проведено з порушенням вимог законодавства, або дозволено в ході обшуку вилучити речі, здобуті злочинним шляхом, тобто без вказівки на їх індивідуальні або родові ознаки (як це, наприклад, дозволено ухвалою слідчого судді Івано-Франківського міського суду від 14.12.2015 [10]). Оскаржити під час досудового розслідування ані незаконні дії слідчого, прокурора, які проводили даний обшук, ані ухвалу слідчого судді про обшук неможливо, оскільки згідно положень ст. 303, 309 КПК України такі дії та рішення не є предметом оскарження. Відтак, фактично, суддя, отримавши під час підготовчого провадження заперечення на проведення обшуку, не розглядаючи його, лише приєднує до матеріалів кримінального провадження. І, навіть, розуміючи, що слідча (розшукова) дія була проведена з порушенням закону суддя не може визнати цей доказ недопустимим,

оскільки під час підготовчого провадження він не досліджує докази. І лише в нарадчій кімнаті під час ухвалення вироку суддя, на вимогу ст. 89 КПК України, вирішує питання щодо недопустимості доказів, отриманих у ході обшуку, а також інших доказів, які були отримані на підставі вилучених під час нього речей і документів, а саме висновків експертів (у такому випадку ЄСПЛ каже про «плоди отруєного дерева»). Зрозуміло, що коли буде встановлено, що обшук проведено з порушенням закону, то всі докази, отримані під час його проведення, будуть визнані судом недопустимими. А це, безумовно, шлях до постановлення виправдувального вироку.

Втім, якщо б у особи було права на оскарження обшуку ще під час досудового розслідування, а у слідчого судді можливість визнати отримані докази допустимими чи не допустимими, набагато раніше, аніж на завершальному етапі судового розгляду, такої б ситуації не склалося. У зв'язку з тим, ми вважаємо, що слід законодавчо закріпити можливість оскарження на досудовому розслідуванні тих слідчих (розшукових) дій, які проводяться за рішенням слідчого судді, а саме обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи.

У науковій літературі вже висловлювалась пропозиція про необхідність доповнення переліку ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені, в тому числі ухвали про проведення обшуку. В обґрунтування необхідності таких змін науковці наводять різну аргументацію, зокрема: і те, що у випадках проведення обшуку та огляду житла зачіпаються конституційні права осіб [11, с. 101]; і те, що в ході обшуку сторона обвинувачення може вилучати практично все, а потім тривалий час розбиратися, чи стосуються вилучені предмети або документи кримінального правопорушення чи ні [12, с. 236], при цьому не накладаючи арешт на вилучене майно.

Враховуючи значний спектр досліджуваної проблематики, на наше переконання, оскарженню повинні підлягати як ухвала слідчого судді про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, так і дії слідчого, прокурора, спрямовані на виконання даної ухвали. Така позиція може визвати заперечення, оскільки постає питання – як особа, у житлі якої планується провести обшук, може оскаржити ухвалу, якщо вона не була присутня в суді при отриманні дозволу на його проведення? Тобто, гіпотетично стороні захисту взагалі не повинно бути відомо про проведення обшуку. Разом із тим, ми вважаємо, що, по-перше, ухвалу слідчого судді за наявності виявлених порушень можна оскаржити й після її постановлення, а й відповідно – після проведення обшуку; по-друге, оскарженню на досудовому розслідуванні також повинні підлягати дії працівників, що проводили обшук, оскільки саме в їх діях найчас-

тіше спостерігаються порушення прав, свобод та законних інтересів особи.

Таким чином, у ч. 1 ст. 303 КПК України слід передбачити, що оскарженню підлягають дії слідчого, прокурора в ході виконання ухвали про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, надавши це право особі, у житлі якої проводилась відповідна слідча (розшукова) дія, її захиснику, адвокату. У ст. 309 КПК України слід визначити, що під час досудового розслідування можуть бути оскаржені ухвали про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, або відмову в їх проведенні. Саме такий порядок надасть можливість вирішити питання про допустимість доказів, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій, дозвіл на які дає слідчий суддя, ще на стадії досудового розслідування.

Висновки. Отже, з урахуванням викладеного, слід зробити такі висновки. По-перше, встановлення у кримінальному процесуальному законі вичерпного переліку ухвал слідчого судді, що підлягають апеляційному оскарженню під час досудового розслідування, може в подальшому розглядатись як порушення права доступу до правосуддя, з огляду й на те, що у законі відсутній механізм розгляду заперечень на ті ухвали слідчого судді, що не передбачені в ч.ч. 1.2 ст. 309 КПК України. А, отже, слід констатувати, що перевірка заперечень під час підготовчого провадження, передбачена у ч. 3 ст. 309 КПК України, не є ефективним засобом захисту від можливих порушень прав особи. По-друге, законодавчо слід закріпити можливість оскарження на досудовому розслідуванні тих слідчих (розшукових) дій, які проводяться за рішенням слідчого судді, а саме обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи. Оскарженню повинні підлягати як ухвала слідчого судді про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, так і дії слідчого, прокурора, спрямовані на виконання даної ухвали.

Література

1. Костюченко О. Про доцільність запровадження окремого оскарження і перегляду постанов судді та ухвал суду в кримінальному судочинстві України. *Судоустрій та судочинство в Україні*. 2007. № 3. С. 99-106.

2. Большаков Є. В. Апеляційне оскарження рішень судді, постановлених в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 180 с.

3. Клепка Д. І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремих видів провадження: автореф. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.

4. Большаков Є. В. Можливість апеляційного оскарження рішень судді, які постановлені у порядку судового контролю. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 94-97.

5. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.01.2008 Справа «Скорик проти Украї-

ни». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SO3726?an=2>.

6. Рішення Європейського суду з прав людини від 28.05.1985 Справа «Ашингдейн проти Сполученого Королівства». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113041>.

7. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 року № 1-6/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>.

8. Постанова Верховного суду від 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72349130>.

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.05.2018 у справі № 243/6674/17-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475959>.

10. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду від 14.12.2015, судова справа № 344/17371/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55603758>.

11. Костюченко О. Про доцільність запровадження окремого оскарження і перегляду постанов судді та ухвал суду в кримінальному судочинстві України. *Судоустрій та судочинство в Україні*. 2007. № 3. С. 99-106.

12. Фаринник В. І., Татаров О. Ю. Удосконалення процесуального порядку проведення обшуку. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4 (26). С. 234-240.

Анотація

Льошенко О. Ю. Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді. – Стаття.

Стаття присвячена визначенню сучасних проблем оскарження ухвал слідчого судді. Вказано на відсутність законодавчо закріпленого механізму розгляду заперечень на ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 309 КПК України. Запропоновано на законодавчому рівні закріпити можливість оскарження на досудовому розслідуванні ухвали слідчого судді про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, а також дій слідчого, прокурора, спрямованих на виконання даної ухвали.

Ключові слова: кримінальне провадження; право на оскарження; ухвала слідчого судді; заперечення на ухвали слідчого судді; обшук житла чи іншого володіння особи.

Аннотация

Лёшенко Е. Ю. Проблемные вопросы обжалования определений следственного судьи. – Статья.

Статья посвящена изучению современных проблем обжалования определений следственного судьи. Указано на отсутствие законодательно закрепленного механизма рассмотрения возражений на решения следственного судьи в порядке, предусмотренном ч. 3 ст. 309 УПК Украины. Предложено закрепить в законе возможность обжалования на досудебном расследовании определения следственного судьи о проведении обыска, осмотра жилища или иного владения лица, а также действий следователя, прокурора, направленных на выполнение данного определения.

Ключевые слова: уголовное производство; право на обжалование; определение следственного судьи; возражения на определение следственного судьи; обыск жилища или иного владения лица.

Summary

Loshenko O. Yu. Problematic issues of appealing the decisions of the investigating judge. – Article.

The article is devoted to the definition of modern problems of appealing against the decisions of the investigating judge. It is pointed out that there is no legally established mechanism for reviewing objections to the decisions of the investigating judge in the manner prescribed by Part 3 of Art. 309 of the Criminal Procedure Code of

Ukraine. It is proposed to enshrine at the legislative level the possibility of appealing the pre-trial investigation of the decision of the investigating judge to search, inspect the home or other property of a person, as well as the actions of the investigator, prosecutor aimed at enforcing this decision.

Key words: criminal proceedings; the right to appeal; decision of the investigating judge; objections to the decisions of the investigating judge; search of a person's home or other property.

УДК [343.1:343.37](477)

В. В. Піддубний
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Економічна злочинна діяльність є основною структурною складовою кримінального тіньового сектора економіки, живильним середовищем для його розширення, що становить серйозну загрозу економічній безпеці України. Основними її загальними ознаками за доповіддю Генерального Секретаря ООН (Женева, квітень 1993 р.) є: отримання незаконних економічних вигод шляхом використання нелегальних товарів та послуг у незаконній формі; конспіративна злочинна діяльність та координація; повна або часткова монополізація, проникнення у надприбуткові законні види діяльності; застосування у легальній діяльності методів насильства та залякування; «розмивання» меж між організованою злочинністю та неформальною діяльністю [1, с. 40].

Вивчення стану організації роботи з розслідування злочинів економічної спрямованості свідчить, що організовані злочинні угруповання забезпечують високий рівень власного захисту і одночасно постійну готовність до активної протидії підрозділам Національної поліції у розслідуванні злочинів. Протидія розслідуванню – це система прийомів кримінального впливу, застосування яких у певній послідовності й різних комбінаціях спрямована на ухилення винних від кримінальної відповідальності шляхом нейтралізації діяльності правоохоронних органів з виявлення, розкриття та розслідування злочинів, а також перешкодження діяльності суду щодо здійснення правосуддя [2, с. 480].

Серед поширених форм такої протидії є: підкуп, залякування й інший вплив на потерпілих і свідків з метою схилення їх до давання «необхідних» свідчень; наймання адвокатів високої кваліфікації; встановлення нелегальних каналів зв'язку з заарештованими учасниками злочинних угруповань та погодження заходів протидії; знищення документів й засобів злочинної діяльності; симуляції захворювань; приховування підозрюваних за межами України; цілеспрямована дискредитація слідчих, прокурорів і суддів, у тому числі шляхом наклепів, що містяться в скаргах і заявах або тиск через засоби масової інформації; використання корумпованих зв'язків, а також підкуп працівників поліції тощо [3, с. 126–129].

За таких умов, з метою подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості, слідчим НП України згідно вимог КПК України

доцільно проводити такі негласні слідчі (розшукові) дії як: аудіо-, відео-контроль особи (ст. 260); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); контроль за вчиненням злочину (ст. 271), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274). Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч.ч. 1, 2 ст. 246 КПК України) [4; 5, с. 161–163].

Однак, у науковій літературі справедливо зазначається, що мало дослідженими ще залишаються окремі аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій, як на початковому так наступних етапах розслідування, не визначені напрями та специфіка їх застосування в умовах подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості. Недостатня розробленість організаційних і тактичних питань підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій викликає значні труднощі у роботі слідчих та оперативних працівників поліції [6, с. 124–127; 7, с. 90–92; 8, с. 48].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню особливостей проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо подолання протидії під час розслідування злочинів присвячені праці таких вчених як: А. Ф. Волобуєв, В. І. Литвиненко, В. О. Малярова, М. А. Погорецький, С. Д. Подгорний, О. О. Подобний, В. Д. Пчолкін, С. Р. Тагієв, О. В. Федосова, С. С. Чернявський, Б. В. Щур та інших. Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових робіт, присвячених проведенню негласних слідчих (розшукових) дій, практично відсутні дослідження щодо їх застосування в умовах подолання протидії злочинців в ході розслідування злочинів економічної спрямованості.

Метою публікації є визначення напрямів застосування та розгляд особливостей проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, що можуть бути ефективними в ході розслідування

злочинів економічної спрямованості та подолання протидії з боку злочинців.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що ситуаційна обумовленість і тактична своєрідність проведення негласних слідчих (розшукових) дій багато в чому пов'язана з виконанням конкретних завдань, розв'язуваних у рамках кримінального провадження. До таких завдань розслідування злочинів економічної спрямованості слід віднести:

– встановлення свідків, обізнаних про злочинні дії і факти протидії розслідуванню, а також забезпечення можливості використання в процесі розслідування інформації, якою вони володіють. У якості свідків найчастіше виступають: бухгалтерські та інші працівники, що оформляють документацію щодо виробничих операцій; технічний і обслуговуючий персонал підприємств і організацій; співробітники органів державного фінансового контролю, аудитори, представники недержавних структур, працівники охорони, співробітники інших підприємств; власники, співвласники, фермери та інші;

– виявлення предметів і документів, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні, забезпечення їх збереження і використання в процесі розслідування. Серед матеріальних об'єктів, що прямо вказують на вчинення злочину та факти протидії розслідуванню, можуть бути: предмети злочинного посягання; підроблені документи; фальсифікована продукція, а також знаряддя і сліди злочину;

– здійснення спостереження за поведінкою підозрюваних осіб і фіксація їх злочинних дій за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення можливості використання отриманих результатів у кримінальному провадженні.

В умовах протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості важливим напрямом застосування негласних слідчих (розшукових) дій є: забезпечення виявлення та схоронності предметів і документів, що можуть бути доказами і можливості їхнього використання в кримінальному провадженні; затримки злочинців «на гарячому»; відшукання майна і цінностей, нажитих злочинним шляхом, з метою забезпечення відшкодування заподіяних збитків; фіксацію злочинних дій шляхом застосування фото-, аудіо-, відеозапису; забезпечення негласного одержання зразків та інших слідів для проведення криміналістичних та інших досліджень документів, сировини і готової продукції.

В ході розслідування злочинів економічної спрямованості негласні слідчі (розшукові) дії необхідно застосовувати для встановлення: джерел розкрадання сировини та готової продукції; усіх причетних до вчинення злочину осіб; місця збереження предметів, коштів і цінностей, нажитих злочинним шляхом; фактів викрадення продук-

ції; місць виготовлення і збереження фальсифікованої продукції; способів вчинення і приховання злочинів; виявлення документів, що підтверджують злочинні дії; осіб, що можуть бути свідками; злочинні зв'язки з числа представників органів місцевого самоврядування, комерційних і підприємницьких структур, членів організованих злочинних угруповань, а також факти протидії розслідуванню з боку останніх.

З метою нейтралізації можливої протидії злочинців за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій слід забезпечити: здійснення оперативно-розшукового контролю за поведінкою підозрюваних та обвинувачених з метою запобігання тиску з їх боку на свідків та інших осіб, що беруть участь у процесі розслідування; припинення спроб знищення або приховування предметів злочину; неможливість ухилення вказаних осіб від слідства і суду; встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів економічної спрямованості; виявлення невідомих раніше епізодів злочинів та причетних до них осіб.

У сучасній юридичній літературі існує точка зору, відповідно до якої при розслідуванні злочинів економічної спрямованості основна увага повинна бути зосереджена на механізмі вчинення злочинів як складній динамічній системі, елементи якої охоплюють практично весь технологічний ланцюжок господарської діяльності об'єкта або галузі. При цьому головною особливістю є те, що кожен учасник співтовариства виконує чітко визначені функції в загальній структурі, тобто простежується замкнутий цикл діяльності. При такому становищі одна група або її члени виконують операції щодо привласнення матеріальних цінностей, коштів, інші – здійснюють їх транспортування, треті – займаються збутом [9, с. 17–18; 10, с. 229; 11, с. 42].

Вказані особливості необхідно враховувати в ході підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, спостереження за особами, річчю або місцем скоєння злочину (ст. 269 КПК України). Проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії зумовлюється необхідністю: вивчення способу життя підозрюваного, з яким не вдалося встановити психологічний контакт і який здійснює протидію розслідуванню; встановлення системи зв'язків підозрюваного з метою виявлення осіб, які можуть бути причетними до злочинної діяльності, а також виявлення таємних схованок знарядь учинення злочину та майна, отриманого злочинним шляхом.

Згідно ст. 267 КПК України слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів. Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо

перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

В умовах протидії розслідуванню зазначена негласна слідча (розшукова) дія проводиться з метою: виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для досудового розслідування; виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; встановлення технічних засобів аудіо-, відео-контролю особи, забезпечення збереження доказів, які за наявною інформацією можуть бути знищені до їх вилучення процесуальним шляхом, а також для підготовки проведення інших слідчих (розшукових) дій [12, с. 302–305].

В ході розслідування злочинів економічної спрямованості нерідко слідство отримує у своє розпорядження різні аудіо матеріали – записи спілкування конкретних осіб між собою, у тому числі і в результаті прослуховування телефонних переговорів. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Запис телефонних переговорів може містити важливу інформацію про злочинне формування, його склад, зв'язки, задумані і вчинені злочини, злочинні ролі і функції учасників організованої групи, про факти підкупу, залякування й інший вплив на потерпілих і свідків з метою схилення їх до давання «необхідних» свідчень [13, с. 99–101].

Крім того, не тільки для отримання доказів злочинної діяльності, а й для забезпечення безпеки і захисту учасників кримінального провадження, доцільно проводити аудіо-, відео контроль особи (ст. 260 КПК України), що полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо. У зв'язку з цим нерідко виникає необхідність при їх використанні в процесі доказування ідентифікації голосу конкретних осіб, встановлення параметрів звуку записуючої апаратури, з'ясування обстановки, в якій провадився аудіо запис, встановлення його достовірності та ін. Відповіді на них можна отримати шляхом проведення судово-фоноскопичної експертизи.

Необхідність проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії обумовлена: встановленням всіх учасників злочинного угруповання, у випадку коли затримані учасники здійснюють протидію розслідуванню; важливістю встановлення

місць зберігання документів, знарядь учинення злочину та майна, отриманого злочинним шляхом; виявленням фактів цілеспрямованої дискредитації слідчих, прокурорів і суддів, у тому числі шляхом наклепів, що містяться в скаргах і заявах або тиску через засоби масової інформації.

Крім того, під час досудового слідства, у відповідності до ч. 1 ст. 270 КПК України, може здійснюватися аудіо-, відео контроль місця, що полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження. З урахуванням положень ч. 2 та 3 ст. 267 КК України публічно доступне місце визначається як місце, до якого можна увійти або в якому можна перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача, або уповноважених ними осіб.

У випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується тяжкий чи особливо тяжкий злочин економічної спрямованості, може здійснюватися контроль за його вчиненням, який, згідно зі ст. 271 КПК України, проводиться в таких формах: контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину.

Сутність контрольованої поставки та оперативної закупки полягає в здійсненні «фіктивної» угоди купівлі-продажу з особою, підозрюваною у вчиненні злочину. Завдяки оперативній закупівлі можна отримати фактичні дані про події, час, місце, спосіб підготування або вчинення злочину, всіх співучасників, свідків, знаряддя злочину та інші обставини, що підлягають доказуванню. А спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою під час протидії розслідуванню.

В процесі розслідування злочинної діяльності, пов'язаної з випуском недоброякісної продукції, у слідчого та оперативних працівників виникає необхідність негласного отримання зразків сировини або готової продукції для проведення порівняльного дослідження. Частина 1 статті 274 КПК України передбачає проведення негласного отримання зразків для порівняльного дослідження, якщо неможливим буде здійснити їх отримання для експертизи в порядку ст. 245 КПК України. Проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії зумовлюється необхідністю: підтвердження при-

четності конкретної особи до вчинення злочину, отримання додаткової інформації про потенційних учасників організованого злочинного угруповання. Загалом, зі змістовного боку, проведення негласного отримання зразків для порівняльного дослідження полягає у виявленні матеріальних носіїв інформації, що зберігають сліди готування до вчинення злочину економічної спрямованості чи осіб, які до нього готуються, або причетні до вчинення злочину, а також предметів, що стали об'єктами злочинних посягань, з метою їх подальшого порівняльного дослідження, у тому числі й без відома власника.

Для подолання протидії розслідуванню тяжкого та особливо тяжкого злочину слідчий має право згідно законодавства (ст. 272 КПК України) організувати введення уповноваженої ним особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами.

Виконання такого завдання здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу і не потребує дозволу слідчого судді.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) полягає в застосуванні технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіо випромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Указана негласна слідча (розшукова) дія проводиться у випадку необхідності: установити місця знаходження підозрюваного, який перебуває в розшуку, підтвердити знаходження підозрюваного у конкретній проміжок часу в конкретному місці; встановлення нелегальних каналів зв'язку з заарештованими учасниками злочинних угруповань з метою погодження співучасниками злочину заходів протидії розслідуванню. Більше того з урахуванням деталізації з'єднань щодо телефонних дзвінків абонента може бути отримана інформація щодо: номера іншого учасника розмови; часу з'єднання; тривалості розмови абонентів; використання інших послуг, які прямо не пов'язані із дзвінком (наприклад, прийом та відправлення текстових чи інших повідомлень).

Порядок, організація підготовки та проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій регулюються нормативно-правовими актами органів, у складі яких перебувають уповноважені підрозділи [14].

Висновки. Таким чином, залежно від завдань розслідування злочинів економічної спрямованості, негласні слідчі (розшукові) дії повинні бути направлені на: а) одержання фактичних даних, що можуть бути використані при доказуванні; б) збір додаткових даних інформаційного характеру; в) виявлення та подолання протидії досудовому розслідуванню. Сукупність встановлених фактичних даних про факти й способи здійснення протидії розслідуванню може бути за рішенням слідчого, прокурора або судді безпосередньо долучена до матеріалів кримінального провадження. Отримані фактичні дані, залежно від характеру та форми протидії можуть бути підставою для прийняття рішення про притягнення винних до кримінальної відповідальності. Отже, своєчасність здійснення негласних слідчих (розшукових) дій щодо виявлення фактів протидії кримінального середовища створює сприятливі умови для об'єктивного та повного досудового розслідування злочинів економічної спрямованості.

Література

1. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.
2. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія]. К., 2010. 624 с.
3. Піддубний В. В. Щодо визначення сутності та систематизації форм протидії розслідуванню злочинів. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2016 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 126–129.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Федосова О. В. Правові основи проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 квітня 2015 р.) / відп. ред. Ю. П. Аленін. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 161–163.
6. Пчолкін В. Д. Підстави та умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.)*. Дніпропетровськ : Дніпроп держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 124–127.
7. Подобний О. О. Нейтралізація протидії учасників організованих злочинних угруповань – складова оперативного-розшукового забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 16. Том 2. С. 90–92.

8. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному судочинстві України : монографія. Київ : ВД «Декор», 2015. 470 с.

9. Литвиненко В. І. Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К.: НАВС України, 2002. 20 с.

10. Малярова В. О. Подолання протидії розслідуванню на досудовому слідстві: актуальні завдання й складності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 5-2. Том 3. 2014. С. 229–232.

11. Волобуєв А. Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление. *Государство и право*. 2002. № 4. С. 42–47.

12. Подгорний С. Д. Організація обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Т. 3. С. 302–305.

13. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними групами: монографія. Х.: Гриф, 2005. 251 с.

14. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

Анотація

Піддубний В. В. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості. – Стаття.

Розглянуто сутність та форми протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості. Зазначено, що ефективність їх розслідування залежить від належної організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Окреслені завдання та напрями їх застосування. Визначено перелік негласних слідчих (розшукових) дій, які доцільно проводити з метою подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості. Вказано, що необхідність їх проведення обумовлена ситуаційною залежністю і тактичною своєрідністю отримання інформації від застосування відповідної негласної слідчої (розшукової) дії. Надано рекомендації щодо особливостей проведення аудіо-, відео-контролю особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; контролю за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

Ключові слова: злочини економічної спрямованості, сутність і форми протидії розслідуванню, негласні слідчі (розшукові) дії.

Аннотация

Поддубный В. В. Проведение негласных следственных (розыскных) действий по преодолению противодействия расследованию преступлений экономической направленности. – Статья.

Рассмотрены сущность и формы противодействия расследованию преступлений экономической направленности. Указано, что эффективность их расследования зависит от надлежащей организации проведения негласных следственных (розыскных) действий. Обозначены задачи и направления их применения. Определен перечень негласных следственных (розыскных) действий, которые целесообразно проводить с целью преодоления противодействия расследованию преступлений экономической направленности. Указано, что необходимость их проведения обусловлена ситуационной зависимостью и тактическим своеобразием получения информации от применения соответствующего негласного следственного (розыскного) действия. Даны рекомендации относительно особенностей проведения аудио-, видео- контроля лица; снятия информации с транспортных телекоммуникационных сетей; обследования публично недоступных мест, жилища или иного владения лица; установления местонахождения радиоэлектронного средства; наблюдения за лицом, вещью или местом; контроля за совершением преступления; выполнения специального задания по раскрытию преступной деятельности организованной группы или преступной организации, негласного получения образцов, необходимых для сравнительного исследования.

Ключевые слова: преступление экономической направленности, сущность и формы противодействия расследованию, негласные следственные (розыскные) действия.

Summary

Piddubnyi V. V. Carrying out covert investigative (search) actions to overcome opposition to the investigation of economic crimes. – Article.

The essence and forms of counteraction to investigation of crimes of economic orientation are considered. It is stated that the effectiveness of their investigation depends on the proper organization of secret investigative (search) actions. The tasks and directions of their application are outlined. The list of secret investigative (investigative) actions, which is expedient to be carried out in order to counteract the investigation of economic crimes, is determined. It is stated that the necessity of their conduct is conditioned by situational dependence and tactical peculiarity of receiving information from the use of the corresponding secret investigative (search) action. Recommendations are given on the features of audio, video control of a person; withdrawal of information from transport telecommunications networks; survey of public places, housing or other possession of a person; establishing the location of a radio electronic device; observing a person, thing or place; crime control; performing a specific task of disclosing the criminal activity of an organized group or criminal organization, not publicly obtaining samples required for comparative research.

Key words: crimes of economic orientation, essence and forms of counteraction to investigation, secret investigative (search) actions.

УДК 343.71

А. Ю. Стацак
кандидат юридичних наук,
докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ КОНСПІРАЦІЇ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. З давніх часів працівники правоохоронних органів з метою протидії злочинності в своїй діяльності використовували різні способи та методи. Водночас, практика свідчить, що лише здійснення контр злочинних дій в умовах повної секретності надавало максимально ефективний результат. Тобто окремого значення має саме реалізація принципу конспірації як одного із основних для оперативно-розшукової протидії злочинності. Зокрема вказаний принцип поєднує в собі легітимність поєднання в роботі правоохоронних органів гласних та негласних заходів, збереження в таємниці не тільки від об'єкта контролю, а й оточуючих сторонніх осіб, а також забезпечення безпеки осіб, що на конфіденційній основі співпрацюють з органами поліції. Враховуючи вказане окремого інтересу з точки зору наукового обґрунтування становлять положення реалізації принципу конспірації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Взагалі в теорії оперативно-розшукової діяльності дослідженню питань, пов'язаних із принципами оперативно-розшукової діяльності було присвячено досить велику кількість досліджень. Зокрема, на рівні монографічних досліджень окреслена проблематика була частково досліджена останніми роками в монографії М. С. Цуцкірідзе на тему: «Кримінально-процесуальна діяльність слідчого: теоретичні, правові та праксеологічні засади», кандидатській дисертації Д.М. Ценова на тему: «Оперативно-розшукове забезпечення підрозділами кримінальної поліції досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування» та на рівні методико-практичного матеріалу М. М. Перепелицею в лекції на тему: «Поняття, завдання, принципи та правова основа оперативно-розшукової діяльності». Водночас, слід зазначити, що окремої уваги також було приділено вивченню окремого й кожного принципу оперативно-розшукової діяльності, однак аналізуючи вказані наукові праці, а також наукові розробки інших фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності слід дійти висновку, що безпосередньо питання окремих щодо реалізації принципу конспірації під час оперативно-розшукової діяльності не досліджувалось.

Метою статті є охарактеризувати основні засади реалізації принципу конспірації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності

Виклад основного матеріалу. В теорії оперативно-розшукової діяльності виділяють два види принципів: загальноюридичні та спеціальні (галузеві). Водночас, аналіз практики свідчить, що одним із основних спеціальних (галузевих) принципів оперативно-розшукової діяльності є принцип конспірації, який своєю сутністю відрізняє окреслений вид державного форми протидії злочинності від інших.

Взагалі слово «конспірація» почало використовуватись з давніх часів, по суті для визначення певного виду таємної діяльності, однак на сьогодні існують дещо різні тлумачення одноіменного терміну.

Так, на думку укладачів словника української мови конспірація – це заходи, яких уживає нелегальна організація для збереження в таємниці своєї діяльності, а також своїх членів; суворе дотримання таємниці [1].

Водночас, у Вікіпедії «конспірація» визначається як дотримання, збереження таємниці будь-якої діяльності; принцип скритності, таємності взагалі; явище існування таємності, негласно. До того ж, зазначено, що доцільно використовувати для позначення:

1) методів діяльності, що застосовуються нелегальною організацією для збереження в таємниці її діяльності; дотримання таємниці;

2) дії, що вживаються з метою збереження чого-небудь у таємниці, в секреті [2].

Необхідність збереження в таємниці дій правоохоронних органів обумовлюється багатьма причинами.

В той самий час, російські вчені зазначають, що конспірація обумовлюється перш за все потребою прийняття адекватних заходів протидії злочинам, які готуються і здійснюються в умовах неочевидності з метою уникнути кримінальної відповідальності. Таємним способом скоєння злочинів держава протиставляє таємні способи їх розкриття. До того ж, конспіративність дозволяє уникнути необґрунтованої або передчасної компрометації осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, коли ОРЗ проводяться при наявності неперевереною

або суперечливої інформації. По-третє, збереження таємниці є в ряді випадків неодмінною умовою надання громадянами допомоги в розкритті злочинів, гарантією дотримання їх конституційних прав і свобод, а також спеціальних прав [3].

В свою чергу, Ю.Н. Калатанов виділяє в понятті конспірації в якості основного істотної ознаки роботу з особами, які надають сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність [4].

Натомість Н.Ю. Пономаренко пропонує розуміти під конспірацією як елементу системи понять оперативно-розшукової тактики - збереження в таємниці відомостей, що відносяться до державної та службової таємниці, а також будь-яка інформація, поширення якої може послужити причиною її розшифровки, від осіб, здатних використовувати дану інформацію проти інтересів правоохоронної діяльності [5]. Вона зазначає, що принцип конспірації є галузевим принципом оперативно-розшукової діяльності з чого випливає, що він має відповідне теоретичне визначення і обґрунтування, але теорія оперативно-розшукової діяльності має свою систематику і з цього закономірним є висновок про те, що галузевий принцип конспірації як одна з методологічних основ всіх рекомендацій оперативно-розшукової діяльності має відображатися в системі відповідної теорії як приватних принципів пов'язаних з особливостями реалізації оперативно розшукових заходів та оперативно-розшукових засобів. Іншими словами, можна висунути гіпотезу про те, що оперативно-тактична комбінація в процесі планування, організації та проведення повинна відповідати рекомендаціям галузевого принципу конспірації і відповідати приватним положенням даного принципу, поясненим для засобів оперативно-розшукової тактики.

Водночас, на думку М.П. Смирнова конспірація це збереження в таємниці від злочинців дії правоохоронних органів по їх викриття, охорону від несанкціонованого доступу до інформації про ті чи інші аспекти оперативно-розшукової діяльності [6, с. 56].

Аналізуючи наведене можна дійти висновку, що в теорії оперативно-розшукової діяльності трактуючи поняття «конспірація» думки фахівців споріднені певними характеристиками:

- конспірацію розуміють як принцип здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- спосіб утаємнення, збереження певних відомостей в таємниці;
- обмеження доступу до відомостей про осіб або певні дії та здійснення таким чином їх охорону.

Водночас, аналізуючи чинне законодавство можна дійти висновку, що також однією із характеристик конспірації як принципу оперативно-розшукової діяльності є законодавче визначення його окремих положень та організаційно-тактичних засад реалізації в практичній діяльності, зокрема:

а) в положеннях Конституції України визначено, що правоохоронна діяльність може здійснюватися таємно, тобто фактично надаються повноваження для реалізації принципу конспірації [7];

б) в положеннях КПК України визначено:

– що відомості про здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, їх організацію, тактику а також отримані результати повинні не бути розголошеними;

– обов'язковість інформування про здійснення відносно особи негласних слідчих (розшукових) дій, однак тільки через певних час після завершення такої діяльності, тобто з метою недопущення розсекречування відомостей стосовно сил та засобів, що залучатись;

– можливість використання в процесі протидії злочинності допомоги осіб, що на конфіденційній основі співпрацюють з органами поліції, однак одночасно закріплюється, що відносно таких осіб застосовуються положення Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь в кримінальному судочинстві» [8];

в) в положеннях Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»:

– п. 6 ч. 1 статті 7 визначено, що оперативні працівники в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності повинні забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб, тобто реалізувати конспіративність відомостей про сили ОРД [9];

– в п. 7 ч. 1 ст 8 зазначено, що оперативні працівники мають право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи згідно з положеннями статті 267 Кримінального процесуального кодексу України, вказане прямо закріплює організаційну основу для реалізації принципу конспірації під час здійснення окремих оперативно-розшукових заходів. До речі, аналогічного висновку можна дійти проаналізувавши положення п. 9, 11–17 ч. 1 ст. 8 вказаного Закону [9];

– п. 8 ч. 1 ст 8 вказаного закону оперативним працівниками з метою протидії злочинності надається право виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями статті 272 Кримінального процесуального кодексу України, однак здійснення вказаної діяльності без урахування принципу конспірації неможливо [9];

– ч. 3 ст. 11 прямо передбачає, що особи, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, зобов'язані зберігати таємницю, що стала їм відома. Розголошення цієї таємниці тягне за собою відповідальність за чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини [9];

г) в положеннях Закону України «Про державну таємницю», зазначено, щ до державної таємниці віднесено відомості:

– про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

– про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності; про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність; про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову, розвідувальну і контррозвідувальну діяльність [10];

д) в положеннях Закону України «Про прокуратуру» нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство [11].

Наступною характерною ознакою конспірації як принципу оперативно-розшукової діяльності є реалізація її виключно уповноваженими суб'єктами, зокрема працівниками оперативних підрозділів поліції, а також особами, що залучаються до її проведення у якості додаткових сил.

Шостою ознакою конспірації як принципу оперативно-розшукової діяльності є приймання нею вигляду активної дії або діяльності. Зокрема, аналіз практики правоохоронних органів свідчить, що принцип конспірації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності завжди реалізується шляхом здійснення певних дій: використання оперативного гардеробу, розроблення легенди, використання конспіративних квартир тощо. Тобто є можливими лише тоді коли уповноважені суб'єкти здійснюють певні дії направлені на попереднє розроблення заходів або впровадження їх під час здійснення оперативно-розшукових заходів, з метою нерозголошення стороннім особам про способи, методи та сили оперативно-розшукової діяльності.

Висновок. Отже, підсумовуючи наведене можна дійти висновку, що конспірація як прин-

цип оперативно-розшукової діяльності це законодавчо визначений спосіб унеможливлення розголошення відомостей, що стали відомі під час оперативно-розшукової діяльності; або характеризують сили, засоби чи методи оперативно-розшукової протидії злочинності. Водночас, реалізація принципу конспірації в процесі оперативно-розшукової протидії злочинності полягає в сукупності певних дій уповноважених чинним законодавством суб'єктів, направлених на збереження в таємниці організаційно-правових, тактичних засад такої діяльності.

Література

1. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – С. 265.
2. «Конспірація». Вікісловник [Електронний ресурс]. URL : <https://ru.wiktionary.org/w/index.php?title=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F&action=edit§ion=1>
3. Оперативно-розыскная деятельность: учебник [Електронний ресурс]. URL : <http://www.bibliotekar.ru/4-1-47-operativno-rozysknaya-deyatelnost/7.htm>.
4. Калатанов Ю.Н. Обеспечение режима секретности и соблюдение конспирации. *Вестник МВД России*. 1996. № 5. С. 21–25.
5. Пономаренко Н.Ю. Понятие принципа конспирации оперативно-розыскной деятельности [Електронний ресурс]. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/konspiratsiya-kak-printsip-provedeniya-operativno-takticheskoy-kombinatsii>.
6. Смирнов М.П. Комментарии оперативно-розыскного законодательства РФ и зарубежных стран: учеб. пособие. М., 2002.
7. Конституція України : Закон України від 26 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL : http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_/webproc4_1?id.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XI [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
10. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/conv/print1371451652763341>.
11. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII [Електронний ресурс] // Законодавство України. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai.cgi?page=1&№reg=3723-12>.

Анотація

Стащак А. Ю. Реалізація принципу конспірації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. – Стаття.

В статті робиться спроба охарактеризувати принцип конспірації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Визначається, що конспірація як принцип оперативно-розшукової діяльності це законодавчо визначений спосіб унеможливлення розголошення відомостей, що стали відомі під час оперативно-розшукової діяльності; або характеризують сили, засоби чи методи оперативно-розшукової протидії злочинності. Водночас, зазначається, що реалізація принципу конспірації в процесі оперативно-розшукової протидії злочинності полягає в сукупності певних дій уповноважених чинним законодавством суб'єктів, направлених на збереження в таємниці організаційно-правових, тактичних засад такої діяльності.

Ключові слова: конспірація, принцип, оперативно-розшукова діяльність.

Аннотация

Стащак А. Ю. Реализация принципа конспирации при осуществлении оперативно-розыскной деятельности. – Статья.

В статье делается попытка охарактеризовать принцип конспирации при осуществлении оперативно-розыскной деятельности. Определяется, что конспирация как принцип оперативно-розыскной деятельности это законодательно определенный способ предотвращения разглашения сведений, которые стали известны в ходе оперативно-розыскной деятельности; или харак-

теризуют силы, средства или методы оперативно-розыскной противодействия преступности. В то же время, отмечается, что реализация принципа конспирации в процессе оперативно-розыскной противодействия преступности заключается в совокупности определенных действий уполномоченных действующим законодательством субъектов, направленных на сохранение в тайне организационно-правовых, тактических основ такой деятельности.

Ключевые слова: конспирация, принцип, оперативно-розыскная деятельность.

Summary

Stashchak A. Yu. Implementation of the principle of conspiracy during the implementation of operational and investigative activities. – Article.

The article attempts to characterize the principle of conspiracy in the implementation of operational and investigative activities. It is determined that conspiracy as a principle of operational and investigative activities is a legally defined way to prevent the disclosure of information that became known during operational and investigative activities; or characterize the forces, means or methods of operational and investigative counteraction to crime. At the same time, it is noted that the implementation of the principle of conspiracy in the process of operative-search counteraction to crime consists in a set of certain actions of the subjects authorized by the current legislation, aimed at keeping secret the organizational-legal, tactical principles of such activity.

Key words: conspiracy, principle, operative-search activity.

УДК 343.15

*І. І. Холодович**здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ*

НАУКОВІ ОСНОВИ ОСКАРЖЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України 2012 року), слугувало виконанням Україною зобов'язання перед Радою Європи, оскільки прийняття нового кримінального процесуального закону, що відповідав би сучасним демократичним стандартам, є однією з умов членства нашої країни в Раді Європи. У КПК України закріплено низку новел, які раніше не були відомі кримінальному процесуальному праву. Крім того, у Кодексі відображено положення, які стали виявом реального забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження і спрямовані на усунення недоліків кримінального процесуального законодавства України загалом [18, с. 115-124].

Проте існують інститути, які потребують наукового осмислення з метою узагальнення практики застосування та вироблення пропозицій щодо вдосконалення їх процесуальної діяльності з урахуванням у законодавстві. Зокрема, це оскарження повідомлення про підозру, що значно посилює захисну функцію судочинства, відчутно сприяє проведенню швидкого й неупередженого досудового розслідування. Актуальним свідченням наявних недоліків зазначеного вище інституту є тривалі дискусії науковців та практичних працівників щодо питань його кримінальної процесуальної регламентації та складнощів практичного застосування оскарження повідомлення про підозру.

Стан дослідження. Дослідженню оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні присвячені наукові праці О.Ю. Татарова, Л.М. Лобойка, О.В. Капліної, О.В. Фараон, Ю.М. Грошевого, О.Г. Яновської, О.В. Ромасева, Є.Д. Крикливця та інших.

Мета дослідження. Мета статті полягає у здійсненні комплексного наукового аналізу оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення наукової проблеми оскарження повідомлення про підозру потрібно здійснювати через вивчення сутності та поняття «повідомлення про підозру». Дана наукова проблематика висвітлена багатьма вченими, зокрема, О.Ю. Татаровим, Л.М. Лобойком, О.В. Капліною, О.В. Фараон, Ю.М. Грошевим, тощо.

Так, згідно з науковою позицією Л. М. Лобойка, повідомлення про підозру – це процесуальна дія (діяльність), зміст якої полягає у складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його вручення особі. Повідомлення про підозру також є процесуальним документом, який означає новий етап стадії досудового розслідування – появу підозрюваного, можливість застосування до нього заходів забезпечення кримінального провадження, які пов'язані із суттєвим обмеженням його конституційних прав, початок притягнення до кримінальної відповідальності [11, с. 236].

О. В. Капліна вважає, що повідомлення про підозру – це ймовірне судження, припущення, попередній висновок про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення. Саме тому обвинувачення, відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України, є твердженням про вчинення певно особою діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність, висунуте у порядку, встановленому КПК України. Підозра не може бути твердженням, її сутність полягає в тому, що це тільки припущення, яке необхідно перевірити під час нового етапу досудового розслідування, який настає після повідомлення про підозру конкретної особи [7, с. 240].

О. Ю. Татаров зазначає, що непоодинокими є випадки «набуття статусу підозрюваного» з моменту направлення повідомлення про підозру поштою, оскільки відповідно до ст. 280–281 КПК України у розшук можна оголосити лише підозрюваного.

Без визначення порядку повідомлення особі про підозру в разі, коли немає змоги вручити його безпосередньо, оголосити розшук фактично неможливо. З іншого боку, безпідставні висновки сторони обвинувачення, суду про набуття особою статусу підозрюваного можуть стати однією з причин незаконного обмеження її прав та законних інтересів, зокрема накладення арешту на майно особи без визначеного процесуального статусу як на майно «підозрюваного» [21, с. 180].

Отже, у науковій літературі підозра розглядається як перше обґрунтоване припущення слідчого та/або прокурора щодо причетності певної особи до вчинення кримінального правопорушення, формалізоване у повідомленні про підозру, що має

бути перевірене та оцінене з метою його подальшого спростування або підтвердження [7, с. 354].

Для визначення поняття «підозра» особи у вчиненні кримінального правопорушення звернемося до довідникових видань. У словнику С. І. Ожегова міститься роз'яснення понять «подозрение» як припущення, що ґрунтується на сумнівах правильності, законності чиїх-небудь вчинків, правдивості чиїх-небудь слів... і «подозрительный», як такий, що викликає підозру [15]. Українською мовою слово «подозрение» перекладається як «підозра, ... підозріння ...», а «подозрительный» – як «підозрілий» [3]. В. І. Даль навів роз'яснення правового розуміння поняття «підозріння»: «... До улики никого не подозревай ...» [4].

На наш погляд, підозра є складовою частиною, одним з першочергових елементів обвинувачення. Адже не тільки затримання, а й застосування усіх видів запобіжних заходів є елементами функції обвинувачення, оскільки вони застосовуються у зв'язку з підозрою і конкретним фактом, який викриває особу у вчиненні кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор вважають, що підозрюваний чимось пов'язаний із вчиненням кримінальним правопорушенням, тобто не виключається можливість вчинення нею цього суспільно небезпечного діяння. І, зрештою, коли людина в чомусь підозрюється, то, природно, її в чомусь обвинувачують. Як зазначає О. М. Алієва: «Повідомлення особи про підозру – це одне з важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. У цьому процесуальному рішенні на основі доказів, зібраних під час проведення досудового розслідування, конкретна особа набуває статусу підозрюваного» [1, с. 8].

Варто зазначити, що оскарження повідомлення про підозру стало предметом вивчення науковцями інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора. Цю проблематику досліджували Д.М. Валігура, Т.Г. Ільєва, Д.І. Камчатна, А.Б. Касумова, Т.В. Корчева, Д.І. Клепка, Д.Є. Крикливець, М.А. Макаров, М.М. Ольховська, В.О. Попелюшко, С.О. Пшенічко, В.В. Рожнова, О.В. Ромасєв, Д.О. Савицький, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалова, О. Г. Яновська та інші.

Так, у 2016 році була захищена кандидатська дисертація Д.О. Крикливця на тему «Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею», у якій детально розглянуто поняття скарги, процесуальний порядок оскарження слідчому судді рішень слідчого або прокурора та види таких рішень. Серед них важливе значення приділено повідомленню про підозру [9].

Заслугове на увагу дисертаційне дослідження Д.І. Клепки «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як

окремий вид провадження», яка ґрунтовно дослідила порядок реалізації та наслідки оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора, зокрема, повідомлення про підозру [8].

Крім цього, питання оскарження повідомлення про підозру частково розглядається у дисертаційному дослідженні Ромасєва О.В. «Оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування» [19]. Не заперечуючи щодо доцільності існування такої правової норми, О.В. Ромасєв підтримує наукову позицію щодо закріпленої в кримінальному процесуальному законодавстві такого предмету оскарження як повідомлення особи про підозру. У такому разі, здійснюючи перевірку законності повідомлення особи про підозру, слідчий суддя по суті виконує функцію судового розгляду кримінального провадження по суті. При цьому, слідчий суддя досліджує, перевіряє та здійснює оцінку доказів, які покладено в основу підозри особи, вирішуючи при цьому питання достатності їх або ні для підтвердження інкримінованого особи кримінального правопорушення [19, с. 131].

Безпосереднє вивчення оскарження повідомлення про підозру слідчому судді почалося після прийняття Закону України від 3 жовтня 2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», відповідно до якого на досудовому розслідуванні може бути оскаржене повідомлення слідчого, прокурора про підозру.

Дану новелу наукова спільнота сприйняла неоднозначно. Одні науковці та практики в цілому схвалюють ці зміни. Так, наприклад, відмічається, що передбачення можливості оскарження повідомлення про підозру є прогресивним кроком, який сприятиме кращому захисту прав у кримінальному провадженні. Обов'язок щодо ефективного, швидкого та всебічного розслідування покладений на орган обвинувачення. У зв'язку з цим видається логічним таке: «якщо сторона обвинувачення не «вклалася» у встановлені строки, то підозрюваний отримує право оскаржити повідомлення (саме зі змістовного погляду) [14].

Інші не підтримують таке нововведення. Зокрема, в пояснювальній записці до проекту Закону від 5 лютого 2018 року № 7547 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення кримінального судочинства» наголошується на тому, що «зміни до КПК України в частині можливості оскарження до слідчого судді повідомлення про підозру повертають правила кримінального процесу, які діяли до 2912 року, коли була поширена практика давання хабарів за скасування постанов про порушення кримінальної справи» [16].

Його автори вважають недоцільним наділення слідчого судді повноваженнями зі здійснення слідчого контролю за виконанням рішення слідчого та прокурора щодо повідомлення про підозру, бо це порушує принцип незалежності сторони обвинувачення.

О.В. Лепей та М.В. Лепей вважають, що положення п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України викликає заперечення [10, с. 380-382]. Зміст повідомлення про підозру та постанови про притягнення як обвинуваченого за КПК України 1960 року мало в чому відрізняється. Тому заслуговують на увагу роз'яснення Конституційного Суду України щодо оскарження до суду постанови про притягнення як обвинуваченого, які були надані в рішенні від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 [17].

Зокрема, були визнані такими, що відповідають Конституції України, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України, згідно з якими скарги на постанови слідчого, прокурора про притягнення як обвинуваченого розглядаються судом першої інстанції під час попереднього розгляду справи або під час розгляду її по суті.

У цьому рішенні Конституційний Суд України зазначив, що перевірка судом на стадії досудового розслідування постанови про притягнення як обвинуваченого, враховуючи її зміст, фактично означає перевірку достатності зібраних у справі доказів ще до закінчення досудового слідства і наперед вирішуватиме питання щодо винуватості особи у вчиненні злочину ще до розгляду кримінальної справи по суті. Проте, згідно з конституційною засадою презумпції невинуватості, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62 Конституції України). Таким чином, розглядаючи на стадії досудового розслідування скарги на постанови слідчого і прокурора про притягнення як обвинуваченого, суд замість здійснення судового контролю досудового слідства виконуватиме функцію судового розгляду кримінальної справи по суті всупереч порядку, визначеному КПК на засадах, встановлених Конституцією України (ст. 59, 61, ч. 1, 2, 3 ст. 62, ст. 63, ч. 1 ст. 64, п. 1 ст. 121, ст. 124, 129).

Проте щодо внесення вказаних доповнень до ч. 1 ст. 303 КПК України та інших норм цього кодексу окремі науковці вважали недовіком нормативного регулювання те, що не передбачено право заінтересованих учасників кримінального провадження на оскарження рішення слідчого, прокурора про повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Так, О.Г. Яновська, розглянувши деякі проблемні питання оскарження адвокатом рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування, висловлювала жаль з

приводу того, що в переліку ч. 1 ст. 303 КПК України відсутня вказівка про можливість оскарження такої важливої процесуальної дії, як повідомлення про підозру. Хоча саме в цьому документі міститься правова підстава суттєвого обмеження конституційних прав і свобод підозрюваного [24, с. 26].

А.В. Мельниченко зазначав, що одним із недоліків КПК України є відсутність можливості у сторони захисту на оскарження повідомлення про підозру [13, с. 46].

Ю.І. Браверман відмічав, що у главі 26 КПК України не згадується про оскарження повідомлення про підозру. На його думку, це суперечить вимогам ст. 55 Конституції України, згідно з якою кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб [2, с. 281-282].

С.С. Терещук дійшов висновку, що виникає доцільність розширення положення ч. 1 ст. 303 КПК України. Дану норму слід доповнити положенням, що оскарженню також підлягає повідомлення про підозру в тому випадку, коли є підстави вважати, що повідомлення про підозру було передчасним та необґрунтованим [22, с. 94].

Також відмічалось, що пропозиція передбачити можливість оскарження підозри насамперед направлена на захист прав та інтересів громадян. Сьогодні, навіть якщо повідомлення про підозру винесено безпідставно, з порушенням вимог законодавства та на підставі сфальсифікованих доказів або доказів, отриманих незаконним шляхом, чим істотно порушуються права та інтереси особи, підозрюваний не має права оскаржити вручення йому повідомлення про підозру як окремих процесуальних документів або дій слідчого, прокурора, які полягали у врученні йому повідомлення про підозру. У будь-якому випадку краще зайвий раз ще на етапі досудового розслідування перевірити законність дій органу слідства, ніж, потураючи протиправним діям правоохоронців, порушувати права людей. Адже навіть у разі, коли суд у справі винесе виправдувальний вирок, ніхто не поверне людині становище в суспільстві та втрачений час і можливості бути з родиною та близькими [20].

Також в науці присутня думка, що слідчий суддя не повинен давати оцінку законності факту повідомлення про підозру. Це прерогатива прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та несе відповідальність за його результати, а також керівника (першого заступника, заступника) відповідної прокуратури, котрий здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування [5, с. 86].

Л.Д. Удалова, Д.О. Савицький, В.В. Рожнова, Т.Г. Ільєва, аналізуючи вищевказане рішення Конституційного Суду України, що розгляд слід-

чим суддю скарги на рішення слідчого, прокурора про повідомлення особі про підозру також означатиме перевірку доказів ще до завершення досудового розслідування і наперед вирішуватиме питання щодо її винуватості у вчиненні кримінального правопорушення до проведення судового розгляду. За такої регламентації порушуватиметься засада презумпції невинуватості. «Розглядаючи під час досудового розслідування скарги на рішення слідчого та прокурора про повідомлення особі про підозру, слідчий суддя фактично виконуватиме не функцію судового контролю, а функцію судового розгляду» [23, с. 134]. Таку думку поділяють й інші науковці [12, с. 141].

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна зазначити, що в науці кримінального процесу існує три напрями дослідження проблеми оскарження повідомлення слідчого та прокурора про підозру:

1) осмислення наукової проблеми оскарження повідомлення про підозру потрібно здійснюється через вивчення сутності та поняття «повідомлення про підозру». Дана наукова проблематика висвітлена багатьма вченими, зокрема, О.Ю. Татаровим, Л.М. Лобойком, О.В. Капліною, О.В. Фараон, Ю.М. Грошевим, О.В. Бабаєвою, Н.Г. Кордій тощо.

2) оскарження повідомлення про підозру стало предметом вивчення науковцями інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора. Цю проблематику досліджували Д.М. Валігура, Т.Г. Ільєва, Д.І. Камчатна, А.Б. Касумова, Т.В. Корчева, Д.І. Клепка, Д.Є. Крикливець, М.А. Макаров, М.М. Ольховська, В.О. Попелюшко, С.О. Пшенічко, В.В. Рожнова, О.В. Ромасєв, Д.О. Савицький, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та інші;

3) вивчення оскарження повідомлення про підозру є безпосереднім предметом наукових досліджень. Цю тематику досліджують як науковці, так і практичні працівники: С.С. Терещук, Т. Безпалій, О. Банчук, О.В. Лепей, М.В. Лепей, Д. Никифоров, А.Ю. Левковець, І.А. Щербак та інші.

Література

1. Алієва О. М. Загальний аналіз інституту повідомлення про підозру. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Стрельцова Льва Михайловича (1918–1979). Четвертій юрид. читання, 25 жовт. 2013 р., м. Одеса / [уклад. : З. В. Кузнецова, А. В. Левенець] ; за заг. ред. Л. О. Корчевна ; ОНУ ім. І. І. Мечникова. О. : Астропринт, 2013. С. 7–12.

2. Браверман Ю. І. Порушення кримінальної справи за новим Кримінальнопроцесуальним кодексом України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народж. проф. М. В. Салтєвського (1917-2009). Одеса : Фенікс, 2012. С. 280-282.

3. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. К., 1958–1959 (перевиданий). URL: <http://ru.wikipedia.org>.

4. Даль В. И. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890–1907. URL: <http://ru.wikipedia.org>.

5. Єрмоєнко І. Вдосконалення процедури повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 82–88.

6. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238–242.

7. Капліна О.В., Шило О.Г., Трофименко В.М. Кримінальний процес. Підручник. Харків. «Право», 2018. 581 с.

8. Клепка Д.І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 211 с.

9. Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 321 с.

10. Лепей О.В., Лепей М.В. Оскарження повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 380-382.

11. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

12. Макаров М. А. Межі оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора. *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 138-143.

13. Мельниченко А. В. Захист прав громадян під час проведення певних процесуальних дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 45-56.

14. Монастирська В. У випадку порушення процедурних аспектів право на оскарження має виникати негайно. URL: <https://barristers.org.ua/news/u-vypadku-porushennya-protsedurnyh-aspektiv-pravona-oskarzhennya-maye-vunykaty-negajno>.

15. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Около 57.000 слов. под ред. Н. Ю. Шведовой. [15-е изд., стереотип.]. М. : Рус. яз., 1984. 497 с.

16. Пояснювальна записка до проекту Закону від 05 лютого 2018 року № 7547 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення кримінального судочинства» / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63408.

17. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.

18. Рогатюк І.В. Повідомлення про підозру: значення інституту та проблеми правозастосування. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 115-124.

19. Ромасєв О.В. Оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2018. 237 с.

20. Судова реформа: Навіщо Лозовий «народив» скандальну поправку URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/popravka-lozovogo-chomu-ne-vse-tak-strashnoyak-hochetsya-nabu-20171005652459>.

21. Татаров О. Проблеми повідомлення про підозру та шляхи їх вирішення». *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 179–186.

22. Терещук С. С. Повідомлення про підозру та процесуальні аспекти його оскарження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 97–104.

23. Удалова Л.Д., Савицький Д.О., Рожнова В.В., Льєва Т.Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 176 с.

24. Яновська О.Г. Оскарження адвокатом рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування : Науково-практичний посібник. К.: Прецедент, 2013. 32 с.

Анотація

Холондович І. І. Наукові основи оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті визначено стан наукової розробленості оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні. Проаналізовано праці науковців щодо оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні. Виокремлено напрями дослідження вказаної проблематики.

Ключові слова: оскарження, наукові основи, повідомлення про підозру, кримінальне провадження, слідчий суддя.

Аннотация

Холондович И. И. Научные основы обжалования уведомления о подозрении в уголовном производстве. – Статья.

В статье определено состояние научной разработанности обжалования уведомления о подозрении в уголовном производстве. Проанализированы труды ученых по обжалованию сообщения о подозрении в уголовном производстве. Выделены направления исследования указанной проблематике.

Ключевые слова: обжалование, научные основы, сообщение о подозрении, уголовное производство, следственный судья.

Summary

Kholondovych I. I. Scientific bases of appeal of the message on suspicion in criminal proceedings. – Article.

The article determines the state of scientific development of appealing the notification of suspected criminal proceedings. The works of scientists on appealing a report on suspicion of criminal proceeding are analyzed. Areas of research on the indicated problems are highlighted.

Key words: appeal, scientific basis, report of suspicion, criminal proceeding, investigating judge.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 327.7:341.1(4-11):005.334

В. Б. Дубовик
кандидат юридичних наук

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА ЄВРОПИ

Постановка проблеми. Організація з безпеки і співробітництва Європи (далі – ОБСЄ) займає провідне місце серед міжнародних регіональних безпекових організацій, метою діяльності яких є вирішення проблем безпеки і співробітництва у економічній, соціальній, гуманітарній сфері. В рамках свого розвитку ОБСЄ об'єднала 57 держав Європи, Центральної Азії, Північної Америки для поглиблення діалогу і пошуку механізмів ефективного реагування на виклики та загрози безпеці, забезпечення миру, демократії та стабільності, проводячи роботу у трьох вимірах: воєнно-політичному, економіко-екологічному і гуманітарному, на засадах відданості спільним цінностям та шляхом спільних дій, співпраці й солідарності. Відтак в рамках системи колективної безпеки ОБСЄ відображає всеохоплюючий і неподільний підхід до поняття безпеки.

Відтак **метою статті** є дослідження створення та розвитку ОБСЄ в ретроспективі.

Виклад дослідження. ОБСЄ, будучи однією з молодих міжнародних організацій, має власну історію становлення, що почалася з відкриття у м. Гельсінкі 3 липня 1973 р. Наради з безпеки і співробітництва в Європі (далі – НБСЄ), яка тривала протягом ще двох років у Женеві й була завершена в Гельсінкі 1 серпня 1975 р. підписанням Заключного акта представниками 35 держав Європи та Америки [1, с. 4].

У еволюції ОБСЄ від безпекового форуму – до міжнародної регіональної організації, яка стала важливою складовою сучасної архітектури європейської і глобальної безпеки, головну роль відіграли ключові документи НБСЄ/ОБСЄ. Потрібно зауважити, що ОБСЄ не має єдиного засновницького документу, як наприклад договір про функціонування ЄС тощо. Основоположним документом, що заклав підвалини для створення ОБСЄ вважається Гельсінський Заключний акт (1975 р.) [2], яким закріплено головні напрями і принципи діяльності організації. Серед них: питання забезпечення безпеки та співробітництва в економічній і гуманітарній сферах, зокрема в галузі економіки, науки й освіти, технологій, прав людини, культури, інформації тощо. Саме розуміння єдності

безпеки і співробітництва, цілісності воєнно-політичного, економіко-екологічного та гуманітарного аспектів діяльності ОБСЄ в умовах зміни типу глобальних загроз стало відгуком на якісно нові вимоги до забезпечення безпеки у післявоєнну добу [3, с. 86].

Важливо зазначити, що десять принципів Заключного акта 1975 р. (суверенна рівність, повага до прав, властивих суверенітету; незастосування сили або загрози силою; непорушність кордонів; територіальна цілісність держав; мирне врегулювання суперечок; невтручання у внутрішні справи; дотримання прав людини та основних свобод; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між державами; сумлінне виконання зобов'язань з міжнародного права) мали історичне значення, вони не тільки сприяли зменшенню напруженості в епоху «холодної війни», а й заклали основу довгострокового співробітництва, визначивши конкретні сфери для міждержавної взаємодії [4, с. 119]. Фактично принципи Заключного акту заклали основи ініціатив і встановили засади діяльності ОБСЄ у майбутньому, визначаючи підходи до розуміння безпеки у трьох вимірах: воєнно-політичному, економіко-екологічному та гуманітарному. Унікальність Документа полягає у тому, що, маючи складну структуру, він установлює принципи відносин між державами, закріплює цілі держав-учасниць, фіксує колективно відпрацьовані, узгоджені та схвалені рекомендації, а також містить правові норми. Гельсінський Заключний акт увійшов у історію як документ, який доповнив список основних принципів міжнародного права таким принципом як повага до прав людини [3, с. 87].

В ухваленому в 1989 р. Підсумковому документі Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі було визнано, що численні можливості, які надаються Заключним актом, не були у достатній мірі реалізовані [5]. Питання захисту прав людини, що розглядаються ОБСЄ, формують частину так званого людського виміру ОБСЄ. Цей термін був офіційно введений саме в 1989 році в Заключному документі Віденської зустрічі і застосовується як загаль-

ний термін для всіх питань, що стосуються прав людини й фундаментальних свобод, людських контактів та інших питань гуманітарного характеру, які підпадають під юрисдикцію цієї організації. Крім того, термін охоплює питання, пов'язані з демократією, демократичними інститутами та правопорядком [4, с. 120].

Внаслідок цього держави-учасниці визнали, що сприяння розвитку економічних, соціальних, культурних прав, так само як громадянських і політичних, має першорядне значення для людської гідності і для досягнення законних прагнень кожної особистості. Тому вони зобов'язались продовжувати зусилля, щоб забезпечити поступово повне здійснення економічних, соціальних і культурних прав усіма належними способами, зокрема шляхом прийняття законодавчих заходів [3, с. 88].

Особлива увага була сконцентрована на проблемах у сфері зайнятості, житла, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти і культури. Визнаючи провідну роль інформаційної взаємодії, у ході зустрічі було прийнято рішення про обмін інформацією та надання відповіді на запити держав-учасниць стосовно ситуації із дотриманням прав людини на їхній території.

Крім того, слід зазначити, що на Загальноєвропейській зустрічі в Парижі (1990 р.), а також на зустрічах представників держав – учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що відбулися в Белграді (1977–1978 рр.), Мадриді (1980–1983 рр.), Відні (1986–1989 рр.), Копенгагені (1990 р.), Москві (1991 р.), були розроблені й прийняті конкретні рішення щодо розвитку співпраці європейських держав, США та Канади в галузі прав людини.

В організаційному плані було досягнуто домовленості щодо проведення двосторонніх зустрічей з метою вивчення питань із людського виміру безпеки НБСЄ, враховуючи ситуації порушення прав окремих людей. Важливість питання людського виміру безпеки потребувала утворення нових інститутів і структур. Тому у наступних документах НБСЄ/ОБСЄ були ухвалені широкі рішення з проблем організаційного забезпечення людського виміру діяльності організації [3, с. 86].

Прихильність країн Сходу і Заходу до становлення нової системи європейських відносин знайшла відображення у підсумковому документі НБСЄ – Паризькій хартії для нової Європи 1990 р. [6]. Розуміння безпеки ґрунтувалося поглядах і зобов'язаннях, серед яких – захист прав людини, утвердження демократії та верховенства права, заохочення економічної свободи і соціальної відповідальності. Потужного імпульсу розвитку співробітництва у рамках організації надало визнання на майбутнє таких орієнтирів, як людський вимір і безпека, економічна співпраця і довіклля, культура, мігранти тощо [3, с. 89].

У Паризькій хартії для нової Європи передбачалося створення Парламентської асамблеї НБСЄ, до якої повинні увійти члени парламентів усіх держав-учасників. У рамках цього парламенту могли б бути створені спеціальні органи з повноваженнями розглядати окремі порушення основних прав і свобод людини й приймати обов'язкові за ним рішення [7, с. 93].

Саме необхідність у відновленні політичного діалогу на міжнародному регіональному рівні спонукала до інституційного розвитку НБСЄ, утворення нових структур та інститутів процесу НБСЄ. Зустрічі міністрів закордонних справ у якості Ради міністрів було визнано центральним форумом для політичних консультацій у рамках процесу НБСЄ [3, с. 90].

Подальший розвиток названі підходи до міждержавного діалогу були відображені у положеннях Документу Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ (1990 р.) та Женевській Доповіді Наради експертів із питань національних меншин (1991 р.). Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ знов підтвердив обов'язок держав поважати право один одного вільно вибирати і розвивати відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи [8].

Одночасно держави-члени підтвердили переконання у тому, що заохочення економічних, соціальних і культурних прав, а також цивільних і політичних має першорядне значення для забезпечення захисту прав і основоположних свобод людини. У акті зафіксовано зобов'язання щодо заохочення соціальної справедливості, покращення умов життя і праці, приділення окремої уваги проблемам у сфері зайнятості, забезпечення житлом, соціального забезпечення, освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Окремим досягненням цього Документу можна вважати визнання цивільних, економічних, соціальних, культурних прав дитини, особистих свобод та права на особливий захист від усіх видів насильства та експлуатації. Копенгагенська нарада відзначила готовність своїх держав-учасниць розвивати активну молодіжну політику, зокрема через застосування різних механізмів підтримки освітніх проектів тощо [8].

Особливе місце в Документі Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ відведено питанням, які стосуються національних меншин. В IV розділі закріплено демократичний політичний формат вирішення таких питань, зафіксовано права осіб, які належать до національних меншин, серед яких культурні, соціальні, гуманітарні [8].

Зміна геополітичної карти Європи, пов'язана із подіями на сході цього континенту у кінці 80-х – на початку 90-х рр., розмивання соціаль-

но-економічних відмінностей західно- і східно-європейських країн, соціокультурні і політичні передумови для об'єднання Європи, єдність поглядів на права людини вплинули на перспективи трансформації НБСЄ у ОБСЄ та утвердження ролі організації у формуванні нової філософії європейської безпеки.

Рішення про перетворення НБСЄ на ОБСЄ з 1 січня 1995 р. було ухвалено у ході Будапештської зустрічі на вищому рівні у грудні 1994 р. Тоді ж була проголошена стратегічна декларація «На шляху до справжнього партнерства у нову добу», яка поставила завдання щодо розробки моделі загальної і всеосяжної безпеки для Європи ХХІ ст. [4, с. 120].

У грудні 1996 р. на Лісабонській зустрічі лідерів держав-учасниць ОБСЄ приймається Декларація «Про модель загальної та всеосяжної безпеки для Європи ХХІ ст.», у якій наголошується на необхідності розбудови мирної і демократичної Європи без розмежувальних ліній та визначається ціль – перетворити пошуки більшої безпеки у спільні зусилля з «втілення сподівань і поліпшення життя усіх наших громадян» [9].

Політично зобов'язуючий акт, орієнтований на ХХІ ст., – Стамбульський документ «Хартія європейської безпеки» 1999 р. [10] – відобразив концепцію безпеки світового співтовариства за двома принципами: нерозривного зв'язку безпеки кожної окремо взятої держави з безпекою усіх інших держав, і першочергової відповідальності РБ ООН за підтримку міжнародного миру.

Одночасно Хартія закріпила роль ОБСЄ як єдиної загальноєвропейської безпекової організації, покликаної забезпечити мир і безпеку у своєму регіоні.

Висновок. Аналіз передумов і мотивів сторін конфлікту, соціокультурних особливостей і розбіжностей у традиціях у країнах, в яких проводились миротворчі або гуманітарні операції, доводить необхідність модернізації інструментарію ОБСЄ. Тому дедалі частіше наголошується на кризі організації, витоки якої потрібно шукати у низці зовнішніх і внутрішніх чинників.

Суттєвою перешкодою для діяльності міжнародних безпекових організацій, зокрема ОБСЄ, на пострадянському просторі, як наголошують експерти, стала правова колізія двох міжнародних принципів: права націй на самовизначення і територіальної цілісності держави. Крім того, досвід ОБСЄ продемонстрував, що, попри гнучкість механізмів у врегулюванні конфліктів, арсенал інструментарію ОБСЄ є критично недостатнім.

Рішення, які приймаються у рамках організації, мають не юридично, а політично зобов'язуюче

спрямування. Попри наявність різних інститутів ОБСЄ, у структурі організації фактично немає виконавчого органу, наділеного повноваженнями стосовно забезпечення виконання прийнятих рішень. Незважаючи на заявлену в Астанінській декларації необхідність подолати недовіру і розбіжності в уявленнях про безпеку, на сьогодні не вдається вирішити проблему розходження держав-учасниць ОБСЄ у поглядах на міжнародну і національну безпеку. Якщо на Заході домінує позиція, за якою військова сила та її використання мають бути підпорядковані винятково цілям захисту прав людини, цінностям свободи і демократії, для чого можуть здійснюватися «гуманітарні операції», то за російським розумінням воєнно-політичного виміру міжнародної безпеки, військово-політична діяльність як особлива сфера відокремлена від гуманітарних питань [11].

Література

1. OSCE Handbook. Vienna : OSCE. Press and Public Information Section, 2007. P. 4-12.
2. Conference On Security And Co-Operation In Europe Final Act, Helsinki 1975. URL: <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.
3. Горбатюк С. Є. Роль організації з безпеки і співробітництва в Європі у системі забезпечення соціогуманітарної безпеки. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; за заг. ред. В. С. Загорського та А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2017. Вип. 2 (51). 86-94 с.
4. Тодоров І, Швець О. Роль Організації з безпеки і співробітництва в Європі у забезпеченні дотримання прав людини. *Схід*. 2011. № 4 (111). С. 119-122.
5. Итоговый документ Венской встречи 1986 года представителей государств – участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшейся на основе положений Заключительного акта, относящихся к дальнейшим шагам после Совещания (1989, Вена). URL: <http://www.osce.org/ru/mc/40885?download=true>.
6. Charter Of Paris For A New Europe (1990, Paris). URL: <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>.
7. OSCE Human Dimension Commitments / The OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2nd Edition. Warsaw : ODIHR, Poligrafus Andrzej Adamiak, 2006. Vol. 2 : Chronological Compilation. VII. P. 93-100.
8. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. URL: <http://www.osce.org/odhr/elections/14304?download=true>.
9. Лісабонська декларація щодо моделі загальної та всеосяжної безпеки для Європи ХХІ століття ОБСЄ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_087.
10. Istanbul Document. 1999. URL : <http://www.osce.org/mc/39569?download=true>.
11. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку: аналіт. доп. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_table/0312_dopovid.pdf.

Анотація

Дубовик В. Б. Історія становлення організації з безпеки і співробітництва Європи. – Стаття.

В статті розглянуто історичні етапи становлення Наглядової ради з безпеки і співробітництва в Європі та основні міжнародні документи, що заклали правову основу створення та функціонування Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Ключові слова: ОБСЄ, НБСЄ, безпека, міжнародна співпраця, Паризька Хартія нової Європи.

Аннотация

Дубовик В. Б. История становления организации по безопасности и сотрудничеству Европы. – Статья.

В статье рассмотрены исторические этапы становления Наблюдательного совета по безопасности и сотрудничеству в Европе и основные международные

документы, заложившие правовую основу создания и функционирования Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе.

Ключевые слова: ОБСЕ, НБСЕ, безопасность, международное сотрудничество, Парижская Хартія новой Европы.

Summary

Dubovyk V. B. History of the organization of security and cooperation in Europe. – Article.

The article examines the historical stages of the establishment of the Steering Board for Security and Co-operation in Europe and the main international documents that laid the legal basis for the establishment and operation of the Organization for Security and Co-operation in Europe.

Key words: OSCE, OSCE, Security, International Cooperation, Paris Charter of New Europe.

РЕЦЕНЗІЇ

О. М. Биков*доктор юридичних наук, професор,
вчений секретар**Інституту законодавства Верховної Ради України***РЕЦЕНЗІЯ НА РУКОПИС МОНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В. М. АНДРІЙВА,
О. Л. КУЧМИ, Л. М. СІНЬОВОЇ «ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СОЛІДАРНОМУ РІВНІ
ЗАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ»¹**

Перехід до ринкової економіки викликав кризу державної пенсійної системи та визначив необхідність здійснення реформ, що мають забезпечити якісно нові форми реалізації конституційного права громадян на пенсійне забезпечення. Очевидно, що подальше вдосконалення правового регулювання пенсійних відносин залишається одним із першочергових завдань та обумовлює інтерес дослідників до аналізу як теоретичних категорій науки права соціального забезпечення, так і проблем правозастосування у царині пенсійного забезпечення. Враховуючи зазначене, проблематика ролі забезпечення у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування у механізмі правового регулювання пенсійних відносин, якій присвячена монографія В.М. Андрієва, О.Л. Кучми, Л.М. Сіньової є назрілою.

Актуальність дослідження також визначається наявністю багатьох дискусійних питань, відсутністю єдиного доктринального бачення впливу цих категорій на формування нового пенсійного законодавства та становлення пенсійної системи.

Чинна законодавча база України у пенсійного та соціального забезпечення є застарілою, суперечливою, нестабільною, а тому ґнедосконалою. В Україні також потрібно враховувати економічні, політичні та соціальні наслідки прийняття відповідних актів законодавства, які потребують негайних змін. У зв'язку з наведеним, тема монографічної роботи видається своєчасною та практично необхідною.

Структура наукового дослідження є логічною та послідовною. Перший розділ монографії присвячений дослідженню історико-правові передумови формування сучасної системи пенсійного забезпечення. Проведений аналіз дозволив вивчити еволюцію формування пенсійної системи, глибше розкрити сутність взаємин держави – підприєм-

ців – робітників на різних етапах формування пенсійного забезпечення. Оцінка історичного досвіду, виявлення окремих елементів, які на практиці показали свою життєздатність та привели до позитивних та корисних результатів, є важливими для удосконалення сучасної пенсійної системи України, та пенсійного законодавства.

Значну цінність для науки соціального права представляє підрозділ роботи, присвячений методології порівняльно-правових досліджень як основи гармонізації пенсійного забезпечення.

У другому розділі досліджено чинники, які впливають на розмір пенсійного забезпечення. Проведений аналіз дозволив вивчити страховий стаж та порядок його обчислення, дохід застрахованої особи, який враховується при обчисленні пенсії та сплату страхових внесків з середньої заробітної плати.

У монографії розкриваються різні наукові погляди на поняття єдності та диференціації, вивчення яких дозволило авторам запропонувати та обґрунтувати власне бачення ролі цих категорій та суттєво розвинути існуюче у праві соціального забезпечення вчення про забезпечення у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування.

Третій розділ роботи присвячений пенсії за віком. Було зазначено ознаки, умови призначення та розмір пенсії за віком.

Окрему увагу в цьому розділі автори приділили зверненню за призначенням пенсії за віком та строки її призначення, розкриває їх значення для формування пенсійного забезпечення, визначає їх зв'язок.

Четвертий, п'ятий, шостий та сьомий розділи роботи є найбільш значущими та охоплюють великий об'єм проблемних питань. Зокрема вченим розглядаються насущні питання солідарної систе-

¹ Андрієв В.М., Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Пенсійне забезпечення у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування : монографія. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Маслаков, 2018. 474 с.

мі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Автори аргументовано розкрили роль юридичних фактів (страхового стажу і пенсійного віку), які зумовлюють динаміку пенсійних правовідносин та пропонує свій механізм підвищення пенсійного віку.

У роботі сформульовано слушні пропозиції по внесенню змін і доповнень до трудового законодавства, запропоновано редакція відповідних норм та інших законодавчих актів.

Представлена на рецензування колективна монографія без сумніву має наукову цінність та вагоме практичне значення. Так, висновки і пропозиції авторів можуть бути використані у правотворчості, перш за все при удосконаленні норм законів та підзаконних актів України. Отримані

результати можуть використовуватися у навчальному процесі в юридичних й інших навчальних закладах при читанні лекцій з курсів «Право соціального забезпечення», а також при написанні підручників, науково-практичних посібників і розробці методичних рекомендацій.

Обґрунтовані у монографії науково-практичні рекомендації та пропозиції сприятимуть удосконаленню норм чинного законодавства, що регулюють пенсійні правовідносини.

Враховуючи наведене, монографія В. М. Андрієва, О. Л. Кучми, Л. М. Сіньової «Пенсійне забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного страхування» виконана на високому науково-теоретичному рівні та містить нові науково-обґрунтовані результати.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

С. Ч. Жельне Тенденції у функціонуванні та розвитку системи державного арбітражу у радянській Україні (1930-ті – на початку 1970-х рр.)	3
О. В. Коротюк Кримінально-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності на західно-українських землях, що входили до складу Польщі	9
І. А. Куровська До питання про правову природу та зміст принципу верховенства права у вітчизняній правовій доктрині	13

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

І. В. Гопанок До проблеми визначення напрямків вдосконалення господарського процесуального законодавства щодо врегулювання спору за участю судді	18
С. В. Губарев Сервітути у цивільному праві України	23
К. Р. Добкіна Наглядове провадження як форма участі органів державної влади у цивільному судочинстві за радянським процесуальним законодавством	27
М. М. Ковальський Застосування «системи вибору» під час виникнення цивільно-правових відносин посмертного донорства в Україні	33
Г. В. Луцька Судова форма захисту в механізмі забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території	36

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

С. Ю. Бойко Поняття і суттєві ознаки трудо-правових заходів запобігання корупції і врегулювання конфлікту інтересів	42
О. О. Войтенко Примусова праця і принципи її заборони в сучасних умовах	47
А. О. Давиденко Перспективи запровадження міжнародних стандартів у сфері охорони праці на підприємствах зі шкідливими умовами праці	52
О. К. Любимов Правосуб'єктність професійного публічного службовця в Україні	57
І. О. Лях До характеристики предмета трудового спору, як важливого елемента структури процедури медіації	62
Н. М. Обушенко До проблеми систематизації підзаконних нормативно-правових актів у сфері праці	66
О. В. Павліченко Особливості елементів механізму забезпечення права на соціальний захист жінок в Україні	70
М. В. Панченко Поняття правового механізму забезпечення гідної праці державних службовців	76

О. П. Сайнецький	
Характеристика сутності та змісту кодифікації соціального законодавства.....	81
В. О. Швець	
Трудові правовідносини та їх основні ознаки	84

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

В. В. Бортницька	
Особливості застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності.....	88
В. М. Руфанова	
Гендерний паритет у нормах діючого законодавства	93
А. Є. Фоменко	
Стан наукових досліджень кримінологічної діяльності та споріднених з нею правових феноменів	98
Т. І. Ярема	
Схиляння неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії: об'єктивні фактори	102

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

М. В. Беззубенко	
Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.....	107
М. М. Єфімов	
Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності	111
О. В. Ігнатюк	
Аналіз законодавства пострадянських країн щодо використання результатів негласних розслідувань під час доказування у судовому провадженні	116
В. В. Капустник	
Стан правового регулювання проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування підрозділами Національної поліції	123
А. М. Коломієць	
Аналіз сучасного стану наукової розробки злочинів щодо незаконного публічного вживання наркотичних засобів.....	127
Я. О. Лакійчук	
До характеристики організаційних заходів поліції щодо здійснення нею превентивних заходів.....	132
С. В. Лупашку	
Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій процесуальним керівником у кримінальних провадженнях у справах про земельні відносини.....	136
О. Ю. Льошенко	
Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді	140
В. В. Піддубний	
Проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості.....	145
А. Ю. Стацак	
Реалізація принципу конспірації під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.....	150

І. І. Холоднович

Наукові основи оскарження повідомлення
про підозру у кримінальному провадженні 154

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В. Б. Дубовик

Історія становлення організації з безпеки і співробітництва Європи 159

РЕЦЕНЗІЇ

О. М. Биков

Рецензія на рукопис монографічного дослідження
В. М. Андріїва, О. Л. Кучми, Л. М. Сіньової «Пенсійне забезпечення
у солідарному рівні зальнообов'язкового державного страхування» 163

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 1(22)

Том 5

Частина 2

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 23.02.2018 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 19,63, ум.-друк. арк. 19,53.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0119/13.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
Україна, м. Херсон, 73021, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua